

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

208

NISAN

2011

Rasip Duran ile söyleşi

**Şık ve Şener
tutuklamalarının
ardından
Türkiye'de
basın tarihi**

Ahmet Akşit
Cansu Kılınçarslan

Şah İsmail'in yağmalanan hazinesi

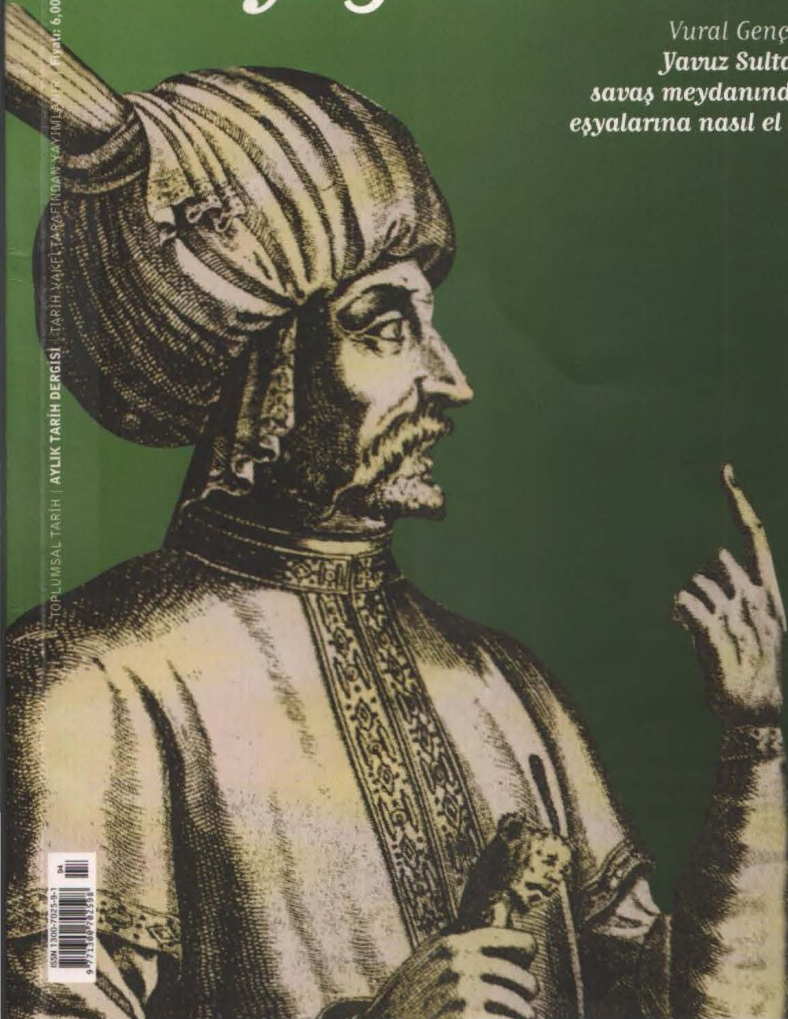
Vural Genç Çaldıran Savaşı'nın ardından
Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı ordusunun
savaş meydanında ve Tebriz'de Şah'ın hazine ve
eşyalarına nasıl el koyduğunu anlatıyor. Sayfa 18.

Rus arşiv
belgelerinde
Bitlis İsyanı
(1914)
Tibet Abak

"Mukaddes"ten
"Temeddün"e kültür devrimi
Şemsettin Günaltay ve
Türk tarih tezi
eleştirilerine yanıt
Zafer Toprak

Osmanlı İktisadi ve
Sosyal Tarihçiliğinde
bir emekçi

Donald
Quataert'in
ardından...
Nurşen Gürboğa

208. SAYIMIZLA MERHABA,

Bu ay Vural Genç'in "Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan

Hazine ve Eşyaları" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Genç, 16. yüzyılın başındaki Osmanlı-Safevi rekabetini ve Çaldıran Savaşı'nı her iki tarafın kaynaklarından takip ediyor. Bu makaleyi ilginç kılan bir başka unsur, Osmanlı tarafının savaşı kazanmasından sonra Safevi ordugâhının ve Tebriz'deki sarayda hazine ve eşyaların yağmalanması esnasında I. Selim'in payının ayrıntılı bir şekilde kayda geçmiş olması ve bu dökümanın bugün hâlâ Topkapı Sarayı Arşivi'nde olması. Genç, aslı Farsça olan bu listeyi bulmuş ve Türkçeye tercüme etmiş. İçerideki sayfalarda bu ayrıntılı listenin Farsçasının çevriyazısını ve Türkçesini de bulacaksınız.

Zafer Toprak, bu ay 5 sayıdır devam ettirdiği yazı dizisini sonlandırıyor. Toprak, bu son yazısında kendi dönemlerinde CHP ve DP'den önemli siyasi şahsiyetler olan Şemsettin Günaltay ile Fuat Köprülü'nün tarih anlayışları arasındaki farkı ortaya koyuyor ve bütün diziyi ele alan genel bir sonuç yazıyor.

Mehmet Alkan'ın "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulananmak" dizisinin 5. yazısının başlığı "23 Nisan'ın Gayri Resmî Tarihi". Alkan "Ulusal Egemenlik Bayramı" ve "Çocuk Bayramı"nın nasıl 23 Nisan'da birleştirildiğini anlatırken, bu meselenin nasıl da bildiğimizden farklı olduğunu ortaya koyuyor. Alkan'ın haklı olarak tuhaf bulduğu bir başka nokta da, 12 Eylül darbesinden sonra meclis feshedilmişken, askeri yönetimin "Ulusal Egemenlik Bayramı"nın nasıl kutlanacağına dair yeni bir kanun çıkarması.

Ragıp Duran ile Türkiye'de basın ve iktidar ilişkilerinin seyrini konuştuk. Başlıkta da belirttiğimiz gibi, bu söyleşiyeye vesile olan Ahmet Şık ve Nedim Şener isimli gazetecilerin tutuklanması. Duran'ın pek çok ilginç saptaması var. En çok ilgimi çekenlerden birisi Bill Kovach üzerinden "back to the old values"(eski değerlere geri dönüş) demesi. Bı, tübül hıgünkü gidişe iyi gözle bakmadığının da bir hüşkü ifadesi. Zaten Şık ve Şener'in hangi delillere dayanarak tutuklandıklarını bilmeden cezaevinde olmaları ve Şık'ın basılmamış kitabının toplanması iyi bir yere doğru gitmediğimizi gösteriyor.

Mayıs'ta görüşmek umudıyla.

Ahmet Akışt

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

10 YOK EDİLEN ÇİFT DİLLİ GEÇMİŞ: KOZLUK ÇAYI'NIN ÜZERİNDEKİ MEYDAN KÖPRÜSÜ

Bülent Genç

16 AHMET ŞIK VE NEDİM ŞENER'İN TUTUKLANMASININ ARDINDAN RAGİP DURAN'LA BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ TARİHİ ÜZERİNE

Söyleşi: Ahmet Akışt - Cansu Kılınçarslan

24 HEŞT BEHİŞT SARAYI'NDAN TOPKAPI SARAYI'NA: ŞAH İSMAİL'İN, ÇALDIRAN SAVAŞI'NDAN SONRA ALIKONULAN HAZİNE VE EŞYALARI

Vural Genç

38 "MUKADDES" TEN "TEMEDDÜN" E KÜLTÜR DEVRİMİ ŞEMSETTİN GÜNALTAY VE TÜRK TARİH TEZİ ELEŞTİRİLERİNE YANIT

Zafer Toprak

52 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-5 23 NİSAN'IN GAYRİ RESMİ TARİHİ

Mehmet Ö. Alkan

64 RUS ARŞİV BELGELERİNDE BİTLİS İSYANI (1914)

Tibet Abak

74 "PADİŞAH İNSANDIR KANUN İLE MÜKELLEF VE MEMURDUR ŞERİAT BUDUR" İTTİHATÇI FEDÂİLERİN II. ABDÜLHAMİD'E UYARISI

Ayşeğün Soysal

80 OSMANLI İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHÇİLİĞİNDE BİR EMEKÇİ DONALD QUATAERT'İN ARDINDAN

Nurşen Gürboğa

86 AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TEMELLERİ VE 1942'DE TÜRK BASININDA GENİŞ YER BULAN BİR KONUŞMA ÜZERİNE

Pınar Dost-Niyeğü

92 EDİRNE'NİN İLK SOSYALİST GAZETESİ: AHALİ

Mete Tunçay

94 TAŞ DEVRİ EKONOMİSİ ÜZERİNE AZ İŞ ÇOK YEMEK

Heval Bozbay

FİKR-İ TAKİP

13 Nisan Çarşamba günü saat 16.30'da 94.9 Açık Radyo'daki "Fikir-i Takip - Toplumsal Tarih'te Geçen Ay" programında konuşumuz Vural Genç. Kendisiyle Toplumsal Tarih'in 208. sayısında yer alan "Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları" başlıklı yazıyı konuşacağız.

04

DOLMABAĞÇE'DE FRANSIZ ORDUSU ŞEREFİNE ZİYAFET

Edhem Eldem, Dolmabahçe Sarayı'nın açılışından sonra gerçekleştirilen ziyafetle ilgili L'illustration dergisinin 9 Ağustos 1856 tarihli haberini sunuyor.

52

23 NİSAN'IN GAYRİ RESMÎ TARİHİ

Mehmet Ö. Alkan, "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak" yazı dizisine, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'na ilişkin bir tartışmayla devam ediyor.

74

İTTİHATÇI FEDAİERİN II. ABDÜLHAMİD'E UYARISI

Ayşegün Soysal, İngiliz elçisini karşılamaya Edirne'ye giden II. Abdülhamid'in temsilcisi Teşvîhatçı Hayreddin Bey'in İttihatçı Yüzbaşı Ruşeni tarafından zorla alıkonması ve sonrasında gelişen olayları ele alıyor.

86

AB'NİN TEMELLERİ VE 1942'DE İNGİLİZ ELÇİSİNİN KONUŞMASI

Pınar Dost, II. Dünya Savaşı sırasında, gazeteci Nadir Nadi'nin Avrupa'da oluşturulacak birliğin dini temeller üzerine kurulamayacağı konusundaki itirazını ele alıyor.

92

EDİRNE'NİN İLK SOSYALİST GAZETESİ: AHALİ

Mete Tunçay, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Edirne Şubesi'ndeki faaliyetlere ilişkin bilgiler de içeren Edirne'nin ilk sosyalist gazetesi Ahali'yi sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 208, Nisan 2011

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Zindanlarca Değirmen
Sokak No: 15
Erminevi 34110 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Farukoglu Berkay, Bulent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Donacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nuriye Gürboga, Murat Güvenc, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Zeynep Cemil Schick, Selçuk Akşin Sönel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Hürun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Ayşel Kazıcı

KATKIDA BULUNAN
Cem Akıyol

İLETİŞİM
(0212) 513 52 15
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-ŞİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar

34204 İSTANBUL
Tel: +90 (0212) 639 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)
BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
70,00 TL

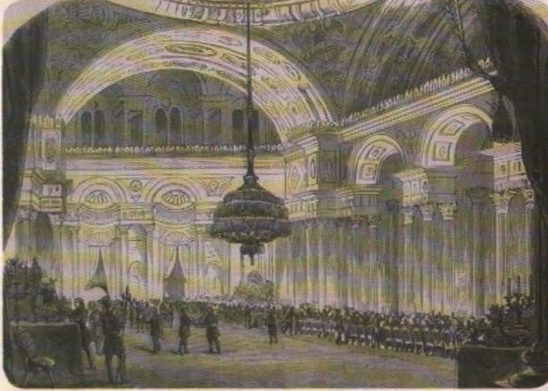
© Toplumsal Tarih Yazarları'ndan ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili yayını ve yazarı belirtilmelidir.

DOLMABAĞÇE'DE FRANSIZ ORDUSU ŞEREFİNE ZİYAFET

Bu sayımızda *L'illustration* dergisinin 9 Ağustos 1856 tarihli 702. sayısının kapağında yer alan görüntüye eşlik eden uzunca bir haberi konu edeceğiz. Belki geçen sayımızdan hatırlanacağı üzere, bu tarihten birkaç ay önce, 4 Şubat günü Fransız

sefaretinde büyük bir balo ve ziyafet verilmiş, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir padişah -o zaman Sultan Abdülmecid- böyle bir ziyafete bizzat katılarak bütün teşrifat kuralarını ve yerleşmiş âdetleri değiştirerek, Osmanlı Devleti'nin modernleşmede

ve Batılılaşmada ne kadar kararlı olduğunu göstermişti. Bu sayıda ele aldığımız ziyafetin bir tür iade-i ziyaret kabilinden olduğu anlaşılıyor. Fransız ordularına kumandanlık etmiş olan Mareşal Pelissier'nin ülkesine dönüşündü fırsat bilerek Osmanlı sarayı büyük bir ziyafet vererek, bir kez daha müttefik devletlerle olan yakın ilişkisini vurgulamanın bir yolunu bulmuş. uzun yıllar sürmüş olan işaattan sonra haziran ayında resmen açılan Dolmabahçe Sarayı'nı ihtişamına yaraşır şekilde kullanmanın bir yolunu bulmuştu. Makalede anlatılanlardan sonra verilen uzun misafir listesini elden geldiğince açıklamaya çalıştık. Ardından verilen yemek listesi ise dönemin Batılı tarzda verilmiş büyük ziyafetlerinden birine örnek oluşturması açısından ilginç ve faydalıdır.

Padışah tarafından Mareşal Pelissier onuruna İstanbul'da verilen büyük ziyafet. Bay E. de Grandchamp'nın bir çiziminden.

İSTANBUL'DA MAREŞAL PELISSIER ŞEREFİNE VERİLEN ZİYAFET

İstanbul, 18 Temmuz 1856]

L'illustration her zaman Türkiye'de tanık olduğumuz ilginç olaylara sayfalarında yer vermiştir. Ben de sizden Padişah tarafından muhteşem Çırağan Sarayı'nda verdiği büyük ziyafetle ilgili şu birkaç satırla M. de Grandchamp'nın sizin için yapmış olduğu gayet ayrıntılı çizime yer ayırmanızı rica ediyorum. Teşrifat Nazırı'nın nezaketi sonucunda her ikimiz de saraya girebilmiş ve bu parlak ziyafet hakkında gayet mü-

kemmel bir fikir edinebilmiş olduk.

Yapabileceğimin en iyisi, size *Presse d'Orient* gazetesel tarafından görgü tanıklığına dayanarak yayımlanmış olan gayet ayrıntılı tasvirden bir alıntı vermek olacaktır.

"Birkaç zamandır İstanbul'da Fransız, İngiliz ve Sardanya ordularının birliklerinin dönüşünü kutlamak üzere verilecek olan şenliklerden bahsedilmektedir. Padişah'ın şanlı Kırım ordusunun geriye kalan birliklerini görebileceği bir resmigeçit düzenlenmesi düşünülmüştü, fakat bu niyet gerçekleşemedi. Ancak Padişah'ın azından bu birliklerin komutan-

larının vermiş oldukları hizmetlere yaraşır bir şekilde sarayında kabul edilmelerini istedi.

Sarayın hizmetinin en ciddi tören günlerindeki gibi hazır edilmesi için emirler verilmişti.

Dolmabahçe Meydanı tarafındaki birinci avluda Hassa Ordusu askerleri tek sıra halinde gelenleri selamlıyordu, gerek karadan, gerek denizden saraya gelen bütün misafirler Haricîye Nezareti'nin görevlileri tarafından geniş bir holde kabul edilip, ardından da sarayın bahçelerinden geçerek ziyafet salonlarına doğru yönlendirilirdi. Meydana bakan büyük

merdivenin trabzanları boyunca saray zabıtları, hizmetkarları ve süslü bayram üniformalarını giymiş teberdarlar duruyordu. İçeride de aynı tedbirler alınmış, Bay Guatelli'nin yönetimindeki Mızıkacı Hümayun bandosu arada sırada parlak parçalar icra ediyordu.⁴

Saraya davet edilen zevat bir araya geldikten sonra, Padişah hazretleri tarafından kabul edilme şerefine nail oldular. Gayet iyi düşünülmüş birkaç sözle Padişah hazretleri, sarayında, kendisinin ve nazırlarıyla imparatorluğun başlıca erkânının arasına mütefak devletlerin ve diğerlerinin temsilcilerinin bir araya gelmiş olmalarının gözünde ne kadar önemli olduğunu ifade etti.

Padişah, Mareşal Pélissier⁵ ile görüşmüş ve ayrılmadan önce kendisine murrassa Osmanlı harp madalyasını verdi.⁶ Aynı madalya Padişah hazretleri tarafından İstanbul'a vaktinde gelememiş olan General Codrington⁷ için İngiliz büyükelçisine⁸ verildi.

Dev boyutlu kabul salonu, bir ziyafet salonuna dönüştürülmüştü.⁹ Zengin süslerle, çiçeklerle ve sarayın nefis giyim takımlarıyla donatılmış uzun bir masa, uzunlamasına bahçelerden denize doğru kurulmuştu.

Saat yedide davetliler Baş Teşrifatçı Kâmil Bey¹⁰ tarafından takdim edildiler. Sadrazam Âli Paşa,¹¹ Mareşal Pélissier, Fransa¹² ve İngiltere büyükelçileriyle birlikte ilk olarak belirdi.

Ziyafette bir araya gelen parlak kıyafetler ve zengin üniformalar müthiş bir görüntü arz ediyordu. Yan galerilerde ve salonun kubbesini taşıyan zarif Korint başlıklı sütunların dibinde büyük üniformalı saray hizmetlileriyle teberdarlar yerleştirilmişti.

Ziyafetin başlangıcında Mızıkacı Hümayun sırayla Kraliçe Hortense marşıyla *God Save the Queen*'i çaldı.¹³ Bütün ziyafet boyunca ise Verdi ile Rossini'nin en güzel eserlerini seslendirdi.

Şerefce iki kere kadeh kaldırılmıştır, biri İngiltere büyükelçisi, diğeri ise sadrazam tarafından.¹⁴

Şeref yerleri, sadrazamın sağında kordiplomatın duayeni İngiltere büyükelçisine,¹⁵ solunda ise mareşale verildi. Sadrazamın karşısında yer alan ve Padişah'ın kayınbiraderi olan Bahriye Nazırı Mehmed Ali Paşa'nın¹⁶ ise sağında Fransa büyükelçisi, solunda da Tümamiral Tréhouart¹⁷ bulunuyordu. Zaten size davetlilerin tamamının payleleriyle birlikte listesini, bir de Pera'daki Chevet'in¹⁸ münüsünü veriyordu.

Saygılarımla, vs.
Arthur Balgot de Beyne¹⁹

Ziyafet-i hümayunda yer alan davetlilerin oturma sıralarına göre listesi aşağıdadır.

Sadrazam Âli Paşa.

Solunda: Mareşal Pélissier — Prusya elçisi²⁰ — Meclis- Vala-yı Tanzimat Reisim²¹ — Yunanistan elçisi²² — Darbhane ve Hazine-i Hassa Nazırı²³ — Tuğamiral Pellion²⁴ — Ticaret Nazırı²⁵ — General Mansfield²⁶ — Hassa Ordusu Müşiri²⁷ — General Zamoyski²⁸ — İsmail Paşa²⁹ — İsveç ve Norveç maslahatgüzarı³⁰ — Padişah'ın Başmabeyncisi³¹ — İngiltere sefaret baştercümanı³² — Tophane-i Âmiye Müdürü — Prusya sefaret başkâtibi³³ — Sadaret Mektubcusu³⁴ — Amerika elçiliği baş tercümanı³⁵ — Prens Vogorides³⁶ — Yunanistan elçiliği birinci kâtibi³⁷ — Baş Teşrifatçı³⁸ — Sardenya elçiliği baş tercümanı³⁹ — Bay N. Aristarchi⁴⁰ — Bay Hornby⁴¹ — Mısır orduları başkumandanı — Kaptan Codrington — Mareşalin kurmaylarından Binbaşı Duval.

Sadrazamın sağında: İngiltere büyükelçisi — Eski sadrazamlardan Mustafa Paşa⁴² — Belçika elçisi⁴³ — Tophane-i Âmiye Müşiri⁴⁴ — Hollanda elçisi⁴⁵ — Şerif Abdullah Paşa⁴⁶ — General Smith — Eski nazırlardan Rifat Paşa⁴⁷ — Tuğamiral Fabre — Ârif Paşa — İstanbul'da Fransız birlikleri kumandanı — Mehmed Ali Paşa — Fransız ordusu lezavım subayı — Sadaret Müsteşarı⁴⁸ — General Garrett — Bahriye Müsteşarı — İran maslahatgüzarı⁴⁹ — Hariciye Müsteşarı⁵⁰ — Fransa sefaret baş tercümanı⁵¹ — Sadaret Mektubcusu — Yunanistan sefaret baş tercümanı⁵² — Sadaret baş tercümanı — Sicilyateyn sefaret baş tercümanı — Hariciye Fransızca Mektubcusu — Fran-

sız genelkurmayında muvazzaf İngiliz komiser albay — Eflak Kapı Kethudası vekili — Binbaşı Brett — Mareşalin kurmaylarından Binbaşı Appert.

Sadrazamın karşısında: Kapudan-ı Derya, Bahriye Nazırı.⁵³

Sağında: Fransa elçisi — İspanya elçisi⁵⁴ — Hariciye Nazırı⁵⁵ — Danimarka

Saray-ı Hümayun'da verilen ziyafetin münüsü şunlardan ibaretti. Gören kendini Paris'te Chevet'nin masasında zannederdi:

Limonlu taze ıstıridye — Demidoff usulü çorba ve tavuk suyu — Kraliçe usulü çorba.
Ordövrler
Küçük meze tabakları — Acı soslu börekler — Truf mantarlı börekler.
Ara
Holandez soslu buğulama balık — Madeira şaraplı ve sebzeli dana filetosu.
Antreler
Soslu kuru pırzolası — Jöfeli ve trüflü yaban tavşanı patesi — Trüflü tavuk beyazları — Yavru keklik yahnisi — Belvü usulü dana dili — Metrdotel usulü kâğıtta tekir — Jöfeli içmiş horoz.
Sebzeler
Lyon usulü enginar — Fransız usulü bezelye — Tereyağlı yeşil fasulye.
Roma usulü punch.
Et kızartmaları
Küçük kuşlarla süslü sülün — Pèrigord hindi yavruları — Tereli ve kendi suyunda geyik eti.
Salatalar
Rus usulü — İtalyan usulü
Ara tatlılar
Soslu diplomatik puding — Sultan usulü jöle — Portakallı jöle — Maraschino likörli jöleli meyve salatası — Vanilyalı sütlaç — Chantilly kremalı mereng — Karşık komposto — Ananas, frambuaz, limon ve vanilya dondurmaları.
Tatlılar
Jöle süslü pasta — Akide, şeker vs. ile süslü jöle büyük basamaklı pasta — Meyve şekerlemeleri, karamel, bisküvi, püfüt vs. ile süslü jöle küçük basamaklı pasta — Meyveler — Katiye ve likörler.

elçisi¹⁵ — Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Reis-i¹⁶ — Amiral Fremantle¹⁷ — Maliye Nazırı¹⁸ — Amiral Hewart — Kerim Paşa¹⁹ — İstanbul'daki Fransız taburu kumandanı general — Zabiye nazırı²⁰ — Şiçilyateyn maslahatgüzarı²¹ — Seraskerat Müsteşarı — Fransa sefaretı başkâtibi²² — Ferik Mahmud Paşa — Avusturya sefaretı baş tercümanı²³ — Baş yaver-i şehriyari Ferik Edhem Paşa²⁴ — İspanya sefaretı baş tercümanı²⁵ — Amedi-i Divan-ı Hümayun²⁶ — Belçika sefaretı baş tercümanı²⁷ — Seraskerat mektubcusu²⁸ — Hollanda sefaretı baş tercümanı²⁹ — Darbha-ne Nazırı Mihan Bey³⁰ — Sardenya

sefaretı baş tercümanı³¹ — Sırbistan Kapu Kethüdası — Mirdna Arnavut Prensi — Binbaşı Gordon — Amiral Trehouart'ın birinci yaveri — Sardenya ordusundan Binbaşı Cassella.

Solunda; Avusturya elçisi³² — Harbiye Nazırı³³ — Tümamiral Trehouart³⁴ — Ömer Paşa³⁵ — İstanbul'daki İngiliz birliklerinin kumandanı — Evkaf Nazırı³⁶ — Mısır amirali Kara Tosun Paşa — İngiliz genel komiseri — Fabrika-i İlümün müdürü — Hansa şehirleri maslahatgüzari³⁷ — Mahbey-i Hümayun başkâtibi³⁸ — İngiltere sefaretı başkâtibi³⁹ — Ferik Edhem

Paşa — Avusturya sefaretı müsteşarı⁴⁰ — Ferik Reşid Paşa — Nazif Bey — İran sefaretı başkâtibi⁴¹ — Prens Kalimaki⁴² — İsveç ve Norveç sefaretı tercümanı⁴³ — Hariciye Mektubcusu⁴⁴ — Danimarka sefaretı baş tercümanı⁴⁵ — Bogdan Kapu Kethüdası — Albani Seymour — Mareşalin başyaveri — Sardenya donanması kaptanı Kont Albini — Mareşalin kurmaylarından Teğmen Ranson — İstanbul'da görevli maliye müfettişi Codrosy.

Bulunamayanlar: Hastalık nedeniyle gelemeyen Sardenya ve Amerika Birleşik Devletleri elçileri.

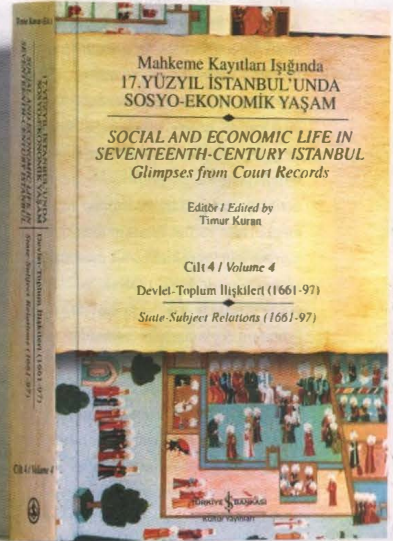
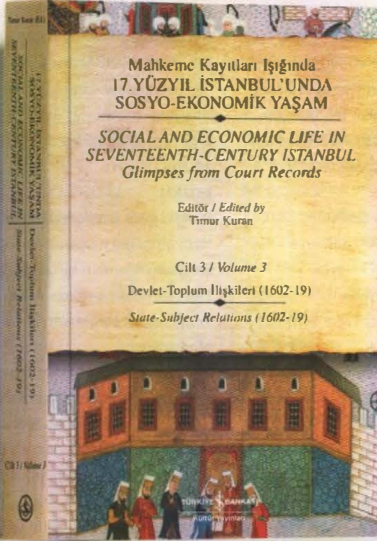
DİPNOTLAR

1. Hemen anlatılacağı üzere söz konusu saray Çırağan değil, Dolmabahçe'dir. Buğün bilinen haliyle Çırağan Sarayı; Sultan Abdülaziz döneminde işi edilmiş olduğuna göre henüz bu tarihte ortada değildir. Onun yerinde ise kismen 18. yüzyıla dayanan ama büyük kısmı Sultan I. Mahmud tarafından inşa edilmiş olan eski Çırağan Sarayı mevcuttur. Sultan Abdülmedit Dolmabahçe Sarayı'nı nakle-ttiği Temmuz 1856 tarihine kadar bu sarayda ikamet etmekteydi. Yazının hatası, henüz kullanılmakta olan eski bir sarayın adını daha çok yeni açılmış Dolmabahçe Sarayı'nı adıyla karıştırmış olmasından ibarettir.
2. Grandcamp, geçen sayıdaki ziyafetin de görüldüğü Tizen sarayındır.
3. Bir önceki sayımda da hatırlanacağı gibi, *Presse d'Orient* (Şark Basını), bu makalenin yazarı Ralligot de Beyne tarafından İstanbul'da kurulmuş bir gazeteydi. 1 Ocak 1855'te yayın hayatına başlayan bu gazete, Ekim 1856'da son bulacaktı. 1861'de yayın yönetmeni Champier'in kurduğu *Courier d'Orient*'a yerini bırakacaktır (Gérard Groux ve Ibrahim Çağlar, *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours*, Hachette et collégue, İstanbul, İsn. 1985, s. 87, 122).
4. Callisto Guatelli (1820-1899) ya da Guatelli Paşa, o sene Mısır-ı Hümayun'un başına getirilmişti. Aynı yıl Sultan Abdülmecid'in aduna Medineye Marjı'na da bestelenmişti.
5. Aimable Pélissier (1794-1864) Mayıs 1855'te Kırım'daki Fransız birliklerinin başkumandanlığına Mareşal Canrobert'den devralmıştı. 8 Eylül 1855'te Sivastopol'un Malakoff Kalesi'nin düşmesiyle gelen kuşatmanın başarıya sona ermesinde büyük rol oynamış, 12. sinde mareşal yapılmıştı. Bu nedenle İmparator III. Napoleón tarafından Malakoff Dükü yapılmıştı.
6. Burada bahsi geçen madalyanın mürassası Meclid Nigani'nin çok mürassası Fihri Nigani olduğu kesin gibidir.
7. William John Codrington (1804-1884), Kasım 1855'te Kırım'daki İngiliz ordusunun başkumandanlığına getirilen general.
8. O tarihte İngiliz büyükelçi, 1847'den beri bu görevde bulunan Lord Stratford Canning'di.
9. Resiminde Salanlaçağ üzere söz konusu olan salon, Muayyede Salanlaçağ olarak bilinir mekânıdır.
10. Mabet Midillisi lakabıyla bilinen Mehmed Kamil Bey (7-1879).
11. Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871).
12. O tarihte Fransız büyükelçi Édouard-Arnoine de Thouvenot'di.
13. God Save the Queen (Tanrı Kraliçeyi Korusun), 18. yüzyıldan beri kullandırı ve gederrek resmîleşen İngiliz milli marşı olmuştur. *Kraliçe Hortense* marşı ise III. Napoleón zamanında Fransız milli marşı olarak kullanılmaktaydı. Burada zikredilen Kraliçe Hortense, I.

- Napoleón'un karısı Josephine de Beauharnais'nin ilk evliliğinden olan kızı Hortense de Beauharnais dir (1783-1837). Hortense, 1802'de Napoleón kardeşlerinden Louis-Bonaparte ile evlenmiş, üç çocuk sahibi olmuştur. Bunların en küçüğü (ve babası tarafından) Charles-Louis Napoleón, III. Napoleón adıyla Fransa İmparatoru (1852-1870) olmuştur.
14. Anlaşılan Fransa ve İngiltere arasında olası bir öncelik tartışması bu şekilde olmaktadır. Yazarın bunun nedenini Ostine-basa-basa vermeye mecburen ne kadar hassas olduğunu belirtmeye yetmiştir.
15. Damad Mehmed Ali Paşa (1813-1868) aslında Kapadut-i Derya.
16. François-Thomas Trehouart (1798-1873).
17. Chevet müessesesi, yani Maison Chevet, Paris'te dönemin en önemli lokantalarında Meşhur şef Auguste Escoffier'nun bir ara yönettiği bu şirket yurtdışında da büyük ziyafetler düzenlemekle şöhret kazanmıştı. Buradaki ifadeden Chevet'nin Beoyulu'nda bir şubesi varmış gibi geliyorlusa da mesleğin Paris'ten yönetilmiş olması ve bunun için İstanbul'da bir mekân ayarlanmış olması daha muhtemeldir.
18. Arthur Ralligot de Beyne (1821-1884), Paris'teki Osmanlı elçiliğinde kaçlarıya memuru olara görev yapıpattan sonra 1854 yılında İstanbul'da *La Presse d'Orient* (Şark Basını) isimli bir gazete kurmuş, ardından da 1862'de Memleketeyn (Kırmay) Prensi Alexandre Cuza'nın kâtibi olmuştur.
19. Anton Alben Heinrich Ludwig von Wildenbruch (1803-1874) 1852-1859 yılları arasında Prusya'nın İstanbul'daki sefiriydi. Kendisi ayrıca Prusya Prensi Ludwig Ferdinand'ın (1772-1806) gayrimisru oğluydu.
20. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871).
21. Andreas Kundnotis.
22. Mustafa Reşid Paşazade Ali Damada Galib Paşa (1829-1858).
23. Marie-Joseph-Alphonse Pellion (1796-1868).
24. Richard Musa Salfeti Paşa (1805-1869).
25. William Mansfield, 1° Baron Sandhurst (1819-1876) 1855'te İngiltere büyükelçisi Lord Stratford Canning'ın askeri müsteşarı olarak atanmıştı.
26. Selim Paşa.
27. Kont Władysław Stanisław Żamojski (1803-1868), 1830-1831 yıllarında Kırım'da, İngiltere'ye katılmış, Kırım Savaşı'nda ise Osmanlı ordusunda Polonyalılardan oluşan bir süvari alayına komandant olmuş Polonyalı aristokrat, siyasetçi ve general.
28. Belki Çerkez İsmail Paşa (1805-1866)!
29. Anton Tessa.
30. Neşet Bey.
31. Etienne Plam.
32. Eichmann.
33. İlahab Efendi.
34. Brown.
35. Stefanaki Vogorides Bey, eski Şam İlyi.
36. Cano.

37. Mehmed Kamil Bey (7-1879).
38. Vryini.
39. Muhtemelen Mihailis Arıstarchi Bey (1809-1893).
40. 1855-1865 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz konsolosluğunun ıslah etme görevinde bulunmuş olan avukat Edmund Hornby.
41. Girdi Mustafa Nafiz Paşa (1798-1871).
42. Édouard Jönedell (1809-1872).
43. Rodouzade Damad Ahmed Fetih Paşa (1801-1858).
44. J. P. J. A. Van Zuylen van Nijevelt.
45. Abdullah Abdülmüttalib bin Galib bin Avn (1790?-1866).
46. Muhtemelen Sadık Mehmed Rifat Paşa (1807-1858).
47. Mehmed Esad Salfet Paşa (1814-1883).
48. Hacı Mirza Ahmed Han.
49. Nuredin Bey.
50. Charles-Henri-Auguste Scheler (1820-1898).
51. Barozzi.
52. Damad Mehmed Ali Paşa (1813-1868).
53. Antonio Riquelme.
54. Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869).
55. Baron Cassimir de Hübsch.
56. Yusuf Kamil Paşa (1808-1876).
57. Kırım'da hizmet vermiş İngiliz amirali.
58. Ramazanzade Ahmed Muhtar İhsani Paşa (7-1864).
59. Ya 4. Ordu kumandanı Çırpıralı Abdülkerrim Nadir Paşa (1807-1883) ya da Arabistan Ordusu Kumandanı Ali İzzet Paşa (7-1861).
60. Göttingen'den İzzet Paşa (7-1859), aslında Zabiye Müğni.
61. Edoardo Tarponi.
62. Muhtar kadın yazar Comtesse de Séguir'un oğlu Edgar de Séguir (1825-1900).
63. Schmir.
64. İlhamî Edhem Paşa (1818-1891).
65. Bernardino Souza.
66. Said Efendi.
67. Henri.
68. Ahmed Bey.
69. Richard Keun.
70. Mehmed Düz (1817-1891).
71. Vryori. Bu zatın adı farklı yerlere yeri gezmektedir.
72. Baron Anton von Prokoshov-Ozen (1795-1876).
73. Mihailcu Mehmed Rüsu Paşa (1811-1882).
74. François-Thomas Trehouart (1798-1873).
75. Olivier Juste Paşa (Michel Lattas), Kırım Ordusu başkumandanı (1806-1869).
76. Mehmed Hacı Paşa (7-1871).
77. Victor Mordeunov.
78. İsmail Hüskü Bey.
79. Lord Napier.
80. Wolta Stokmefels.
81. Mirza Akabulrahim Han.
82. Şiutü Beyi Alexandre Kalimaki (1807-1886).
83. Fissini.
84. Raul Bey.
85. Alphonsus Heyscher.

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİLERİ

MAHKEME KAYITLARI IŞIĞINDA 17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA SOSYO-EKONOMİK YAŞAM SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN SEVENTEENTH-CENTURY ISTANBUL, GLIMPSES FROM COURT RECORDS Editör: TİMUR KURAN

İstanbul ve Galata'daki şer'i mahkemelerin 17. yüzyıldan günümüze ulaşan kayıt defterlerinin yayını iki yeni ciltte devam ediyor. Dizinin 3. ve 4. ciltlerinde, 1602-19 ve 1661-97 dönemine ait, ya taraflarından birinin devlet görevlisi olduğu ya da vergi konusuna ilişkin davalar yer alıyor: Devlet adına miras el koyma, vergi yükümlülükleri ya da borçları, gayrimüslim cemaat işleri, hile, kalpazanlık ve rüşvet ağırlıklı konular olarak dikkat çekiyor.

On ciltlik bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un 17. yüzyıla ait 15 şer'i mahkeme defterinin sistemli biçimde yayına hazırlanmasıyla ortaya çıktı: Binlerce büküm yedi ana konu altında tasnif edildi, günümüz yazısına aktarıldı, Türkçe ile İngilizce özetleri hazırlandı. Kısa sunuş metinleri eşliğinde sunulan Osmanlı Türkçesi, Türkçe ve İngilizce metinlere döneme ait görsel malzemeler ile hem her cildin sonunda o cilde ait hem de son ciltte tüm çalışmayı kapsayan dizinler eklendi. 10 ciltlik bu hacimli külliyat 2011 yılında tamamlanacaktır.

Cilt 3: Devlet - Toplum İlişkileri (1602-19)
Ciltli, 1. hamur, 544 sayfa, 35 TL

Cilt 4: Devlet - Toplum İlişkileri (1661-97)
Ciltli, 1. hamur, 708 sayfa, 38 TL

YAYIMLANAN DİĞER CİTLER:

Cilt 1: Esnaf ve Loncalar -
Hristiyan ve Yahudi
Cemaat İşleri - Yabancılar
Ciltli, 1. hamur, 932 sayfa, 34 TL

Cilt 2: Ticari Ortaklıklar
Ciltli, 1. hamur, 659 sayfa, 28 TL

Yayınevimizin
yeni adresi:
İstiklal Caddesi
Meşelik Sokak
No: 2 Kat: 4-5
Beyoğlu - İstanbul

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Avrupa'ya Talebe İzamı

6 NİSAN 1911

İKİDAM

Sahib-i vukuf ve malumat-ı hükkâmın tezyid-i miktarına müteallik olan tedabirden biri de Avrupa'ya talebe izamıdır. kavanin-i medeniyemizin esasları ahkâm-ı münife-i fihhiyeden me'hûz ve müstenbat olmakla beraber muamelât-ı ticariyemizde vesairede ve Avrupa ile olan münasebat-ı ictimaiyemizde kavanin-i ecnebiyeden istifadeye ihtiyaç ve mecburiyet vardır. Binaenaleyh bu mecburiyet gerek ahkâm-ı mevzûa-i kanuniyemizin hüsn-i tatbiki ve gerek bunların ilcâât-ı zaman ile [zamanın zorlamasıyla] tebeddül eden ihtiyacât-ı memleketi göre vaz' ve tadili hususlarında ahkâm-ı esasiye-i fihhiye bize vukuf ile beraber kavanin-i icnebiyenin sebep ve hikmet-i vaz'-ı hakkında nüfuz ve fikir ve nazara malik hükkâma ve erbab-ı hukuka ihtiyacımız kâfidir.

İşte nezaretçe iş bu ihtiyaç nazar-ı dikkate alınarak memleketin her şeyden ziyade muhtaç olduğu bu erbab-ı hukuku ihzar için her sene Mekteb-i Hukuk mezunlarından bir nisbet-i muayyene dairesinde talebe izamı teemmül olunmuş ve bunun için 325 senesi Muvazene-i Adliyesi'ne bir miktar tahsisat ithal edilmiştir. Nezaretin takip ettiği şu nokta-i nazara göre evvelki sene bir müsabaka tertip olunarak ilan edilmiş ve müracaat eden mektep mezunları miyanında ehliyet ve liyakat ibraz edenler Hukuk Fakültesi'nde tevsi'-i malumat etmek üzere Paris'e izam olunmuşlardır.

Bunların tarz-ı mesailerini tanzim için dikkat-i mütemaddiyede bulunduğ gibi kendilerinin evkat-ı muayyenede mahakime [mahkemeler] devam ile malumatın ve muhakematın tarz-ı cereyanına ameli bir surette kesb-i vukuf etmek

için Fransa Hükûmeti-i İlahimesinin müsaadesi istimal edilmiştir. Bu efendilerin şayan-ı iftihar surette ibraz-ı mesai etmekte olduklarını isbat için Paris Fakültesi Reisü'l-muallimini [dekanı] ile Hukuk-i Medeniye Mualliminin raporunda bahsetmek kâfidir. Bu raporlarda, efendilerin mesaisi suret-i umumiye de takdir edildiği gibi ikisi de sınıfında birinci çıkmışlardır. Bu sene dahi aynı şerait tahtında bir müsabaka açılmış maalesef aranılan evsaf-ı ilmiye de ancak iki efendi bulunabilmiştir.

Mekteb-i Hukuk talebesinin mahakim ve devair-i adliyye devamları Mekteb-i Hukuk mezunlarının merite-i saniiyede bir memuriyete tayinleri için mahakim-i hukuk ve ceza kısımlarında üçer ay mülâzemet etmeleri [istay] görmeleri hakkındaki kaide-i kadime mektepte yalnız ikmâl-i nazariyat ile neş'et etmiş efendilerin bilahare bir mahkeme riyasetinde bir müdde-i umumilikte hakkıyla ifâ-yı vazife edememelerini temin edemekte olduğu bi't-tecrûbe sabit olduğundan terfi-i hükkâm kanunu mevki-i tatbiki konuncaya kadar bir tedbir-i muvakkat olmak üzere Mekteb-i Hukuk'a devam eden talebenin mektepte gördükleri nazariyat-ı hukukiyenin cihet-i ameliye-i tatbikiyesinde dahi iktisab-ı rûsûh etmeleri için her gün öğleden sonra devair ve mahakim-i merkeziyye kabul ve devamları tensip olunmuş ve bunlardan âtiyen cihet-i adliyyede istihsal-i memuriyet edeceklerin ifâ-yı vazife hususunda muvaffakiyetleri bu surette de taht-ı temine alınmıştır.

Dilenciler

20 NİSAN 1911

İKİDAM

Köprü üzeri, kalabalık caddeler yine meşher-i salliyet [dilencilik] yeril şeklini aldı. Beyoğlu'nda Bonmarşe, Pazar Alman önlerinde çarşafı genç, dinç kadın ve kızlar gelip geçenleri öyle takip ediyorlar ki

ellerinden kurtulmak pek güç oluyor. Bunlar en ziyade ecnebilere musallat olarak beş on para alınca yakalarını bırakıyorlar. İslam kadını kıyafetinde gezen bu arsız mahlukların ortadan ve bahusus Beyoğlu Caddesi'nden del' ve teb'idleri [uzaklaştırılmaları] zabitanın vezaif-i esasiyesi cümlesindendir sanırız.

Bir Maznun

20 NİSAN 1911

İKİDAM

Evvelki gece Eminönü'nde Valide Hanı altındaki mağazaların kilitlerini karıştırmakta olan biri, Eminönü Merkezi polis memurlarından Vehbi Efendi tarafından derdest olunmuştur.

Üstü başı muntazam olan bu adam merkeze getirildikten evvel emirde işte bir yanlışlık olduğu zehabına düşüldükçe üzerinin taharisinde tereddüt edilmiş ise de nihayet taharriyat icra olunduktan cebinde bir torba içerisinde irili ufaklı yirmi altı anahtardan başka pantolonu içine bir iple sarkıtılmış üç büyük anahtar, iki maymuncuk ve yine bir mendil ucuna merbut dört büyük anahtar ve iki maymuncuk zuhur eylemiştir.

Merkum isticvap edildikten Seksen Dokuzuncu Alay'ın İkinci Taburu mülazımisanisi iken bundan üç ay evvel ayaşlığından dolayı kaydı terkin olduğuna ve isminin Cemil idigünü ve iade-i rütbesi için Harbiye Nezareti'ne arz-i hâl vermek üzere bir hafta evvel Bağdat'tan İstanbul'a geldiğini söylemiş ise de üzerinde çıkan evraktan kendisinin bir sirkat maddesinden maznun olduğu anlaşılmıştır.

Zabitanın tahkikatına göre bunun birkaç refik'i daha olup bir hafta evvel Bahçekapısı'nda eczacı Apik Efendi'nin eczahanesinden vuku bulan sirkatın faili olduğu zanmedilmiyordu. Üzerinde çıkan paralar meydanında Apik Efendi'nin dükkânından alınan

Mısır paralarından birkaçının zühur eylemesi bu zannı takviye etliyormuş.

Üç gün evvel Hamidiye Türbesi Caddesi'nde bakkal Ohannes'in dükkanında vuku bulan sirkatin dahi bunun tarafından ika'i tahmin olunmaktadır. Zira Ohannes'in çekmecesi anahtar torbadaki anahtarlar meyânında bulunmuştur.

Zabıtaca refiklery hakkında tahkikat ve takibat icra olunmaktadır.

Kadın Kavgası

21 NİSAN 1911

İKDAM

Samatya'da Belgrat denilen mahalde sakın fabrika anelesinden Ali'nin hanesine dün sabah dört kadın gelip içeri girdikten sonra evvelce mezbure ile beyenlerinde mevcut ve bir hane meselesinden mütevellit husumete binaen Hasna'yı dövmeye başladıklarından kadının feryadına yetişip baygın bir hâlde ellerinden kurtarılmıştır.

Dört aylık hamile olan Hasna eser-i darptan sıkt [düşük] vukua geldiğini de iddia ettiğinden mezburenin muayenesine, daribler hakkında muamele-i kanuniye icrasına ibtidar edilmiştir.

Seyahat-i Padişahi ve Kosova Ahalisinin Hediyesi

22 NİSAN 1911

İKDAM

Prizren muhabir-i mahsusamızdan: 3 Nisan 327 Yakında şeref-vuku

bulacak seyahat-i şahanede, padişahımız efendimiz hazretlerine takdim olunacak yazı takımı hakkında malumat-ı tamme ve sahiha ita ve karilerimizi şimdiden haberdar eylemek üzere elyevm mezkûr yazı takımının imal edilmekte olduğu mahalle gittim. Yazı takımı mustatılış-şekl [dikdörtgen biçiminde], tûlu 50, arzı 30, irtifai 20 santimetreden ibaret ve altı ayak üzerine mevzûdur. Yazı takımı gayet musanna' ve nazar-rübâ bir su ibrîği, bir süngerlik, bir rîğ-dânilik [rîh hokkası], iki mürekkep hokkasıyla iki kalemden ibarettir.

Tepsinin kenarları kâmilan ve yazı takımıyla aksam-ı sairesinden bazıları dahi kısmen altından mamuldür ve gül ve defne dalları şekilleriyle müzeyyendir. Ayrıca bir mikraz [makas] ve kalemtraş ve mikatta dahi vardır. Mikrazın üzeri altından mamul çiçeklerle tezyin edildiği gibi sapında dahi (ya fettah) kelimesi yazılıdır. Mikatta ve kalemtraş dahi altın çiçeklerle münakkastır. Kalemtraşın sapı necce olup derununda küçük mikyasta diğer bir kalemtraş daha mevcuttur. Gayet kıymetli olan bu yazı takımı Prizrenli (Marko) ve (Palo vec) ile Şakir Usta taraflarından elyevm imal edilmektedir. Şimdiye kadar bu havalide bu derece musanna' [sanatlı] ve kıymetli hiçbir şey yapılmamıştır.

Yazı takımı heyet-i mecmaıyla gümüş ve altından ibaret olmak üzere üç kıyye siketindedir. Mezkûr takım önümüzdeki Cuma günü Üsküp'e gönderilecektir.

Osmanlı Bir Kadının Cesareti

25 NİSAN 1911

İKDAM

Soma'ya bağlı Bayat Köyünde Ömer Ağa kızı Cemile adında bir kadın gece evde otururken köy delikanlılarından Hüseyin adında biri kadının ırzına geçmek fikriyle kapısına dayanıp içeriye girmek ister, kadın çok yalvarır, Hüseyin dinlemez. Kapısını kırmaya kalkışır, nihayet kadın evde bulunan revolveri alarak kapının anahtar deliğinden ateş eder. Vahşiyi öldürür. Karıcılara ibret (Köylü).

Hamsi Yoksulluğu

26 NİSAN 1911

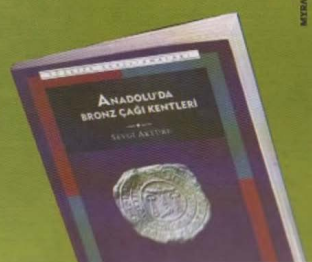
İKDAM

Trabzon'da münteşir İkbâl gazetesinden: Karadeniz'in bu seneki cilve-i garibesi memleketimizin müstakı hamsi-i can-perverden mahrum kılmakta devam ediyor. Mart çıktı, hâlâ hamsi çıkmadı. Sofraları tezyin eden Karun- âşâ [Karun gibi] küpleri, ambarları zenginleştiren, ziraatımızın vesait-i inbâtiyesi makamına da geçebilen Liraat için çok önemli olan bu değerli balık görünmüyor. Filhakika bu aralık iki defa az miktarda çıktığı ilan edildi. Fakat pek ince idi intizarına değmedi. Gerçi o inceliğiyle beraber kıyyesi yüz paradan aşağı inmedi. Fakat mebzuliyet-i mu'tadesiyle güldürdüğü yüzleri güldürmedi. Velhasıl hamsi yoksulluğu pek acı devam ediyor. Allah yardım etsin.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devinen öge oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentsizleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

YOK EDİLEN ÇİFT DİLLİ GEÇMİŞ:

KOZLUK ÇAYI'NIN ÜZERİNDEKİ MEYDAN KÖPRÜSÜ

BÜLENT GENÇ

Malatya'nın Arapkir ilçesinde ve Kozluk Çayı'nın üzerinde yer alan Meydan Köprüsü, kesme taştan, çift sıvri kemerli, solunda Ermenice ve sağında Arap harfleriyle çift dillî yazılmış kitabesiyle günümüze kadar ulaşabilmiş cender köprülerden biridir. Ancak çok kötü bir durumda ve aşınmış olduğundan her iki kitabe de okunamamıştır. Farklı dönemlerde tamirat geçirmiş olan köprü 13. yüzyılın sonlarına, Selçuklu dönemine tarihlenmektedir.¹ Aynı dönemde inşa edilmiş kitabeli köprülerden bir başkasına Hekimhan-Taşhan'da rastlıyoruz. Taşhan'daki köprünün kitabesi Ermenice, Farsça ve Süryanice olmak üzere üç dilde yazılmış ve o da 13. yüzyıla tarihlenmektedir. Arapkir yakınlarındaki Eskişehir Kozluk Çayı vadisini görecektir şekilde konumlanmıştır. Günümüze surlarının birkaç parçası kalmış olan kaleye ve kalenin yer aldığı bu vadiye Kozluk Çayı üzerinden, bu köprüden geçilerek ulaşılır. 1876 yılında Uskûdar'dan yola çıkararak Anadolu'yu at sırtında gezen İngiliz subay

Frederick Burnaby anılarında, Arapkir'de ipek tüccarı bir Ermeni beyinin evinde kaldığını belirtir. Burada yetiştirilen ipek böceğinden ve ipekten dokunan kumaşlardan bahsederek Burnaby, kumaşların Arapkir dışında da satıldığını, bunların kervanlarla Anadolu'nun uç bölgelerine kadar gönderildiğinden söz eder.² Arapkir'den ayrılışını ise 50 metre genişliğinde, hızla akan bir nehir üzerine oldukça sağlam bir şekilde inşa edilmiş köprüden geçtiğini ifade ederek vurgular. Eğin istikametine doğru devam eden yol güzergâhında günümüzde hâlâ kullanılan birden fazla köprü bulunmaktadır. Osmanlı döneminde 20. yüzyılın başlangıcına kadar Arapkir'in canlı bir ticaret merkezi olduğu ve özellikle evlerdeki terzâhlarda dokunan "manusa" kumaşının çok geniş bir coğrafyaya yayıldığını bilmekteyiz. Bu noktada üretilen malların dağıtımı sağlam ve kalıcı bir ulaşım ağını da gerektirmektedir. 13. yüzyıldan günümüze neredeyse 700 yıldır kullanılan Meydan Köprüsü'nün kemerlerinden biri yıkılı bir "restorasyon" çalışması ile geçtiğimiz sonbaharda ortadan

kaldırıldı. Üstelik kaldırılan bu kemer, çayın sularının dışında kalan ve dolayısıyla köprünün temel düzeyindeki suların etkilenmeyen bölümünü oluşturmaktaydı. Üzerinden yıllarca ağır vasıtaların (traktör, kamyon vs.) dahi geçtiği köprü ufak tefek çatlamalara rağmen sağlam kalabilmişti. Restorasyon kararından önce belki de sadece taşıtlara kapatılabileceği du yıpırınma da olmayacaktı. Bu tip son derece az hasarlı yapılarda restorasyon kararlarının nasıl alındığı ve Meydan Köprüsü için restorasyon adı altında yıkımına karar veren "bilirkişi"nin durumu önemli bir tartışma konusu olarak ortaya durmaktadır. Yıkımının son derece gereksizliği bir taraftan, görülen o ki, bu süreçte yeterli belgeleme çalışması da yapılmamıştır. Yeniden yapılandırılmak üzere yıkılan ve sökülen bölümlerin, kemer ve kesme taşlarının numaralandırılarak kaldırılması, dolayısıyla hangi taşın nereden söküldüğünün bilinmesi önemli bir noktadır. Ancak burada gördüğümüz kadarıyla bu işleme dahi uyulmamış, taşlar rastgele sökülerek yakındaki bir düzliğe serilmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, çok basit koruma önlemleri dahi alınmadan, yıkılma tehlikesi olmayan bir yapının adeta zorla yıkılarak önemli bir bölümü nasıl ortadan kaldırılabilir? Zarar görmüş veya yıllarca kullanımdan dolayı çatlamış bölümler restore edilerek ve bu alanları sağlamlaştırarak, kemeri tamamen yıkmadan kurtarılamaz mıydı? Ve bu haliyle köprünün özgün formu korunarak daha az masraflı bir proje yürütülemez miydi? Ya da bu türden tarihi yapıların bir yerlere ihale edilmeden önce daha ciddi ve bilimsel bir ekibin denetimine tabi tutulması gerekmez mi? Anlaşılan o ki bu restorasyon vb. kararların kurullardan nasıl alındığı tartışması bir yana, geçmişe ve bu ortak geçmişten günümüze kalanlara daha pahalı olması pahasına, yeni beton ve harçlarla sahip çıkılıyor.

DİP NOTLAR

- 1 Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü, 2008, Cilt 2, s. 178.
- 2 Burnaby, Frederick., At Sırtında Anadolu, 2007, s. 196.

Malatya'nın Arapkir ilçesinde ve Kozluk Çayı'nın üzerinde yer alan Meydan Köprüsü.

ARKEOLOJİK KAZILARIN MARMARAY PROJESİ'Nİ GECİKTİRDİĞİNE İLİŞKİN AÇIKLAMA

Çağdaş dünyada arkeolojik alanları bir orman, göl ya da temiz hava ve su gibi algılamak, kaliteli yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Arkeolojik bilgi ise kırık bir kaptan küçük bir aşıp parçasına, bir saray kalıntısından bir batıya kadar, farklı boyut ve nitelikteki kalıntıların bileşkesinden oluşur. Dolayısı ile geçmişin anlamak zahmetli bir uğraşdır ve sundukları çoğu kez rakamlar ile ölçülemez; ancak günlük hayatın bir parçası haline getirdiğinizde daha kaliteli bir yaşam sürmenizze katkı sağlar.

Zengin ve görkemli bir geçmişe sahip Anadolu sayısız arkeolojik alan barındırır. Nitekim bu zenginlik ülkemiz için de önemli bir övünç kaynağıdır. Ülkemiz, arkeoloji alanında yüzelli yıllık geçmişi ile dünyada saygın bir konuma sahiptir. Bilim insanlarımızın uluslararası düzeyde, her türlü akademik alanda ülkemizi temsil edebilecek bilgi ve deneyimi bulunmaktadır. Bu birikim Anadolu topraklarında sürdürülen çok sayıda çalışma ve kültür politikamız sayesinde oluşmuştur. Kimi zaman bilimsel bir soruna yönelik, kimi zaman herhangi bir yatırım gereği yapılan kurtarma kazıları, Anadolu'nun geçmişine ışık tutarken bu toprakların evrensel kültüre, insanlık tarihine yaptığı katkısı ortaya koyar. Büyük sanayi yatırımlarının, yol, baraj gibi kapsamlı projelerin gerçekleştirildiği ülkelerde çoğu kez bu yatırımlar ile arkeolojik alanların korunması uzlaşmaz karşıtlar olarak sunulur. Oysa gelişmiş ülkelerde olduğu gibi iyi bir planlama ile bu karşıtlığın önüne geçilebilmektedir. Marmaray ve Metro Projesi kapsamındaki arkeolojik çalışmalarla İstanbul'un arkeolojik zenginliği kadar jeolojik tarihi açısından da son derece önemli verilere ulaşıldı. Kazılar birkaç gruvenden tanıdığımız Bizans'ın savaş ve yük gemilerine dokunmamızı sağladı; onları bütün dünyaya

tanıtma fırsatı verdi. Bizans ve Osmanlı başkentinin dünya ticaretindeki yerini en somut kanıtları ile ortaya koydu. Yine Yenikapı kazıları en eski İstanbul'un izlerini bugüne taşıdı. Sonuçları farklı açılardan yorumlamak da mümkün; örneğin Bizans limanı kalıntıları İstanbul'un bugün de ticarettin neden büyük bir potansiyel olduğunu kanıtlamaktadır ya da Yenikapı'daki ilk köy yerleşimi, bugünkü Avrupa uygarlığının kökeninde Anadolu'dan giden insanlar olduğunu göstermektedir. Bütün bunları bilmek, toplumun erişimine açmak, insanımızın ne tür bir zenginliğe sahip olduğunu anlatmak, Yenikapı ve Üsküdar'da arkeologların işinin küçük bir parçası olmuştur. Bu görevi onlara Kültür ve Turizm Bakanlığımız vermiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin başkanlığında yürütülen bu başarılı kazılar uluslararası düzeyde de büyük ilgi toplamıştır. Bu çalışmalar, arkeoloji biliminin doğasına uymamakla birlikte, kimi zaman gece vardiyası yaparak, kimi zaman kar ve yağmur altında ara vermeden çıkararak büyük bir özveri ile yürütülmüştür. Ayrıca arkeolojik kazıların projenin sadece belirli bir kısmını etkilemesine ve bu alan dışında da inşaatların halen devam etmesine karşın arkeolojik çalışmaların gecikmeye neden olduğu izleniminin oluşmasına anlam vermek mümkün değildir. Marmaray Projesi'nin önemini göz önünde bulundurarak, bugüne kadar hiçbir meslek öğretti, akademisyen ya da üniversite buradaki arkeolojik kazıları gereğinden daha hızlı yapıyor diye veya bir başka şekilde eleştirmemiş tam aksine destek vermiştir. Devletimiz bugüne kadar diğer çağdaş ülkelerde olduğu gibi kamuoyunun da desteği ile projeyi finanse etmiş ve kent içindeki en büyük kurtarma kazısını gerçekleştirmiştir. Tüm bu bilimsel hassasiyet içinde yürütülen bu çalışmaları hem insanlık tarihine büyük

katkı yapmış hem de ülkemize büyük prestij kazandırmıştır. Sempozyum, sergi ve katalog çalışmalarına rağmen, tüm sonuçların henüz kamuoyu ile yeterince paylaşıldığı da söylenemez. Ancak alanda, uluslararası bir yarışma ile yapımı planlanan müze binası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kentin prestijini yükseltecek projeleri arasındadır.

Marmaray ve Metro Projesi vesilesi ile ortaya çıkan bu zenginliğe ulaşmamızı özverili çalışmaları ile sağlayan arkeologların yaptıkları iş, insanlık tarihine katkıları ve ülkemize kazandırdıkları prestij nedeni ile teşekkürü hak etmiştir. Buradaki çalışmaların ulaşım projesini geciktiren bir engel olarak görülmesi üzücü olduğu kadar elde edilen kazanımlar da siyasi irade tarafından yeterince anlaşılmadığı anlamını taşır. Başka bir deyişle bu tür bir yaklaşım kültür varlıklarının önemini vurgulamak, koruma politikalarını oluşturmak için yüz yıllık bir birikim ile sağlanan kurum, yasa ve bilinçlenme çalışmalarını hiçe saymak ve başa dönmek anlamına gelir.

Bu ülke insanları için yararlı olacağı düşünülen mühendislik projelerinin, tüm ekolojik ve kültürel değerlerin yok sayılarak gerçekleştirilmesi yerine projelendirme aşamasında konunun tüm yönleriyle değerlendirilerek planlanması, proje uygulamaya aşamasında elde edilen arkeolojik verilerin uygarlık tarihi için bir kazanım olarak değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, sanayi yatırımları, yol, baraj gibi kapsamlı projeler hayata geçirilirken kültür varlıklarının korunabilmesi için 2861 Sayılı Kültür ve Tabii Varlıkların Koruma Kanunu'nun hazırlanmasına, 1972 yılında Paris'te "Birleşmiş Milletler Dünya Kültür ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"nin ve 1992 yılında Valtella/Milüdü

"Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"nin imzalanmasına gerek duyulmuştur. Beklentimiz bu yasalara uyulması ve gereklerini yerine getirmeyen ötesinde değildir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ
İSTANBUL ŞUBESİ

KAYNAK
http://
arkeologlardernegi.org/

"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ"

Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında dört ayrı konuşmacı ile dört ayrı üniversitede "Toplumsal Tarih Söyleşileri" düzenledik. İkinci söyleşi Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleşiyor. Konu başlığı "Tanzimat, Şeriat ve Kürtaj Sorunu", davetli konuşmacımız Akşin Somel...
Yer: Boğaziçi Üniversitesi, Müze Binası, Tarih Bölümü.
Tarih: 14 Nisan 2011
Tel: (0212) 522 02 02 (15 hat 41)
Bütün okuyucularımıza davetlidir.

12 MART'IN 40. YILINDA SEVGİ SOYSAL

...“Yürümek” romanım yavalıktan çoktan kurtulmuştu artık, motorize olmuştu, tank olmuştu, her coğrafyada akıl almaz bir hızla ilerleyen bir tank.

Geçtiğimiz ay, 12 Mart'ın 40. yılında Beyoğlu'ndaki Cezayir Toplantı Salonu'nda İletişim Yayınları'nın düzenlediği: Murat Belge, Karin Karakaşlı, Erol Koroğlu ve Hatice Meryem'in konuşmacı olarak yer aldığı bir etkinlikte Sevgi Soysal, edebiyatı ve 12 Mart dönemi konuşuldu. 1971'de, 1970 yılı Türkiye Radyo Televizyonları (TRT) Roman Başarı Ödülü'nü alan 'Yürümek' romanı toplanmış, daha sonra da başka bir nedenle yazan tutuklanmıştır. Etkinlikte Ayça Damgacı İleralının, Sevgi Soysal'ın daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan bir mektubunu, 'Yürümek' romanının başına gelenleri anlattığı "Bir Romanın Hatıratı" sunuldu:

"Bir Romanın Hatıratı"
Seviyordum 'yürümek' sözünü; ilerlemeyi, değişimi, durdurulmaz oluşumları gözlemeyi. Kavradıklarını, belki özümleme zorluğundan, kusanlarındım; oturmuş, ufak bir roman yazmıştım. Her attığı adımı ilerlemek sanan, bu nedenle biraz erken ve çabuk yorulan bir kadının, yanlışlara yanlış ad koya koya vardığı labirent içinde, duyduğu kaçınılmaz bunalımları, belirlili ve sağlıklı kurallar içinde değişen doğayı, sağlam durumlar ortasındaki bireysel çırpışlarını anlamsızlığını, o zamanlar bildiğim ve anlatmak istediğim daha birkaç şeyi sığdırmıştım bu kitaba; sığdırmak istemişim. Elâ'nın onu biraktığım yürümek noktasında, ilerlemenin gerçek anlamını kavrayacağını umarak.

Böyle işte Elâ kendisinden beklenen bir yana, atabileceği adımı atıyordun, sınıd

Sevgi Soysal
(d.30 Eylül 1936-
6. 22 Kasım
1976).

geçmiş umumun ahlak ve edebini fena halde rencide etmesin mi? Ama Elâ ne de olsa bir roman kahramanıdır, 'Yürümek' romanının yüz kızartıcılığından sorumlu tutulamaz. Kim sorumlu tutulacak peki koskoca Türk toplumunun genel ahlak ve adabından? Zaman o zamandı, pek çok suçlu ihbar ediliverdi hemen. Bir kez TRT suçluydu, bu romana ödül vererek ve memleketi 12 Mart'a getirerek. Bir de, suçlu, namuslu aile kadınları yerine Elâ adlı bir hayasızın evrakı metnükisini dile getiren, hem TRT'de çalışıp hem ödül alarak TRT'yi iki kez 12 Mart'a getiren, en kötüsü şimdi, Türk erkekleri arasında, eşeklerle söylemesi

ayıp şeyler yapanlar olduğunu yazmaktan hicap duymayan roman yazarı kadını asıl suçlu. TRT ödüllerinin sorumluları, 'suça teşvikten' yargılanadursunlar, TRT içinde onu asla 12 Mart'a getirmemiş masumlar da vardı. Genel ahlak ve üdaba sun derece düşkün, 12 Mart suçlularıya aynı çatı altında bulunmaktan bedbahtlık duyan ve Türk erkekleri arasında eşeklere, söylemesi ayıp şeyler yapanlar olabileceği iftirasını şiddetle reddedenler. Bunlar, kendilerini ve kurumlarını bu lekeden temizlemeydiler."

Murat Belge,

"... Sevgi Soysal'ın kişiliği ile edebiyatını birleştiren daha genel hayat çizgisi üstünde durmak istiyorum. Kesintili bir gelişmesi vardı. Ben, 12 Mart döneminin sonunda tanıştım Sevgi'yle. Ama daha önce yardıklarını biliyorum. Daha önceki davranışlarını, inançlarını da anlattırdı, her şeyde olduğu gibi, kendini de araştırarak, bilinçle çözmeye ve aşmaya çalışarak. Benzersiz kişiliğinin bazı temel öğelerini muhafaza etmişti, ama hayat çizgisi, buna paralel olarak düşünceleri, sanat çizgisi, radikal değişimler geçirmişti. İşte bu benzersiz kişilik, bir anlamda da tipik bir seyrî yansıtır."

Cumhuriyet, 27.11.1976

Sevgi Soysal'ın Özgüçmesi

Sevgi Soysal 30 Eylül 1936'da İstanbul'da doğdu. Aslen Selanikli mimar-bürokrat bir babayla Almun bir annenin altı çocuğundan üçüncüsü olarak büyüyen Sevgi Yenen, 1952'de Ankara Kız Lisesi'ni bitirdi. Bir süre Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde arkeoloji okudu, 1956 yılında şair ve çevirmen Özdemir Nutku ile evlendi, birlikte Almanya'ya gittiler. Göttingen Üniversitesi'nde arkeoloji ve tiyatro dersleri izledi (1956-57). 1958'de Türkiye'ye döndü ve bir oğlu oldu. Ankara'da Alman Kültür Merkezi ve Rıhtab Bürosu'nda ve Ankara Radyosu'nda çalıştı (1960- 61). Bu dönemde, toplum karşısında biryeni tedirginliğini öne çıkaran "yeni gerçeklik" akımından izler taşıyan öykü ve yazıları *Dost*, *Yelken*, *Ataç*, *Yedigöller* ve *Değişim* dergilerinde yayımlandı (1960- 64). 1961'de Ankara Meydan Sahnesi'nde Haldun Dormen'in yönettiği "Zafer Madalyası" adlı oyunda oynadı. İlk öykü kitabı *Tutkulu Perçem*, 1962 yılında yayımlandı, 1965'te Başar Sabuncu ile evlendi. Aynı yıl TRT'de program uzmanı olarak çalışmaya başladı. 1965- 69 yılları arasında *Papirüs* ve *Yeni Dergi*'de öyküleri yayımlandı. Bu arada tezini vererek arkeoloji diplomasını aldı. Teyzesi Rose'in kişiliğinden yola çıkarak, birbirine bağlı öykülerden oluşan *Tante Rosa'nın* yazdı (1968). Kadın-erkek ilişkisi ve evlilik temasını işlediği ilk romanı *Yürümek* (1970) TRT Sanat Ödülleri Yarışması Başarı Ödülü'nü kazandı, 12 Mart, Sevgi Soysal'ın hayatı ve yazarlığı üzerinde derin izler bırakan bir dönem oldu. *Yürümek*,

müştençenlik gerekçesiyle toplatıldı ve Sevgi Soysal, kısa bir tutukluluk ardından TRT'den ayrılmak zorunda kaldı. Anayasa profesörü Mümtaz Soysal'a, Soysal'ın kömünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklu kaldığı Mamak Cezaevi'nde evlendi. Siyasal nedenlerle tekrar tutuklandı ve sekiz ay Yıldırım Bölge'de, iki buçuk ay da sürgüne gönderildiği Adana'da kaldı. Cezaevinde yazdığı *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanıyla 1974 yılında Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandı. Kızları Defne Aralık 1973'te, Funda İse Mart 1975'te doğdu. Adana'da sürgünde bulunan bir kadının başından geçen olaylar etrafında 12 Mart'ı eleştirdiği romanı *Şafak*, 1975'te yayımlandı. Bu dönemde Anka Haber Ajansı ve Sosyalist Kültür Armeği'nin kuruluşunda rol aldı, *Politika* gazetesinde tefrika edilen cezaevi anıları *Yıldırım Bölge Kadınlar Koşuğu* başlığıyla kitaplaştırıldı (1976). Yakalandığı kanser hastalığı nedeniyle 1975 sonbaharında bir göğüs aldı. Hastalık izlenimlerini ve 12 Mart sonrası değişimi anlatan öykülerini topladığı *Barış Adlı Çocuk*, 1976'da yayımlandı. Eylül 1976'da bir ameliyatı daha geçirdi ve tedavi için eşiyile birlikte Londra'ya gitti. Üzerinde çalıştığı son romanı *Hogşeldin Ölümlü* ü tamamlayamadan 22 Kasım 1976'da İstanbul'da öldü, 1977'de *Yeni Ortam* ve *Politika* gazetelerinde yazdığı yazılar, *Bakmak* adlı kitapta toplandı.

İpek Çalışlar:

"1972 yılının Haziran ayıydı. Emniyette ve kontrol altında bir ay süren sorgu sonunda tutuklanmış, Yıldırım Bölge Kadınlar Cezaevi'ne götürüldüyordum. Kimsenin yaşamak istemediği günler yaşamıştım... Kabus bitmişti, artık tutukluydum, gece bana altı bir yatağa yatacaktım. Kadın polisler beni teslim alırken, "Beni Sevgi Soysal'ın koşuuna koyar mısınız?" dedim. Kadınlarla altı iki koşu varmış, onlar da böyle bir istekte bulunduğum için beni hemen Sevgi'nin kalmadığı koşuaya götürdüler. Yanlış hatırlıyorsam iki koşuaya toplam 50 civarında kadın kalıyordu. Birlikte havalandırmaya çıkıyorduk. İki asker koşuakadın ceza ve tutuklevine çevrilmiş, bahçeye de bir dikenli tel çekilmişti. Kaçmayalım diye dikenli tel dışında tufekiler bekliyordu. TRT Haber Merkezi'nde çalışan bir muhabirdim. Bu yüzden TRT'de çalışan Sevgi'yi biraz tanıyordum. Fevkalade kafasına buyruk, özgürlüğünü düşün bir kadını, Kızıl'ya yeşil-kırmızı trafik ışıkları yerleştirildiğinde yayaları alıştırmak için bir de para cezası konmuştu. Sevgi'nin, "Ben cezayı öder, sonra da canım istediğinde caddeyi geçirim" dediği sık sık espiri konusu olarak anlatılırdı. Ankara'nın tanınmış kadınlarından biriydi. İlgiyi çeken kitaplar yazmıştı. Üstelik yakışıklı hocamız Mümtaz Soysal dillere destan bir aşk yaşıyordu. İksisinin Kızıl'ya'da Çingene kıyafeti ile gezip sonra da birlikte futbol maçlarına gittikleri dedikodusuna bayılmıştık. Yıldırım Bölge Kadınlar Koşu'u'nun kadınları, görüş günlerine birlikte çıkardık ve aynı havalandırmayı kullandık. Nedense onu her zaman mavi eşofmanı içindeki kıpır kıpır kadın olarak hatırlıyorum. Sevgi, eline aldığı uzun sopalı bir çalı süpürgesi ile havalandırma bahçesini süpürür dururdu. Ben onun dikenli tel dışındaki erleri de süpürecek bir enerji ile çalı süpürmesini hareket ettirdiğini düşünürdüm. *Yıldırım Bölge Kadınlar*

Koşu kitabını yeniden karıştırdığımda bunu gördüm. Sevgi koşu sözcüsü imiş ve askerlerle ve kadın polislerle bizim adımıza hep o kavga etmiş. Sevgi'nin hapiste kaldığı sürece yazı yazdığını hepimiz biliyorduk. *Yıldırım Bölge Kadınlar Koşu*'nda kendi koşunun kızlarını anlatmış; için ben yokum. Sevgi'nin kitabını okuduğumuzda hepimiz Ecevit'in çıkarttığı af kanunuyla özgürlüğümüze kavuşmuştu. Yine de Sevgi'ye öfkelenmekten kendimizi alamamıştık. Aslında o kitapta, bizlerden çok cezaevi idaresinin kamçılı doktorunu, albayını, kadın polislerini, hayvanlara uygun diye tarif ettiği görüş kulübesini, kötü koşullarını anlatmıştı. Ama o gün biz sadece kendimizle ilgili satırların altını çizmiştik. Görüşlerimizi ilemek için sınırlar önünde bir araya da geldik. Ya da biz toplandık, sonra birisi gidip "yanlışlarını" ona anlattı. Bu kadar incesi aklında kalmamış. *Yıldırım Bölge Kadınlar Koşu* kitabını sonraki yıllarda okuduğumda, Sevgi'nin bizim olağanüstü sekte yönlerimizle güzel güzel dalga geçtiğini düşündüm. Askeri cezaevini, oradaki militarist uygulamaları teşhir ederken bizlerin de içinde yeşermiş bir tür "askeri örgüt ruhu"nupek güzel resmetmişti. Sevgi ile ilgili bir anım daha var hapishane sonrasına ait. Ankara'da üniversite öğrencilerine silahlı saldırıların birbirini kovaladığı günlerde anneler çocuklarını üniversite kapısında yalnız bırakmıyordu. Öğrenciler yaralanıyor, ölüyor, feci günler yaşıyorlardı. Bir miting düzenlemeye karar vermiştik, durumun vahametini anlatılabilmek için. Anneler adına Sevgi Soysal'dan konuşmacı olmasını istemeye ben girmiştik. Sanırım 1975 yılıydı, Kabul etti ve konuşmayı o yaptı. Acaba Anneler Günü müydü diye düşünüyordum şimdi... Hepimizi çok çok etkileyen bu güzel konuşmanın neini sanırımkız Funda'da duyuyorum."

NİSAN 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA),

KONFERANSLAR

"Antropoloji Okumaları"

Semineri kapsamında,

11 Nisan Pazartesi saat

18:00'da, IFEA'da,

Leyla Neyzi (Sabancı Üniversitesi)

"Speaking To One Another: Personal Memories of the Past in Armenia and Turkey" *Sunum dili İngilizce'dir.*

Aude Merlin (CEVIPOL-Brüksel Bağımsız Üniversitesi)

15 Nisan Cuma saat

18:00'da, IFEA'da,

"Kitap tanıtımı: Kafkasya'da düzen ve düzensizlik" *Sunum dili Fransızca'dır.*

Dejanirah Couto (EPHE)

21 Nisan Perşembe, saat

18:00'da, Dolmabahçe

Sarayı Medhal Salon

"Globalisation: a new appraisal of Piri Reis scientific network" *Sunum dili İngilizce'dir.*

SEMİNERLER

"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"

5 Nisan Salı, saat 18:00'da, IFEA'da,

Tülay Artan (Sabancı Üniversitesi)

"1792'de ne oldu ? İstanbul'da fahişelerin hukuki statüsü ve uygulamalar"

Sunum dili İngilizce'dir.

"Çağdaş Türkiye"

Semineri

7 Nisan Perşembe, saat

16:30'da, IFEA'da,

Elise Massicard (IFEA araştırmacısı)

"Türkiye'de Devlet ve Dinler"

Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330-1453)"

12 Nisan Salı saat 18:00'da,

IFEA'da,

Ferudun Özgümüş

(Sanat tarihçisi, İstanbul Üniversitesi)

"İstanbul Üniversitesi Güzel

Sanatlar Bölümü Adına

İstanbul Sur İçinde Yapılan

Arkeolojik Çalışmalar"

Sunum dili Türkçe'dir.

"Çağdaş Türkiye" Semineri

14 Nisan Perşembe, saat

16:30'da, IFEA'da,

Jean-François Pérouse

(IFEA - GSÜ)

"Kentsel dinamikler. İstanbul

Büyükşehir'in idaresi"

Sunum dili Fransızca'dır.

Arkeoloji Semineri:

"İktidarlar ve kentsel alanlar"

18 Nisan Pazartesi,

saat 18:00'da, IFEA'da,

Mehmet Özdoğan (İstanbul

Üniversitesi)

"Defining power in prehistoric

settlements of Anatolia"

Sunum dili İngilizce'dir.

Seminer: "Bellek ve

kentsel hareketlilik"

20 Nisan Çarşamba, saat

18:00'da,

Ayşegül Cankat (Grenoble

Ulusal Yüksek Mimari

Okulu)

"Azınlık mirası efsanesi"

Sunum dili Türkçe'dir.

"Çağdaş Türkiye" Semineri

21 Nisan Perşembe, saat

16:30'da, IFEA'da,

Didem Danış (Sosyolog,

Galatasaray Üniversitesi)

"İç ve dış güçler ve bunların

Türk toplumu üzerindeki etkileri"

Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer 1 "Osmanlı

Devletleri / Akdeniz'den

İlmi Okyanusu'na"

22 Nisan Cuma, saat 18:00,

IFEA'da,

Sütlü Özalpın (İşçi

Üniversitesi)

"Akdeniz'de 'Türk', İlimi

Okyanusu'nda 'Rum' 16,

Osmanlı imgelerine yentiden

bakış "

Sunum dili Türkçe'dir.

"Fiziksel Antropoloji ve

Arkeoloji" Semineri

27 Nisan Çarşamba, saat

17:30'da, IFEA'da,

Dr. Olivier Dutour

(Paleoantropoloji

Laboratuvarı, EPHE, Fransa)

"Paleoparazitoloji: Eski

parazitlerden en iyi biçimde

sayılanmak"

Konferans dili İngilizce'dir.

İSTANBUL ŞEHİR

GÖZLEM MERKEZİ

GEZİLERİ

21 Nisan Perşembe 2011

Jean-François Pérouse'la

(Galatasaray Üniversitesi)

Bayrampaşa.

Bayrampaşa halleri ziyareti.

09:00'da IFEA'dan hareket.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Bada kurum vesiketlerden öncelikle ilgilievirileklendirme, ardından daayıkıysooYTL katbekleiyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayımlatabilir. Toplumsal Tarih dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

EkinFuarçılık Ltd.

MUDO

MUDO

TUTUP

TUTUP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL
TARİH VAKFI

YAKIF MERKEZİ

Zincirlikapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FONKLEŞTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zincirlikapı Değirmen Sokak No: 19 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

OSMANLI SARAY TARİHİ

- Târîh-i Enderûn -

TAYYÂR-ZÂDE ATÂ

Hazırlayan
MEHMET ARSLAN

-I-
CİLT

Birinci ciltte; Osman Gazi'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar olan on padişah devrinde yapılan işler, Topkapı Sarayı'nın bazı refuatu ve binaları, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mukaddes Emanetler'i İstanbul'a Nakli, Saray'daki koğuşlar ve bu koğuşlardaki kanun ve nizamlar ile bütün kurumlar ve çeşitli törenlere ait resimler yer almaktadır.

-II-
CİLT

İkinci ciltte; Saray-ı hümayunun iç idaresinden (Enderûn'dan) yetişerek sadrazam olanların hayat hikâyeleri ve yaptıkları hizmetler hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

-III-
CİLT

Üçüncü ciltte; Vezirler, re'îsü'l-küttâblar, padişah imamları, defterdar ve devletin diğer ileri gelenlerinin ayrıntılı hayat hikâyeleri anlatılmaktadır. Bu cildin en önemli özelliği ise yazarın, bu eseri yazarken faydalandığı eserlerin ayrıntılı dokümanını vermesidir.

-IV-
CİLT

Dördüncü ciltte; Osmanlı padişah ve şehzadeleriyle Enderûn'dan yetişen şairlerin hayatlarına dair bilgiler ve şiirlerinden örnekler verilmektedir. Bu padişahlardan Yavuz Sultan Selim'in Farsça divanından önemli bir kısım, II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman'ın şiirlerinden, Şehzade Cem, Korkut vs. nin eserlerinden çok miktarda örnek alınmıştır. Ayrıca bu padişahların her birinin devrinde Enderûn'da yetişen şairlerin şiirleri de örnek olarak alınmış, bunların önemine göre farklı sayıda ki manzumelerine yer verilmiştir.

-V-
CİLT

Beşinci ciltte; Osman Gazi'den başlayıp Sultan Abdülaziz'e kadar padişahlara göre kronolojik kısa bir Osmanlı tarihi verilmiş, bu padişahların yaptığı önemli işler kaleme alınmıştır. Daha sonra devlet yönetimi açısından büyük önemi haiz olan Mora fatihi Sadrazam Şehid Ali Paşa tarafından yazılan, başlıbaşına küçük bir eser niteliğindeki talimatların ve nasihatların metni verilmiştir. Bunun akabinde dördüncü ciltte şiirleri bulunan şairlerin, dördüncü cildin basımından sonra ele geçen şiirleri önemine göre az veya çok bu ciltte yer almıştır.

Tayyâr-zâde Atâ'nın "Târîh-i Enderûn ve Târîh-i Atâ" adlarıyla da bilinen beş ciltlik eseri, Osmanlı bürokratlarının, devlet adamlarının, bilim adamlarının ve bazı askerî sınıfın yetiştirildiği bir kurum olan Enderûn'un ayrıntılı tarihidir.

Bu eser aynı zamanda her yönüyle bir Topkapı Sarayı tarihidir.

Osmanlılarda idarî ve askerî kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilen bir saray eğitim kurumu olan Enderûn, Osmanlı'nın başarısının sırrının anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Daha ziyade mülki ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bir mektep olan bu kurum, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile Enderûn, resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi aynı zamanda idarî ve siyasi hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur.

I. Hamur, 60 sayfa inceleme, 150 sayfa ayrıntılı index toplam 5 cilt 2533 sayfa

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:54/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel:(0212) 511 21 43 - 512 43 28

www.kitabevi.com.tr

online satış

AHMET ŞIK VE NEDİM ŞENER'İN TUTUKLANMASININ ARDINDAN

RAGIP DURAN'LA BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ TARİHİ ÜZERİNE

Geçtiğimiz ay gazeteci Ahmet Şık ve Nedim Şener henüz kendilerine açıklanmayan delillere istinaden Ergenekon terör örgütüne üye olmak suçlamasıyla tutuklandılar. Mahkeme Ahmet Şık'ın henüz basılmamış olan kitabının taslaklarını örgüt dokümanı kabul ederek bulunan nüshalarına el konulmasına, elektronik kopyalarının silinmesine ve bu kopyaları bulunduranların örgüte yardım etmiş sayılacağına karar verdi. Ragıp Duran'la Türk basınının dününü, bugününü ve iktidarla ilişkisinin nasıl bir seyir izlediğini konuştuk.*

**SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT -
CANSU KILINÇARSLAN**

A.A.: Türkiye'de devletle basın, medyanın ilişkisini nasıl tarif edebiliriz? Cumhuriyet'le başlayacak olursak bu dönemdeki basın-devlet ilişkileri sonraki dönemleri nasıl etkiliyor?

Cumhuriyet döneminin öncesine gidersek, 1850-1860'larda yapısal bir sorun var. Türkiye'deki ilk gazeteyi Fransız bir işadamaına verdiği imtiyazla Saray çıkarıyor. Daha sonra Osmanlı- ca olarak çıkan gazetenin finansmanı

ve düzenlenmesi de Saray tarafından yapılıyor. Bizde Arapça hurufatlı matbaanın 400 yıl, gazetenin ise 200 yıl rötanı var. Bu, Batı'yla karşılaştı- rıldığında belirgin bir fark. Başlangıç aşamalarını kıyaslayalım. Yükselmek- te olan ticaret burjuvazisinin kendi çıkarlarını savunmaya yönelik bir yay- ın faaliyeti olarak başlayan Batı'daki gazetecilik, bizde siyasi iktidarın, yani Saray'ın görüşlerinin egemen kılın- ması için yapılan bir faaliyet. Lon- don Times gazetesi 200. kuruluş yıl- dönümünde ilk nüshasını yayınladı. Türkiye'deki gazetelere bakıldığında London Times'daki gibi ticari çıkar- larla ilgili haberler yok. Gazeteler o dönemde esas olarak Saray'ın icra- atlarını duyuruyor. Bu durum kaçını- lmaz olarak gazeteci kadrosuna da yansıyor. Fransız işadamaının çıkardığı gazete bir yana, başlangıçtan itibaren devletle organik-mali ilişki var. Devlet memuru gazetecilik yapıyor. Bu gele- nek aslında bugün hâlâ devam ediyor. Taşrada birçok gazetenin başta Ana- dolu Ajansı olmak üzere ya valiliğin ya belediyenin kalem müdürü aynı zamanda onun gazete muhabiridir... Bizdeki gazeteciliğin belirli dönemlere tekabül eden üç farklı ismi var: mat- buat, basın ve medya. Bu kaba bir tar- if elbette ve nispeten geniş geçiş dö-

nemleri var. Kuruluşundan 1960'lara kadar 'matbuat dönemi' diyoruz. Mat- buat diyoruz çünkü o dönemde büyük kısımda radyo ve televizyon yoktu. İlk televizyon 1968'de, ilk radyo 1927'de geliyor. 1850'lerden itibaren alırsak yazılı dönem olduğundan da matbuat ismi uygun... Bu dönemde özellikle sizin irdelediğiniz devlet-medya iliş- kilerinde bugünle yahut daha sonraki basın dönemiyle kıyasladığımız za- man çok daha yoğun, çok daha orga- nık ilişkiler olduğunu görüyoruz. Tabii süreç içerisinde, en basitinden çok partili hayata geçişte farklılıklar oluş- maya başlıyor. Çünkü tek partiden çok partiyeye geçiş, aynı zamanda farklı görüşleri savunan gazetelere geçiş tekabül ediyor. Topyekün bir bilanço çıkarmamak için koleksiyonlara genel olarak göz atıldığında ve 1960'lara doğru yaklaştığımızda 1960, Türkiye yakın tarihi açısından Osmanlı'yı da içine aldığımızda önemli dönüm nok- talarından biri. Bunu söylerken bir tarihi bilgiye ya da olaya dayanarak değil, gazetecilik açısından bakıyorum ve böyle bir sonuca ulaşabiliyorum. 1789 ve 1968 Fransa için, Fransa tarihi açısından çok önemli. Bizim tarihimiz- de de herhalde 1971, 1951 gibi önemli dönüm noktaları var. 1960 da bana önemli bir dönüm noktası gibi geliyor.

Ragıp Duran.

Yakınçağ'daki bu ilk darbe toplumun gidişatı, özellikle de medya açısından bence önemli. Gerek 1961 Anayasası, gerek Menderes-Bayar dönemindeki basına yönelik baskılarla, 1960'tan sonraki basın kıyaslandığı zaman önemli bir nitelik değişimi olduğunu görebiliyoruz. 1960-1980 arası basın dönemi en kısa dönem büyük ihtimalle. Bu dönemi medya dönemine geçişte hazırlık olarak görebiliriz. Birkaç açıdan bu kompартmanlaşmayı ele alalım. Matbuat dönemiyle basın döneminde, büyük ölçüde medya mülkiyetinin benzer nitelikteki kişi ya da kurumlarda olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 1923'ten sonraki aşamaya baktığımız zaman okumuş, yazmış, nispeten Batılı anlamda burjuva, entelektüel insanlar... Bunların arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel gibi insanları sayabiliriz.

A.A.: Sedat Simavi'yi bunlardan ayrı tutuyorsunuz galiba?

Evet. Simavi o dönemin sonu... Bu dönemde önemli bir popülerleşme ve biraz da demokratikleşme söz konusu. O da daha çok okuma-yazma oranının artması, tek partiden çok partiye geçiş aşamasının kendine has bir ürünü olmalı. *Le Monde*'ün kurucusu Hubert Beuve-Méry "Her ülke layık olduğu gazeteyi çıkarır" der. Bu da bir gazetenin ne kadar siyasi, toplumsal, kültürel, ideolojik vs... bütün onların özü olduğunu gösteriyor. "Her gazetenin bir hikmet-i sebebi (varlık sebebi) vardır" diye bir önemli tespit daha var. Bir gazete "Hadî beyler bir gazete çıkaralım" diye çıkarılmış olsa bile bilinçaltında siyasi, ekonomik, dönemsel nedenler vardır. Tek tek gazetelere bakıldığında zaman neredeyse künyeye yazılabilecek yani kimliğine yazılabilecek son derece somut nedenler, bir gazetenin yatağı dediğim, sebepler var. *Cumhuriyet* gazetesinin 1923'te neden ve hangi amaçlarla çıktığı Yunus Nadi'nin bütün başyazılarında çok net bir şekilde var. Kurulmakta olan Cumhuriyet'in ideolojisini yaygınlaştırmak için... Daha yakın dönemde *Yeni Yüzyıl*, *Yeni Biray* bir ihtimal biraz *Radikal*, gelişmekte olan yeni yuppiler; kentli genç meslek

sahipleri, beyaz Türk tabiri edilen kesime yönelik. İçerikten de kime hitap ettiğini anlayabiliyoruz. Dolayısıyla her gazete belirli bir siyasi, ideolojik, toplumsal amaca hizmet etmek için çıkarılıyor.

A.A.: 1950'lerde sizin dediğiniz gibi bir kırılma oluyor mu? CHP destekli muhalif bir basın ortaya çıkıyor. CHP'nin devletle ilişkisi nasıl diye tabii ki sorgulanabilir ama yine de taraflar ortaya çıkıyor.

Tek parti dönemine bakıldığında; basın, devletin yarı resmi bir kuruluşu gibi çalışıyor. Basının devletle ilişkisi neden bu kadar dengesiz? Basın neden bu denli tabii?

Bütün bakıldığı zaman Fransız işadamlarının çıkardığı ilk gazetenin adı *Courrier d'Orient*. O günden bugüne kadar hiçbir zaman, genel olarak teoriden ve Batı'dan bildiğimiz gazetecilik misyonları yok. Misyon demokrasiyi güçlendirmek için kamuoyunu ve tek tek yurttaşları, toplum yönetimine daha iyi kabullahimesi için mümkün olduğu kadar geniş ve farklı bilgi ve görüş sahibi yapmak. Bizde daima RTÜK tüzüğünde olduğu gibi milli birlik beraberlik, genel ahlak vb. şeyler ortaya çıkıyor. Bu da bence toplumsal, siyasal ve tarihi koşullarla ilgili yapısal bir sorun. Gerçek anlamda yurttaş haklarının içselleştirilmediği yerde gazetecilik çok zordur. Osmanlı'da, bütün bu Babakçı Mustafa, Pir Sultan Abdal, Yunus Emre örneklerindeki karşı çıkışlara rağmen dini açıdan gelenekte karşı çıkmama vardır... Bunun en başında devletin, yani siyasi iktidarın basını dördüncü kuvvet olarak kurmasıyla da ilgili var. Basının, yasama, yürütme ve yargıdan sonra bu üç kuvveti kamu adına denetlemek yerine, çok olarak bu üç kuvvetin yardımcısı olması bir muhalifet geleneğinin olmamasıyla ilgili. Bu başarılı bir şekilde bugün hâlâ devam ediyor. Muhalifet gazeteciliğinin özü... Her şeyin çok iyi işlediği bir ülkede gazetecilik yapılamaz. Bizde gazetecilik zaten olmasa gereken şeyleri övgü şeklinde yapıyor. Bunun bir haber değeri yok. Sizin başta sorduğunuz devlet-medyalı ilişkilerindeki dengesizlik medyanın bağımsız, muhalif, toplum ve kamudan yana olması gerekirken olmamasından kaynaklanıyor.

Önce bugünkü durumu saptayalım. 2002'den sonra Türk medya yapısında önemli bir değişiklik oldu. Çok kabaca bir sınıflandırma yapacak olursak 2002 öncesinde esas olarak devlet yanlısı ve iktidar partisi yanlısı medya, devlet yanlısı ve muhalifet partisi yanlısı medya olmak üzere iki kanatlı bir medya vardı. 2002'den sonra diğer ikisinden farklı olarak iktidar partisi yanlısı ve devlet, özellikle de TSK karıştıran *Samanyolu*, *Yeni Şafak*, *Akit*, *Vakit* gibi medya kuruluşlarını kapsayan bir üçüncü ayak oluştu. Kisa bir süre içerisinde bu üçlü yapı yeniden, iktidar yanlısı ve muhalifet yanlısı olmak üzere ikiye yapıya döndü. Burada ikisi birden devlet yanlısı olduğundan değil. Çünkü sonuç olarak TSK'nın bu yapılar tarafından eleştirilmesi olumlu bir şey, bunu 2002'den önce yapmak pek kolay değildi. Genelkurmay başkanının her söylediği yanlış olurdu, tartışılırdı. Büyük ölçüde tahmin ettiğim kadarıyla yurttaşların gerçek anlamda muhalif, yani sadece iktidar partisine karşı çıktığı için muhalif değil, kamunun ve toplumun çıkarlarını bağımsız bir şekilde savunan bir medyaya ihtiyacı vardır. Bunun olmadığını görüyoruz zaten. AKP'nin böyle bir şeyi yaratması mümkün değildi. Sımdı 1950'lere dönüyorum.

1950'lerde söylediğiniz tek partiden çok partiye geçmek ve bununla birlikte aynı ideolojiyi savunan tek gazeteden farklı siyasi çizgileri savunan gazetelere geçmek tabii ki olumlu ve önemli. Ama bu devlet içerisindeki, dolayısıyla da egemenler arasındaki bir kapışmayla sınırlı kaldı. *Ulus* gazetesinin egemenliğin kırılıp Demokrat Parti'ye yakın birtakım yayın organlarının çıkması ve bu arada *Ulus* gazetesinin de muhalifete geçmesi kötü mü oldu? Hayır. İdealist veya kemelmeliyetçi değilim; ama buna nispi bir gelişme olarak görüyorum. Bu nispi gelişme de aslında niteliksel bir gelişme değil, niceliksel bir gelişmeden ibaret. Çünkü kalite itibarıyla bakıldığında hâlâ temel gazetecilik kriterlerinin uygulanmadığı görülmüyor. 27 Mayıs darbesi öncesi basına uygulanan sansürde bunların gerçek anlamda özgür basın gibi bir dertlerinin olmadığı ortada. Ancak yine

de önemli, "böyle olacağına tek parti iktidarı kalsaydı" diyemezsiniz. Sonuç olarak, bugün AKP'de de aynı şeyi görüyoruz. Althusser'de ve Bourdieu'de var: Bir aparat olarak medya siyasi iktidarla ilişkilerinde hep belli bir alan üzerinde dolaşiyor. Halbuki o alan iktidarın yeri, medyanın yeri değil. Bir türlü buradan çıkamıyor. Çünkü bir ideolojik aparat olarak iktidarın çok fazla ihtiyacı var. AKP ve DP içinde çevreden gelen klasik kurumların ürünü olmayan benzer bir durum var.

Gazeteci, yazar, siyasetçi Huseyin Cahit Yalçın 80 yaşında dört ay hapis yattı (7 Aralık 1875 - 6. 18 Ekim 1957).

Cumhuriyetin 75. Yılı, 2. cilt.

Resimli Gazete'nin kapışında yargılanan gazeteciler.

Cumhuriyetin 75. Yılı, 1. cilt.

Aslında DP'de daha az var o faktörler. AKP, DP'ye kıyasla daha dışarıdan. Şunu söylemek istiyorum: İktidar değişikliklerinde devlet değişmiyor, sadece siyasi parti değişiyor ve o siyasi parti AKP için söylüyorum -DP için de belirli ölçüde geçerli- ne kadar dışarıdan gelirse gelsin, siyasi olarak, kimlik olarak, kılık kıyafet olarak mecazi anlamda devletleşiyor. Devletleşince de devletin medyayla ilişkisi zaten bellidir. Artık medya, devletin sözcüsü olarak görev yapmak durumundadır. Bugün baktığımızda biraz da siyasi konumuna göre, basın özgürlüğü CHP şiddetinin devrilmesiyle başlamıştır diyebilir birisi. Hakkı da vardır bunu söylediği zaman. Ama bugünkü duruma baktığımızda yine hâlâ aynı sorunlarla baş ettiğimiz düşünürsek, böyle pek basın özgürlüğünün başlangıcı olarak çok partili hayata geçiş veya DP'nin iktidara gelmesinin fazla etkisi yoktur. Bu hakikaten bir tercih meselesi... Birtakım kısmı ve nispi iyileştirmeleri çok önemli şeylermiş gibi, devrim ya da yapısal bir değişikliktir gibi tanıtmaya teşne kesimler var. Medya tam iktidarın göbeğindeyken azıcık

merkezden uzaklaşmıştır. Çok kabaca bakıldığında, benim gözlerim de iyi görüyorsa, ben onu hâlâ iktidarın göbeğinde görürüm... ancak dışarıda ise medya derim, gazetecilik derim, habercilik derim.

A.A.: 1960'lara gelirken. Bu dönemde gazete patronlarının daha evvelki dönemlere göre kendilerine güveni açısından nasıl değerlendirmek gerekir? Siyasi iktidar ile ilişkiler bugünle kıyasladığımız

zaman daha bir dengeliydi diyebilir miyiz? 60'ların basınına nasıl tarif etmek gerekiyor?

Daha evvel konuştuğumuz Saray tarafından çıkarılan gazeteyle, devletten maaş alan insanların gazetecilik yapma geleneği matbuat döneminin ilk başlarında geçerliydi. Daha sonrasında devlet-medya organik ilişkisinin yoğunluğu devlet açısından kıymetli olmasından dolayı devam etti. Baktığımız zaman aklıma gelen ilk örneği milletvekili olan Yunus Nadi. Milletvekiliyle gazetecilik birbirleriyle çelişen mesleklerdir, alanlardır. Yakın zamanda, nispeten farklı bir insan olan İsmail Cem, dışişleri bakanı iken köşe yazarı oldu. Kiminin sesi çıkmadı. 1960'lardaki nispi olumluluklar büyük ölçüde uluslararası konjonktürden kaynaklanıyor. Bu Türkiye'ye has bir şey değil, 27 Mayıs'a da has bir şey olduğunu sanmıyorum. Toplumdaki farklı sınıflar arasındaki uçurumların bugünkü kadar büyük olmadığını unutmayalım. Basın içerik itibarıyla daha sıradan vatandaşta, her halükârda, okur-yazara daha yakın-

dı, daha benimseyebileceğim gazeteler vardı. Mesela bugün ben koyu bir Milliyet okuyum diyen yoktur büyük bir ihtimalle. Milliyet'in öyle bir özelliği kalmadı Abdülpeker'den sonra... Ama o dönem hatırlıyorum, yurttaşın daha içselleştirdiği köşe yazarları aracılığıyla, daha fazla benimsediği gazetesiyle daha sadakate dayanan ilişki kurduğu bir dönemdi. Bunun da sebebi var. Gazeteler, o dönem sıradan insanlara çok daha yakın; bugün işe yarayabilecek haberler, yarım sayfa nöbetçi eczane listesi, hangi sinemada ne oynuyor gibi bugün çok az kalan, gerçekten pratik bilgileri de içeren, kamu yanlısı, kamu çıkarı, kamuya ilişkin haberlere daha çok yer veriliyordu. Bunlar artık reklam metni. Daha da önemlisi herhangi bir olaya bakış açısı, yani haberin perspektifi... Bugün egemen medya tüm haberleri, egemenlerin bakış açısıyla veriyor. 1960-1980 döneminde, bugüne oranla daha fazla satmak için rekabetten çok, daha kaliteli habercilik yapmak esas amaçtı. Ben o dönem sonunda 1978'de gazeteciliğe başladım. Bütün süreç açısından bakıldığında zaman basının dönemi matbuat dönemine oranla daha olumlu veya olumsuzlukların nispeten biraz daha azaldığı bir dönem. Altın çağ gibi parlak bir deyim de kullanmak istemiyorum ama daha iyi bir dönemin de sonu. Matbuat döneminin sonunda 61 Anayasası, nispi özgürlükler, farklılıklar, Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması vs... Sonrasının daha iyi olmasını bekliyoruz ama anlıyoruz ki bütün onlar o kapanan kapının en son güzellikleriymiş. 1980'den sonra Türkiye'de askeri darbe, bütün dünyada da neoliberal dönem, yeni dünya düzeni. Özal döneminde çok köklü yapısal bir medya mükiyeti değişimi var. Çekirdekten yetişme mesleği babasından devralmış insanlar ortadan kalkıyor. O zamana kadar gazetecilikle hiçbir ilişkisi olmayan mali veya ticari sermaye yahut büyük burjuvazinin aktörleri ek olarak medyaya giriyor.

A.A.: Aydın Doğan mesele...

Evet, Aydın Doğan bu kategoride. Klasik gazeteciliğin sonu, sonrasında yapılan bambaşka bir şey. Yani

tanımı, çalışanları herşeyi değiştiriyor. Siyasal iktidar ile ilişkileri, ekonomik iktidar ile ilişkileri iyi olan dolayısıyla reklam getirecek, pazarlamacılık yapacak insan ilk sırada. Ben bunu somut olarak yaşadım. Gazetelerde ilk başlarda yazı işleri müdürü bir numarayken, daha sonraları genel yayın yönetmenleri tayin edici olmaya başladılar. Bir dönem sonra bu promosyonlar döneminde, bizim gazeteci olarak adını sanını bilmediğimiz pazarlama müdürleri önem kazandı. Pazarlama müdürü yazı işleri toplantısına gelip şöyle yapın böyle yapın diye laflar etmeye başladı. Bunlar, Amerika'da MBA okumuş, gelmiş orda bize haber konusunda şöyle yapın böyle yapın diye akıl veriyor. Böylece gazetelerde iktidar odakları da değişti. Reklam müdürü, pazarlama müdürü yazı işleri müdürünün önüne geçti. Bu, muhteviyata da yansdı. Büyük gazetelerdeki yazı işleriyle, reklam arasındaki ideal ölçü %70'e %30, bilemediniz %60'a %40'tır. O oran tutturuldu ama yazı işleri aleyhine. %70'e %30'a kadar çıktığı da oldu. Böyle olunca da kimse genel yayın yönetmenini dik-kate almaz. Gazeteyi ben çıkarıyorum diyor adam. Çünkü reklamı o alıyor, pazarlamayı o hallediyor, Yapısal bir değişiklik. Belki bizde değil ama Fransa, İngiltere gibi daha gelişmiş kapitalist ülkelerde -onların neyse ki ordu vs. gibi derliyer yok- medya siyasal iktidardan çok, ekonomik iktidardan dolayı sıkıntıda. Esas büyük sansürü, kısıtlamaları siyasal iktidardan çok, ekonomik iktidarlardan görüyor. Matbuat dönemiyle basın döneminin ortak yanlarına bakacak olursak, bir değişim var, bir devre değiştiriyor ama çok büyük bir değişim değil. Medya dönemi basın veya matbuat dönemiyle kıyasarsak ne-redeyse ortak nokta kalmadı diyebiliriz. Üç dönemde birden çalışmak zor ama iki dönemde de çalışan insan var. Benim çalışmaya başladığım dönem 1978, basın döneminin sonları diyebiliriz. Ama daha çok okuyarak başkasından dinleyerek öğrendiğim bu üç dönem arasında, basın dönemi herhalde mesleki ve siyasal açıdan en iyi dönem. Çünkü zaten bütün dünya ve Türkiye açısından da daha canlı, daha özgür.

C.K.: 1980'lere gelmeden özel olarak Aydın Doğan'ın yükselişini düşünürsek bu yükseliş sözünü ettiğiniz yapısal değişimin içerisinde mi değerlendirilmeli?

Dünyada da paralel bir gelişme var. Murdock'un, Maxwell'in, Fransa'da Bouygues'in benzer adımları attığını görüyoruz. Ticari sermayeden gelen insanların medyaya girişi. Murdock'un yükselişi kıta kıta oldu; Avustralya'dan önce Güneydoğu Asya'ya, sonra varandaşlık değiştirdi. Amerika'da gazete, televizyon sahibi oldu. Türkiye'de bu Aydın Doğan değil, Hüseyin Mehmetoğlu da olabilir. Bunun çok Türkiye'ye özgü bir şey olduğunu düşünmüyorum. Maxwell, Murdock, Buick gibi isimlerin ticari sicillerini incelemek gerekir. Hangi tarihte hangi kuruluşu satın almışlar, nasıl almışlar? Bunların önce %49'unu almak, sonra %51'ini almak, bazen tümünü almak gibi farklı ülkelerde farklı stratejileri var. Yazılı basının ve günlük gazetelerin etkili olduğu bir dönemde başlıyor bu süreç. Daha sonra televizyonları, internet sitelerini, yeni medya tabir edilen diğer bütün elektronik medyayı, sinema filmleri üreten şirketlerini alıyorlar. Bu, medya mülkiyetindeki önemli bir değişikliği

1973 yılında bir basın mensubunun gazirobu...

Not: Bu karikatür, Menderes devrinde çizilmişti. (AU)

Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 11.7.1973, 5.1. Bu karikatür Kentsel İktisat Kariyerleri Cumhuriyet Tanış 1923-2008 den alınmıştır

getiriyor... Felsefi olarak da bu dönem hakiki gerçek dediğim elle tutulur, beş duyuyla kavranabilir gerçeğin kıymetinin azalması, medyatik gerçek dediğimiz "miş gibi"yle hakikisi arasındaki ilişkinin terse dönmeye başladığı bir dönem. Medyada gayet güzel Adobe Photoshop'la kendinizi olduğunuzdan daha yakışıklıymış/güzelmış gibi; güçlü değilseniz kendinizi güçlüymüş gibi göstermeniz mümkün.

A.A.: Medya işi başlı başına kârlı bir iş değil; ama başka işleri kârlı hale getirebiliyor.

Evet. Bir yandan o var, öte yandan iki tane matbaa ile günlük gazete çıkarmanın mümkün olduğu yıllardan, doğru dürüst bir gazete için bugün o yatırımın 100-200 misli yatırımın gerekli olduğu bir zamana geldik. Gazeteciliğe babadan meslek olarak geçilen böyle bir olanağı yok. Dolayısıyla klasik gazeteciliğin çöküşü de kaçınılmaz olarak aynı döneme geliyor. Aç önce bahsettiğimiz matbuat döneminde doğru dürüst gazetecilik yapanlar vardı. Onlar, medya döneminde de hâlâ köşe yazarlığı yapıyorlar, ama onlar da dönüştü. Eski klasik gazeteciliği savunmıyorlar. Basın ile medya arasında tayin edici nok-

ta teknoloji değil. Basın döneminde internet yoktu, televizyon yaygın değildi. Bunlar doğru, ama yayın edici değişiklik Hüseyin Cahit Yalçın ile Aydın Doğan arasındaki fark.

A.A.: İşte eniz Bodarbesine gelelim. O da herhalde sürecin başından beri izlemeye çalıştığınız ilişkiyi en çok etkileyen olaylardan bir tanesi. 12 Eylül darbesi Türk basınını nasıl etkiledi? Darbeden sonra basının devlet ile ilişkisi nasıl şekilleniyor?

Ben o dönemde, *Aydınlık* gazetesinde çalışıyordum. Benim gördüğüm, okuduğum bütün basın tarihinin en karanlık dönemidir. Abdülhamid dönemini bilmiyorum tabii, şimdiki dönemin Abdülhamid döneminden daha kötü olduğu sık sık söyleniyor ama sanmıyorum, o dönemle bugün çok farklı. Kıyaslanabilecek şeyleri kıyaslamak lazım. Baskı, sansür, yasak gazeteciliğin en büyük zehirleri... Bir insanın yaşaması için oksijen gerekirse, gazeteciliğin yaşaması, yapılabilmesi, hayatta kalabilmesi için özgürlüğe ihtiyacı var. 12 Eylül'de kimse Türkiye'den bahsedemediği için bizim dış basın haberciliği inanılmaz şekilde gelişti. Magazin basını dediğimiz laubalilik, sululuk da kaçınılmaz olarak o dönemde palazlandı.

Aslında Batı'da klasik gazeteciliği boğup, öldürüp, yeni, global gazeteciliği mali elle yaratırlar. 1980'de İngiltere'de, Fransa'da kimseyi hapse atmadılar. Bizde ekonomik, mali ve ideolojik el o kadar gelişmemiş olduğu için baskıyla, zorla, askeri yöntemlerle yapıldı. Çok da tesadüf değildir, neoliberal küreselleşme ile 12 Eylül darbesinin aynı döneme denk gelmesi. İşte o fikriyatın en önemli adınının, Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığından maliye bakanı veya başbakan yardımcılığına Turgut Özal'ın getirilmesi de bunun somut bir ifadesi. Bu medya çağının başlangıcıdır. Ben yayın edici unsurun hâlâ medya mülkiyeti ve tabii genel siyasi, ideolojik atmosfer olduğunu düşünüyorum. Bu tepeden inmeci anlayış gazetelerin mimarisinde de yansımıştır. Şimdiye kadar çalıştığım

veya ziyarete gittiğim gazetelerde en iyi oda genel yayın yönetmeninin odasıdır. Bizim gazetelerde askeri bir düzen var. Mesela Fransa'da böyle değil, orada işlevsel daha öndedir. Fransa çok demokratik, bizimkiler çok mu faşist? Yok, öyle de değil. Orada da belirli bir mekanizma var; ama daha yedirerek. İç ilişkiler itibarıyla biraz daha eşitlikçi, karar mekanizması da benzer. Yılda en az iki kere bizim *Libération* toplantıları oluyor. Fransa'ya gittiğim her zaman da yazı işleri toplantısına katılıyorum. *Libération*'un yazı işleri toplantısı çok hoş herkesin katıldığı, her şeyin rahatça konuşulduğu, öyle disiplin olmayan, kimin genel yayın yönetmeni olduğunun pek belli olmadığı

Bill Kovach

.. Bill Kovach çok önemli bir adam. Bo yaşına geldi, iki tane kitabı Türkiye'ye çevrildi galiba. Bill Kovach'ın bu dönüşümü ilgili eski gazeteciliği ısrarla savunan bir yanı var. Dersce geliyordu, bizim Newman Fellowship'te sorumlumuzdu. Şöyle derdi, "Amerika'da ben ve benim yaşımdaki gazetecilerin..." o zaman 60-65 yaşlarındaydı, "...temel sloganımız, 'Back to the old values' (eski değerlere geri dönelim). Biz eskiden işçi sınıfı haberi yapmazdık çünkü biz zaten kendimiz işçi mahallelerinde otururduk". "Şimdi gazeteciler Amerika'da en çok kâzanan avukat ve emlak komisyoncularıyla oturuyorlar, nerede oturursanız onların hayatıyla ilgilirlersiniz". *Old values* (eski değerler) hâlâ emek kökenli, hâlâ dayanışmacı yani kendine yakın sınıflarla ve kısımlarla dayanışmacı ve tabii en önemlisi *public interest* denilen kamu çıkarını güden bir gazetecilik türü. Bunlar orıadan kalktı,

bir düzen. Bizde genel yayın yönetmenleri konuşur genelde. Apoletli medya lafı sadece içerikle ilgili bir laf değil yani. Belki biraz abartı olacak ama Türk medyasının yapısı da, binaları da fiziki olarak, estetik olarak kıyaslama benzer. Çalışma tarzı da, bir kıyaslama bir numaralı komutan kimse albay, yarbay sadece onun sözü geçtiği gibi; gazetelerde de genel yayın yönetmenlerinin sözü geçiyor. Bu, çok eskiden beri böyle... Matbuat, basın, medya dönemlerinde değişen fazla bir şey yok.

A.A.: Turgut Özal'ın merkez medyaya zorlayıcı bir ilişkisi vardı ama basın da onu zorluyordu. Yani bu güne göre daha dengeli bir ilişkiydi, ne dersiniz? Sonra 28 Şubat, Çevik Bir'in basınla ilişkide öne çıkan rolü, andıçlar vb.'den geçti... Özgür Ülke gazetesinin yazarlarının-muharirlerinin öldürülmesi, dava ve tehditlerle yetinilmeyip merkezinin bombalanması hadisesi de bu döneme denk geliyor.

O yazsın, bu yazmasın dönemleri de Turgut Özal dönemine denk geliyor. 28 Şubat'ta da Çevik Bir, andıç olaylarında listeler diydiler, geliyor. Aydın Doğan-Çevik Bir, iktidar medya ilişkisi. Bir insan neden zengin olmak ister? Her istediğini yapabilmek için... Aydın Doğan, genelkurmay ile ilişkisinde bir ilkokul çocuğu gibi haşlanmış bir medya patronudur. Bu herhalde onun genel zenginlik, kudret, iktidar tahayyülüne uyman bir şey. Devlet, siyasi iktidar medyayı yönlendirmeye çalışırken, bu örnek olduğu bir gazete bombalıyor, gazeteciyi öldürüyor vs... Bir de medya patronunu ilkokul çocuğuymuş gibi haşıyor. Patron açından bakarsak zengin olmanın, güçlü olmanın anlamı kalmıyor. Nefret ve nefret ilişkisi bu... İkisi de birbirinden nefret ediyor, hiç aşk yok. Özal'ın biraz daha farklıydı. Özal'ın hiç olmazsa sevdidi ve nefret ettiği gazeteciler vardı. Görece daha dengeli bir ilişkiydi yani... Şiddet, benim okuduğum bildiğim kadarıyla bu toplumda çok etkili, çok başat bir şey, Bizdeki, Osmanlı'da olan şiddete ve güçluye boyun eğme

kültürü hâlâ büyük ölçüde devam ediyor; elinde sadece kalemi olan insan bile direnebilirken, zengin, holding sahibi falan adam sonunda adalet kaderin bir cilvesiymiş gibi boyun eğmek zorunda kalıyor. İngiltere’de bir askerini öyle Murdock’u ofisine çağırıp haşlaması falan olacak şey değildir. Bizde boyun eğme genel yapıda, tarihi geçmişte, toplumsal mutabakatla var. Çevik Bir, bir askeri iktidarın temsilcisi, sözcüsü olarak medya ile ilişkilerinde yeni ve beceriksiz bir iktidarın tutumunu sergiliyor. Akıllı bir iktidar esas olarak bir üstyapı kurumu olan medyayı böyle çağırıp haşlamak gibi yöntemler yerine, Batı’da yaptıkları gibi ekonomik baskılarla dolaylı bir şekilde yönlendirmesi bilebilirdi. Batı’da ekonomik güçler medyayı yönlendirmeye çalışırken reklam silahını kullanıyor, halkla ilişkiler silahını kullanıyor. Bir yere kadar izin veriyor, nefes borularını açık tutuyor. Hakiki burjuva, sağcı, muhafazakâr, az çok mecburen demokrat bir devlet anlayışının yapmayacağı şeyler bunlar. İhtimal, muhalefet eksikliği ve sözünü ettiğim olumsuz toplumsal mutabakattan dolayı iktidar kendini rahat hissediyor. Gerek bizim gazeteci cenahından, gerekse toplumun diğer kesimlerinden bir tepki gelmeyeceğini bildiğiniz zaman iktidarınızı zorla da kabul ettirebilirsiniz. 12 Eylül için kararlık gün demiştik. Ben *Özgür Gündem* gazetesinin ilk kurucu genel yayın yönetmeniydim. Açık söyleyeyim üç dört ay dayanabildim. Dört ayda yedi cenazeye gittim. 12 Eylül döneminde de gazetecilik yaptım, *Hürriyet*’te de gazetecilik yaptım. Tabii ki o *Özgür Gündem* dönemi benim açımdan ve gazetecilik açısından çok daha kararlık.

C.K.: 2000’lere gelindiğinde Recep Tayyip Erdoğan’ın basın en özgür dönemini yaşıyor söylemini tartışmaya açmakta yarar var. AKP’nin basınıla ilişkisi nasıl şekillendi?

Siyasi açıdan bakıldığında bazı konularda tarihe yüzleşmek yani 6-7 Eylül, isimleri değiştirilen yerleşimlerin eski isimlerinin yeniden verilmesi,

Ermeni meselesi, Kürt meselesi gibi konular büyük ölçüde liberal, demokrat köşe yazarlarının yazılarında gündeme geldi. Klasik, geleneksel, bürokrat, Kemalist, militarist yaklaşımlardan uzak, yeni ve farklı, hele o zamanki söylemlerini hatırlayacak olursak popüler, geçekundu, dindar insanların da hassasiyetlerine önem veren, bu arada basına da büyük özgürlükler vaat eden bir yönetimle

liyor. Sürekli olarak “Bunlar devlet kadrolarını ele geçiriyorlar. Devlet AKP’lileşiyor mu?” endişesi var. Bençe boş bir endişe, çünkü AKP’nin kendisi devletleşti. Yani çevredeki ki söylemi, vaatleriyle iktidara geldiği zamanki uygulamaları arasında büyük çelişkiler ve farklar var. Basınla ilişkilerine baktığımızda kendilerine has bir basın, gazetecilik anlayışları var ve her zaman için iyi gazeteciler

karşılaştık. Bütün toplumsal, siyasal tahlillerin neyse ki çok güvenilir, sağlam, sağlam bir denetleyicisi var, zaman. 2002-2011 arasındaki dokuz sene de bu söylem çıktı.

Amerika’dan daha özgürmüş Türk basını... Ben bir yazı yazdım. “AKP Türkçe bilmiyor. Özgüven ile haddini aşmak, haddini bilmemek ayrı şeylerdir. Yaptıkları özgüven olarak takdim ediliyor.” Bugün dışişleri bakanı konuştu. Stratejik derinlik, merkez ülke gibi kavramlar da üretiyor. Bir başta sadece umut verici, sadece söylemde değil, olgu düzeyinde de adımlar atıp bir türlü onun sonunu getiremeyen, çekinen bir anlayış var. Yine büyük resme baktığımız zaman şöyle bir formülasyon bana cazip ge-

ve kötü gazeteciler var. İlginç bir nokta da AKP’nin iyi gazetecilerinin mesleki açıdan çok başarılı olmayan gazeteciler olmasıdır. Bu tesadüfi değil, gazetecilik aracılığıyla böyle bir siyasi iktidarı savunmak zor olmalı.

AKP’ye muhalefet eden mahfiller arasında klasik militarist kabul edilen medianın da yer aldığını görüyoruz. Demokrasi, hak ve özgürlük açısından bertaraf edilmesi gereken hedefleri saptamak herhalde iyidir. Hedefi ortadan kaldırdıktan sonra yerine ne kurulacağı konusunda zaman içerisinde başka bir sürü ipucu ve somut örnekler çıktı. Basın özgürlüğü Amerika’dakinden daha iyidir derken, bir yandan karikatürçülere dava açılmasından, Kars’taki heykele kadar. Her halükârda AKP’yi kâğıt üzerinde klasik, sıradan bir baskıcı iktidardan ayırt etmek için elimizde çok fazla veri yok. Nedim Şener ve Ahmet Şık’ın gizli veyahut açıklanmayan belgeyle muhtakalarına baktığımızda yandaş medyanının bazı köşe yazarları bile karşı çıktı.

3 Aralık 1994’te *Özgür Ülkem* binasının bombalanmasından sonra tanınmış aydın ve sanatçılar gazeteğe destek verdiler. Soldan sağa: Murathan Mungan, Latife Tekin, Lale Mansur, Orhan Pamuk, Orhan Alkaya.

Cumhuriyet 75. Yılı, 3. cilt.

A.A.: AKP ile beraber merkez medyaya yerleşen yeni gruplar var. Bunlarla ilişkisi nasıl?

Gazetecilik çok uçucu bir alan. Bugün söylediginin yarın terslenebilir; ama bu sorunun cevabı Hüseyin Gülerce'nin bugünkü yazısında var. Hüseyin Gülerce sadece *Zaman* gazetesi köşe yazarı değil, başka şeyleri de temsil ediyor. Bugünkü (18.03.2011) yazısında, AKP'ye direkt bir tehdit var. Önce genel yapılanma itibarıyla ele alalım. Bence klasik medyayla ilişkilerinde siyasi olarak takılmadığım ama teknik olarak da doğru olmayan işler yaptılar. Bu AKP'nin klasik anlamda geleneksel, devletçi anlayışından kaynaklanıyor. Medya düzenini değiştirmek için sunlar yapıldı. Kamu bankasından krediyle kendi yandaşı bir işadama tarafından, tiraj itibarıyla ikinci büyük gazete olan, *Sabah*'i ele geçirildi. Sonra askercil-muhafiz *Kanaltürk*'ü alıp ehilleştirdiler. *Kanal 24*, *Bugün* gibi yeni kurumlar kurdular. Ve *Star* gazetesini aldılar. Bir yandan kendilerine muhalif medya kuruluşlarını susturdular, ele geçirdiler mali olanaklarıyla. Bir yandan da kendi medyalarını sağlam bir şekilde oluşturmaya çalıştılar.

A.A.: Yeni Şafak için neler dersiniz?

Yeni Şafak eskiden beri vardır. 2002'den sonra bildiğim kadarıyla, bir-iki küçük, önemsiz gazetenin dışında, çıkan bir tek *Habertürk* var gazete olarak, tarafsızlık iddiası ile çıkırlar. Ancak medya mülkiyeti ya-

pısı Türkiye'de önemli bir iş alanı: bu alanda bağlantısız olamazsınız. Yani Türkiye'de bir sanayi kuruluşu aynı zamanda bir medya işine de girmişse, bu medya bağımsız olamaz. Ertuğrul Özkök *Hürriyet*'in başındayken Doğan Grubu'nun Dışbank'ı var deniyordu. Yani *Hürriyet* gazetesi ve Dışbank Doğan Grubu'na bağlı olan iki kurum. Şimdi buradaki ilişkiler çok gariptir. Büyük bir holdingte bir gazetenin ve bir de bankanın var. O gazetenin genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök aslında o gazetenin hakiki genel yayın yönetmeni değildir. Çünkü Özkök genel yayın yönetmeniyken Dışbank'ın politikalarını, stratejilerini saptayacak konumda değildi. Ama Dışbank'ın genel müdürü ya da holdingin genel müdürü kimse gazetenin genel yayın politikasına -doğrudan direktif veriyor anlamında söylemiyorum- ama rahat bir şekilde yön verebilir. Çünkü o dünya içerisinde gazete, grubun genel çıkarlarını savunmakla yükümlüdür. Okurun, toplumun, kamunun falan değil. AKP'nin yaptığı bir yandan mevcut muhalifleri veyahut orta yoldakileri susturup ele geçirmek, bir yandan da kendine yakın işadamları aracılığıyla yeni medyalar kurmak. Mesela *Kanal 24* editöryel açıdan, yayın çizgisi açısından içeriğine katılmamakla birlikte bence başarılı. Ama çok akıllıca bir iş değil bu. Dünyanın hiçbir yerinde direkt veya dolaylı siyasi bir partiyle, iktidarda veya muhalefette, ilişkide olan medya başarılı olamaz. Türkiye gibi çok yoğun politize bir ülkede bile insanların gazeteden beklediği bağımsız ve özgür ve tabii ki kaliteli bir gazetecilik olsa gerek. Ama bir kere adınz

çıktı mı, o partiye yakın diye o gazetenin kaçınılmaz olarak aurası silikleşir, okur kitlesi azalır.

A.A.: Ergenekon tutuklamaları başladıktan sonra Türkiye'de, Kürt nüfusun ağırlıklı yaşadığı bölgeleri bir yana, siyasi cinayetlerde belirgin bir düşüş oldu. Keza Ergenekon davasının Türkiye'de askeri vesayetin geriletilmesinde inkâr edilemeyecek bir rolü var. Öte yandan bu dava kullanılarak iktidarın merkez medyada hissettirdiği bir korku dalgasından söz edebiliriz. Ahmet Şık ve Nedim Şener'in tutuklanmasıyla bu dalga doruğa çıktı, ama aynı zamanda gazeteciler tepki vermeye başladı.

Çok yoğun bir kutuplaşma dönemi yaşıyoruz. Şöyle bir örnek vereyim: Kolombiya'da yaşayan bir Türkolog düşünün *Zaman* ve *Cumhuriyet* gazetelerini okusun. Ergenekon konusunda, hiçbir şey anlamaz. Siyasal alandaki kutuplaşma birebir medyaya da yansımış durumda. Gazetelerde yorum farkı olabilir ama biri Ergenekon diye bir örgüt yok derken, diğeri bunu yılın haberi olarak veriyor. Bu dönemde kutuplaşma korkunç boyutlara ulaştı, karşılıklı nefret had safhaya çıktı. Böyle bir ortamda gazetecilik çok olumlu ve önemli bir işlev görebilirdi.

Ancak iki kutba eşit uzaklıkta duran ve bunu derinlemesine tahlil eden, başka ülkelerden örnekler veren, bunun geçmişini gerekçelerini açıklayan, bunun dışında üçüncü, dördüncü yolları gösteren bir gazetecilik anlayışı ne yazık ki hâlâ gelişemedi. Mesela Çatışma Alanında Gazetecilik, böyle dönemlerde barışı sağlama rolü üstlenir. Türk mediasında biri koyu bir şekilde onun ne kadar haklı olduğunu anlatmaya çalışıyor ve rakibin ne kadar haksız olduğunu ya da *vice versa*. Belirttiğiniz üzere askeri vesayetin azalması, siyasi cinayetlerde belirgin bir düşüş olması gibi olumlu gelişmeler inkâr edilemez. "Her Türk asker doğar" sloganına ve bunun getirdiği zihniyetkarşı çıkmak lazım. Bunun yanında bugünlerde "Her Türk polis doğar" sloganı gelişmeye

başladı. Medya açısından baktığımda Ahmet ve Nedim'in tutuklanması önemli bir kırılma noktası olduğunu görüyorum. Ahmet ve Nedim'in tutuklanmasında iktidar yanlısı medyadan da tepkiler geldi. Üstelik sadece gazeteci dayanışması değil, hukuki olmadı-ğı konusunda da...

Kişisel olarak söyleyeyim Ahmet ve Nedim'in tutuklanması çok rahatsız edici. Bu tutuklamalar askeri vesa-yetin azaltılmasında yeni bir şüphe yaratıyor. Bu hakiki darbeleri mutlu edecek bir gelişme. Çünkü bu gerçek anlamda Ergenekon soruşturmasını sulandırmak, sapla samanı karıştır-mak, Ahmet ve Nedim gibi hakikaten yazıları ve kitaplarıyla darbeye çok açık bir şekilde karşı olan meslek-taşlarımızın tutuklanması bambaşka anlamları - muhalefeti susturmak gibi- ortaya çıkardı. Benim yakın çevremde görebildiğim kadariyle bir olumsuz yanı daha var bunun. Ergenekoncu-lar ve dinciler olarak adlandırılabi-lecek bir kutuplaşma var. Ahmet ve Nedim'in tutuklanmasından sonra iki kutub arasında olabilecek, tereddüt-te olan bir kesim Ergenekon'a daha fazla yaklaşabilir endişesi var bende. Ahmet ve Nedim tutuklandığına göre Ergenekon diye bir şey yoktur, bun-ların bütün tutuklamaları sahte diye. Sırf Ahmet ve Nedim açısından söyle-miyorum. AKP'nin genel pratliğinde akla mantığa uymayan somut örnek var. Sız darbeye karşı mısınız? Kar-şınız. O zaman darbe yapan adamın nerede oturduğu belli, önce ondan başlayın. Burada siyasi iktidarın darbe karşılığının samimi olmadığı ortaya çıkıyor. Dolayısıyla ben bu Ahmet ile Nedim'in özellikle de seçimlere 3 ay kala tutuklanmalarını önemli bir kırıl-ma noktası olarak görüyorum.

A.A.: Batı'da siyasi cinayetlerde, sağa-sola bomba atma gibi faali-yetlerde bir azalma var. Bu bana mühim geliyor.

Doğru. Bu ayrıca da çok sevindirici bir şey ve büyük bir ihtimalle bunda siyasi iktidarın o cenhaza karşı kimi somut, kimi hayali ithamlarla mahke-meye gitmesinin payı var. Ama uzun bile değil, orta vadede çok fazla iyim-

ser olmamıza yol açmayacak bir şey. 1923-25 arasındaki dönemde de Kürt bölgesi çok sakin. Hiçbir ayaklanma yok, Cumhuriyet'le ilgili umutlar bek-lentiler var. Neyse ki siyasi cinayetler bu toplumun alameti farikası olma-mış, ama bunun yükseldiği dönemler, alçaldığı dönemler var. Bu dönem al-çaldığı bir dönem olduğu için amenna ama bu meseleyi köklü olarak çözme-ye yönelik adım henüz atılmamış oldu-ğu için olumlu olmasına rağmen kalıcı veyahut sürdürülebilir hale gelmediği için çok rahat edemiyoruz. Yarın öbür gün gazeteci veya muhalif cinayetleri-nin başlamayacağı yolunda henüz bir güvencemiz yok.

C.K. Hukuka ve basın özgürlüğü-ne yönelik bir saldırı olduğunda saldırıya uğrayanın kimliği, poli-tik durumu üzerinden düşünmek, basın özgürlüğü temasının çözümün bir araya getlemesi durumu nasıl aşılır?

A.A.: Ben de bir şey eklemek istiyorum. Darbe isteyenler bu or-tamdan fayda sağlıyor dediniz ama tek gelişme bu değil. Mesela Torağ'ta (14 Mart 2011) Orhan Mi-roğlu bile Ahmet Şık'la ilgili çok üzül-düğüm bir yazı kaleme aldı. Tutuklanma sebebinin Şık'ın fi-kirleri olmadığını yazdı. Savcıya tuhaf bir güven söz konusu.

Bu son soru bence çok önemli. Bütün ülkelerde tarih boyunca iktidar iktidarını güçlendirmek, muhalefeti zayıflatmak için kimi zaman hakiki, kimi zaman sanal tehditler göstermek veyahut yaratmak zorundadır. Ahmet İnsel'in bir yazısında bunun güzel bir örneği vardı. Ergenekon'un da algi-lamada sanal tehdit haline gelmesi söz konusu, komünizmin yerini almış gibi gözüküyor. Bu aynı zamanda hakiki Ergenekon'un tehdit ve tehlikesini de sulandırıyor ve komik duruma düşü-rüyor.

Bu olanlar, büyük ihtimalle kutuplaş-manın sonucudur. Kutuplaşma derken de sadece mevcut siyasi kutuplaşmayı kastetmiyorum. Medya alanının ak-törleri yani gazeteciler, yazı işleri mü-dürleri ve köşe yazarları da bu kutup-

laşmanın parçası haline geldi. Büyük ölçüde ilkesizlik ve mesleki dayanış-ma eksikliği var. Sonuç olarak Tuncay Özkan, Mustafa Balbay, Soner Yalçın, Ahmet Şık, Nedim Şener'e baktığımız zaman, bu beş kişiyi bir araya getiren ortak noktalar var. Hepsi profesyonel gazeteci, farklı konularda, farklı gaz-etelerde çalışmışlar. Soner kötü, Ah-met iyi, Mustafa darbecinin önde gide-ni, Tuncay zaten orducu; siyasi görüşe ve tercihlere göre, yani mağduriyet temelinde basın özgürlüğü savunul-maya kalkılırsa herkesin kendine özgü bir basın özgürlüğü olabilir. Ben çok rahatsız oldum bundan. Bana kalırsa doğrusu mağdurun kimliğine, yaptığı-na yapmadığına bakmayacaksınız. Yani mağdur derken de somut olarak şö-yile iki tane gerekçe var. Gazeteci suç işlemez mi? Tabii ki işler; ama şimdi Ahmet ile Nedim gizli, açıklanmayan delil ile tutuklanmış ise, kalkıp böyle bir ortamda "gazeteci suç işlemez mi" demek, Ahmet ve Nedim'in suç işledi-ğine dair bir imadır. İkinci yaklaşım bırakalım yargı işini yapsın. Saygı du-yulması gereken savcı veya hakim de-gildir, hukukun özüdür. Hukukun özü-ne aykırı davranan, kuralına, usulüne aykırı davranan hâkime savcıya saygı gösterilecek diye bir kural yok. Bir gö-rüşe göre böyle yaptığı için Van'daki savcıyı, bırakın dosyayı elinden al-mayı, mesleğinden men edilir. Tayin edici kriter şu. Bir iktidarın herhangi bir edimi polis marifetiyle olabilir, savcı marifetiyle olabilir veya ekono-mik yönden olabilir. Gerçekleştirdiği edim bir hukuki olarak, iki vicdani olarak doğru mudur yanlış mıdır, ona bakacaksınız. Bazen ikisi çelişebilir. Bana bu iki kriter tayin edici geliyor. Ahmet ve Nedim'in durumunda maa-lesef ikisi de yok. Yani hukuki olarak kimse bir şey yapamıyor; çünkü orta-da delil yok. Vicdani olarak da kendi geçmişleri itibarıyla öyle bir şey yok. Bu da tabii basın özgürlüğünü güçlen-dirmez. Geçenlerde Ruşen Çakır'ın güzel bir yazısını okudum. Savcı Ö'ze teşekkür ederiz, uzun zamandır unu-tulan gazeteci dayanışmasını sağladı. Bu gerçek anlamda mesleki bir daya-nışma. Çünkü orada gazetecilik ve si-yasi görüş olarak Ahmet ve Nedim ile çok zıt yazılar yazmış olan insanlar dı-nı vardı.

HEŞT BEHİŞT SARAYI'NDAN TOPKAPI SARAYI'NA:

ŞAH İSMAİL'İN, ÇALDIRAN SAVAŞI'NDAN SONRA ALIKONULAN HAZİNE VE EŞYALARI

VURAL GENÇ

Gerçekte Çaldıran Savaşı'nın hemen akabinde, Çaldıran meydanında ve Tebriz'deki şahlık sarayında neler yaşanmıştı. Şah İsmail'in hazine ve eşyalarına ne olmuştu? Savaş sonrasında Çaldıran Meydanı'nda elde edilen ganimetlerle, Şah İsmail'in Tebriz'deki Heşt Behişt Sarayı'ndan zapt edilen eşyalar bu makalenin konusunu oluşturacaktır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulduğumuz iki belge Yavuz Sultan Selim'in İran'dan getirdiği ganimet konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Batılı bir ressamın gözüyle Şah İsmail.

Hüsem Hejavdar, Şah İsmail'e Evvel ve Ceng-e Çaldıran, Entesarat-e Saumân-e Esmâ ve Milli-e İran, Tehran 1374/1995.

Çöl olası Çaldıran
Altun kadeh kaldıran
Hatayî'm aşlar gezer
Musahibin aldiran
Şah Hatayî

Adâ'î-i
Şîrâzî,
Çaldıran'ı
anlatıyor

Adâ'î-i Şîrâzî, Çaldıran Savaşı'ndan sonra, savaş meydanında Osmanlı ordusunun ele geçirdiği ganimetleri aşağıdaki satırlarla anlatıyordu.' Osmanlı kaynaklarının, düşmana karşı kazandıkları bu galibiyeti taçlandırmak için abartarak anlattıkları, Safevi kaynaklarının ise hiç zikr etmedikleri, 23 Ağustos 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra elde edilen ganimetlere dair herhangi bir çalışma mevcut değildir.

Şah İsmail (1501-1524) seleflerinin Erdebil'de kurduğu safi Safevi tarikatının, dedesi Şeyh Cüneyd'le başlayan askeri bir organizasyona dönüşümünü tamamlamış, 1501 yılında Tebriz'deki Akkoyunlu hâkimiyetine son vermiş ve burayı, kurduğu Safevi Devleti'nin başkenti yapmıştı. Kısa zamanda İran'da hâkimiyet sağlayan Şah, 1512'ye gelindiğinde, doğuda Kandehar-Belh, batıda Bağdat-Basra hattı içinde büyük bir imparatorluk vücuda getirmiş, politik egemenlik

sahasını Fırat'a kadar genişletmişti. Safevîlerin, Anadolu'da bulunan heterodoks eğilimli aşiretler nezdinde güçlerini giderek hissettirmeleri ve bu yolla nüfuzlarını artırmaları Osmanlı İmparatorluğu için adeta büyük bir meydan okumaydı.

İmparatorluğun gerek iç ve gerekse dıştaki birtakım problemlerinden dolayı II. Bayezid, Safevîlere karşı ılımlı bir politika izlemiş, onlarla karşı karşıya gelmekten kaçınmıştı. Ancak oğlu ve halefi Selim, imparatorluk toprakları için doğuda bir tehdit unsuru oluşturan ve sınırları içinde büyük karışıklıklar çıkarabilen bu güçlü rakibine karşı daha acımasız ve sert bir siyaset izleyecek, onunla savaşmaktan çekinmeyecekti. Zira Selim'in imparatorluğu, Anadolu'nun güneyi ve doğusundaki toprakları uzaklardan yönlendirebilen, Afrika ve Avrupa'da düşmanlarıyla kurduğu ittifaklarla kendisini çökartmeye çalışan "tehlikeli ve mutaassıp" bir

"Ovanın yanakları altın paralarıyla parlıyordu, ganimet bakımından ise toprağın yükü oldukça ağır idi. Kızılbaş ordusu gitmiş, silah at ve takımları yerde kalmış, dünya altınla dolup taşmıştı. Rengârenk çadırların çokluğundan toprak, kaplan sırtı gibi benek benek olmuştu. Kahramanların

kanlarıyla süslenmiş kemerler, altın halhallar gibi ayaklar altına düşmüştü. ...Ganimetleri bir yere çekip yığın haline getirdiler. Düşmandan kalan şeylerle toprak, dağ gibi yükselmisti. ...Ordu ganimet bakımından o denli zengindi ki, develerin beli altın yuku altında bükülmüştü."

düşmanla, Şah İsmail'le karşı karşıya gelmişti.²

Selim'in, İran'da yeni bir güç den-
gesi oluşturan ve batıda Fırat'a
kadar olan topraklarda egemenlik
iddiasında bulunan Şah'ın bu teh-
didini ortadan kaldırmaktan başka
çaresi yoktu. Bu amaçla 22 Mu-
harrem 920/19 Mart 1514 Salı günü
Edirne'den hareket etti, aylarca sü-
ren uzun ve yorucu bir yolculuğun
ardından Azerbaycan topraklarına
ulaştı. İki ordu Tebriz'in 128 km ku-
zeybatısındaki Çaldıran Ovası'nda
2 Recep 920/23 Ağustos 1514'te kar-
şılaştıklarında Şah İsmail'in yanın-
da sadece 20 bin süvarisi vardı ve
üstelik ordusu ateşli silahlardan ve
piyade birliklerinden de yoksundu.
Buna karşın Osmanlı ordusu (50-60
bin arasında) top ve tüfek gibi ateşli
silahları sayesinde Şah'ın karşısinda
ezici bir üstünlüğe sahipti. 2 Recep
920/23 Ağustos 1514'teki Çaldıran
Savaşı'nda, Sultan'ın ateşli silahları,
imparatorluk ordusuna ağır kayıplar
verdiren Kızılbaş ordusunu adeta
yok etmişti.³ Yanındaki az sayıda
adamıyla savaş meydanından çeki-
len Şah İsmail, hazinelerinin bulun-
duğu Tebriz şehri yerine Hemedan'ın
kuzeydoğusunda ve Kazvin'in gü-
neybatısında bulunan Dergezin'e
çekilmeyi tercih etmişti.⁴ Beraberin-
de getirdiği eşya ve hazinelerini ise
ordugâhında bırakmıştı,⁵

Bitkin bir halde savaşı kazanan
Sultan'ın askerleri buradan Tebriz'e
ilerledi. Sultanın ordusu girdiği
Tebriz'de fazla kalamadı. Safevî sa-
rayından ele geçirdiği eşyaları ön-
ceden gönderen Sultan, 23 Recep
920/13 Eylül 1514'te buradan ayrıldı.

Safevî kaynaklarında hiçbir şekilde
bahsi geçmeyen ve ancak Osmanlı
kaynaklarından takip edilebilen, savaş
sonrasında Şah İsmail'in Tebriz'deki
sarayından ganimet olarak alınan eş-
yalara ait iki adet belge bugüne ulaş-
mıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi,
D.10734 numaralı küçük Farsça bir
defter ile TSMA D.09608 numaralı bir
belge⁶ bu konuda bize önemli detay-
lar sunmakta olup Selim'in, Tebriz'de
Şah İsmail'in sarayından zapt ettiği

Şah İsmail'in,
Osmanlı
askerlerinden
Malkoçoğlu'nu,
kılıcıyla beline
kadar ikiye
bölme sahnesi.

Çiğ Sultân Sarayı'ndaki
resimleri, İbrahim/
İran.

eşyaların kayıtlı birer envanterini
oluşturmaktadır.

Bu bağlamda üzerinde durulması
gereken diğer önemli bir mesele de
Osmanlı ordusunun savaş sonrasında
elde ettiği ganimetlerin, Tebriz'de
zapt edilenlerden ayrı olduğudur.
Mevcut literatürde savaş meyda-
nında askerin aldığı ganimetlerle
Tebriz'de Şah'ın sarayından alınan
ve miri için kaydedilen eşyalar birbi-
rine karıştırılmaktadır.

Selim, 2 Recep 920/23 Ağustos 1514'te
öğleye doğru savaş meydanından
çekilen Kızılbaş ordusunun bu geri
çekilme taktığının bir pusu olabile-
ceğini düşünerek askerlerine, on-
ların takip edilmemesini ve hatta
onlardan geriye kalan mal ve eşya-
ların da yağmasına yanaşmamalarını
emretmişti. O günün akşamına doğru
Sultan, Safevî ordusunun kesin ye-
nilgiye uğradığını anladıktan sonra
savaş meydanında Kızılbaş ordusuna

ait olan katır ve develerin üstündeki
malların yağmalanmasını emretti.⁷
Osmanlı askeri, Kızılbaş ordugâhını
sabaha dek yağmadı ve "altın ve
gümüşle süslü çadırlar, mücevherle
dolu keseler, sürahiler ve kadehler,
murassa kılıç ve hançerler, altın ve
gümüş kemerler, taclar ve kadın
elbiseleri, altın kuşaklar ve birbi-
rinden güzel eyerler, ipek elbiseler,
İsfahani ve Kâşi çeşit çeşit kumaşlar,
Arap atları ve develer" gibi daha bir-
çok ganimet elde etti.⁸ Değerli gani-
metlerin bir kısmı Sultan Selim için
ayrıldıktan sonra kalan askerele
dağıldı. Savaş meydanında yapı-
lan bu yağmayı tarihçi Şükrî-i Bitlisi
Selimnâme'sinde şöyle aktarır:

"Orada sınırsız eşya yağmalandı. Öyle
ki düşmanı bir ekmeğe dahi muhtaç
etmişlerdi. Altın ile kıymetli taşlar
teşter dolusu idi. Çadırlar, otağlar,
haymeler, hargâhlar ve şâyebânlar
sınırsız sayıda idi ve cennete layık
idi. Kıymetli ibrâhîm halılar dâzilim

Şah İsmail'in, Malkoçoğlu'nu öldürmesi bir başka sahnede böyle resmedilmiş.

Çel'si'ın Sarayı'dur az resimleri, İslahan/ İran.

ti her yerde. Hazine ve altınlar eşek yüküyleydi ve bunlarla hazine doldu taşı. Cübbeler, cevşenler, zırhlar, miğferler yağmalandı. Çaldıran'da fakir olanlar zengin oldu."⁹

Buna benzer şekilde daha sonraki tarihçilerden Hoca Sadeddin Efendi de bu konuda şu bilgiyi verir:

"O sevinçli gece gaziler uyumayıp ganimet toplama meşgul olup elle-

hazineleri ve nefis eşyaları ise saltanat hazinesi ve defter-i hakani zabıt ve kâtipleri tarafından kayıt altına alınmaya başlandı. Şah-ı gömrâhın görenleri hayrete düşüren, nakış ve bezemeleri insanın aklını başından alan atlas otağı miri için zapt edildi. Güzel atları has alıra bağlandı."¹⁰

Görüldüğü üzere Osmanlı tarihçileri savaş sonrasında Çaldıran meydanında Osmanlı askerinin yaptığı yağ-

metler de kâtipler tarafından kaydedilmiştir. Bu bilgi beraberinde bazı soru işaretlerini de getirmektedir. Çaldıran meydanında ele geçirilen ganimetlerle Tebriz'deki şahlık sarayından ele geçirilenler yoksa aynı deftere mi kaydedilmişlerdi? Zira Osmanlı tarihçilerinin sıraladığı ganimetler büyük ölçüde Heşt Behşt Sarayı'ndan alınan ganimetlerle örtüşmektedir. Ancak şu aşamada elimizde sadece Tebriz'deki Şahlık sarayından alınan ganimetlerin listesi varken bu iki durumu birbirinden ayırmak gerçekten zordur.

Selim, savaş meydanından çekilen Kızılbaş ordusunun pusu kurmuş olabileceğini düşünerek askerlerine, onların takip edilmemesini ve geriye kalan mal ve eşyaların da yağmalanmamasını emretmişti. Akşama doğru Sultan, Safevî ordusunun kesin yenilgiye uğradığını anladıktan sonra, savaş meydanında Kızılbaş ordusuna ait olan katır ve develerin üstündeki malların yağmalanmasını emretti.

rine bol miktarda kıymetli ve pahalı kumaşlar ve sınırsız mal ve eşyalar geçti. Altın ve gümüşler kalkanlarla taksim edildi ve herkes nasibini aldı. Altın ve gümüş türünden ne varsa topladılar, yağmaladılar, düşmanı bir ekmeğe muhtaç ettiler. Murassa hançerler, kılıçlar ve eyerler kıymetli eşyalar, çadırlar, otağlar, harğâhlar, halılar, keçeler gazilerin eline geçti. Padişaha layık olan Şah'ın kıymetli

mal ve yağmalanan mallardan en kıymetli olan bir kısmının ise Sultan Selim'e bırakıldığı konusunda aşağı yukarı aynı şeyleri söylemekte dirler." Ancak hemen belirtmeliyiz ki bu kaynaklar, defter-i hakani kâtipleri tarafından kayıt altına alınan söz konusu mal ve ganimetlerin, savaşın akabindeki yağmayla alındığını ileri sürerler. Mesela Hoca Sadeddin'e göre savaş meydanında alınan gani-

metler de kâtipler tarafından kaydedilmiştir. Bu bilgi beraberinde bazı soru işaretlerini de getirmektedir. Çaldıran meydanında ele geçirilen ganimetlerle Tebriz'deki şahlık sarayından ele geçirilenler yoksa aynı deftere mi kaydedilmişlerdi? Zira Osmanlı tarihçilerinin sıraladığı ganimetler büyük ölçüde Heşt Behşt Sarayı'ndan alınan ganimetlerle örtüşmektedir. Ancak şu aşamada elimizde sadece Tebriz'deki Şahlık sarayından alınan ganimetlerin listesi varken bu iki durumu birbirinden ayırmak gerçekten zordur.

"Zahitliğinden dolayı İran şahının dik-kate değer bir malı yoktu. Ancak mutaassıp Osmanlı şair ve tarihçileri Sultan Selim'in beğenisini kazanmak için bu malların yağmalanması konusunda mübalağalı şeyler yazmışlardı."¹¹

Falsafi ise savaşta elde edilen ganimetlerin askerler arasında bölüş-

türüldüğü ve Sultan Selim'in de İran bayrakları dışında hiçbir şey bir şey almadığını söylemektedir.¹⁴ Her ne kadar Safevi kaynaklarına yansımış ve Osmanlı kaynakları da biraz mübalağalı anlatmış olsa da Osmanlı ordusu Şah'ın ve Kızılbaş emirlerinin develer ve katırlarla taşıdıkları savaş meydanındaki mal ve eşyalarını yağmalamış, hatırı sayılır derecede ganimet elde etmişlerdir.

Ordusunun başındaki Sultan, iki gün kaldığı Çaldıran'dan Tebriz'e doğru hareket ederek 9 Recep/30 Ağustos Perşembe günü Hoy şehrine vardı. Sultan, Defterdâr Piri Paşa Çelebi ve Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı, kalan Kızılbaş süvarileri öldürüp mallarını ele geçirmeleri, Şah'ın hazine ve mallarını zapt ve koruma altına almaları ve kendisinin şehre girişinin hazırlıklarını yapmaları için beş yüz yenicileri ile beraber Tebriz'e gönderdi.¹⁵ Selim'in isteği üzerine bu heyete o bölgeyi ve ahalisini çok iyi bilen ve uzunca bir müddet de Akkoyunlu sarayında kalmış olan İdris-i Bitlisi de katılmıştı,

Şah, daha Çaldıran'a gitmeden önce muhtemelen her türlü olumsuz gelişmeye karşı Tebriz'i ve geride bıraktığı hazineleri koruması için Helvacı oğlu Hüseyin Bey'i görevlendirmişti. Vali Helvacı oğlu Hüseyin Bey, Sultan'ın o tarafa yöneldiğinden haberdar olunca tereddüt içinde kalmış ve hatta bu haberin doğruluk derecesini öğrenmek için yollara haberciler salmıştı. Hüseyin Bey, Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın geldiğini habercileri vasıtasıyla öğrendiğinde Şah'ın, koruması için kendisine teslim ettiği mal ve hazinelerinden götürebildiği kadarını alıp Tebriz'den çıkmıştı.¹⁶ Tebriz'e gidenler arasında bulunan tarihçi İdris-i Bitlisi bu olayı şöyle anlatıyordu:

"Bendeniz Hoy ovasından Merend otlağına dek vezirlerle birlikte Tebriz tarafına yöneldi. Cuma gecesi o şehre indik. Gelenlerden duyulduğuna göre düşmanların yenilgiye uğramış ordusundan geriye kalanlar özellikle bir süre Tebriz valiliği yapan Hüseyin Bey Helvacı şahlık ve ordu mesken-

lerinde bıraktıkları para ve malları toparlayıp almak için beklemiş, İslam sultanının oraya mı yöneleceği yoksa ülkesine mi döneceği konusunda tereddüt olunması yüzünden korku ve ümit arasında kalmıştı".¹⁷

Sonuç olarak bu meseleyi tartışan kaynaklardan hareketle Şah İsmail'in, hazinelerinin bir kısmını yanına alarak Çaldıran meydanına geldiğini, önemli kısmını ise Tebriz'de koruması için şehrin hâkimini Hüseyin Bey'e bıraktığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sultan Selim 16 Recep/6 Eylül Çarşamba günü Tebriz'e girdi ve yağma ve katliam yapmaması konusunda askerlerini uyardı. Savaş meydanında yağma yapan Sultan'ın ordusunun Tebriz'de de yağma yapmalarına bu defa izin verilmedi. Safevi öncesi İran şah ve sultanlarından kalan ve en son olarak da Şah İsmail'in eline geçen hazineler¹⁸ Sultan Selim'i büyülemiş ve vakit kaybetmeden "Cihanşah'tan, Ebu Said'ten, Uzun Hasan ve Sultan Yakup'tan kalan ve şimdi Erdebilolu'nun[Şah İsmail elinde olan hazinelerin, silahların, kıymetli taşların, cevherlerin, cins cins kumaşların, altın ve gümüşlerin, alet ve esbâbın, hayme, hargâh, çet ve sayebânın, tâzi atların, aslanların, fillerin, katırların, kaplanların, ibrişim halılar vesairenin hepsinin

toplanıp getirilerek" divanına arz edilmesini emretmişti.¹⁹

Ancak Şah'ın kıymetli hazineleri çoktan Tebriz dışına çıkarılmıştı. Tebriz'deki şahlık sarayında sadece Şah'ın birtakım saray eşyaları, bir kısım mücevherat ile kıymetli taşlar ve bir miktar silah kalmıştı.²⁰ Şah'ın, Tebriz'den bir dere ile ayrılan Sahibâbâd meydanının batı tarafındaki kemerli beyaz bir cümle kapısından geçilerek girilen bahçe içindeki Heşt Behişt²¹ adlı görkemli sarayındaki eşyaları, 12 Recep 920/2 Eylül 1514'te Sultan adına zapt ve kayıt altına alınmaya başlandı.²² Bu iş için Kapıcıbaşı Ahmed Bey görevlendirilmişti.²³

1507'de Şah İsmail, Alaüddevle ile savaşmaya giderken Erzincan'da Şah'ın yanında bulunan, ayrıca Şirvân'daki savaşında da onun yanında yer alan ve Tebriz'de de uzun müddet kalan Venedikli bir tâcir, Şah İsmail'in Heşt Behişt sarayını sefernâmesinde detaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

"Bu saray İran'daki bütün saraylardan en muhteşem olanıdır. Hasan Bey'in yaptırdığı bu sarayın İran'da bir eşini daha göremezsiniz. Bu saray şehre yakın, şehirden kuzeyde bir nehirle ayrılan büyük ve güzel bir bahçenin ortasına inşa edilmiştir. Saray sekiz kısımdan oluşmuştur.

Matrakçı Nasuh'un gözüyle Tebriz şehri 16. yy. Sol alt köşede Şah İsmail'in, Mehrânîrûd Nehri kenarındaki Sahibâbâd meydanının batı tarafında yer alan Heşt Behişt adlı görkemli sarayı resmedilmiştir.

Matrakçı Nasuh, Beyân-ı Menâzih-i Sefir-i İrâkîyyin.

TSMA, D.10734'te kayıtlı bulunan, ekte tam listesini verdiğimiz Şah İsmail'in ve Kızılbaş mîrlerinin sandıklar dolusu eşya ve malları ana hatlarıyla şunlardır:

65 parça büyük, küçük tağvîrî porselen tabak, beyaz alaca ve zeytuni renkte 10 parça sahan, alaca ve beyaz renkli 7 parça küçük tabak, 2 tas, üç zer-nişan kapaklı sekizi sade 11 şarap kadehi, 3 adet "nergisdân", ikisi alaca biri beyaz 3 ibrık, 1 huni, içinde kristal avize taşı olan 1 kadeh, sandal ağacından yapılmış içi "ferisa" dolu 2 sandık, beyaz ve kırmızı renklerde 3 himlî (yük) dış çözü, 1 adet kırmızı çuhayla kaplı kürsü, kılıç ve hançer sapı yapımında kullanılan ve "şirmâhi" denilen 42 parça kemik, 3 sandık tuz, 2 bakır leğen, 4 bakır sini, 1 mermer havan, bir sandık içerisinde 53 küp hurma reçeli, bir sandık içinde 1 kese Bağdad hurması, 2 kese kırmızı kuru üzüm, bir sandık içinde 1 kese ıgde, 1 yük hurma, "tebşiki" denilen 17 parça bakır tabak, 1 parça piring "pâyiht", 27 parça "üşkür" ve tabak kılıfı, 2 parça büyük hali, biri yeşil diğeri beyaz 2 adet otağ, işlemeli ve "tecer" denilen küçük köşkü olan eski bir çadır, kırbaştan küçük eski bir mutfak çadırı, 2 adet çadır "tecer", 2 sandık dolusu ok sadığı, bir hokka içinde merhem olarak kullanılan aslan yağı, eski bir "Bulgâri" heybe, içi ilaçlarla dolu keseler, kırık bir rahle, üsküre kılıfı büyük bir sairancı takımı, 3 adet resimli 1 adet amberli "tuhte" denilen hediye, bir takım eski defterler, kandil asmak için kullanılan 4 parça gümüş zincir, kabzasız ve kimsiz 3 kılıç, Hüseyinkulu Çerkes ve Şahkulu Çerkes adında 2 gulâm, 1 nefer gulâm, 1 adet sirmalı "anberini" denilen ve içine anber konulan kadın gerdanlığı, tağvîrları beraber olan altların boyuna asılan ya da sancagın tepesine takılan sığırkuyruğundan yapılmış 3 altın "kutaz", 3 tane panzehir, 12 adet altın düğme, büyük küçük 32 adet murassa düğme, bir kutu içinde firuze ve yakut parçaları ve 2 elmas ile inci parçaları, sapı yeşim taşından zernişan bir hançer, beşi

işlenmemiş ikisi işlenmiş 7 adet "şirmâhi" bıçak ve hançer sapı, zernişan bir makas ve kılıfı, "şâhmâr" denilen altın işlemeli bir şarap kadehi, sapı yeşimden altın işlemeli bir hançer, 4 parça kehribar bıçak sapı, sarı boncukla işlenmiş 4 bıçak sapı, piring üzerine altın işlemeli şahin çingirakları, bir kese içinde ham ve işlenmiş firüzeler ile kuyumcu aletleri, sirmalı bir "bazübend", sirmalı bir tuğ, gümüşten "kutaz" başlığı, elbise lûlelerini birbirine bağlayan ve "vosle" denilen 3 adet yeşim parça, 1 adet "Babağuri" kadeh, 1 adet yeşim bazübend lûlesi, 4 parça billur "vosle", 1 adet laciverd "vosle", 1 adet çelik üzerine altın işlemeli "kutaz" başlığı, 1 adet gümüş "kutaz" başlığı, 1 adet kenarı altın işlemeli kehribâr kaşık, 1 adet altın kaplama sedel "şemse", şirmâhi'den yapılmış yay kırışını tutmak için kullanılan yüzüğe benzer "zih-gir", 6 adet altın kaplamalı gümüş yüzük, 1 adet gümüşten bel kuşağı, 1 adet zincir parçası, 1 parça gümüş levha, bir kese içerisinde 8 bağ işlenmiş ve ham firüzeler, 4 kese ham firuze, ağzı mühürlü bir heybe içinde 3 torba ham firuze, "zerbend" denilen altın kuşaklı küçük bir yün sandığı, "miskâli" denilen üzerine altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerin işlendiği ve bu yüzden kıymetli olan ipek kumaş üzerine işlenmek için kullanılan 300 adet altın parçası, 21 adet gümüş düğme, kenarı altın işlemeli çelikten siper göbeği, 1 adet altın işlemeli "şirmâhi" saplı bıçak ve kılıfı, eski İran şahlarına özgü "çargab" adı verilen elbiseye ait "Terisa", sirmalı yaka ve "vosle" parçaları, "küderi" adı verilen özel deriden yapılmış savaşta kullanılan sirmalı bir eldiven, altın işlemeli bir adet kitap cildi, sirmalı "bürüncük" kenarı üzeri resimli atlas parçaları, tezhipli ve minyatürlü Şahnâme kitabı, "kesai" denilen yünü kumaştan dikilmiş 4 parça mendil, beyaz bir "çargazi" bel kuşağı, 750 adet ferisa, 1 adet "çargazi" bel kuşağı, henüz tamamlanmamış sirmalı beyaz bir "çargab", bazısı tamamlanmış bazı ise eksik bırakılmış 10 adet altın işlemeli tac, atlasdan dikilmiş "narenci" bir "çargab", 3 parça sirmalı kadın iç giysisi paçası, atlasdan yapılmış sirmalı 3 adet yuvarlak yastık, 2 parça ipek yorgan yüzü, 1 adet kırbaştan dikilmiş gömlek, 6 zerdüze carıye, işi henüz bitmemiş 14 parça "bürüncük" mendil, Frenk atlasından 1 adet sirmalı yastık, siyah Yezd atlasından sirmalı bir çargab, yeşil Yezd atlasından bir çargab, Yezd atlasından sirmalı bir çargab, mavî Yezd atlasından

sirmalı bir "çargab", üzeri resimli "tüteki" atlasından yapılmış bir "çargab", Bulgâri denilen özel bir deriden yapılmış sirmalı "sofra" bezi, "sofra" bezi dikmek için kullanılan 2 parça siyah Frenk kadifesi, sirmalı bürüncükten yapılmış "yağlık" adı verilen nakışlı mendil, "Bulgâri" parçaları, siyah Frenk kadifesinden sirmalı 4 parça eyer eteği, siyah Frenk kadifesinden altın işlemeli eyer "kaşı", henüz tamamlanmamış yeşil, la'li ve mavi renkli gümüş kaplı, sedel-kârî müzhebb ve munakkas 13 parça eyer, henüz tamamlanmamış yeşil, beyaz ve kırmızı renkli 3 otağ, yivleri "sade" ve "kultdâr" 1 adet miğfer, zırh gibi kullanılan altın işlemeli bir çifti keçe eyer, bir çift sirmalı dizlik, iki çift dizlik, içi ibrishim ve pamuklu olup savaşta atların ve savaşçıların giyindiği sade ve gül desenli 4 parça "kecim", 1 adet üzeri tasvirli koyu siyah "kecim", 1 adet miğfer kılıfı, 1 adet çelik miğfer, 1 adet "kecim", bir çift demir dizlik, 13 parça kaplan postu, iki katlı ipekten yapılan 9 parça siper, dört çift "küftkârî" üzüngi, aksamlarıyla beraber iki çift "küftkârî" gem, Tebriz taftasından 9 adet "dolama" adı verilen, çuhadan yapılmış, onu aç üstüne kuşak bağlanan erkek entarisi, beyaz "miskâli" ve taftadan 8 parça kadın elbisesi, sade Frenk atlasından kırmızı, fistik yeşili, kahverengi ve koyu siyah renklerde 6, Şam ve Tebriz taftasından beyaz, turuncu, kırmızı ve yeşil renklerde 10 adet olmak üzere toplam 16 adet "câme-i ıcekele" adı verilen ülemanın elbise üzerine giydiği bir çeşit kaftan, Yezd kemhâsından ve kırmızı "tafta" denilen yapılmış müzhebb bir "Terace", "limoni", kırmızı ve beyaz Yezd taftasından yapılmış 4 kecek dolaması, beyaz Tebriz ve Erdebil taftasından, kırmızı Horasan kemhâsından, dârai ve mor miskâli kırbaştan dikilmiş 31 parça kadın elbisesi, "tüteki", âsmâni ve "elması" kutinden, beyaz "bayrami" den, "limoni" taftadan dikilmiş 6 adet dolama, kahverengi, fistik yeşili, koyu siyah, mavi ve mor renklerde 5 parça elbise yüzü, mor kırbaştan, koyu siyah kutni ve beyaz miskâlden dikilmiş henüz işi bitmemiş 3 parça erkek dolaması, 5,930 adet kanatlı ancak temrensiz ok, kayın ağacından yapılmış 357 adet kanatsız ok, avda kullanılan kavak ağacından yapılmış 508 adet kanatsız ok, tahminen 3000 adet yontulmamış rik çubuğu, üç bir oka yetecek kadar bileklik, dört eski sandık, kahverengi ve mavi ikli tabut, sirmalı ve sade kemhâdan iki adet minder yüzü, "korki" adı verilen içi havlı dışı perdahlı

Şah İsmail'e ait
913/1507-8
tarihli bir sikke.

Doğu Azerbaycan
Müzesi, İran.

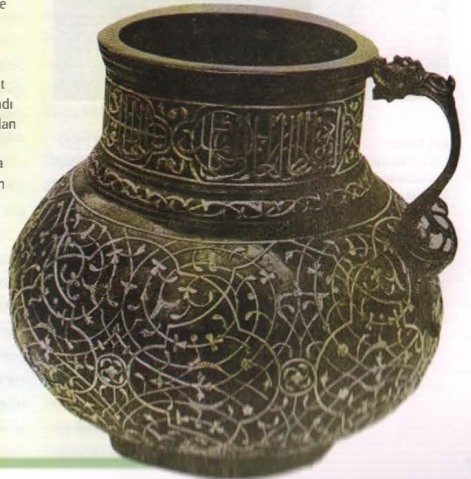

pamuktan dokunmuş 1 parça kumaş, biri mor kirbas üzerine sarı ipek işlemeli diğer ikisi ise beyaz kirbas üzerine ipek nakışlı 3 adet "sofra"bezi, "şadde" adı verilen ve başın etrafına ya da sancaklara bağlanan 1 adet püsküllü kırmızı kumaş, kutniden 1 adet küçük erkek dolamısı, kırmızı, beyaz ve kahverengili 3 parça atlas, beyaz Horasan keşesinden elbise, 2 parça "abafı" denilen yünlü ve kalın elbise, 1 parça miskali, 2 kad kırmızı ve beyaz sof, müzehhep Yezd kirbasından 12 parça boħça, 3 parça Bursa kadifesi, beyaz kirbastan bir boħça içinde; 10 parça beyaz Şam atlası, "male" adı verilen bir çeşit haki renkli kumaş, sırmalı bir yastığın içinde bazı atlas ve kemhâ parçaları, mor kirbastan 1 adet bitâne denilen elbise astarı, gümüşten kılıfı olan 1 adet eyer, "şerbetane" adı verilen ve ilaç sandığı olarak kullanılan iki sandık, küçük bir sandık içinde; "kullah-dân" denilen pamuk ipliği üzerine bükülen gümüş ve altın tellerle işlenmiş 3 takım düğme, bir miktar ipek ve 12 tane altın düğme, bir sandık içinde; 22 boħça²⁰ tilki, 3 boħça samur ve 2 tane vaşak postu ile 1 adet zırh mahiyetinde demirden elbise, bir başka sandık içerisinde; beyaz atlastan 3 kadın elbisesi, "Yeğma" kemhâsından 2 kadın elbisesi, kadın kirbasından 12 parça boħça, beyaz kutniden ve "sukker"den 2, kahverengi taftadan 1 adet elbise, "gül ü şeftâli" adı verilen bir elbise, kırmızı kemhâdan bir elbise, miskali kirbastan 7 adet erkek elbisesi, siyah ve kırmızı taftadan 2 elbise, mavi ve kırmızı çuha parçaları, siyah kadifeden "gâşiy"e adı verilen müzehhep bir örtü, 1 parça "sofra"bezi, 1 adet "alaca" boħça, 1 minder, bir sandık içinde; müzehhep Bursa işi kadife parçaları ile kahverengi Şam atlasından, yeşil Yezd atlası ve kırmızı taftadan dikilmiş 3 parça elbise, "müşeccere" denilen sırmalı bir elbise, bir takım tilki postu parçaları, bir sandık içinde; leblebi ve fıstıklar, bir sandık içinde; "kutni" ve "büri" parçaları ile kırmızı Bursa kadifesi, bir sandık içinde; toplamda 67 parça olan birtakım tülbent ile bazı "boğası" ve "bayrami" kumaşlar, bir başka sandık içinde; gükurları ve bir miktar nişasta, bir kutu içinde; 2 parça nakışlı tabak, bir büyük kutu içinde 1 adet altın tencere, bir sandık içinde; yeşil Frenk kadifesi, mor kirbastan bitâne, beyaz bitâne, sincap postu ve beyaz atlastan elbise, kırmızı kutniden 12 parça elbise, yeşil kutniden elbise, beyaz bir kese içinde post parçaları, 8 boħça tilki postu, bir başka sandık içinde; 4 boħça tilki, 1 boħça beyaz tavşan, 1 boħça kuzu, 1 boħça samur ve 1 parça mor kuzu postu, bitâne parçaları, tilki postu parçaları, samur kuyrukları, 1 yük sarık, bir sandık içinde; 1 boħça kakım, 6 boħça tilki, 1 boħça

samur, 1 parça keremün, 7 parça vaşak postları ile 5 parça samur postu parçaları, mavi Yezd atlasından kadın elbisesi, bir çift kadın çizmesi süsü, bir sandık içinde; 90 parça İsfahân kirbası, bir sandık içinde; koyu siyah atlastan, cilkafa postuyla kahverengi atlastan, keremün postuyla siyah atlastan, tilki postuyla turuncu hâreden, tilki postuyla müzehhep Yezd kemhâsından, keremün postuyla "gül ü şeftâli" taftasından, keremün postuyla mor boğasından, keremün postuyla kahverengi taftadan dikilmiş elbiseler, müzehhep Yezd kemhâsından ikisi kırmızı biri mavi 3 parça elbise, 1 parça na'beki kirbas, 13 parça tülbent, 1 parça bitâne, bir sandık içinde; 57 parça İsfahân kirbası, 3 parça kirbas parçaları ve miskali beyaz bir elbise, tamamlanmış yeşil bir cadır, ipleri olmayan eski bir cadır, ikisi büyük biri küçük 3 adet halı, "uttâbi" denilen bir çeşit dalgalı ipekle kaplı küçük bir eyer, Mısır alacasından "uttâbi", atlas parçalarından dikilmiş yuvaklak bir yastık, süs amacıyla perde ya da elbise gibi şeylerin kenarına asılan ve "şerrâbe" denilen ibrisimden 3 parça avize, 1 parça la'li sof, 1 adet çelik aksamlı ayna, kırmızı sof ve yünden iki parça kapı perdesi, içi boş siyah bir sandık, eski bir sırmalı kemhâdan eyer örtüsü, sarı çuhadan 1 adet "cüllenâr", 1 adet keçe "bârpûş", mavi çuhadan 1 adet içi boş "mefreş", içine geceliklerin konulduğu mavi çuhadan bir "mefreş" içinde; siyah ve yeşil kadifeden bir yastık, siyah ve yeşil kadifeden bir yorgan, kirbastan yüzüstü bir yastık, Yezd alacasından bir çarşaf, kırmızı çuhaya kaplı içi boş bir çift sandık, "mücmere" adı verilen 1 adet çelik tütsü kabı, 2 adet ipek kutaz, 1 adet mangal, tahtadan bir tabak, 10 tane ferisâ, savaşta kullanılan 5 kirbas eldiven, beyaz ketânkirbastan 1 adet cibnlik, 1 parça eski perde, 3 adet inci çivili siyah ve yeşil kadifeden, 1 adet de mavi kadifeden "kecim" denilen at zırhları, "kecim" adı verilen zırh için kullanılan 34 parça perde, gemi ile beraber 1 adet sarı nakışlı eyer, 74 adet ok temneni, 6 adet at yuları, "pranki" adı verilen 1 adet küçük top, 6 adet tahtadan tabak, 10 adet eski balta, 2 adet eski "tabl-i bâz" adı verilen ve av esnasında avına saldıran şahini geri çağırarak için kullanılan küçük davul, 1 adet zırh, müzehhep Bursa kadifesinden bir elbise, 4 parça Kaşân kutnisi, 13 parça "kengedi", 1 adet "semse", 7 parça Kaşân minder, 2 parça kadifeden Kaşân minder, 2 parça bayrami kumaş, "şir-penir" adı verilen ince bir tür kumaştan bel kuşağı, 1 parça Kaşân kirbası, 1 adet bitâne denilen elbise astarı parçası, Menzilibâdi alacası parçaları, 3 parça alaca denilen bir

çeşit pamuklu kumaş, 1 parça "dârâi" adı verilen bir tür rengârenk dalgalı ipek kumaş, 4 parça Kaşân minder, 1 parça "müş-dendân" adı verilen dokuma, 4 parça "sandal-bâf", 2 parça tülbent, koyu siyah tafta ve kutni denilen bir tür ipek kumaş parçaları, 1 adet kırmızı hamam futası, kırmızı çuhadan bir ferâce, bir çift Bulğâri, kirbas parçaları, 1 huni ve 1 tas, 2 parça kepçe ve kevgir, 3 parça tepsi, kuru mallar için bir ölçü olarak kullanılan 1 adet cıraf, 8 parça kirbas, atlas seccâde, kuzu derisinden eski elbise, "vâle" adı verilen bir tür kırmızı kumaş parçaları, 6 adet küçük düğme, 2 adet siyah "vâle" parçası, 1 parça miskali, "müş-dendân" parçaları, 1 adet alaca kirbas, 1 adet halı, 2 parça eski "cultar" adı verilen eyer örtüsü, 3 parça küçük boħça, 13 parça Dimiş miğferi, 1 adet Derbendi zırh, Cevher adlı bir gulâm, iki mefreş içinde; 2 kadın elbisesi, 1 eski boħça, 1 beyaz kutaz, yeşil vâleden bir çetir, 1 mendil, kırmızı taftadan bir kaftan, 2 alaca boħça, 1 kadife minder, mavi kutniden bir elbise, softan bir minder, mavi kemhâdan bir elbise, 1 parça turuncu kutni, atlastan kadın elbisesi, 2 parça tülbent, kemhâdan bir minder, muhtelif perdeler, 1 parça kaplan postu, 1 samdan, bakır üzerine zer-nişan maşrapa, bazı bakır kaplar, iplikleri ipekten limoni atlastan sırmalı bir "sâyebân" denilen büyük cadır, iplikleri ipekten, sırmalı bir sâyebân, gümüş direkli iplikleri ipekten, kahverengi atlastan sırmalı bir sâyebân, tafta ile nakışlı, kirbastan iki sâyebân, nakışlı atlastan bir sâyebân, 5 adet hazine cadırı, sade kirbas ve tafta nakışlı kirbastan 8 adet cadır, kırmızı keçe örtülü iki yeşil otak, kirbas örtülü la'ti bir otak, örtüsü fıstık yeşili keçeden la'ti bir otak, Yezd kemhâsından sırmalı 16 parça kapı perdesi, Horasan kemhâsından sırmalı 8 parça perde, çuhadan perde, 8

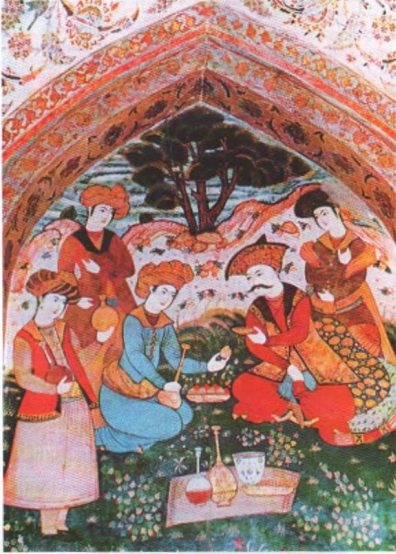
Çaldıran Savaşı
sonrasında
alınan
ganimetler
arasında
bulunan Şah
İsmail'e ait
bir maşrapa,
Topkapı Sarayı,
Maşrapanın
boyun kısmında
Şah İsmail'in
adı ve lakapları
şu şekilde
sıralanmıştır:
es-Sultânü'l-
adil ve'l-Kâmil,
el-Hâdî el-Vâlî
Ebû'l-Muzaşşer,
Şah İsmail
Bahadır Han
es-Sâfîvî,
Halledallahu
Teâla Mülkuhu
ve Sultânuhu.

parça çuhadan mangal altı örtüsü, soba önüne serilen çuhadan 19 parça yaygı, Tebriz ipeğinden nakışlı 14 adet halı, eski yünden yapılmış Horasan işi nakışlı 12 adet halı, eski yünden yapılmış baldıran ağacı renginde nakışlı 13 adet halı, eski yünden yapılmış Horasan işi nakışlı 12 adet halı, baldıran ağacı renginde, nakışlı 14 adet halı, Horasan işi nakışlı 9 adet halı, eski çuhadan yapılmış halılardan dibine serilen 13 parça cacım ve şal, 5 adet saban, 2 adet mangal, 18 adet fanus, 31 adet "keviye" denilen tahıl ölçü kabı, 6 adet "serâ-perde" adı verilen büyük çadır kılıdesi, çadır direkleri ve iki adet "keviye", üç çift nakışlı hârgâh kapısı, bir çift sedel-kârî evyân kapısı, 1 adet bakır legan, çadırların üstüne yerleştirilen demirden 6 adet "gâvser", 4 adet dergâh kapısı kanatları, 2 adet şâyebân direği, sandıklarının içinde bazı çuha, kemhâ ve atlas parçaları, bir sandık içinde altın

işlemeli zâr ve usurlab, demirden otağ kapısı, zârlar için "miğçe", kuru mallar için bir ölçü kabı olan 1 adet bakırdan "cîrâl", 1 adet bel, 1 adet kazma, 4 adet cacım, 5 adet hamam kovası, eskiden kaplan gibi süratli olmasından dolayı adına "peleng" denilen atların ya da kaplanların konulduğu koyu siyah taftadan yapılmış büyük bir çadır, 1 parça sofra bez, 16 adet eski ip, "refref" adı verilen yeşil bir kumaştan yapılmış 50 hazneli 2 adet büyük çadır, 3 adet tamamlanmamış otağ, 1 adet "tûteki" otağ, kullabla işlenmiş nakışlı 9 adet "bârpûş", 1 otağ, tepesi nakışlı bir çadır, 1 adet hamam çadırı, 28 hazneli bir çadır, "badencâni" renkli "üstühâni" bir çadır, 26 hazneli bir çetr, "har-pošte" adı verilen çadır "duhâvisi", keçeden hamam örtüsü, 1 adet cacım, 14 kırmızı ve yeşil renkte üstühâni bir otağ, 2 parça muşamba, tamamlanmamış "üstühâni"

bir çadır, "limoni" ve kahverengi keçeden çadır örtüsü, yeşil ve koyu siyah kullabla işlenmiş içi kırmızı taftadan "cîg" adı verilen lal renkli nakışlı hasırdan paravan perdesi olan kemeri bir hârgâh, içi ve dışı nakışlı, direk ve ipleri tam bir şâyebân, ibrişimden 5 adet bîlik ağı, çadır direkleri, kırmızı keçe örtülü, 70 baş atın konulduğu büyük bir hârgâh ve Gilân işi alara yakalar, içi ve dışı nakışlı dört zir'alık bir şâyebân, bir adet çadır, 28 hazneli, nakışlı bir çadır, 5 adet kırmızı hârgâh örtüsü, yeşil bir otağ, 32 hazneli sade bir çetr, çuhadan bir halı, eski bir otağ, nakışlı kirbaştan eski bir şâyebân, eğrilmiş pamuktan yapılmış "zeli" adı verilen bir çeşit pamuklu elbise, eski büyük bir çadır, bakır bir kap, bir la'l dîgeri yeşil renkli iki otağ, 1 adet üstü örtülü çadır, 28 hazneli nakışlı bir çadır, 2 parça nakışlı şâyebân.

Çel Sünn Sarayı duvar resimlerinden bir sahne, İsfahan/İran.

için ona "Heşt Behişt" adı verilmiştir. Dört girişi olan bu sarayın bütün odaları çini ve tezhiple süslenmiştir. Tavanındaki edjerha tasvirleri öyle iyi yapılmıştır ki canlı sanırız. Sarayın geniş salonunun tavanında eski İran şahlarının savaşları altın, gümüş ve lacivert taşı ile resmedilmiştir. Yine burada Tebriz'e gelerek Hasan Bey'in huzuruna kabul edilen Osmanlı elçilik heyeti de tasvir edilmiştir. Av tasvirlerinin, gergedan ve fil gibi birçok canlıların tasvir edildiği bu salon tavanı altın suvi ve lacivert

taşı ile süslenmiştir. Bu geniş salona ipekten muhteşem bir halı serilmiştir. Bu yuvrak halının benzerleri sarayın diğer odalarında da görülebilir. Bütün odaların duvarları altın suyu ve lacivert taşılarıyla tezyin edilmiş olup, sarayın bütün kapıları da aynı şekilde süslenmiş üzerlerine inciden harflerle yazılar yazılmıştır. Haremin bir tarafında yer alan yazlık mahal Şah'ın eşi ve kızlarının nedimeleriyle beraber oturup nakış, altın ve gümüş işlemelerle uğraştıkları yerdir.⁷⁴

Şah'ın sarayı ve içindeki eşyalar hakkında oldukça geniş ve önemli bilgiler veren Venedikli tüccara ait seyahat notları bu bağlamda Şahlık sarayındaki mal varlığı ve çeşitliliği konusunda fikir edinmemizi sağlar.

Sultan Selim, Tebriz'de kaldığı sekiz gün zarfında Heşt Behişt Sarayı'nı gezmiş, zaferanın meyvelerini toplamış, nefis eşyaların ve bir kısım mücevherlerin bulunduğu Şah İsmail'in, geride bırakılan değerli eşyalarını ele geçirmişti.⁷⁵

Yaklaşan kış, yiyecek azlığı ve orduda kendisini iyice hissettiren memnuniyetsizlik Sultan'ı geri dönmeye zorlamıştı. İlk önce Tebriz'in şairlerinden, nakkâşlarından, ediplerinden, kuyumcu ve halıcılarından ve sahâbilerinden oluşan bir grup zanaat erbâbını, bin aileden oluşan şehrin zenginleri ve uccarlarıyla beraber azapların eş-

liğinde 22 Recep 920/12 Eylül 1514'te İstanbul'a gönderdi. Şah'ın, savaş meydanında zapt ettiği hazineleri ve Tebriz'de ele geçirdiği kıymetli eşyaları yine Şah'ın ahırından zapt ettiği fillere yükleyerek bu güruhla beraber İstanbul'a yolladı. Üç gün sonra da kendisi kalan askerleriyle şehirden çıktı ve Marand-Zünüz ve Nahçıvân yolundan Anadolu'ya yöneldi.⁷⁶

Her ne kadar bazı kaynaklarda bu el koyma işleminin 17 Recep/7 Eylül'de gerçekleştiği yazılmakta ise de bu tarih elimizdeki defterin tarihiyle uyusmamaktadır. Elimizdeki deftere göre Şah'ın eşyalarına 12 Recep/2 Eylül'de el konulmaya başlanmıştır.⁷⁷ Ancak Heşt Behişt Sarayı'ndaki bu sayım ve kayıt işlemi 12 Recep/2 Eylül'de bitmemiş gibi gözüküyor, 18 Recep/8 Eylül'de dahi çeşitli eşyalar kaydedilmiştir; yani yeni şeyler ortaya çıktıkça kaydedilme işine devam edilmiştir.

Söz konusu iki belgeden TSMA. D.10734 numarada kayıtlı, âiyakat hâle Farşa yazılan bu defterde, eşyaların Şah'a mı yoksa beylerine mi ait olduğu belirtilmiş, evvela sahibinin adı verilmiş, altına ise eşyalarının listesi kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi Heşt Behişt Sarayı'nda ve sarayın mehterhanesinde ele geçirilen bütün bu eşyalar sadece Şah İsmail'e ait değildir. Şah'ın eşyalarının yanında Arapgürlü Rikâbâdr Mehter Şah Kulu,

Mehr Şâre, Şamlu Lala Hüseyin Bey, Necm Bey, Hoşendam Bey, Ustaclu Han Muhammed Bey, Seyyid Hasan Bey, Yaşık Bey, Şah Mansur Bey, Yusuf Bey, Çayan Sultan Ustaclu, Sultan Ahmed, Rumlu Div Ali Bey, İsa Bey ve Haydar Ali Bey gibi Kızılbaş mirlerinin ve ileri gelenlerinin eşyalarına da el konulmuş; bunlar da tek tek deftere kaydedilmiştir. Şah İsmail'in, Kızılbaş mirlerinden bazılarının eşyaları başka kişiler tarafından teslim edilmiştir. Örneğin, Arapgırlı Rikâbdâr Mehter Şah Kulu'nun eşyaları, zergerlerden Hacı Kicî Bey tarafından, Rumlu Div Ali Bey'in eşyaları, Tenginviyen Ağa tarafından ve Mehr Şâre'nin eşyaları da Hond Hacı tarafından teslim edilmiştir.

Yine burada "zerger" denilen kuyumculardan; Üstâd Mirek (zerger), Üstâd Maksud Ali veled-i Hudâbahş (zerger), Üstâd Dervîş Ali (zer-nişâni), Üstâd Han Ali Horâsâni (zerdüz), Hacı Kicî Bey, Hatun Bigi (zerdüze), Üstâd Hatun (zerdüze), Aziz Paşa (zerdüze), Bahaddin Ali (zerdüz), Mecid Paşa (zerdüze), Habibe Sultan (zerdüze), nakkâşlardan; Üstâd Şah Kulu, Üstâd Hüseyin Rûmî, Üstâd Şah Muhammed, Üstâd Hüseyin, Üstâd Şemseddin Ali, Üstâd Ali Han (ser-cemaati-nakkâşân), Üstâd Hacı Bey, cebecilerden; Seyyid Kudbeddin Haydar, Üstâd Hod Ali, Hacı Halîz Horâsâni (siperdüz), Üstâd Muhammed Can (kuftger), "hayyat" denilen terzilerden; Üstâd Hod Hayyât, Üstâd Hüseyin, Üstâd Abdülsamed, "misger" denilen bakırcılardan Üstâd Yakub ve tîrgerân (okçular) kethudâsı gibi birçok meslek ve sanat erbâbının zimmetinde olan eşyalara da el konulmuştur. Bu listeye, Şehsuvaroğlu Ali Bey'den alınan mal ve eşyalar da eklenmiştir. Ayrıca defterin sonuna Sultan Selim'in Tebriz'den göç ettirdiği sanat erbaplarından, zer-nişânyân (altın işlemecileri), zergerân (kuyumcular), siper-düzân (zırh yapanlar), cebeciyan, hayyâtân (terziler), kârd-gerân (bıçak ustaları), hakkâkân, hayme-düzân (çadircılar), zerdüzân (sırmacılar), "uttâbi-bâfân (bir tür dalgalı ipek dokuyucuları), mücelliden (ciltçiler), kannâdân (şekerciler), nayzenân (üflemeçi çalgıcı-

lar) ve güyendegân (hanendeler) ve nakkâşân (ressamlar)ın da isimleri kaydedilmiştir.⁴⁸

Daha önce değinildiği gibi bazı kaynakların belirttiğine göre Şah'a ait mal ve hazinenin bir kısmını Tebriz valisi Hüseyin Bey beraberinde götürmüştü. Ayrıca Şah, hazinelerinin en kıymetlilerini beraberinde Çaldıran'a götürmüş olmalıydı. Zira Osmanlı kaynakları yanında bazı çağdaş İranlı araştırmacılar da altın ve gümüşlerin burada yağmalandığını bahsetmektedir.⁴⁹ Bütün bunların yanında Venedikli seyyah Giovan Mario Angolello daha farklı bir bilgi vermektedir. Çaldıran Savaşı hakkında önemli bilgiler veren Angolello Selim'in zaferden sonra Hoy'a geldiğini, bu haberi Tebriz'de duyan Şah'ın ise eşi Taclu Hanım ve hazinelerini de beraberinde alarak Kazvin'e doğru hareket ettiğini yazmaktadır.⁵⁰ Bu Venedikli seyyahın verdiği bilgiler doğru gözükmemektedir. Zira elimizdeki belgelerde altın ve gümüş cinsinden hiçbir nakte rastlamamaktayız. Buradan hareketle hazine ve eşyaların bir kısmının Çaldıran'a getirildiği, Tebriz'de şehrin valisine emanet bırakılan kalan kısmının ise, Şah ile beraber Kazvin'e götürüldüğü gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Tebriz valisi tarafından son anda yağmalanmaktan kurtarılıp daha güvenli bir bölge olan Kazvin tarafına götürülen, Şah İsmail'in hazinelerine el konulamamıştı.⁵¹ TSMA, D.10734 numaralı belgede yer alan bir kayıt bize bu konuda ipuçları vermektedir. Belgede sarayın mehterhanesinden alınan ipikler ipekten, atlas bir *sâye-bân*'in verilen bilgiye göre direklerinin gümüş olduğu ancak hazinede kaldığı için alınmadığı kaydı yer almaktadır.

Öyleyse Şahlık sarayında alıkonulup, kaydedilen bu eşya ve mallar nelerden oluşuyordu? Hemen belirtmeliyiz ki eşyaların hepsi öncesinde Tebriz valisi tarafından toparlanıp sandıklara konulmuş, bunlardan sadece kıymetli olanları götürülebilmisti. Geride bırakılan ve kayıt altına alınan eşyaların birçoğu tamamlan-

mamış olduğundan, tamamlanması için ilgili *ehl-i hireş* denilen zanaat erbaplarına teslim edilmiştir.

İranlı ressam Ağa Rıza'nın gözüyle Sultan Selim, h. 10. yy.

Daha önce belirttiğimiz gibi bazı Osmanlı kaynaklarında, bu listede verilen eşya ve malların yanında Şah'ın ahırında bulunan fillere ve arap atlarına da el konulduğu belirtilmektedir. Ancak bunlar kaydedilmemiş olmakla beraber filler ve atlar Şah'ın mallarının İstanbul'a taşınmasında kullanılmış olmalıdır. Bunların yanında Şah İsmail'in Şahlık tacının da ele geçirilen ganimetler arasında olduğu iddia edilmektedir.⁵²

Yine söz konusu belgelerden ikincisi olan TSMA, D.09608 numaralı belge de Şah'ın Tebriz'de ele geçirilen eşyalarıyla ilgilidir. Bu ikinci defter ilki kadar hacimli olmayıp tarihi de belirsizdir. Ancak içeriğinden anlaşılabileceği gibi Heşt Behişt Sarayı'ndan elde edilen, Şah'a ait eşyaların ve kitapların bir envanterini oluşturmaktadır. Belgede ilk sıraya konulan ve Heşt Behişt Sarayı'ndan alınan Şah İsmail'e ait kitaplar şunlardan oluş-

"Küçük bir Kelâm-ı kadim, Divân-ı Lâ'mî (mor ciltli), Kitâb-ı Hüseyinî (laciverd nakışlı cilt), Divân-ı Emir İHüsrev dihlevil (72 adet yakutu, 49 adet pîrûzesi olan murassa laciverd cilt), Kitâb-ı Hired (cildi kırmızı, müzehheb), Divân-Muhammednâme, Külliyyât-ı Şeyh Sa'dî (cildi siyah, müzehheb), Divân-ı Hasan, Kitâb-ı Muhammediye, birtane Rûznâme, Kitâb-ı Nizâmî (cildi müzehheb), Kitâb-ı Nûshatü'l-ahrâr (cildi müzehheb, musavver), Divân-ı Emirî (siyah ciltli), Divân-ı Ahmed Paşa (cildi mukavva), Kitâb-ı Bostan (cildi müzehheb), Divân-ı Riyâzî (cildi yeşil), Divân-ı Ahmed Paşa (cildi nakışlı, laciverd), Mahzenü'l-ahrâr (cildi siyah, musavver), Divân-ı Hayâlî (cildi kırmızı), Mecmu'a (cildi yeşil, kullâb nakışlı), Divân-ı Nevâhî (cildi siyah, müzehheb), Kitâb-ı Nizâmî (cildi müzehheb), Zafernâme (cildi kırmızı, müzehheb), Bahnâme (cildi murassa), Kitâb-ı Hikâyât (laciverd ciltli), Kitâb-ı Bostan (cildi kırmızı), Kitâb-ı Külliyyât-ı Nevâhî (cildi siyah), Kitâb-ı Tarihname (cildi siyah)."

Bu belgede yer alan Şah İsmail'e ait diğer eşya ve mücevherât ise ana hatlarıyla şunlardan ibarettir: "firûzesi ve 4 tane incisi olan 1 beyaz murassa yeşim kadeh, 1 tane zer-nişân yeşim kadeh, 1 altın anahtar zinciri (86 dirhem), 1 altın 'gûlâb-dân' denilen gül suyu kabı, 1 altın maşrafâ (dirhemi 164), 1 bâr-puş altın tepsi (dirhemi 44), 1 altın kemer pulu (34 dirhem), altısının içinde anber koyulmuş olan ok 8 altın düğme, yeşil 1 altın tolga, zer-nişân 1 gümüş kutu (157 dirhem), 1 gümüş merhem kutusu (108 dirhem), 1 gümüş tepsi, gümüş aksamı 1 kum saati (47 dirhem), 2 gümüş maşrafâ: sade bâr-puş (182 dirhem) kalem-kârî, mütellâ bâr-puş (128 dirhem), zırh maksadıyla at sağrısı üzerine dikilmiş siyah 1 çulçe, sarırac işi, sağrı üzerine dikilmiş 2 tane çulçe, kalem-kârî bağlama 1 gümüş kapak (320 dirhem), 1 tane Hind işi 'mücm'er' denilen tütsü kabı, gümüş saplı çelik 1 arka kuşak, balık dışından 1 kende-kârî 1 hokka, Hind işi 1 huni,

yeşil bir üst kaftan, sırmalı kırmızı kadife üst kaftan, siyah 1 kadim üsî kaftan, 1 beyaz serâser üst kaftan, 2 kırmızı serâser üst kaftan, kırmızı 1 atlas üst kaftan, 1 dibâ yemeni, yeşil 1 serâser dolama, 1 mor cuka, 1 kırmızı serâser dolama, 1 beyaz serâser dolama, 1 kırmızı frengi kemha dolama, 1 narencî atlas dolama, 1 mavi kemha dolama, 1 siyah serâser yemeni, 1 kadife yemeni, 3 sarı atlas, 1 yeşil atlas dolama, 1 kırmızı atlas uzun bel dolama, 1 yeşil atlas dolama, mavi 1 dolama, 1 dibâ Acem kuşağı, 3 beyaz Acem kuşağı, 2 kırmızı Acem kuşağı, 1 yeşil Acem kuşağı, kahverengi 1 Acem kuşağı, 1 tâfîe kuşak, 1 sırma kaftan perdâzi, 1 demir tâc, ördek derisinden tâc, kuzu derisinden 1 tâc, 1 kırmızı kadifelik tâfte, 1 kahverengi kadifelik şalvar, 1 kırmızı kadifelik şalvar, 1 yeşil kadife şalvar, 1 kahverengi serâser kuşak dizliği, 1 kahverengi dizlik, 1 kahverengi tâfte üzerine "kullab-dân" denilen pamuk ipliği üzerine bükülen gümüş ve altın tellerle işlenmiş yastık, atlasan dikme 1 yastık, uçları bağlı 2 tülbent, 7 adet hayâlî makrama, kullab-dân ile işlenmiş 1 bez makrama, mavi bez üzerine kullab-dân ile işlenmiş 4 Acem işi makrama, alaca bez üzerine kullab-dân ile işlenmiş 1 makrama, kullab-dân ile işlenmiş Acem işi 3 mendil, altın kaplama çarklı 1 saat, billur aksamı çarklı 1 saat, 2 bürüncük gömlek, 8 parça "futa" denilen bir çeşit kumaş, 1 hamam gömleği, 3 tane beyaz Hind peşkiri, 2 kırmızı tülbent, 1 benefş gömlek, 1 don dokuz uçkur, 3 tane mavi gömlek, 3 don, 3 uçkur, 2 ak gömlek, 4 don, 1 zer-nişân yorgan, 1 dibâ yastık, 1 altın murassa kalkan göbeği, 8 tane murassa kalkan pulu, 6 yakutu, 6 firûzesi olan 1 sırmalı gömlek (17 dirhem), sade 1 sırmalı gömlek (17 dirhem), 2 müzeyyen turna teli, 1 mühürlü bez ile anber misk, 1 mühürlü bez ile misk nâfeleri, 1 mühürlü bez ile gâlye, yakut ile murassa 2 altın zincir (birisini 470 diğeri 480 dirhem), dördü zer-nişân 38 yeşim parça (toplamda 950 dirhem), gümüş tus dışı zer-nişân 46 yakut 9 lülû, 56 firûze 12 zünürde murassa ortası altın kaplı yakutla murassa

ve 1 büyük yakut (212 dirhem), tepesinde 1 incisi kapagının etrafında 12 firûze ve 7 yakut bulunan 80 lülû, 54 yakut ve 60 firûze ile murassa laciverd altın kaplı gümüş 1 maşrafâ (549 dirhem), altın zincir iç kuşağı (177 dirhem), 3 tane altın at zinciri: biri 170 dirhem biri 173 tamamlanmamış diğeri ise 110 dirhemdir, 2 tane altın zincir at levhası; biri 97 diğeri ise 85 dirhem, 1 altın zincir parçası (91 dirhem) ve 1 tane zer-nişân bozdoğan."

Ele geçirilen bu eşyaların bir kısmının yanı sıra üzerinde Şah İsmail'in adı ve lakaplarının sıralandığı bir kupa ve 913/1507-08 tarihli bir kemer de bugün Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonlarında sergilenmektedir.¹⁵ Buna ek olarak altınla kaplı iki gümüş kap daha vardır ki, bunlar da Sultan Selim'in Çaldıran'da elde ettiği şaniyetlerden olmalıdır.¹⁶ Safeviler zamanında İran'da çokça üretilen üzerleri kıymetli taşlarla mürassalandırılan altın ve gümüş elbise ve kaplar bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir.¹⁷ Son olarak TSMK'da bulunan üç nüsha Zafernâme'den H-1411/44 numaralı Zafernâme nüshası yukarıdaki kitaplar listesinde de bahsedilen Zafernâme'nin cilt özellikleriyle de benzerlik gösterdiğini burada belirtmeliyiz.¹⁸

Çaldıran Savaşı'nın ganimet listesini şimdiye dek bulunamadığını ileri süren İranlı araştırmacı Malekzadeh sarayda bulunan ve Şah İsmail'e ait olan eşyaların daha sonraki zamanlarda hediye olarak Osmanlı sarayına gönderilmiş olabileceğini öne sürmektedir.¹⁹ Ancak elimizdeki kayıtlara göre bu eşyaların, Heşt Behişt Sarayı'ndan ganimet olarak getirilen eşyalar olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu eşyaların bir kısmının daha sonra Osmanlı sarayına gönderilmiş olabileceğini varsayarak bile özellikle Şah İsmail'e ait olan kişisel eşyaların neden Osmanlı sarayına gönderildiği sorusu cevapsız kalmaktadır.

Defter-i Eşbâhâ-yı Şâh İsmail Ki Der Saray-ı Heşt Behişt ve Mehterhâne ve Der Zimem-i Üstâdân ve Gayruhum Yâfte 12 Recep 920/2 Eylül 1514

Şah İsmail
ve Kızılbaş
mirlerinin eşya
ve mallarının
Farsça listesi.

DER SARAY-I HEŞT BEHIŞT, 'AN EVÂNÎ-İ ÇİNİ:

Üskûrêhâ-yı fağrû: Bozorg ve küçek 65 kit'a. Sahan-hâ-yı bozorg 10 kit'a; Sefid 2, Alaca 4, Zeytûnî 4. Tabak-ha-yı küçek: Alaca ve Sefid 17 kit'a. Bâdiye 2 kit'a. Karrâba 11 kit'a; Kelle-eş ba nokre ve ma' kapak-ı zer-nişânî: 3 kit'a, sâde 8 kit'a, Nergisdân 3 kit'a. Aftâbe 3 kit'a; Sefid bâ glâf 1 kit'a, Alaca 2 kit'a, Hüni 1 kit'a. Piyâle-i abğine, kit'a; Yeş abğine-i kârmâhe ma' kull ve der enderûn-ı abğine-i mukaffel ve beyza avize. Du sanduk 'an çüb-i sandal enderûn-eş por ferisâ-nihâde. Çüb-i idendân: Birinc ve Sefid 3 himl. Kurşî bâ-puş-ışi cuha-yı kırmızı 1 kit'a. Pârehâ-yı dendân-ı şîr-mâhî 42 kit'a. Nemek 3 Sanduk. Teş-i mis 2. Sini-i mis 4. Heven-i mermer 1. Der enderûn-ı yek sanduk: küâh-hâ bâ-murabba-yı hurma 53 aded. Der enderûn-ı yek sanduk: Yek kise hurma-yı Bağdadî. Du kise mevız-ı sorh. Der yek sanduk: Yek kise îgde. Hurma-yı piçide 1 himl. Tebyk-ı münakkaş an mis, 17 kit'a. An mukavva, 4 kit'a, an çüb 13 kit'a. Pay-ı taht birinc 1 kit'a. Glâfhâ-yı üskûre ve tabak-ı muattal 27 aded. Kalıçe-i bozorg 2 kit'a. Ötak 2 bâb: Mûnakkâş, müstamel, sebz 1, sefid sâde 1. Hayme-i köhne-i mûnakkâş bâ-tecer 1 bâb. Matbahçe-i köhne an kîrbâs 1 kit'a. Tecer-i hayme 2. Du sanduk tîr-keş. Rovğân-ı şîr der yek hokka. Hegbe-i köhne-i Bulgâri. Kise-hâ bâ-edviye. Rahle-i şikeste 1. Şetrec-i kebir der zarf-ı üskûre nihâde. Tuhfe-i musavver 3. Tuhfe an-kalıb-ı anber, .Defterhâ-yı köhne.

AN CEMAAT-I ZERGERÂN AN YED-İ ÜSTÂD MİREK ZERGER:

Zincir-i nokre berây-ı avihent-i kanâdil 4 kit'a. Şimşir-i çermî hâ-glâf bi-kabza ve bi-niyâm 3 kabza. Gulâmha-yı Revân: Hüseyinkulu Çerkes, Şahkulu Çerkes.

AN YED-İ ÜSTAD MAKSUD ALİ VELED-İ HUDABAŞ ZERGER BE-MARİFET-İ BALİ BEY SER GUREBÂ-İ KÖHNE:

Anberine bâ-zer kâreş nâ-tamâm: 1. Bend-i kotaz-ı zer ma' tughâ-tı tamam 3 kit'a. Panzehir-i havâyîni 3 dane. Engele-ı zer kâreş nâ-tamâm 12 dane. Engelehâ-yı murassa' 32 dane. Bozorg 18 dane, küçek: 14 dane. Der yek kuti: Pirûze-hâ, yakut-ha-yı horde ve dû dane elmas-ı horde ma' horde-i morvarid. Hañcer-i zer-nişân bâ-deste-i yeşm-i zer-nişânî

1 kabza. Deste-i kard nâ-terâşide an dendân-ı şîr-mâhî 5 kit'a. Deste-i kard an dendân-ı şîr-mâhî zer-nişânî bâ-glâf 2 kit'a. Mikrâz-ı zer-nişânî bâ-glâf 1. Şah-mâr-ı bâ-zer 1. Hañcer-i zer-nişânî bâ-deste-i yeşm-i sâde 1 kabza. Deste-i kard an kehribâ 4 kit'a. Deste-i kard an mohre-i zerdî 4 kit'a. Çinkırak-hâ-yı bâz an birinc-i mutallâ. Der yek kise: Pirûze-hâ-yı hâma ma' terâşide ve horde-i zergerî. Bâzübend-i zer 1. Tuğ an zer 1. Kelle-i kotaz an nokre 1. Vostle-i yeşm 3. Piyâle-i Babagürî 1. Lüle-i bâzübend an yeşm 1. Vostle-i billur 4 kit'a. Vostle-i lacverd 1. Ser kotaz an pülâd-i zer-nişânî 1. Ser-i kotaz an nokre 1. Kaşuk-ı kehribâ kenâreş bâ-zer 1. Şemse an sedef-i zer-nişânî 1. Zih-gir an dendân-ı şîr-mâhî 1. Engüster-hâ an nokre bâ-zer-nişân 6 dane. Miyanê-bend-i nokre 1. Pâre-i zincir 1. Levha-yı nokre 1. Der enderûn-ı yek kise: Pirûzehâ-yı hâma ve terâşide 8 benâ. Pirûzehâ-yı nâ-terâşide 4 kise. Se enbân por bâ-pirûzehâ-yı nâ-terâşide der yek hegbe-i bâ-mühr ve sandukçe-i peşm bâ-zer-bendî 1 kit'a.

AN YED-İ ÜSTÂD DERVİŞ ALİ ZER-NİŞÂNİ:

Zer-i miskâlî 300. Engelehâ an nokre 21 dane. Nâfe-i siper an pülâd kenâreş müşebbek mutalla kit'a. Kard bâ-deste-i dendân-ı şîr-mâhî, zer-nişânî bâ-glâf kit'a.

AN YED-İ ÜSTÂD HAN ALİ HORASÂNİ ZER-DÜZ:

Pârehâ-yı çarğeb: Se çak ve çar voste ve yek astin bâ-kâr-ı ferisâ ve zer nâ-tamâm. Destvâne an küderî, zer-dühte, nâ-tamâm (Mezkûrın uhdesinde bakıldır tamam edüp getirâe gerekdür). Cild-i kitâb aer-dühte, nâ-tamâm 1. Kenâr-ı bürcük, musavver, zer-dühte, nâ-tamâm. Pârehâ-yı atlas der rüy resm şode.

AN YED-İ MEVLÂNÂ FETHULLAH KÂTİB:

Kitâb-ı Şahnâme, musavver ve müzehheb, nâ-tamâm.

AN YED-İ HACE KİCİ BEY:

Destmâl-ha-yı kesâlî-dühte bâ-kollâbdüz, nâ-tamâm 4 kit'a. Miyanê-bend-i sefid-i çârgezi dühte bâ-kollâbdüz, nâ-tamâm kit'a. Ferisâ 750 aded.

DER ZİMMET-İ MEZKÛR: AN YED-İ HATUN BİGİ ZER-DÜZE:

Destmâl-hâ-yı kesâlî berây-ı duhteni dade 36 aded ve miyanê-bend-i çârgezi 1 (Amed fii8 Recep 920). Çârğeb-i sefid,

zer-dühte, eşbâ-eş mükemmel kâr-eş nâ-tamâm sevb.

AN YED-İ ÜSTÂD HATUN ZER-DÜZE:

Tac-ı zer-dühte bazı tamam ve bazı nâ-tamâm 10 kit'a. Çârğeb-i nâreñci an atlas dühte bâ-ferisâ-i damen, nâ-tamâm sevb. Pâçe-i zir-câme-i zer-dühte, nim-kâre-i zenâne 2 kit'a.

AN YED-İ AZİZ PAŞA-İ ZER-DÜZE:

Girde-bâlin an atlas-ı kırmızı-i zer-dühte 3 pâre. Rüy-yı lihâf an kîrbâs-dühte bâ-harir 2 kit'a. Nimeñe an kîrbâs bâ-naqs-ı hayâl, nâ-tamâm kit'a. Kenizekhâ-yı zer-dühte 6 nefer (Emânet-nihâde der Aziz Paşa-i mezkûr). Destmâl-hâ-yı bürcük bâ-kollâbdüz dühte, nâ-tamâm, 14 kit'a.

AN YED-İ BAHADDİN ALİ ZER-DÜZ:

Bâlis an atlas-ı Frengi, zer-dühte, nim-kâre kit'a. Çârğeb an atlas-ı siyah-ı Yezdi, zer-dühte, nâ-tamâm sevb. Çârğeb an atlas-ı sebz-i Yezdi, nâ-tamâm sevb. Çârğeb an atlas-ı âli-i Yezdi, zer-dühte, nâ-tamâm sevb. Çârğeb an atlas-ı asmâni-i Yezdi, zer-dühte, nâ-tamâm sevb. Çârğeb an atlas-ı tüteki-i sâde, der rüy resm şode, nâ-tamâm sevb.

AN YED-İ MECİD PAŞA-İ ZER-DÜZE:

Sofra-i bulgâri, zer-dühte, nâ-tamâm 2 kit'a. Kadife-i siyah-ı Frengi-i sâde beray-ı duhteni-i sofra 2 kit'a. Yağlık an hinricin ik zer-dühte, nâ-tamâm 1. Pâre-i bulgâri 1.

AN YED-İ HABİBE SULTAN ZER-DÜZE:

Dâmen-i zin an kadife-i Frengi-i siyah bâ-zer-dühte 4 kit'a. Kaş-ı zin an kadife-i Frengi-i siyah, zer-dühte, nâ-tamâm: Kaş-ı piş 1. Kaş-ı pes 1.

CEMAAT-İ NAKKAŞAN

AN YED-İ ÜSTÂD ŞÂHKULU: Zin-i esb-i nâ-tamâm 2 kit'a: Sebz, munakkaş, musavver 1. Sedef-kârî munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD HÜSEYİN RÜMÎ: Zin-i esb-i nâ-tamâm, sebz, munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD ŞÂH MAHMÛD: Zin-i esb-i nâ-tamâm, sebz, munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD HÜSEYİN: Zin-hâ-i esb-i nâ-tamâm, 3 kit'a; Tüteki munakkaş 1. La'li munakkaş 1. Müzehheb, münakkaş 1.

AN YED-İ ŞEMSEDDİN ALİ:

Zin-hâ-i esb-i nâ-tamâm, 3 kit'a: Mâi munakkaş ı, Çini, munakkaş ı. Nokre-püş, munakkaş ı.

AN YED-İ ÖSTÂD ALİ HAN:

Zin-hâ-i esb-i nâ-tamâm 2 kit'a: Müzeheb, munakkaş ı, Çini munakkaş ı.

AN YED-İ ÖSTÂD HACE BEY:

Zin-i esb, lâli kit'a.

DER ZİMMET-İ ALİ HÂN SER-CEMÂAT-İ NAKKÂŞÂN:

Otak 3 bâb, nâ-tamâm: Sefid, 1 bâb (Ak otak tamam olmağa iki aylık işi vardır), Sorh 1 bâb (Kızıl otak tamam olmağa bir aylık işi vardır), Sebz, 1 bâb (Yeşil otak tamam olmağa bir aylık işi vardır).

CEMÂAT-İ CEBECİYÂN

AN YED-İ SEYYİD KUDBEDİN HAY-DAR CEBEL: TUĞULĞA-HÂ, 11 adet: Hiyâre-i küft 2, hiyâre-i pûlâd 1, hiyâre-i sâde-i küftâr 3, hiyâre-i sâde-i hiyâre-i sâde-i çermi 4. Kü-lîhâf an ahenin, zer-nişâni zevc 124 kiyye, Şâk-bend an ahenin, zer-nişâni zevc. Zânü-bend-i dükdâr 2 zevc. Kecim-i cevşeni-i nim-kâre, sâde ve güldâr 4 kit'a. Kecim-i sür-dâr, mücmer-i meşki-i sûret-kâri kit'a. Gilâf-i tuğulğa 1.

AN YED-İ ÖSTÂD-İ HOD ALİ CEBEL:

Tuğulğn-i pûlâd 1, Kecim-i cevşeni-i mü-kemmel bâ-küft 1, Zânü-bend an ahenin zevc. Post-i peleng 13 kit'a.

AN YED-İ HACE HÂFİZ HORASÂNÎ SİPER-DÜZ: SİPERHÂ-YI DULÂYÎ AN HARİR NÂ-TAMAM, 9 KITA: Munakkaş 5 kit'a, elvendî, sefid-sorh kit'a, kırmızı sâde kit'a, destûri kit'a, hâsa-i çermi kit'a.

AN YED-İ ÖSTÂD MUHAMMED HÂN KÖFTGER: Üzengi-i küft-kâri 4 zevc. Kâm-ı küft-kâri ma' hordevât-ı 2 zevc.

CEMÂAT-İ HAYYÂT

AN YED-İ ÖSTÂD HOD HAYYÂT: Dolamahâ-yı merdâne an tâfte-i Tebrizi 9 sebv, Câmehâ-yı zenâne, 8 sebv: An tâfte 7 sebv. An miskâlî-i sefid sebv.

AN YED-İ HÜSEYİN HAYYÂT: CÂMEHÂ-YI TEKELE, NÂ-TAMÂM, 16 SEVB: AN ATLAS-İ FRENGİ-İ SÂDE 6 SEVB: Kırmızı, 3 sebv, bitâne-hâ an tâfte-i Yezdi, meşki sebv, fıstıki sebv, bitâne-hâ an tâfte-i kırmızı, sürmâi sebv.

AN TÂFTE-İ TEBRİZİ ve ŞÂMÎ, NÂ-TAMAM 10 SEVB: Sefid bâ-bitâne an tâfte-i kırmızı sevbân. Nârenci sevbân, Sebz, sevbân bâ-bitâne an tâfte-i sebz, Abre-i tekele sevbân, Kırmızı an tâfte-i Şâmî sevbân. Câme-i ferace

an kemhâ-yı müzeheb-i benek-i Yezdi bâ-bitâne-i tâfte-i kırmızı nâ-tamâm sebv. CÂMEHÂ-YI MERDÂNE, 4 sebv. DOLAMAHÂ: An kemhâ-yı sefid-i Yezdi sebv. An tâfte-i kırmızı-i Yezdi sebv. An tâfte-i münakkaş-i Yezdi sebv. An tâfte-i limonî-i Yezdi sebv. CÂMEHÂ-YI ZENÂNE NÂ-TAMÂM, 3 sebv: An dârâi 6 sebv. An tâfte-i sefid-i Tebrizi sebv. An tâfte-i Erdebili 19 sebv. An kîrbâs-ı miskâlî-i kebûd 4 sebv. An kemhâ-yı al-i Horasânî sebv.

AN YED-İ ABDÜLSAMED HAYYÂT: CÂMEHÂ-YI DOLAMA-YI NİME-KÂRE NÂ-TAMÂM, 6 SEVB: An kutnî-i tütöki sevbân. An bayramî-i sefid sebv. An kutnî-i elmâsi sebv. An kutnî-i asmânî sebv. An tâfte-i limonî sebv (Bu altı pare kaftan mezkûr hayyât uhdesin-de-dür, dikilmek için verildi, Amed 11 18 Recep 920). RÜY-İ CÂMEHÂ AN DOLAMA, 5 sebv: Sürmâi sebv. Fıstıki sebv. Meşki sebv. Asmânî sebv. An kîrbâs-ı kebûd sebv. CÂMEHÂ-YI DOLAMA, TAMAM DÜHTE-İ MERDANE 3 sebv: An kutnî-i meşki sebv. An miskâlî-i sefid sebv. An kîrbâs-ı kebûd sebv.

AN KETHÜDÂ-YI TİRGERÂN: Tîrhâ-yı bâ-per bi-peyğân 5,930 adet. Tîrhâ-yı bi-per an çüb-i kayın 357 adet. Tîrhâ-yı şikârî bi-per an çüb-i kavak 508 adet. Çüb-hâ-yı tîr-i nâ-terâşide, ber-vech-i tahmin 3000 adet (Ve üç bin oka veña eder bilek vardır diler ve dört köhne sanduk dahî vardır).

AN YED-İ ALİ BEY VELED-İ ŞÂHSÜVÂR MİRLİVÂ-YI ÇİRMEN DER SANDUK-İ EVVEL: Tabii 2: Sürmâi 1, Asmânî 1. Rüy-i minder, 2 kit'a: Zer-bâft 1. Kemhâ-yı sâde 1. Pâre-i korki 1. Sofra, 3 kit'a: An kîrbâs-ı kebûd bâ-naqş-ı harîr-i zerd 1. An kîrbâs-ı sefid bâ-naqş-ı harîr 2. Şadde-i kırmızı 1 kit'a, Dolama-hâ-yı merdâne-i küçek an kutnî 5 sebv. Atlas-hâ, 3 kit'a: Kırmızı 1. Sefid 1. Sürmâi 1. Nemed-i Horasânî sefid sebv. Abaft 2 kit'a. Miskâlî 1 kit'a. Sof 2 kad. Kırmızı 1. Sefid 1. Boğçe an kîrbâs-ı müzeheb-i benek-i Yezdi 11 kit'a, Kadife-i rişte-i Bursa 2 tak. Kadife-i münakkaş-ı Bursa tak. Der enderûn-ı boğçe an kîrbâs-ı sefid-i atlas-ı Şâmî 10 kit'a. Male-i cevizreng 1. Der enderûn-ı bâlin-i zer-bâft bazı hordevât-i atlas ve kemhâ ve gayruhu. Bitâne an kîrbâs-ı kebûd 1. Zin ma' kablama an nokre 1. Şerbetâne iki sanduk.

DER SANDUK-İ KÜÇEK: Engele-i zerrin 12 dane. Harîr-i tabide bir mikdâr. Engele-i kollab-düni 3 takım. DER SANDUK: Post-i rûbâh 22 boğçe. Post-i semür 3 boğçe ve kit'a. Post-i vaşak 2 dane. Zirh-i ahenin 1 sebv.

DER ENDERUN-İ SANDUK-İ DİĞER, CÂMEHÂ-YI MÜTENEVVIÂ, 11 SEVB: An atlas-ı sefid-i zenâne 3 sebv. An kemhâ-

yı yeğma-i zenâne 2 sebv. An kîrbâs-ı zenâne boğçe 12 kit'a. An kutnî-i sefid-i zenâne sebv. An sükket-i sefid 4 sebv. An tâfte-i sürmâi sebv. Câme-i gül ü şeftâlû sebv. An kemhâ-yı âli sebv. An kîrbâs-ı miskâlî-i merdâne 7 sebv. An tâfte-i sıyah sebv. An tâfte-i âli sebv. Cukâ-i kır-mîsi pâre. Cukâ-i asmânî pâre. Gâşiye an kadife-i müzeheb-i sıyah kit'a. Sofra-i mukatta' kit'a. Minder-i mukatta' kit'a. Boğçe-i alaca 1.

DER SANDUK-İ DİĞER: Pâre-hâ-yı kadife-i müzeheb-i Bursa ve gayruhu. CÂMEHÂ, 3 sebv: An atlas-ı sürmâi Şâmî na-iamam sebv. An tâfte-i kırmızı sebv. An atlas-ı Yezdi-i sebz nâ-tamâm sebv. Câme-i müşeccere ma' telâ sebv. Bazı hordevât-ı post-i rûbâh boğçe.

DER SANDUK: Leblebüve fıstık. DER SANDUK: Hordevât-i kutnî ve bürî ve gayruhu. Kadife-i kırmızı rişte-i Bursa tak.

DER ENDERÛN-İ SANDUK-İ DİĞER: Bazı dülbend ve esbâb ve bazı boğası ve bayrami: Cümle 67 kit'a. DER ENDERÛN-İ SANDUK-İ DİĞER: Gülkuruşu ve bir mikdar nişâsta. DER KUTİ: Tabak an çüb-i munakkaş 2 kit'a. DER KUTİ-İ BOZORG: Tencere-i telâ kit'a. DER ENDERÛN-İ SANDUK-İ DİĞER: Kadife-i sebz-i dühavi-i Frengi pâre. Bitâne-i kîrbâs-ı kebûd 1. Bitâne-i beyâz 1. Atlas-ı sefid bâ-bitâne-i sincâb sebv. Câme-i an kutnî-i kırmızı 12 sebv. Câme-i an kutnî-i sebz ma' bitâne 1 sebv. Der kise-i sefid hordevât-ı post. Post-i rûbâh 8 boğçe.

DER ENDERÛN-İ SANDUK-İ DİĞER: Post-i rûbâh 4 boğçe. Post-i hargûş-ı sefid 1 boğçe. Post-i bere boğçe. Post-i bere-i kebûd pâre. Pâre-hâ-yı bitâne. Pârû-hâ-yı post-i rûbâh. Post-i semür 1 boğçe ve dümbâl-hâ-yı semür. Destâr-hâ 1 himl. DER ENDERÛN-İ SANDUK: Post-i kakım 1 boğçe. Post-i rûbâh-ı cılkafa 6 boğçe. Post-i semür 2 boğçe. Pâre-hâ-yı post-i semür 5 kit'a. Post-i keremûn 1 boğçe. Post-i vaşak 7 dane. Câme-i zenâne an atlas-ı asmânî-i Yezdi sebv. Sermûze-i zenâne zevc. DER SANDUK-İ DİĞER: Kîrbâs-ı İsfahânî go tak.

DER ENDERÛN-İ SANDUK-İ DİĞER: Câme an atlas-ı meşki sebv. Câme an atlas-ı sürmâi ma' postin-i cılkafa sebv. Câme an atlas-ı sıyah ma' postin-i keremun sebv. Câme an atlas-ı sıyah ma' postin-i rûbâh sebv. Câme-i hâre-i nârenci ma' postin-i rûbâh sebv. Câme-i tekele an kemhâ-yı müzeheb-benek-i Yezdi 3 sebv: Asmânî 1 sebv. Kırmızı 2 sebv. Câme-i an kemhâ-yı müzeheb-benek-i Yezdi ma' postin-i rûbâh sebv. Câme-i dolama an tâfte-i gül ü şeftâlû ma' postin-i keremun sebv. Câme-i dolama an boğası-i kebûd ma' postin-i keremun sebv. Câme-i dolama an tâfte-i sürmâi ma' postin-i keremun sebv.

Kırbâs-ı na'lbeki tāk. Dölbend 13 tāk.
Bitâne küt'a.

DER ENDERÜN-İ SANDUK-İ DİĞER:

Kırbâs-ı İsfahânî 57 tāk. Päre-hâ-yı kırbâs 7 päre. Câme-i selid an miskâlî, nâ-tamâm sevâ.

AN YED-İ HACE KİÇİ BEG ESBÂB-İ MEHTER ŞAHLULU RİKÂBÊ:

Otak-ı sebz-ı mükemmel 1 bâb. Hayme-i köhne-i bi-tenâb 1bâb. Kâli-hâ, 3 küt'a: Bozog, 2. Köhne, küçek, 1. Zin-i küçekâne ma' uttâbî 1 küt'a. Uttâbî an alaca-ı Misri 1. Girde-bâlin an päre-hâ-yı atlas dühte 1. Şerrâbe ma' nevbehâ-i ibrîşim 3 küt'a. Sof-ı bi-mevc-ı lâlî 1 tāk. Ayine-i pûlâd 1 küt'a. Perde-i der, 2 küt'a: An sof-ı kırmızı 1. An peşm-ı 1. Sanduk-ı hâli-i siyah 1 zevc. Zînpûş an kemhâ-yı zerbâft-ı köhne 1. Cullenâr an cuka-ı zerd 1. Bâr-pûş an nemed 1. Yek mefrês an cuka-ı asmânî, hâli.

DER ENDERÜN-İ YEK MEFRÊS AN CUKA-İ ASMÂNÎ:

Bâliş an kadife-i sebz bâ siyah 1. Lihâf an kadife-i sebz bâ siyah 1. Bâliş an kırbâs, bi-rûy 1. Çarşeb an alaca-ı Yezdî 1. Sanduk-ı hâli an cuka-ı kırmızı 1 zevc. Mücmer-i pûlâd 1. Kotâz-ı harîr 2. Mankal 1. Tabakân çûb 1. Forisâ 10 dâne. Destvâne an kırbâs 5 dâne. Cî-binlik an kırbâs-ı ketân-ı sefid 1. Perde-i zeylî, köhne 1.

AN YED-İ TENGRİVİREN AĞA AN ESBÂB-İ DÎV ALÎ, KECİMÂH-YI ESB-İ MÜKEMMEL, 4 KITA:

An kadife-i siyah ve sebz bâ miñçe-i morvâdî: 3 küt'a. An kadife-i asmânî: 1 küt'a. Sâre-hâ-yı kecim 34 päre. Zin-i nekkâş-ı zerd bâ ilcâm 1 küt'a. Peykân-ı tir 74 aded. Efsârâh-yı esb 6 aded. Prankî-â ahenin 1. Tabakkâ an çûb 6 aded. Teber-i köhne 10 aded. Tabl-i bâz-ı köhne 2. Zir 1.

AN YED-İ HOND HACE AN ESBÂB-İ MEHRŞÂRE AN MERDÜMÂN-İ ŞÂH İSMÂİL:

Câme-i kadife-i müzehheb-i Bursa 1 sebv. Kutni-i Kâşî 4 tāk. Kendegî 12 tāk. Şemse küt'a. Minder-i Kâşî 7 küt'a. Minder-i kâşî an kadife 2 küt'a. Bayramî 2 küt'a. Miyan-e-bend-i şir-penir tāk. Kırbâs-ı Kâşânî 1 päre. Päre-i bitâne küt'a. Päre-i alaca-ı Menzîlâbâdî 1. Alaca-ı Duvrî 3. Dârâi 1 tāk. Minder-i kâşî 4 tāk. Mûş-dendân 1 tāk. Sandal-bâf 4 tāk. Dölbend 2 tāk. Päre-hâ-yı taft-e-i meşki. Päre-i kutni. Futa-i sorh-ı hamam 1. Ferace an cuka-ı kırmızı sebv. Bulğârî zevc. Kırbâs-ı küvine. Hünî küt'a. Tas küt'a. Keçûz ü keğir küt'a'tân. Tepsî 3 küt'a. Cıraf küt'a. Kırbâs-ı hünpäre 8 tāk. Seccâde an atlas tāk. Post-i bere-i köhne sebv. Päre-i vâle-i kırmızı 7. Engele-i lokma 6 dâne. Päre-i vâle-i siyah 2. Päre-hâ-yı miskâlî 11. Päre-hâ-yı mûş-dendân 1. Kırbâs-ı alaca 1. Kalıçe küt'a. Çulîtar-ı köhne 2 küt'a. Boğçe-i küçek 3 küt'a.

AN ESBAB-İ ÜSTÂD YAKUB, MISGER:

Tolga-i Dimişki 13 küt'a. Zirh-ı Derbendî 1. Cevher nâm gulâm nefer,

AN YED-İ TÜRKMAN AN MERDÜMÂN-İ ALÎ BEG VELED-İ ŞEHSUVAR KÎ AN FİDYE-İ KUND? SİTADE, DER ENDERUN-İ DU MEFRÊS:

Câme-i zenâne 2 sebv. Boğçe-i köhne 1. Kotâz-ı sefid 1. Çetr an vâle-i sebz 1. Destmâl 1. Kaftan an taft-e-i kırmızı 1 sebv. Boğçe-i alaca 2. Minder an kadife 1. Câmei an kutni-â asmânî 1. Minder an sof 1. Câmei an kemhâ-yı asmânî 1. Kutni-â narencî 1 tāk. Câme-i an atlas-ı zenâne 1 sebv. Dölbend 2 tāk. Minder an kemhâ 1. Sârhâ-yı mütenevviâ. Post-i peleng 1. Şemdan 1. Maşrabâ-i mis-i zer-nişânî 1 ve bazı hurdevât-i evânî-i mis.

MEHTERHÂNE'DE BULUNAN OTAKLARI VE SÂYEBÂNLARI

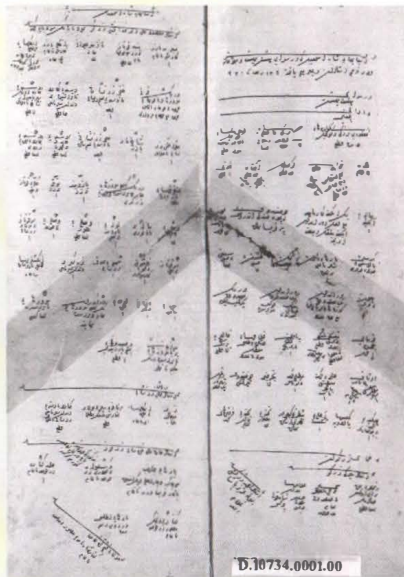
VESÂİR ESBÂBLARI BEYÂN EDER

SÂYEBÂNHÂ, 6 KUT'A:

Sâyebân an atlas-ı limonî-i zer-bâft ma' tenâb-ı ibrîşim 12 aded mükemmel, 1000 tümen. Sâyebân-ı zer-bâft an atlas-ı kabuni ma tenâb-ı ibrîşim 8 aded mükemmel, 25 tümen. Sâyebân-ı zer-bâft an atlas-ı sürmâi ma tenâb-ı ibrîşim 8 aded mükemmel, 25 tümen (Direktleri gü müş hazinede kalmış). Sâyebân an kırbâs-ı münakkâş bâ taft-e-düz 10 aded mükemmel, 10 tümen. Sâyebân an atlas-düz-ı münakkâş 8 aded gayr-ı mükemmel, 5 tümen. Sâyebân bâ-nakş-düz an kırbâs 6 aded mükemmel, 5000 altun. Küçe-i hazine 5. HAYMEHÂ, 8 KUT'A: Kut'a-ı münakkâş 26 hazne, mükemmel. Kut'a-ı münakkâş an kırbâs 24 hazne, mükemmel. Kut'a-ı münakkâş an kırbâs-ı taft-e-düzî 28 hazne, gayr-ı mükemmel. Kut'a-ı an kırbâs-ı taft-e-düzî 24 hazne, gayr-ı mükemmel. Kut'a-ı münakkâş an kırbâs 28 hazne, mükemmel. Dühavî-i sâde gayr-ı mükemmel. Kut'a-hâ-yı sâde an kırbâs mükemmel. Çetr-i sâde an kırbâs-ı köhne 18 hazne, mükemmel. OTAKHÂ, 4 KUT'A: Kut'a-ı sebz ma serpuş-ı keçe-i sorh, gayr-ı mükemmel. Kut'a-ı sebz ma serpuş-ı nemed-i sorh, gayr-ı mükemmel. Kut'a-ı lâlî ma serpuş-ı kırbâs, gayr-ı mükemmel. Kut'a-ı lâlî ma serpuş-ı nemed-i fıstıkî, mükemmel.

PERDEHÂ-YI MÜTENEVVİÂ:

Kut'a-yı perde-i der, zerbâft-ı kemhâ-yı Yezdî: 16 küt'a. Kut'a-yı an kemhâ-yı zer-bâft-ı Horâsânî: 8 küt'a. Kut'a-yı an cuka kut'a, Zir-mankal an cuka 8 küt'a. Piş-buhârî an cuka 19. KALİÇEHÂ, 6 KUT'A: Kut'a an harîr-i münakkâş-ı Tebrîzî 14 aded, müstamel. Kut'a-yı münakkâş-ı Horâsânî an peşm-ı köhne 12 aded, müstamel. Kut'a-yı münakkâş-ı engüvânî 13 aded, müstamel. Kut'a-yı münakkâş-ı engüvânî 14 aded, müstamel. Kut'a-yı münakkâş-ı Horâsânî 9 aded, müstamel. Cacım ve şâl an cuka-ı çermî-i köhne ki der zir-i kalıçe endâzend, 13 küt'a: An cuka 6 küt'a. An şâl 7 küt'a.

AN MEZKÜRİN

ESBÂBHÂ-YI MÜTENEVVİÂ: Hiş, 5 aded. Mankal-ı ahenin, 2 aded. Fânus-ı ahenin, 18 aded. Kevice-i ahenin, 31 aded. Kellâde-i serâ-perde, 6 aded. Direkhâ-yı hayme ma' kevice, 2 aded. Der-ı hargâh-ı münakkâş, 3 zevc. Der-ı eyvân-ı sedef-kârî, zevc. Taşt-ı mis, 1. Gâvser-i ahenin, 6 aded. Kanat-ı der-i battal berây-ı dergûh 4 aded. Direk-i sâyebân-ı battâl 2 aded. Bazı hordevât an atlas ve kemhâ ve cuka der sandukhâ. Zâr-ı zerbâft ve sollâb der sanduk, Ahenin der-i otak. Miñçe berây-ı zârhâ. Cıraf-ı mis 1. Koleng-i ahenin 1. Bîl-i ahenin 1. Cacım-ı şâl 4. Satl-ı hamam 5 aded. Hargâh-ı peleng an taft-e-i meşki ma' müteselsil-i meşki. Hân kut'a, Tenâb-ı köhne 16 aded. Refref-i hayme-i pencâh-hazne an kırbâs-ı münakkâş 2 küt'a, 60 hazne.

BEYLERİNİN EHL-İ HİREFDE OLAN ESBÂBIN BEYÂN EDER

LALA BEG: Otak-ı gayr-ı mükemmel der zimmet-i Mehter Mansûr, NECM BEG: Otak-ı gayr-ı mükemmel der zimmet-i Alî Hannakkâş. HOŞENDÂM BEG: Otak-ı gayr-ı mükemmel der zimmet-i Üstâdzâde. HAN MUHAMMED BEG: Otak-ı tüteki tozluk/turluğundan gayrisi mükemmel (Üstâdzâde'den emânet ko-nulmuş imiş). Be-kollâb-ı nime-kârî münakkâş, bâr-pûş 9 aded. SEYYİD HASAN BEG: Otak-ı derim mükemmel. Hayme-i kelle-i münakkâş, nev ve ahterî 28 hazne. Hargâh-ı hamam tozluk/turluğundan gayrisi var, müstamel. Hayme 28 hazne, gayr-ı mükemmel. (Der zimmet-i Üstâd)

Siyakat hatla Farsça yazılan eşya envanterinin ilk sayfası.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D.10734

Kâsım) YAŞLIK BEG: Hargâh-ı üsühânî-i bâdencânî, mükemmel. Çetr 26 hazne, *(Tınablarının nıaşı var nıaşı yok)*. Duhavi-i har-pošte. Püşîş-i hamam ma' nemed-i müşemma, müstamel. Cacım an şâl i. (Der zimmet-i Üstâd Cemâeddin).

ESBÂB-HÂ-Yİ MİRÂN-I ŞEYH İSMÂİL

İKİZ OĞLANININ: Otak-ı üsühânî-i nime-kârî-püş, medhâl-i sebz ve kırmızı, Müşemma 'z kit'a, 60. (Der zimmet-i Üstâd Cemâl). ŞAH MANSUR BEY:

Hargâh-ı üsühânî-i gayr-ı mükemmel. YUSUF BEY: Keçe-i lkmni ve sürmâi berây-ı püşîş-i hargâh-ı nime-kârî. (Der zimmet-i Üstâd Ali Hân). ÇAYAN SULTAN: Hargâh-ı ták-i bâliš-püş be-kolâb-i sebz ve meşki, enderûn-i taife-i kırmızı dîğ-i lâli ma' şelite, müstamel. Sâye-bân, birün enderûn münakkâş ma' direk ve tenâb mükemmel. Dâm-i mâhi an ibrişim 5 aded. Direk-i hayme-i çâr-päre ma' fakare. (Der zimmet-i Dervîş Mehter Şeyhül).

SULTAN AHMED DER MÜLÂZİM-I MİR ABDÜLBAKİR: Hargâh-ı hayl-i 70 ser ma' püşîş-i nemed-i kırmızı enderûn-i şâf yaka-i alca-i Gilânî. Sâye-bân-ı çâr-zir'a enderûn-birün münakkâş, müstamel bâbi. Küçe bâbi. DİV ALI

BEY: Hayme-i münakkâş, mükemmel 28 hazne.

AN YED-İ ÜSTAD HÜSEYİN KULÂH-DÜZ BE-FERÂHANE AVERD BE-MARİFET-İ ÇAVUŞ ÜVEYS BEY:

Dârûga-ı şehre: Püşîş-i hargâh-ı kırmızı, 5.

İSA BEY: Otak-ı sebz-ı mükemmel. Çetr-i sâde 32 hazne. Kalıçe-i mukatta'an cuka kit'a. AN YED-İ HAYDAR ALI: Otak-ı köhne nâ-tamâm i. Sâye-bân-ı köhne an kîrbâs-ı münakkâş i. Zeli an pelite-rişte i. Hayme-i bozorg-ı köhne kit'a. Zarf-ı hâl an mis 2.

ŞEHSUVAROĞLU ALI BEY ELİNDEN ALINAN ESBAB BUNLARDUR Kİ ZİKR OLUNUR: Otak-ı lâli, gayr-ı mükemmel. Otak-ı sebz, gayr-ı mükemmel. Küçe-i ser-püşide i. Hayme-i münakkâş 28 hazne. *(Tınabından gayrı mükemmel)*. Sâye-bân-ı münakkâş 2 kit'a: i. kit'a 6 aded. i kit'a 8 aded.

CEMÂAT-İ ZERNİŞYÂN-İ TEBRİZ: İsmal Zer-nişânî, Üstâd Pir Ali, Şemseddin Ali, Üstâd Kasım, Cemâeddin Hüseyin. CEMÂAT-İ ZERGERÂN: Hacc Hüseyin Horâsânî, Dervîş Ali, Üstâd Maksud Ali, Üstâd Emir Hân. CEMÂAT-İ SİPER-DÖZÂN: Mir İbrahim Tebrizî, Hâfız Horâsânî *(Bir üstâd şâğırdı vardır)*, Abdülâtil siper-

düz, Hacı Muhammed (Berader-i o). CEMÂAT-İ CEBECİYÂN: Seyyid Kudbeddin, Ali Cafer, Seyyid Mahmud Tebrizî, Fâhreddin Ahmed Horâsânî. CEMÂAT-İ HAYYÂT: Cafer Rûmî, Üstâd Melik Hayyât, Üstâd Ali Damğânî, Üstâd Seydi Emrençi. CEMÂAT-İ KARDGERÂN: Berâder-i Dervîş Ali, Üstâd Hamza Rûmî. CEMÂAT-İ HAKKÂKAN: Üstâd Selim, Hüseyin HAKKÂKAN. EZ CEMÂAT-İ HAYME-DÜZÂN: Mirzâ Yâr Ali hayme-düz. CEMÂAT-İ ZER-DÜZÂN: Hân Ali zer-düz, Aziz Paşa-yı zer-düz *(Gulâmân-ı şâğırd-ı Hân Ali zer-düz 3 nejer)*. CEMÂAT-İ UTTÂBİ-BÂFÂN: Zeyneddin Ali Tebrizî, Üstâd Ahi Tebrizî. CEMÂAT-İ MÜCELLİDÂN: Şeyhzâde Zeyneddin Ali, Sa'deddin Müstâhed. EZ CEMÂAT-İ KANNÂDÂN: Üstâd Şah Muhammed kannâd. CEMÂAT-İ NÂ-Y-ZENÂN ve GÜYENDEĞAN: Mirzâ Ahmed Tebrizî nây-zen. Ali Hân nây-zen, Sultan Hüseyin avvâd, Nimettullah Çâker, Şah Kulu Horâsânî kemânçeçi, Muhammed Kâid avvâd, Hâfız Muhammed hanende, Mahmud Şiyâhçeçi hanende. CEMÂAT-İ NAKKÂŞÂN: Ser-nakkâşân Şah Mansur Tebrizî, Abdûlgani, Nakkâş Hüseyin Kazvîni, Şah Kulu nakkâş, Dervîş Mevlânâ Rûşeni münnecim, Hacı Bey, Subhi Bey, Seyyid Şemseddin Muhammed, kâub, Dervîş Sultan Ali, kâub.

DİPNOTLAR

- 1) Abdülcelil Bilger, Adât-ı Şîrâzi ve Selimnâmeşi, Ankara 2007, s. 91-92
- 2) Nasrollah Falsafi, Ceng-e Çalderan, Cend Makale-ye Tanhi, Tehran 1331, s. 62.
- 3) Savâsın seyr-i hakkunda geniş bilgi için bkz., Feridun M. Emeceen, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 2010, s. 87-145. Falsafi, s. 98-113.
- 4) Manuchehr Parsadoost, Şah İsmail-e Avval: Padîşahi ba Asera-ye Dirpay dar Iran va İranî, Tehran 1353, s. 482.
- 5) Anonim Tevârih-i Âli Osman, F. Giese neşrî, Bz. N. Azamî, İstanbul 1992, s. 136.
- 6) Hâkâ deflere yapılan atıf için bkz., F. Emeceen, s. 148.
- 7) Parsadoost, s. 432.
- 8) Celâzâde Mustafa, Selimnâme, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 152-153.
- 9) Şükrî-i Bîrlisi, Selimnâme, haz. Mustafa Arğuşah, Kayseri 1997, s. 180.
- 10) Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-t-evârih, c.1, İstanbul 1862, s. 278.
- 11) İdris-i Bîrlisi, Selimnâme, H. Kırılcıoğlu, Ankara 2001, s. 186-87. Haydar Çelebi Rûznâmeşi, Mûnşeyat-ı selâtin içinde, s. 462.
- 12) Celâzâde Mustafa Selimnâme, s. 152-153. Adât-ı Şîrâzi Selimnâme, s. 9-94. İbn Kemâl, Tevârih-i Âli Osman IX. Defter, Millet Ktb. nr. AETR 29, vr. 578.
- 13) Ghıyas al-din Khondîmir, Tarih-i-e Ferîst al-ı-ıyer (1522), ed. Mohammad Dabir Sayyâqi, Tehran 1362, c.4, s. 545-548. Amir Mahmud Khondîmir, Tarih-e Şah İsmail vü Şah Tahmasb (1550), ed. Mohammad Ali Javâhi, Tehran 1370, s. 85-88. Budâq Monşi Qazvîni, Javâher al-Akbar, ed. Mohsen Bahramneaz, Tehran 2000, s. 134-136. Abdî Bağ Şirazi, Takmilat al-Akbar, Tarih-e Şâğızi ez Aghaz to 978(1570), ed. Abdolhossein Navai, Tehran 1369, s. 54-59. Qadî Ahmad Chalfarî, Qazvîni, Tarih-e Jehan anof (1564-65), ed. Mojtaba Minovi, Tehran 1343, s. 277. Hasan Beg Rûmlu, Ahsan al-Tavârih (1577), K.N. Seddon, Oriental Institute, Raroda 1931-34, s. 143-149; Hurgâh, Tarih-i İlçiyi Nüzûmâh, Millet Ktb. nr. 755, 430-450.

- 13) Hashem Hejazfar, Shah Esmail e Avval va Ceng-e Çalderan. (Mohammad Esmail Rezvani'nin giriş yazısıyla), Tehran 1374, s. 146.
- 14) Falsafi, 111.
- 15) Yenîçeri sayısı için bkz., F. Emeceen, s. 146, dipnot 314.
- 16) Falsafi, s. 109; Tacü't-t-evârih, s. 279; Celâzâde Mustafa, Selimnâme, s. 152; Şükrî-i Bîrlisi, Selimnâme, s. 180.
- 17) Selimnâme, s. 196.
- 18) Tebriz'de bulunan Venedikî bir tüccar Şah İsmail'in, Sultan Yakub'un oğlu Murad Hân'i yendikten sonra hayme, hargâh ve at gibi birçok şâimel ele geçirdiğini, daha sonra Tebriz'e geterek Heği Behiş Saray'ında bu şâimelbeyin şerefine şenlikler tertip ettiğini yazmaktadır, Bkz. Safarnâmehâ-ye Vanizyan dar Iran, cev. Manuchehr Amirî, 1349, Tehran, s. 473.
- 19) Şükrî-i Bîrlisi, Selimnâme, s. 184; Lutfi Paşa, Tevârih-i Âli Osman, s. 237.
- 20) Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 69.
- 21) Giovan Mario Angolello Sefernâmesinde Şah İsmail'in, Sultan Hasan Bey'in Tebriz'in biraz dışında yaptırdığı Heği Behiş Saray'ında yaşadığını söylemektedir. Venedikî seyyahın da sefernâmesinde belirtir ki Heği Behiş adlı sarayın yapımına Uzun Hasan zamanında başlanmış ve ancak Sultan Yakub zamanında bitirilmiştir, Bkz. Safarnâmehâ-ye Vanizyan dar Iran, s. 308. Venedikîlâ bilirmeyenattır bu sarayın Uzun Hasan zamanında yapıldığını seyyahat notlarında belirtir. Ancak bu sarayın Venedikî tacirin sandığı gibi Uzun Hasan zamanında yapıldığı pek belli değildir. Bkz. Uzun Hasan Şeyh Çinebi, s. 59; Uzun Hasan tarafından yapımına başlanmış olan Heği Behiş Sarayı, sarayattatış fâzullâh'a göre Yakub zamanında 891/485 datamamlaşmıştır, Bkz. Fadullâh b. Ruzbihan Khunî-İsfahânî, Tarih-e Alem-ârâ-ye Âmini, ed. John Woods, 1992 Great Britain, s. 226.
- 22) Lutfi Paşa, Tevârih-i Âli Osman, s. 237; Şükrî-i Bîrlisi, Selimnâme, s. 184.
- 23) Falsafi, 112.

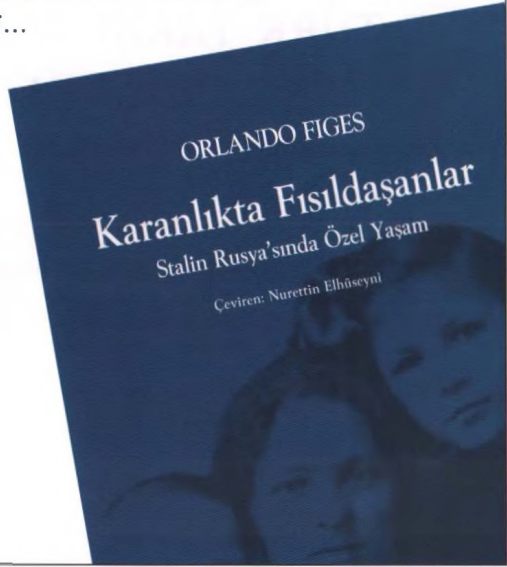
- 24) Safarnâmehâ-ye Vanizyan dar Iran, s. 388-392.
- 25) Parsadoost, s. 491.
- 26) Falsafi, s. 115; Parsadoost, s. 491; Emeceen, s. 150.
- 27) TSMa, D.10734.
- 28) Selim'in Tebriz'den göç ettirdiği İranlı ehl-i iure için bkz. Ek Tablo 2, Bu listide ehl-i iure'in hepsi değil de bir kısmının adlarını yazıldığı, Bu bilim ve sanat elrin sayıları 1000 civarında idi. Bkz., Emeceen, s. 150; ayrıca TSMa, D.09784 numaralı bir başka belgede de Tebriz'den göçürülen ehl-i iure'in adları kaydedilmiştir.
- 29) Farrookî Malekzadeh, Zarf-e mansub be Şah İsmail e Safavi dar Muze-ye Topkapu Saray 'İstanbul', Barra-â-ye Tanhi, yil. 6, 57-3, Tehran 1950, s. 109.
- 30) Safarnâmehâ-ye Vanizyan dar Iran, Safarnâme-e Giovanni Mario Angolello, s. 130.
- 31) Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Örneğin Ş. Tekindâş Selim'in İran seferini konu eden ilgili makalesinde Şah İsmail'in Tebriz'deki sarayında bulunan kıymetli hazinelelerine el konulduğuna dâir sürmüştür. Ancak yukunda belirttiğimiz gibi söz konusu hazineleler daha güvântli bir bölgeye taşınmıştı, Ayrıca Tebriz'deki Şah'ın sarayında miri için kaydedilenler arasında hiçbir şekilde hazine türünden birşey rastlanılmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ş. Tekindâş, Yeni Kaynak ve Vesikalar Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi, Tarih Dergisi, 97, 22, İstanbul 1988, s. 72.
- 32) i himf (al yıkıld) 190-200 kg.
- 33) i bohc2 20-268 kg.
- 34) Nizam al-Din Mo'jir Şeyhânî, Tashih-e Shuhushnâme-e Safaviye, Tehran 1356, s. 208.
- 35) Malekzadeh, s. 96.
- 36) Ahmad Ta'ibaksh, Iran dar Zaman-e Safaviye, Tebriz 1340, s. 290.
- 37) Ta'ibaksh, s. 280.
- 38) Kirmazı ciltli, müteziheh Zefernâme nüshası için bkz., Davud İsfahânî, Nosakh-e Khattî e Tarih be-zaban-e Farsi dar Ketabkhâne-e Topkapu Saray İstanbul, Barra-â-ye Tanhi, sy. 6, Tehran 1351, s. 239.
- 39) Malekzadeh, s. 110.

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Mektuplar, günlükler ve sözlü tanıklıklarla,
"Stalin'li" karanlık yıllar...

Stalin dönemi ve kişisel yaşam...
Orlando Figes *Karanlıkta Fısıldaşanlar*'da,
Stalin teröründen sağ kurtulanların
sakladığı mektuplara, günlüklere,
fotoğraflara, kişisel belgelere ve sözlü
tanıklıklara yer veriyor. İnceleme,
birçok Sovyet ailesinin gizli geçmişi
açığa çıkarırken, Stalin'in zorba
yönetimi altında yaşayan sıradan
insanların iç dünyasına daha önce
yapılmadığı ölçüde ışık tutuyor.

Çeviren: Nurettin Elhüseyni
744 sayfa, 58 TL.

Evliyâ Çelebi'yle günümüz Türkçesinde 7. yolculuk...

Yarım yüzyıl boyunca gezip dolaştığı
coğrafyayı sözcükleriyle oya gibi
işleyen Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'sini
günümüz Türkçesiyle dillendirmeye
devam ediyor. Yedinci ciltte Kırım,
Kafkasya, Rusya ve Avrupa'yı konu
ediniyor. Bu ciltte çok geniş yer
tutan Avusturya seyahatinden sonra
Karadeniz'in kuzeyine geçiyor;
bu bölgelere ait, özellikle gitmesi,
görülmesi zor bölgelerin tarihine ait
değerli bilgiler veriyor.

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman
412+456 sayfa, 45 TL
(Kutulu, iki cilt)

"MUKADDES" TEN "TEMEDDÜN" E KÜLTÜR DEVRİMİ

ŞEMSETTİN GÜNALTAY VE TÜRK TARİH TEZİ ELEŞTİRİLERİNE YANIT

ZAFER TOPRAK

Tüm dünyada "kültür" devrimleri benzer kaderi paylaşmıştı. Ama son kerte de durağan yapılar çözülmüş, bir tür kuantum dönüşümü sağlanmıştı. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve ardından Hasan Âli Yücel'in "klasikler"i Cumhuriyet'in inşa sürecinde aydınlanmanın yapı taşlarını oluşturdu. Türkiye kültürel bağlamda 20. yüzyılı, 30'lu ve 40'lı yıllarda Ankara'da yakaladı. Bu süreçte Atatürk'ün kültür adamı olarak yadsınamaz bir öncülüğü oldu.

Geçen ayki yazımızda belirttiğimiz Osmanlı'nın dinsel perspektif üzerine kurulu tarih anlayışı, Meşrutiyet yıllarında "mukaddes" ve "temeddün" birlikte ele alınıp, 30'lu yıllar Cumhuriyet Türkiye'sinde "mukaddes" tarih kitaplarından tümüyle silinmişti. Bu anti-klerikal dalga Cihan Harbi ertesini birçok ülkede gözlemlenmişti. Kapitalizmin yükseldiği, demokrasinin geliştiği bir göstergesi olduğu bir evrede tüm dünyayı kasıp kavuran Cihan Harbi, dini duyguların çözülmesine neden olmuştu. Dadaizmde olduğu gibi geçmişin değerleri sorgulanmaya başlanmış, din de bundan nasibini almıştı. Bunun somut örnekleri Sovyetler Birliği ve İspanya idi. İspanya İç Savaşı bir boyutuyla Katolik kilisesine karşı direnişi simgeliyordu. Cumhuriyet Türkiye'sinde hilafetin kaldırılışı ertesi laiklik ilımlı bir çizgide gelişti. Tarih kitaplarında da bu evrim gözlemlendi. 1910'lu yıllarda Meşrutiyet tarih ders kitaplarında "Hazret-i Peygamber zi-şân efendimiz",¹ 1920'li yıllarda "Hazreti Muhammed" olmuş,² 1930'larda yaşanan kırılma noktası ertesi sadece "Muhammed"e dönüşmüştü. 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti yayını olarak Türkçeye çevrilen Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud'nun editörlüğünde bir he-

yet tarafından yazılan ve Darülfünun Edebiyat Medresesi müdür ve müallimlerinden oluşan bir heyet tarafından Türkçeye çevrilen *Tarih-i Umumi - Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar* adlı ünlü tarih kitabında bile İslam tarihi bölümü çevrilirken "Hazret-i Muhammed" in ardına parantezle "İslam'da peygamberin adı anılırken kullanılan ve "ona selâm olsun" anlamına gelen "aleyh-is-selâm" konma gereği duyulmuştu.³

Oysa 30'lu yıllarda durum farklıydı. İslam tarihi artık dinden arındırılmış bir biçimde okutuluyordu, 1935 yılı lise bitirme olgunluk sınavla-

rında İslam'la ilgili sorular tümüyle "lâ-dini" idi. Hatta "anti-klerikal" bir boyut taşıyordu. Maarif Vekâleti'nin orta ve lise bitirme sınavlarına girecek gençler için hazırlanan soru kitabından bir soru örneği verelim:

"Soru 32 - İslâmlıkta Halifeliğin hakiki mahiyeti nedir? Halifelik nasıl ve ne vakit kişisel bir saltanat haline getirilmiştir? Bu sıfatı taşıyan son adama gelinceye kadar İslam olarak son halife Abdülmecid Efendi kastediliyor. Z.T.İ nerelerde bu unvanı hukumdarlar görür? Osman Oğullarının Halifelik sıfatı Türk ulusuna, İslâm âlemine ne zararlar vermiştir? Yabancı devletler bu sıfatı ne vakitler kendi maksatlarına alet etmişlerdir?"⁴

Diğer sorular da benzer bir nitelik taşıyor. "kutsalılık" gündem dışına itiliyordu. "Mukaddes"ten "temeddün"e geçerken Türkiye'de tarihçiliğin hangi evreye geldiğini görme açısından yine aynı soru kitabından bir başka soruya yer verelim:

"Soru 6 - "Türk'ün anayurdu neresidir? Türk kütelleri nerelerde yerleşmişler ve nereleri esaslı özyurt edinmişlerdir. Biz bu özyurtlardan hangisindeyiz?"

Orta Asya ikliminin değişmesi, Türk ırkı ve kültürü üzerinde ne gibi tesirler yapmıştır? Bu hâdise tarihin yürüyüşünde:

1. Türk ırkı ve anayurdu
2. Asya, Avrupa, Afrika ve Dolikosefal insanlar üzerinde yaptığı tesirlerle beşer tarihinde ne gibi istikametler yaratmıştır?⁵

CUMHURİYET VE ULUSAL TARİHÇİLİK

Türk Tarih Tezi kuşkusuz 1930'lu yıllarda dış dünyada da yankı uyandırmıştı. Antropologlar ve tarihçiler bu konuda farklı yorumlarda bulunmuş; kimileri savunmuş, başkaları eleştirmişlerdi. Ama Türkiye'de pek fazla itiraz görmedi; daha doğrusu ardında Atatürk'ün bulunduğu bir tarih anlayışını eleştirmek o günler için pek kolay değildi. Bu nedenle sessiz kalındı; dönemin en "mütedeyyin" tarihçileri bile Türk Tarih Tezi'ni benimzediler. Bunların başında Şemsettin Günaltay geliyordu.

Fuat Köprülü o tarihlerde edebiyat tarihi alanında söz sahibi bir kimlikti. Her ne kadar tarih yazmaya başlamışsa da ünü edebiyat alanında idi. Dönemin en "akademik" tarihçisi Darülfünun müderrisi Şemsettin Günaltay'dı. Meşrutiyet yıllarının seçkin bir aydınıydı. Tarih alanında gücünü 1922-1924 yılları arasında ilk dört cildi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, beşincisi ise Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti adına yayınlanan *Türk Tarihi* ile kanıtlamıştı.⁶ Bu beş ciltlik *maḡnum* opus, II. Meşrutiyet'ten beri biriken İslami öğeleri de içeren "milli tarih" anlayışına son noktayı koyuyordu. Her ne kadar o tarihlerde Rıza Nur'un da yine Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından on iki ciltlik *Resimli ve Haritalı Türk Tarihi*⁷ de yayınlanmışsa da Şemsettin Günaltay'inkine oranla daha "popüler" nitelikte bir üsluba sahipti. Her iki eser de Cumhuriyet'in kuruluş evresinde tarihe ne denli önem verdiğinin kanıtıydı. Her iki çalışmanın ardından bir sonraki durak Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin daha önceki

yazılarda sözünü ettiğimiz dört ciltlik tarihi olacaktı. Ancak, Meşrutiyet'le başlayan "İslami Milli Tarih" ile Cumhuriyet'in "Lâ-dini Milli Tarih"ini ayıran antropolojik bilgilerdi.

Gerek Şemsettin Günaltay, gerekse Rıza Nur, Türk tarihini ele alırken "tarih öncesi"ne gitmeksizin kendilerini "tarih"le sınırlı tutmuşlardı. Şöyle diyordu Şemsettin Günaltay:

"Türkler, tarihin nüfuz edebildiği en uzak zamanlarda, dünyanın en eski milletleri olan Çinlilerle İranlıların kendileriyle münasebette bulundukları muazzam ve kadim bir millettir. Bu millet muhtelif asırlarda, muhtelif muhitlerde siyasi veya etnolojik isimlerle tarih sahnesine çıkmış bir silsile-i mefâhir lîfihâr edilecek silsile-i yaşamlardır. Türklerin tekâmül-i tarhiyyesini unutarak milli tarihimizde ancak Mahan hicretine kadar bir kadem vermek, Kayı Oğullarını Türk kitle-i azimesinden ayrı göstermek, şayan-ı hayret bir gâlettir.

Maatteessüf bu gaflet yalnız Osmanlı Türkleri'ne münhasır kalmamıştır. Selçukiler, Gazneviler, Harizmiler, Toluniler, Ahşidiler... de kendilerini ana kitleden ayrı tutmuş, tarihlerini Selçuk'dan, Sevüktekin'den, Tolun'dan, Tuğcu'tan başlatmışlardır.

Aynı bir kavmin muhtelif boyları arasında derin bir boşluk açan bu hâl, millet fikrinin inkişafına kuvvetli bir hâil lengell olmuştur."

Şemsettin Günaltay Türk tarihini ele alırken kısmen İslam öncesi döneme uzanmış, geniş bir coğrafyayı "aynı bir kavmin muhtelif boyları" olarak görerek, Türk tarihine derinlik kazandırmıştı. Bu görüş 19. yüzyılda başlayan "Türkoloji" çalışmalarının bir uzantısı sayılabilir. Ancak Türk tarihi 30'u yıllarda daha da gerilere gitmiş, "tarih"i aşarak "tarih öncesi"ni ve "ön tarih"i kapsamıştı. Bunu da antropoloji ve arkeoloji sayesinde gerçekleştirmişti.

Köprülü ve Günaltay, her ikisi de İttihatçı gelenekten geliyordu. İlki edebiyat tarihi, diğeri dinler tarihi üzerine yetkin tarihçilerdi. Fuat Köprülü de, Şemsettin Günaltay gibi, Ziya Gökalp'in müridiydi. Her ikisi de Milli Mücadele'de Gazi'nin yanında yer almıştı. Ancak Türk Tarih Tezi bu iki ünlü tarihçiye yol ayırmasına getirmişti.

ŞEMSETTİN GÜNALTAY VE TARİHÇİLİK

Şemsettin Günaltay, Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri, eski dille Tabiiyyat, bölümünden mezun olmuştu. Yurda dönünce çeşitli liselerde müdürlük yapmış, bu sırada tanıştığı Ziya Gökalp'in etkisinde kalarak Türk tarihine merak salmıştı. 1914'te Darülfünun'daki ıslahat çalışmaları sırasında Edebiyat Fakültesi Türk Tarih ve İslam Kavimleri Tarihi müderrisi oldu. Süleymaniye Medresesi'nde Dinler Tarihi ve İslam Felsefesi okuttu. 1915'te İttihat ve Terakkî mensur bu olarak Osmanlı Meclisi-i Mebusarı Ertaugul Sancığı (Bursa)'ndan ilâlelik

Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel DTCF'nin yeni binasına geçiş töreninde nutkunu okurken.

mebusu seçildi. Bu tarihte otuz iki yaşındaydı. Meclis dağılana kadar bu görevde kaldı. Darülfünun'da milli davayı kuvvetle savunan ve gençlere yol gösteren hocalardan biri oldu.

Ankara'da milli hükümet kurulduktan sonra, İstanbul'da Belediye Meclisi'nde üyelik ve başkan vekilliği yaptı. Bu arada, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. 1924 yılında İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşuyla bu fakültenin başına getirildi. 2. (ara seçim), 3., 4., 5., 6. ve 7. dönem Sivas, 9. dö-

ne derece "âmil" olduğunu ortaya koymuştu. O'na göre, "Eğer Türkler İslâm camiasına girmemiş olsalardı, İslâm medeniyeti vücut bulmaz, o derece inkişaf etmez, o derece geniş iklimlere dağılmazdı".

Şöyle devam ediyordu Şemsettin Günaltay: "Türkler neticesinde görüyoruz ki Ebu Müslim ihtilâlinin iktidar mevkiine getirdiği Toharistan, Horasan, Maveraünnehir Türkleri İslâm heyeti içtimaiyesi üzerinde nâfiz İderin rol oynamaya başladıkları andan itibaren fen, san'at, hukuk, dini telâkki sahalarının her birinde feyizli bir hareket başlamış, neticede İslâm medeniyeti denilen büyük medeniyet vücut bulmuştur. Emevîler devri nihayetine kadar İslâm camiasını kaplayan fikrî durgunluğun, Türklerin hâkim bir vaziyette bu camiaya girmelerini müteakip feyizli bir harekete inkılap etmesi sebepsiz değildir. Bu hareketi yapan Türkler irfan, medeniyet, dimağı teşekkül itibarıyla câmiayı teşkil eden diğer unsurların fevkinde bulunuyordu."

Şemsettin Günaltay bir yandan TBMM'de mebus iken, diğer yandan İstanbul Üniversitesi'nde ve yeniden kurulan Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde Türk tarihi hakkında dersler verdi. 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nda, uluslararası nitelikteki İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "İslâm dünyasının inhitatı sebebi Selçuk İstilası mıdır?" konulu bir tebliğ sundu. Bu tebliğde Batı'da ve Arap dünyasında kimi çevrelerde hâkim görüş olan 9. ve 10. yüzyıllarda İslâm dünyasının en parlak devrini yaşarken Selçuk Türkleri'nin Ön-Asya'yı istila etmeleri sonucu İslâm dünyasının genel çöküşüne lumumî inhitatınal neden olduğu yolunda ileri sürülen yanlış görüşü sert bir dille eleştiriyor, tarihsel olayların bunun tam tersini gösterdiğini ileri sürüyordu. Selçuk Türkleri'nin Ortadoğu'ya gelmeleri sonucu bu bölgedeki anarşik devir son bulmuş, kurulan geniş imparatorluk dâhilinde güven ve asayiş tesis olmuş, halkı ezen haksızlıklar zulümler ortadan kalkmış ve bu hal, ticaretin gelişmesine yol açtığı gibi,

doğu ile batı arasındaki eski ipek ticareti yolunu yeniden etkinleştirmişti. Tüm din ve mezheplere karşı tarafsız ve hoşgörülü hareket eden Türkler mezhep kavgalarına da son vererek inanç ve vicdan özgürlüğünün Türkistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan geniş sahada hüküman olmasını sağlamışlardı.

İslam ve Türk tarihi üzerine uzman bir şahsiyet olan Şemsettin Günaltay'ın genellikle unutulmuş yönü aynı zamanda 30'lu yıllarda Türk Tarih Tezi'nin en hararetli savunuru olmasıydı. Şemsettin Günaltay, tarih ve tarih öncesini kendi düşünce dünyasında ayırmış ve bunların farklı devirler olduğuna ve birbirleriyle gelişmeden anlaşılabilirliğine kendisini inandırmıştı. 1920'li yıllarda *İslâm Tarihi*, *Tarih-i Celâyan*, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, *Darü'l-hilâfe medreseleri* başta olmak üzere medrese eğitimi kullanan *Mümtahab Kıraat*, *İslâm Dini Tarihi*'ni yazmışken 1930'lu yıllarda tarih anlayışını daha gerilere çekmiş, Orta Asya'ya ve Anadolu ön tarihine yönelmişti. Müslümanlığın çıktığı ve yayıldığı dönemlerde Orta Asya'nın genel durumu, Mezopotamya, Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amoriler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler, İkinci Babil İmparatorluğu, İbraniler gibi konulara ağırlık vermişti. Açıkça antropoloji ve arkeoloji O'nu da sarmalamıştı.

TÜRK TARİH TEZİ'NİN SAVUNUSU

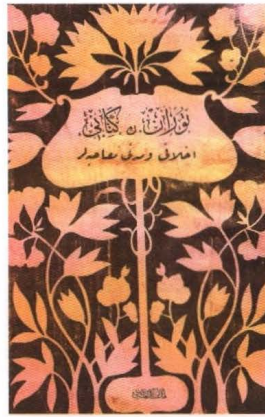
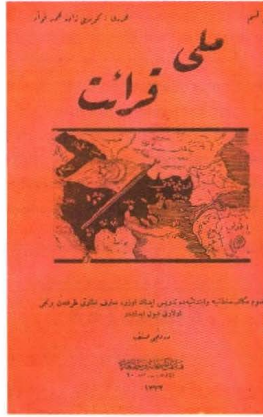
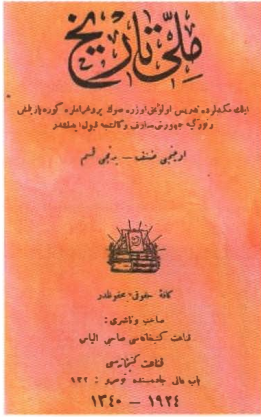
Şemsettin Günaltay Türk Tarih Tezi'ni savunan iki kalıcı çalışmasıydı. Daha doğrusu Türk Tarih Tezi'ne yöneltilen eleştirileri göğüslemeye yönelik iki uzun makale kaleme aldı. Aslında aşağı yukarı her iki çalışma ufak değişiklikler gösterse de aynı içerige sahipti. İlki ayrı baskı olarak da yayınlanan⁸ bir *Belelen* makalesiydi.⁹ İkincisi ise Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi'nin bütünlüğünü de gösteren ve Hasan Reşit Tankut'la işbölümüne giderek yayınladığı *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar* adlı kitabıydı.¹⁰ Bu son kitap dil ve tarihin antropoloji ile

Millî Şef İsmet İnönü'nün DTCT'yi ziyaret. Arkada Maarif Vekili İhsan Âli Yücel, İnönü Dekan Vekili Mehmet Emin Erşişgil ile konuşuyor.

nem Erzurum milletvekilliği yapan Şemsettin Günaltay, 1949'da Hasan Saka'nın istifası üzerine 18. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurdu. CHP İstanbul il başkanlığı ve Kurucu Meclis üyeliği de yapan Günaltay, 1961'de senato seçimlerinde İstanbul senatörü seçildi; ancak göreve başlayamadan öldü. Bu arada uzun bir süre, 1941'den ölümüne değin Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını yaptı.

Şemsettin Günaltay II. Meşrutiyet yıllarında dini mecmualardaki neşriyatı ile reformist bir İslâmcı olarak tanınmıştı. Batı'da gördüğü eğitimin de etkisiyle mutaassıp bir kimliğe sahip değildi. *Zulmetten Nura*, *Hurrağattan Hakikata*, *Mazi'den Ariye* adlı eserleri bu zihniyetin ürünleriydi. Birçok İttihatçı gibi İslâmiyetin "terakki"ye mani olmadığını savunuyordu. Nitekim 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde "İslam medeniyetinde Türklerin mevkii" başlıklı bir tebliğ vermiş, Türk zekâ ve irfanının İslâm medeniyetinde

Fuat Köprülü'nün ilkökulü üçüncü sınıf için yazdığı *Millî Tarih* kitabı.

Fuat Köprülü'nün Meşrutiyet yıllarında ibtidai ilkökullar için yazdığı *Millî Kıraat* kitabı.

Turanın Kitabı Ahlakî ve Medenî Musahabeler.

bağlantılarını somut bir biçimde ortaya koyuyordu.

Türk Tarih Tezi'ni Batılı kaynaklara dayandırarak savunan yukarıda adı geçen her iki makalenin içeriği Tez'le ilgili o güne kadar gündeme getirilmiş olan eleştirilere bir yanıt niteliği taşıyordu. Şemsettin Günaltay bunları beş başlık altında toplamıştı:

1) Türk Tarih Tezi'ni çürütmeye yönelik ilk eleştiri Orta Asya kuraklığı ile ilgiliydi: Kuraklığı gündeme getiren Huntington varsayımı ancak milattan sonra için geçerli olabilirdi; eski tarihler için böyle bir kuraklık söz konusu olamazdı.

2) Orta Asya'nın tarih öncesi devirlerde iskân edilmiş olduğu sabit değildi. Bu nedenle Türkistan'ın eski bir kültür merkezi ve Türklerin anayurdu olduğu savı gerçeklerle bağdaşmıyordu ve bu nedenle göç söyleminin de temeli yoktu.

3) Brakisefal ırkın anayurdunun Orta Asya sayılması ve ırk göstergesi olarak kafatasının kısalığının esas alınması "keyfi" bir durumdur. Zira Türk olmayan Alzaslılar, Bayyerallılar brakisefal oldukları halde, Türk camiası içinde yer alan Türkmenler dolikosefaldi.

4) Türklerin anayurdu Moğolistan'dı. Moğollarla ırkdaş olan Türkler, batıya, yani Türkistan'a, ancak milattan sonra yedinci yüzyılda gelmişlerdi.

Türklerin ortaya çıkışı, ancak milattan bir iki yüzyıl önceye, yani Hiyongnular'a ve Siyenpiller'e uzanıyordu.

5) Sümerlerin ve diğer Ön Asya kavimlerinin Türklük'le bir ilişkileri olamazdı; Mısır'ın Ön Asya ve Orta Asyalılar tarafından istilası savı da temelden yoksundu.

Şemsettin Günaltay, bu beş eleştiriye teker teker ele alıyordu ve geniş ölçüde Batı ve İslam kaynaklarından örnekler vererek çürütme girişiminde bulunuyordu. Tarihîsel yöntem bilim açısından son derece titiz olan bu "savunma" o günün tarihîsel birikimiyle uyum içersindeydi ve o günün "bilimsellik" kıstaslarına göre yabana atılacak nitelikte değildi.

İlk olarak Orta Asya kuraklığına değinen Günaltay, bunun Huntington'dan çok daha önce bilim dünyasında bilinen bir gerçek olduğunu söylüyordu. Buzul çağından sonra Orta Asya, Arabistan ve Sahra tedricen kuruyarak çölleşmişti; bunun dünya tarihinin dördüncü devrinde başladığı öteden beri coğrafyacılar tarafından savunulan bir keyfiyetti. Şemsettin Günaltay Fransızca, Almanca, İngilizce bir dizi kaynağa dayanarak kuraklık sorununu, teknotik ya da jeolojik, paleontolojik, morfolojik, hidrografik, glasiyolojik ve klimatolojik olmak üzere altı başlık altında ele alıyordu.

Türkistan'ın en eski kültür merkezi ve Türklerin anayurdu olduğu savını ise Şemsettin Günaltay, Aşkabat dolaylarında Anu'da bir Amerikan kurumu adına otuz küsur yıl önce arkeolog Raphael Pumpelly tarafından yapılan kazılara dayandırıyor. Bu kazılarda Asya tarihi hakkında o güne kadarki bilgileri kökünden sarsacak sonuçlar elde edilmişti; Orta Asya'nın güçlü bir neolitik ve kalkolitik kültür alanı olduğu ortaya konmuştu. O tarihlerde antropologlar ve arkeologlar arasında neolitik ve kalkolitik devirler konusunda Orta Asya'nın rakibi Ön Asya idi. Pumpelly'nin Anu ve Aurel Stein'in Lopnor'da yaptıkları kazılar, İç Asya'nın neolitik ve kalkolitik kültür açısından Ön Asya'dan daha eski olduğunu gösteriyordu. Buğday ve arpa gibi tahılların menşeleri Orta Asya'ydı. Anu kazılarında anlaşıldığı kadarıyla bu yörede tahıl ekimi milattan en aşağı 8000 yıl önceye gidiyordu. Oysa Elâm ve Sümer'deki tahıl ekim bilgileri milattan önce 4000'lere tarihleniyordu. Öte yandan Anu'da 6000 yıl öncesine ait olarak bulunan uzun boynuzlu hayvanlara Elâm ve Sümer'den ancak 4000-3000 arası rastlanıyordu. Bütün bu veriler Anu kültürünün Ön Asya'nın Elâm ve Sümer kültüründen daha eski olduğunu gösteriyordu.

Öte yandan Mezopotamya'da, Akat ile Elâm'in Suç yöreleri sürekli taşkınlar sonucu uzun yıllar batıklık olarak kalmıştı. Bu unakların akışını ilk kez düzene sokan batak bu

yörenin otokton insanları değildi; Türkistan'dan gelmiş olan ve daha önce Orta Asya'da bir uygarlık yaşamış ve gelişen bir mühendislik öğrenmiş olan göçmenlerdi. Orta Asya'da baş gösteren kuraklık, bu topraklarda yaşayanların temel besin maddelerini temin etmek için ekip biçmeye, yapay olarak sulama

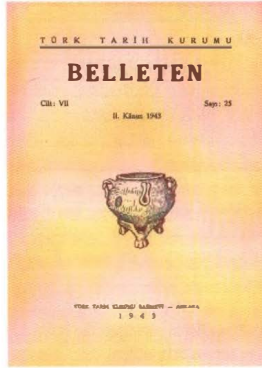
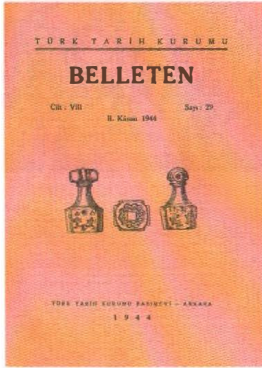
Peki, bu ilk neolitik kültürün geliştiği yörelerin en eski ve otokton halkı kimlerden oluşuyordu ve hangi ırka mensuptu? Şemsettin Günaltay, bu soruyu yanıtlamak için Eski Yunan tarihçilerine uzanıyordu. Bu yazarlar İskitleri dedikleri alanlardan Hazar Denizi'nin doğu ve güneyinden itibaren doğuya doğru uzanan kısmı, Asya

Sibiryası içlerine ve güneydoğuya doğru göç etmek zorunda kalmış olan ve bugün Ruslar tarafından Yakut adıyla anılmakta bulunan boyların kendi aralarında kendilerini hâlâ Saka ismiyle anmakta olmaları da eski Sakaların Türklüklerini doğruluyordu.

Keza Horasanlılara da değinen yazar,

Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı Belleten'in 29. ve 25. sayıları.

Türk Dil Kurumu'nun yayın organı Türk Dili — Belleten.

yöntemleri geliştirmeye, kanallar açmaya, sether kurmaya sevk etmiş-ti. Batıya göç edenler bu bilgilerini de beraberlerinde getirmiş, Elâm ve Sümer uygarlıklarının doğmasına neden olmuştu.

GORDON CHILDE VE SAINT MARTIN

Ünlü arkeolog Gordon Childe, Ön Asya'nın ilk devirlerine ait neolitik ve eneolitik uygarlıkları incelerken bütün bu gelişmelerin akraba olan "Asyalı" göçmenler olduklarını belirtiyordu. Ön Asya'da, boyalı beyazımsı çömlekler, armut biçiminde taş tokmakların bulunması, madenin tanınması, tuğla inşaatı, tahl ekimi ve koyun, inek, öküz gibi çatal tırnaklı hayvanların ehlileştirilmiş oluşu Gordon Childe'i Anı uygarlığına yönlendiriyordu. Kıscaca Gordon Childe bütün Ön Asya uygarlıklarının, hatta Mısır'daki Geze kültürünün Orta Asya'ya bağlanabileceğini söylüyordu. Keza son zamanlarda Ön Asya ve Orta Asya'da arkeolojik incelemelerde bulunan Hezfeld, eneolitik kültür kaynağının Orta Asya olduğunu ve buradan dört tarafa yayıldığını belirtiyordu.

İskitleri ya da Mesaget adını verdikleri bir kavimle meskün gösteriyorlardı. İran'da Ahameniş Devleti'nin kuruluşundan önceki yüzyıllardan beri bu yöreyi işgal ettiklerine göre Mesagetler bu mntikaların otokton halkıydı. Herodot'tan anlaşıldığına göre Yunanlılarla Romalıların Mesaget adını verdikleri kavme, eski İranlılar Saka diyorlardı. Xerx'e'nin ordusunda bulunmuş olan Sakalar, giyim kuşamları ve özellikle süvarilikteki maharetleri ile İranlılardan farklı bir konumdaydılar. Şehname'de genel bir tanımlama ile Turanlılar denilen gruba giren Sakaların eski zamanlardan beri İran'ın doğu mntikasına hâkim oldukları Mazdeizmin kutsal kitabı olan Zend'den de anlaşılacak-taydı. Mazdeistlerin bu kutsal kitabında Turan hanlarından Ercaş'ın Hazar Denizi'nin etrafındaki ülkelere hâkim olduğu vurgulanıyordu. Nitekim bu yöreyle ilgili eski belgeleri özenle inceleyen Saint Martin de benzer sonuçlara varmıştı.

Makalesinde Saint Martin'in görüşlerine geniş yer veren Şemsettin Günaltay, Saka isminin de Türk diline ait bir sözcük olduğunu söylüyordu. Vaktiyle bu ismi taşıyan Türklere

Türk ile Horasanlı arasındaki farkın, aynı kavimden çadırda oturanlarla, kentli, dağlı ile ovalı arasındaki fark kadar olduğunu vurguluyor, Orta Asya'nın en eski bir kültür merkezi ve buranın en eski, otokton halkının da değişik zaman ve yerlerde farklı adlarla anılan Türkler olduğunu, Bakteryan, Sugdyan, Toharistan ve Horasan'ın eski devirlerden beri bu Türklerle meskun bulunduğunu kaydediyordu.

BRAKİSEFAL İRKİN ANAYURDU

Bir sonraki alt bölüm "Brakisefal ırkının anayurdu Orta Asya'dır" başlığını taşıyordu. Türk Tarih Kurumu'nun Asya ve Avrupa'da eneolitik uygarlığı kuranların brakisefaller ve bunların anayurtlarının da Orta Asya olduğu doğrultusunda tezin kuru bir iddia olmadığını, bu konuda uluslararası yetkin bilim adamlarının bu teze destek verdiğini söyleyen Şemsettin Günaltay, görüşlerini büyük ölçüde Marcellin Baule'nin bulgularına dayandırıyor. Marcellin Baule'e göre Avrupa'da ilk neolitik kültürü sokanlar Homo-alpinus ve Arya adlarıyla anılan Orta Asyalı brakisefallerdi. Brakisefal ırkının anayurdu Orta

Asya'ydı. Bu ırk dünyaya buradan yayılmıştı.

Brakisefallerin göçleri, Buzul devrinin sonlarından itibaren eski yurtlarından step hayvanlarıyla birlikte gerçekleşmişti. Tunç devrinde Batı Avrupa'da yuvralak kafalı, buğday tenli insanların birdenbire çoğaldık-

ları görülmüştü. Sarışın şimal insanı (homo-nordicus) ile buğday renkli Akdeniz insanı (homo-mediterraneen) arasına kama gibi sokulmuş olan Alp insanı (homo-alpinus) Fransa Britanyası'nda bir sivri uç ile Atlas Okyanusu'na dayanıyordu. Doğuyu doğru alanı gittikçe genişliyor ve brakisefal Türklerin de anayurdu olan Orta Asya'ya varıyordu.

Hatta denilebilirdi ki, kronoloji açısından bütün eneolitik (Bakır, Tunç, Demir) çağları süresince devam etmiş olan Palafit kültürünü Avrupa'ya sokanlar bu Orta Asyalı göçmenlerdi. Palafitlerin kuruldukları göllerin dibinden çıkarılan iskeletler brakisefaldi. Brakisefaller Orta Asya'dan yola çıkarak Kafkaslar'ın maden cevherli yörelerine gelmiş, izleyen yüzyıllarda buradan Afganistan'a, Indus boylarına, İran platosuna, buradan da Elâm ve Mezopotamya'ya, Anadolu ve Ege havasına, Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a ulaşmışlardı.

Eleştiriye konu olan bir diğer husus Türklerle Moğolların ilişkileriydi. Tarih Tezi'ni eleştirenler, Türklerin menşei Moğolistan'da gösteriyor ve Türkleri Moğollarla birlikte sarı

ıktan sayıyorlardı; hatta Türkleri Moğol addediyorlardı. Bu görüşlerin gönderme yaptıkları temel eser Fransa'da Collège Royal profesörlerinden Joseph de Guignes'in 1756-1758 tarihleri arasında yayınlanan *Histoire des Huns, des Turcs, des Mogols et autres Tartares* adlı eseydi. Joseph de Guignes'in kaynağı

di. Milattan dört bin yıl önce Fırat-Dicle arasındaki sahanın güney tın-tıkasında büyük bir uygarlık yaratan, yazıyı Ön Asya'ya ve bütün dünyaya yayan Sümerler Mezopotamya'nın otokton halkı değildi.

Şemsettin Günaltay, Türklerle Sümerler arasında bağlantı kurmak için

Fuat Köprülü ile Şemsettin Günaltay'ın arasındaki hay hattı 40'lı yıllarda daha da derinleşecekti. "Giderek muhalefete geçen Fuat Köprülü "Dörtlülük Takrir"e imza koyarak Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alırken, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ile yıldızı parlayan Şemsettin Günaltay, Hasan Saka'nın ardından siyasetin en üst kademesine, başvekilliğe yükselecekti.

Farsça yazılmış kitaplar ve bunların başında bulunan *Camiü't-tevârih* idi. İran'da hüküm süren Cengiz oğullarından Gazan Han devrinde İslâm dünyasında Türk tarihi üzerine yazılan ilk eser olan bu kitap, siyasal bir maksatla kaleme alınmıştı. *Camiü't-tevârih*'te yapılmış olan tahrifatın nedenlerini ayrıntılarıyla anlatan Şemsettin Günaltay, bu eserin ve benzerlerinin etkisiyle Joseph de Guignes ve diğer bazı Batılı yazarların yanlışya düşüklerini söylüyor. Türklerin yurtlarının Moğolistan olduğunu, Türklerin batıya yani Türkistan ve Maveraünnehir yöresine ileri tarihlerde, yani milattan sonra yedince asırda gelmiş olduklarını iddia edecek kadar gerçek dışı bilgilere yer verdiklerini belirtiyordu. Oysa *Camiü't-tevârih*'te ayrı bir kısım oluşturan *Oğuzname*'de ve *Oğuzname*'nin Uygurca metinlerinde eski Türklerin menşei Türkistan olduğu görülecekti. Türkler tıpkı batıda İran'a olduğu gibi, doğuda da Moğolistan'a fatih sıfatıyla ve sonradan girmişlerdi.

TÜRKLER VE SÜMERLER

Eserde savunulan bir başka konubata Sümerler olmak üzere Ön Asya'nın Azyanık denilen kavimleri ve Etilerin Orta Asya'dan gelmiş oldukları tezi-

birçok dış kaynağa başvuruyordu. Heykel ve kabartmalarda, Sümerler, orta boylu, tıknaz bedenli, geniş alınlı, dolgun çehreli, büyük burunlu, büyük ve çekik gözlü, kısa ve geniş boyunlu brakisefal insanlardı. Kafaları çıkıntılı olup düz bir enseyle bağlantılıydı. Burunları da Türkler gibi iri, çıkıntılıydı. Bu tür vasıflar o günlerde de Anadolu'nun her yöresinde görülmüyordu.

Lisanlarının iltisaki (*agglutinome*) olması da Sümerlerle Türklerin ilintilendirilmesine neden oluyordu. Sümerlerle Türkler arasındaki bağı çürütmek üzere bazı yazarlar Sümerlerin dolikosefal oldukları yolunda iddialar ortaya atmışlardı. Oysa Boule, Contenau, A. Moret gibi ünlü Ön Asya tarih ve arkeologları defaatle Sümerlerin brakisefal olduklarını kaydediyorlardı. Nitekim Sümerlerden kalmış heykel ve kabartmalarda başlar genellikle geniş ve çıkıntılı, yani brakisefal olarak görülmekteydi.

Diğer bir kanıt Sümerlerin Konakeş denilen kalın dokumalı yün elbiseleriydi. Bu giysiler kendilerinin Orta Asya gibi soğuk bir iklimten gelmiş olmalarına kanıt teşkil etmekteydi. Bu elbisenin sağ kol ve sağ omuz açık kalmak üzere sırtı alınması da eski Türk ananesine uygun düştüy-

Çağdaş Türk tarihçiliğinin kurucularından Fuat Köprülü milletvekilliği (1935-1941) ve dışişleri bakanlığı da yaptı.

du. Sümerlerin tolgaları, türbanları Türklerinkinin aynısıydı. Mabaretleri-nin kat kat ve kuleli olması, taş bulunmayan Mezopotamya'da inşa edilen yerleşim yerlerinde inşaat taşları taklit edilerek Plan-Convexe tuğla kullanılışı bu insanların yüksek ve dağlık mıntikalardan gelmiş oldukla-rını gösteriyordu.

Ön Asya'da Sümerlerde görülen ileri madencilik tekniği de ilk vatanları-nın Altay mıntıkası gibi bol maden yatakları olan bir coğrafya olduğuna kanıttı. Zira Kalde gibi maden bulunmayan bir mıntıkadan madencilik sanatının doğması ve gelişmesi dü-şünülemezdi.

Şemsettin Günaltay, Ön Asya'nın Sümerlerle çağdaş ve onları izleyen

lotik uygarlığın kurulmuş olduğunu ortaya koymuştu. İstilaçılar, "Fatih" bir irka mensuptu; madenleri biliyor, gelişmiş silahlar kullanıyorlardı. Bu sayede Mısır'ın otokton halkına üs-tün gelişimleri: Fatihler, Nil vadisini aldıktan sonra otokton halka altın, bakır ve tunç kullanmayı, taştan ve tuğladan mesken yapmayı öğretmiş, uygarlık sembolü olan yazıyı Nil kı-yılarına sokmuşlardı. Böylece Mısır, klan rejiminden merkezleşmiş bir hükümete dönüşmüştü.

Şemsettin Günaltay, her iki yazısını da bitirirken, Türk Tarih Tezi'nin bir "fantezi" değil, en son kazıların so-nuçları ve Doğu tarihi hakkında eski belgelerin bilimsel yöntemlerle in-celenmesi sonucu oluşan bilimsel bir gerçek olduğunu "kat'i surette" orta-ya koymakta olduğunu kaydediyordu. 1932 yılında gündeme gelen varsayım-lar, böylece o günün, tarih, antropo-loji ve arkeoloji alanındaki bilimsel bulgularıyla kanıtlanmış oluyordu. Böylece Türk Tarih Tezi antropoloji-nin bir kurgusu olmasına karşın gide-rek tarihçilerce de benimsenmiş olu-yordu. Nitekim Şemsettin Günaltay bu eserlerinden birkaç yıl sonra Türk Tarih Kurumu'nun başına geçecek ve başvekil olduğu dönem dahil uzun bir süre bu görevde kalacaktı.

FUAT KÖPRÜLÜ VE ANTROPOLOJİ

Türk Tarih Tezi daha Birinci Türk Tar-ih Kongresi'nden itibaren tarihçiler arasında bir ikileme neden olmuştu. Ankara'nın "kültür devrimi" daha ba-şından beri Cumhuriyet'e mesafeli yaklaşan Darülfünun ortamında so-ğuk karşılanmıştı. Nitekim bunun fa-turasını 1933 Üniversitesi Reformu'yla ödeyecekti.

Birinci Tarih Kongresi'nde Afet İnan'ın ünlü "Tarihten evvel ve tarih fecrinde" başlıklı açış konuş-masının ardından söz alan Darülfü-nun Türk Edebiyatı Tarihî müderrisi Fuat Köprülü Orta Asya'ya ait tarih öncesi, arkeoloji ve antropoloji in-celemelerinin henüz yeni başladığını, Avrupa'da bu bilimleri, hele Orta Asya'ya ait incelemelerin daha emekleme aşamasında, "henüz çocuk

denecek bir halde" bulunduğunu, bil-hassa Orta Asya için bu incelemeler-in çok ictidai bir düzeyde olduğunu söylüyor ve "yirminci asır zarfında muhtelif ilim cemiyetlerinin, muhte-lif devletlerin Şarkî Türkistan'a gön-derdikleri ilmi heyetlerin meydana çıkardığı eserlerin büyük kısmı henüz tetkik edilmiş değildir" diyordu. Keza Türk adının devlet ismi olarak ilk kez tarih belgeleri üzerinde görülmesi "cümlemizin malûmu olduğu üzere" milattan sonra görüldüğünü, Çinlile-rin "Tukyü" tarzında kaydettiklerini belirtiyordu.

Fuat Köprülü, Türk Tarih Tezi'nin gerisindeki antropolojik verilere mesafeli duruyordu. Ancak Batı'da Türkler'e atfedilen kimi vasıfları eleştirmekten geri kalmıyor, bu tür durumlarda antropolojiye başvur-manın bir seçenek olmadığını kabul ediyordu. Köprülü konuş-masını şu sözlerle sürdürüyordu: "İlâkikaten benim şimdiye kadar görebildiğim birçok tarihi ve edebî vesikalar, Türk ırkının, bazı antropo-loji kitaplarında yazıldığı veçhile bir çirkinlik numunesi değil, bilâkış gü-zellik timsali olduğunu sarahaten an-latmaktadır. Antropoloji kitaplarının hattâ en son neşredilenlerinde Türk oldukları inkâr edilemeyen meselâ Anadolu, Rumeli Türklerinin Mongol veya Mongoloid denen irka mensup olmadığı görülüyor."¹¹

Fuat Köprülü, aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarında edebiyat tarihi yanı sıra tarihe de yönelmiş,¹² hatta ilkokullar için Maarif Vekâleti'nin *Millî Tarih* kitaplarını yazmıştı.¹³ Ayrıca aynı ta-rihlerde yine ilkokullar için *Cumhu-riyet Çocuklarına Yeni Millî Kıraat* ders kitaplarını kaleme almıştı. Bu kitaplarda Türk devrimi genç dimağ-lara şu satırlarla aktarılmıştı:¹⁴

"Yakın zamanlara kadar Türkler pa-dışahların esiri idiler. Süslü azimeti sayıf edan, saraylarda oturan, gece, gündüz ke-yif eden, saraylılarla binlerce uşak besleyen bu padişahlar, kendilerini memleketin sahibi sanırlardı. Onla-rın düşüncesine göre millet çalışıp kazandığını padişahlara yedirmekle memur esirlerdi.

Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin açılışında Milli Şef İsmet İnönü ve Şemsettin Günaltay.

Elâmlar, Subariler, Gutiler, Önetiler, Kassitler, Etiler, Hurriler, Mitanni-ler gibi Batılı yazarlar Azyanık ya da Yafetit adı altında topladıkları diğer kavimler hakkında da kanıtlar sunu-yor ve onların da Orta Asya kökenli olduklarını ileri sürüyordu.

Şemsettin Günaltay'ın gündeme getirdiği son husus tarih öncesi de-virlerde yalnızca Mezopotamya'nın değil, Mısır'ın da Türklerin ilk cetleri tarafından istila edilmiş olduğuy-du. Türk Tarih Tezi'nin bu boyutu kuru bir iddia değildi; son dönem-lerin bulguları bunu kanıtlıyordu. Mısır'da Abydos, Negade, Ebû Sirül-mülk, Gerze ve Harage gibi mezarlık-larda yapılan kazılar, milattan önce beşinci binde Mısır'ın geniş kafalı, yani brakisefal insanlar tarafından istila edilerek burada ikinci eneo-

Yeryüzündeki başka milletler bu esirlikten çoktan beri kurtulmuşlardı. Türkler de yavaş yavaş uyandılar. Başka milletlerin gittikleri yolda yürüyerek yükselmekten başka bir çare olmadığını gördüler. Padişahların uzun yıllardan beri milletin kanını emdiklerini, memleketi baştanbaşa harabeye, yangın yerine çevirdiklerini anladılar. Zavallı, mazlum Anadolu halkı aç, çıplak, sefil yaşarken, padişahlar saraylarında eğlenceden başka bir şey düşünmüyorlardı.

Bundan on iki sene evvel büyük bir harbe girişerek yenilmişti. Düşmanlar dört taraftan üstümüze çullana- rak Türkleri ortadan kaldırmak istediler. Gazi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere bütün millet zulme, haksızlığa karşı isyan etti. Son Osmanlı padişahı olan alçak, düşmanlarla birleşti. Milleti mahvetmeğe çalıştı.

Türk milleti bu kurtuluş harbini zaferle bitirdi; düşmanlarını ezdi. Fakat en büyük düşman içimizde idi: Türkün padişahlıktan daha büyük bir düşmanı yoktu. Millet 29 Teşrin-i evvel 923 tarihinde birkaç yüz yıllık düşmanını da ortadan kaldırdı. Cumhuriyeti ilan etti.

Türkün esirlikten kurtularak kendi topraklarında hâkim, efendi olduğunu ilan eden bu tarih, bizim en büyük milli bayramımızdır."

Fuat Köprülü, 20'li yıllarda edebiyatın ötesinde Türk tarihiyle yakından ilgilenmiş, Cumhuriyet'in pedagojik kaygıları yüksek ilk ve ortaokul ders kitaplarının yazımını üstlenmişti. Ancak 30'lu yıllarda antropoloji kökenli Türk Tarih Tezi ile yollarını ayırmış, Türk Tarih Kurumu ile arasına mesafe koymuştu. Bu ayrılık uzun yıllar sürecekti. Nitekim, 1935 yılında Paris'te yayınlanan *Les origines de L'Empire ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu) adlı kitabı, 1941'de yayın kararı alınmasına rağmen Türk Tarih Kurumu tarafından ancak 1959'da yayınlanabilmişti.

Fuat Köprülü Osmanlı'ya karşı Cumhuriyet'in ilk yıllarında sert eleştiriler yöneltilmiş de görü-

lerini zamanla daha hoşgörülü bir çizgiye çekmişti. Atatürk de Fuat Köprülü'nün ilmi şahsiyetinin bilincindeydi. 1924'te Türikiyat Enstitüsü'nü kuran Fuat Köprülü'nin birikimini her zaman takdirle karışılmış, 1935 yılında onun Kars mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmesini sağlamıştı. Köprülü, Ankara'ya geldikten sonra Atatürk'ün isteği üzerine, Mülkiye'de Kurumlar Tarihi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ise Orta Çağ Türk Tarihi derslerini verdi. Büyük ilgiyle karşılanan derslerini, 1941 yılına değin düzenli bir biçimde sürdürdü ve değerli tarihçiler yetiştirdi. Bunlar arasında Akdes Nimet Kurat, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Neşet Çağatay ve Halil İnalçık, Mustafa Akdağ gibi seçkin tarihçiler

Fuat Köprülü, Ziya Gökalp'in desteğiyle 1913'ten itibaren Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Türk Edebiyatı Tarihi dersleri vermeye başlamıştı. Fransız sosyal psikoloğu ve tarih felsefesi Gustave le Bon'dan yararlanarak yazdığı ve tarih araştırmalarında yöntem konusunu ele aldığı *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* (1913) başlıklı öncü çalışması, sonraki yıllarda hem edebiyat tarihi alanında ve hem de diğer tarih alanlarında temel başvuru kaynaklarından biri haline geldi.

Cihan Harbi yıllarında ilkokullarda "devre-i evvelî", "devre-i mutavassıta" ve "devre-i ülä'da okutulacak olan *Turan'ın Kitabı — Ahlakî ve Medenî Musahabeler* adlı ders kitapları onun kaleminden çıkacaktı.¹⁵ Keza

Millî Şef İsmet İnönü ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin açılışını izlerken.

yer aldı. Ayrıca 1940'ta Abdülhak Adnan Adıvar başkanlığında telif ve tercüme yoluyla yayımlanmaya başlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nin de yazarları arasında yer aldı; bu ansiklopedi için yetmiş bir madde yazdı.

İTTİHATÇI GELENEK VE YOL AYRIMI

Köprülü ve Günaltay, her ikisi de İttihatçı gelenekten geliyordu. İlki edebiyat tarihi, diğeri dinler tarihi üzerine yetkin tarihçilerdi. Fuat Köprülü de, Şemsettin Günaltay gibi, Ziya Gökalp'in müridiydi. Her ikisi de Milli Mücadele'de Gazi'nin yanında yer almıştı. Ancak Türk Tarih Tezi bu iki ünlü tarihçiyi yol ayrımına sokmuştu. Her ikisi de 30'lu yıllarda paradoksal bir çizgiye girmişti.

yine aynı yıllarda "ibtidaiyye"den "sultanî"lere kadar değişik rütyelerde Maarif Nezareti'nin *Millî Kıraat* kitaplarının yazarı da Köprülü idi.¹⁶ Nihayet Cumhuriyet ile birlikte ilk, orta, lise *Yeni Milli Kıraat* ve Cumhuriyet Çocuklarına *Yeni Milli Kıraat* kitaplarını Köprülü hazırlamıştı.¹⁷ Ama bütün bu Cumhuriyetçi pedagojik çalışmalarının yanı sıra *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1920-1921), *Türkiye Tarihi* (1923), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar* (1931), *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (1934), *Les origines de l'Empire ottoman ve İslâm Medeniyeti Tarihi* (1940) onun akademik kimliğini de kanıtlamasına vesile olmuştu.

Diğer bir deyişle Fuat Köprülü Türk-çü romantik bir çizgiden giderek daha evrensel bir tarih anlayışına yönelirken, Şemsettin Günaltay "mütedeyyin" bir tarih anlayışından yola çıkmışken pagan Türk Tarih Tezi'nin baş temsilcisi olmuştu. Bu ikilem aslında coğrafyadan kaynaklanıyordu. Ankara ve İstanbul Milli Mücadele'nin başından itibaren kurulmakta olan Cumhuriyet karşısında farklı tavır koyuyorlardı. İstiklal Mahkemeleri'nin hedefinde birçok kez İstanbul vardı. İstanbul'a güven o denli düşmüştü ki, Harbiye ve Mül-

partili döneme geçişle geçmişe dönük eleştirilerde bulunmaktan da sakınmadı.

ANTROPOLOJİ VE TÜRK DİL DEVRİMİ

Avrupa'daki karmaşık yapısına karşılık¹⁸ Kuzey Amerika'da, ABD'de ve Kanada'da antropoloji 20. yüzyılın ilk yarısında analitik bir tasnife uğramıştı. Yenidünya'da antropoloji giderek dört ana eksenden ya da alt disiplinden oluşmuştu. Bunlardan ilki geçmişte "fizik" antropoloji" diye

ataları olarak bilinen Australopithecus africanus ve Homo erectus ve benzerleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştı. Ancak genetik alanındaki bulgular sayesinde, ırklar arasındaki anatomik karşılaştırma miadını doldurdu. Bugün artık, genetik, yani sira nüfusbilim, forensik bilim, paleo-tıp çağdaş biyolojik antropolojiyi bilimsel bir tabana oturtmuş bulunuyor.

Kuzey Amerika'daki antropolojinin ikinci bir alt unsuru arkeoloji ya da "prehistorik arkeoloji" oldu. Fossil bulguların anatomik özellikleri biyolojik antropolojinin alanını oluştururken, bu bulguların kendi mekânları ile ilişkileri ve ipuçlarından çıkarsanan tarihöncesi toplumların yapıları arkeolojiyi besledi. Bir başka alt unsur, kültürel antropoloji, Kuzey Amerika'da antropolojinin en geniş alt birimini oluşturdu. Bu alan kültürel farklılıkları, kültürel evrenselleri, toplumsal yapı çözümlerini, sembolizmin yorumlarını içerdi. Günümüz dünyasında da kültürel antropoloji, diğer alt birimleri ile örtüşen alanları olsa da artık hâkim bir konumageldi.

Antropolojik dilbilim ise farklı dillerin geçişine yönelerek antropoloji ile ilişkilerini irdeliyordu. Çağdaş dilbilimci "dil"e odaklanırken, antropolojik dilbilimci "diller" ile uğraşarak, bir anlamda kültürel antropolojinin göreceli, rölativist çizgisini izliyordu. Türkiye'de 1930'lu yılların

kiye Ankara'ya alınmıştı. Hatta bir aralık İstanbul Esham ve Tahvilat Borsası bile Ankara'ya taşınmıştı.

Köprülü Türk Tarih Tezi konusunda zaman zaman imalı eleştirilerde bulunmuş da pek fazla ileri gitmedi. Kendisi de Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş evresinde "kuru sıkı" tarihçilik yapmıştı. Ancak, çok

bilinen, günümüzde artık "biyolojik antropoloji" diye adlandırılan alandı. Biyolojik antropoloji, özellikle geniş bağlamda insanoğlunun bilimi, "antropoloji" anlamına gelen insan biyolojisinin incelenmesiydi. Geçmişte "fizik antropoloji" insan türleri ile üst evredeki, şempanze ve goril gibi primatlar arasında anatomik karşılaştırmayı ve aynı zamanda çağdaş insanla

Fuat Köprülü'nün romantik tarih yazıcılığını eleştirisi

Yayınladığı W. Barthold'un *İslâm Medeniyet Tarihi*'nde, kendisinin de dahil olduğu bir zamanların romantik tarih yazıcılığını şu satırlarla eleştiriyordu:

"Millî tarih telâkkisinin romantik devrini, Türk nasyonalizmi de tabiatıyla görmüşür: Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkında hiçbir ilmi esasa dayanmayan çok haksız menfî telâkkileri karşısında, bizim romantik tarihçiliğimizin aksâlameli de ister istemez çok müfrit ve mübalâğalı olacaktı ve hakikaten öyle de oldu. Bütün ilmi terâkkîlerin esası olan tenkid

fikrinin inkışalı ve rasyonel çalışma usullerinin yerleşmesi, dünyanın her yerinde olduğu gibi, bizde de 'yarım asırdan fazla bir zamandan beri fasilalarla devam eden' bu romantik tarih devrinin kapatacağıdır. Fakat, yine her yerde olduğu gibi, bizde de bu romantik telâkki, millî tarih tetkiklerine karşı umumi bir alâka uyandırmak ve umumi tarih içinde Türklerin rolünü araştırmaya sevk etmek itibarıyla, psikolojik bir hamle yaratmıştır. Beni, otuz sene evvel, millî tarih araştırmalarına sevk eden ve -insanı ümitsizliğe ve atâlete düşürecek- maddî ve manevî her türlü mâniâlara karşı bu yoldan ayırmayan biricik âmilim de, bu psikolojik hamle olduğunu itiraf etmeliyim... Rasyonalizmden ayrılmamak hususundaki kat'î azmime rağmen, eski yazırlarımda zaman zaman bu romantizmin

tesirleri bulunduğunu saklayamam. Fakat, her şeye rağmen otuz senelik mütemadi bir çalışma esnasında elde edebildiğim müsbet neticeler sayesinde, Türklerin Ortazaman tarihindeki rolleri hakkında mevcut yanlış fikirlerden bir haylisını değiştirmeye muvaffak olduğumu ve birçok Garp âlimlerinin artık o neticeleri kabul ettiklerini, büyük bir memnuniyetle söylemekten kendimi alamıyorum. Ben ilme ve insanlığın iyiyi, doğruya gittiğine inanırlarım; bundan otuz sene evvel olduğu gibi bugün de insanıyetçi Türk nasyonalizminin heyecanını kalbimde ve kafamda taşıyorum. Lâkin, tarih realiteyi ararken, her şeyden evvel ilmi bir hakikatin hizmetkârı olduğumu unutmam... Esasen tarihî hakikat de, Türk milletinin hakiki menfaatinde asla mugayir olamaz."¹⁹

antropolojisi bu dört alt unsurdan üçüne odaklandı. Bunları günümüzde kimi çevrelerde biyolojik antropoloji olarak bilinen fizik antropoloji, arkeoloji ile antropolojik dilbilim. Fizik antropoloji ve arkeoloji Türk Tarih Kurumu'nda işlenirken, antropolojik dilbilim Türk Dil Devrimi'nde işlevsellik kazandı. Atatürk'ün üzerinde ısrarla durduğu Güneş Dil Kuramı antropoloji ile eklemlenmiş bir alandı. Türkiye'de o tarihlerde gündeme gelmeyen kültürel antropoloji ise Cumhuriyet'in toplum mühendisliği anlayışına ters düşüyordu. Bu alan daha Milli Mücadele yıllarında Sıhhiye Vekili Rıza Nur tarafından gündeme getirilmiş ve her ile özgü, kültürel antropoloji bilgileri de içeren *Sıhhi ve İetimai Coğrafya* kitapları yayınlanmaya başlanmışsa da, Şeyh Said İsyanı ile birlikte kültürel farklılıkların üstü örtülmüş, hatta o güne kadar çıkmış olan *Sıhhi ve İetimai Coğrafya* kitapları kütüphanelerden toplatılmıştı. Kültürel farklılıklar üniter bir devlet için "risk" içeriyordu. Türdeş bir toplum anlayışı kültürel antropoloji ile bağdaşmıyordu.

Oysa antropolojik dilbilim, antropolojinin Türkiye'ye girişiyle yaşıttı. *Türk Antropoloji Mecmuası*, tarih öncesi ve ön tarihe yöneldiği ölçüde dil sorununu da gündeme taşımıştı. Özellikle İtalyan filolojisti, biyolojist ve fizyoloji uzmanı Doktor Pietro Tullio'nun alfabe harfleri, söz kökleri ve "fonem"ler üzerine yaptığı araştırmalar bu dergide Türkçe ve Fransızca olarak yer aldı. Profesör Tullio İtalyanca, Almanca ve İngilizce yazdıklarını Antropoloji Enstitüsü'ne göndermiş ve bu yazıların bir kısmı Türkçe ve Fransızca olarak dergide yayınlanmıştı. Yazılar "dil birliğinin onamatopik esaslarını belirliyordu. Profesör Tullio'ya göre ne kadar "fonem" varsa o kadar alfabe harfleri olabiliirdi. Bütün fonemler doğa seslerinden çıkmıştı. Alfabe harfleri havadaki ses akşelerinin (*schallreſſe*) "trase"leri ve doğada dil birliğini gösteriyordu. Doğa bilimleri ile filolojinin yakın bağı kuran Profesör Pietro'ya göre dil bilgisi antropolojinin bir şubesi idi. Filologların "beşeri malumatları" doğa bilgisi yöntemleri

DTCF
Antropoloji
Enstitüsü'nde
öğrenciler.

dişında kuru laftan ibaretti. "Medeniyet tarihinde bir güvercinin alfabe harflerini gagasıyla yazdığını görmek kadar derin ve felsefi bir hâdise yoktu". Bu görüşler 30'lu yılların ortalarında Atatürk'ün öncülüğünde Güneş Dil Teorisi'nde özümlenecekti. Ankara Üniversitesi'nin nüvesini oluşturacak fakülte de kurulurken filolojinin bu denli rağbet görmesi ve fakültenin adına "dil" in eklenmesi de bu anlayışın sonucuydu.

Kısaca Türk dil ve tarih tezleri bir bütündü. Nitekim yukarıda sözü edilen *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*'ı Şemsettin Günaltay, Hasan Reşit Tankut'la birlikte ortak kaleme almıştı. Önsözde bu böyle ifade ediliyordu. Türk dil ve tarih tezleri, 1936'da Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda, 1937'de Bürkeş'te toplanan Uluslararası Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'nin lencüistik sekisyonunda ve yine 1937'de İkinci Türk Tarih Kongresi'nde yerli ve yabancı antropolog, tarihçi ve dil bilginlerine sunulmuştu. "Türk bilgisinin bu en yeni ve dünya ölçüsünde önemli buluş ve görüşleri" ile ilgili kanıtların derli toplu olarak bir araya getirilmesi amacıyla kardeş Türk Tarih ve Dil Kurumları Lencüistik-Etimoloji Kolbaşısı Profesör Hasan Reşit Tankut ve Türk Tarih Kurumu üyelerinden Profesör Şemsettin Günaltay'ı görevlendirmişti. Her iki kurumun işbirliğiyle ortaya konan bu kitap "Kemalist Türkiye'de yeni doğan fikir hareketi"ni simgeliyordu.

30'lu yılların "kültür devrimi"nin ekisini Türk Tarih ve Türk Dil tezleri oluşturuyordu. Bunlardan ilki yedi,

ikincisi ise henüz üç yıllık bir geçmişe sahipti. Buradan da anlaşıldığı gibi Türk Dil Tezi olarak Güneş Dil Teorisi kastediliyordu. 1932 Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ortaya atılmış olan Tarih Tezi Afet Hanım'ın konferanslarıyla Cenevre'de yabancılara sunulmuşsa da, gerek tarih, gerek dil tezlerinin uluslararası camiaya ilk kez Bürkeş'te toplanan Arsiulusal Prehistorik Antropoloji ve Arkeoloji Kongresi'nde tanıtılmıştı. Bu kongrede Tarih Tezi üzerine Afet Hanım, Dil Tezi üzerine ise Hasan Reşit Tankut birer tebliğ vermiş ve bilim dünyasının dikkatini çekmişlerdi. 1937 Türk Tarih Kongresi'nde ise, bu dikkat ve ilgi birdenbire genleşmişti. Kongre ve kongre nedeniyle açılan tarih sergisi, kongreye katılmış olan kırkın beğenisini kazanmakla kalmamış, bu insanların ülkelerine döndüklerinde gözlemlerini değişik kaynaklarda da rlıle getirmelerine vesile olmuştu.

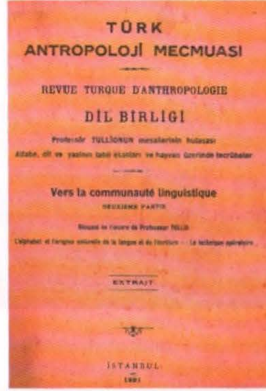
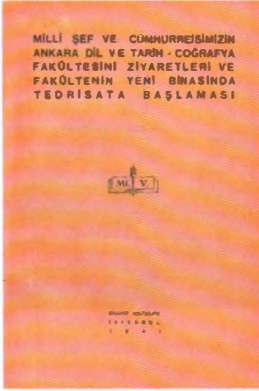
"BRAKİSEFAL" TÜRKLER VE TARİHÇİLİK

Fizik antropoloji, belirtildiği gibi, iki dünya savaşı arası Avrupa bilim dünyasında önemli bir yer işgal etti. 1932, 1937 ve 1943'te toplanan Türk Tarih Kurumu'nun ilk üç kongresinde, antropolojik veriler ile "ırk" sorunsalı gündemini korudu. Ancak, üçüncü kongrede salt tarihe daha geniş yer verilmeye başlanmıştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ilk tarihçilerini yetiştirmiş oluyor ve bunlar 1943 kongresinde ilk tebliğlerini veriyorlardı.

Üçüncü Kongre'nin açılışında Cumhurbakkanı İsmet İnönü yaptığı ot

DTCF'nin yerli binasına taşınması üzerine yayınlanan açılış kitapçığı.

Türk Antropoloji Mecmuası'nın "Dil Birliği" üzerine Profesör Tullio'nun makalesinin içeren ayrı baskısı.

Şemsettin Günaltay ve İstanbul

Şemsettin Günaltay'ın Türk Tarih Tezi üzerine yazdıkları onun şöhretine şöret katmıştı. Bu arada tarih anlayışı nedeniyle ortaya çıkan Ankara-İstanbul ikiliği daha da bir derinlik kazanmıştı. Bu fark Şemsettin Günaltay'ın *Belleten*'de yayınlanan makalesinin giriş kısmında bariz bir şekilde gözleniyordu. Mevün İstanbul'a karşı bir salvo ile başlıyor, Türk Tarih Tezi'ne mesafeli duran Fuat Köprülü'ü hedefliyordu. Fuat Köprülü ile Şemsettin Günaltay'ın arasındaki fay hattı 40'lı yıllarda daha da derinleşecek, giderek muhalefete geçen Fuat Köprülü "Dörtü Takir"e imza koyarak Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alırken Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ile yıldızı parlayan Şemsettin Günaltay, Hasan Saka'nın ardından siyasetin en üst kademesine, başvekilliğe yükselecekti. Şemsettin Günaltay'ın makalesine dönersek bu metnin ilk paragrafları şöyleydi:

"Yedi sene evvel Türk Tarih Tezi ortaya atıldığı zaman, tarihçi geçinen mahdut bilgili bazı zailar dudak bükmeğe, yabancı telâkiklere göre yazılmış eserlerden toplanılan derme çatma bilgilere istinaden ulu orta tenkitler yürütmeğe başlamışlardı. Tarih Tezi hakkında konferanslar vermek üzere Ankara'dan İstanbul'a gittiğim vakit; bazı samim müstesna olmak üzere; böyle bir muhitte karşılaşmıştım. Büyük Türk inkılabının her havresinde afallamış olduklarını daima şahidi olmuş bulduğumuzdan, Tarih Tezi hakkında bilgiye istinad etmeyen

itikatların da sahiplerini utandırmakla nuceuleneceğini biliyorduk.

Esasen, eğer cehalet özur sayılırsa; bu gibi zavallıları maður görmek, haklınasih icaplarındandı. Çünkü İmparatorluk devrinde yabancıların teğallübü altında inleyen ve bütün hakları pâyımâl olan Türk'ün tarihine ancak altı yüz senelik bir kidem verilmiş, İmparatorluğun hakiki müessesileri olan Selçuk Türkleri unutturularak şerefli görülen her şey, imparatorluk camiasının Türk olmayan unsurlarına isnat edilmişti. Bu suretle altı yüz senelik tarihte Türk'e pek az bir şeref hissesi bırakılmıştı.

Gerçi Meşrutiyet devrinin son senelerinde bazı Türk çocukları milli varlığı ve milli tarihi meydana çıkarmak için çalışmaya başlamışlardı. Fakat Mutareke'nin kara günlerinde kara ruhlarla ve yabancı kuvvetlere dayanarak iş başına gelen beysinsiz ve milliyetsiz simalar ilk iş olarak bu masum faaliyeti boğmuş, bu sahada çalışanlar, vazifelerinden uzaklaştırılmışlardı. Böyle bir muhit içinde çok dar bir bilgiye malik insanların karşısında yepyeni bir ufuk açılınca, şaşırmaları, bilir bilmez söylenmeleri, hatta saçmalamaları pek tabii değil midir? Şu halde bunlara kızmak değil, acımak, kamaşan gözlerini yavaş yavaş bu yeni ufuktan taştan şualara alıştırmak, lâzımdır. Birinci Tarih Kongresi bu vazife parlak bir surette ifa etti."

Bu satırlar 1932 Birinci Tarih Kongresi ile 1933 Üniversite Reformu arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koyuyordu. Ancak, makalenin yayınlanmış tarihi 1938 idi. 1933 tasfiyesinin ötesinde hâlâ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki tarihçiler toplanıp konuşuyor, tartışıyor, yazıyor, okuyor, okuyor.

mak üzere devlet ricalinin huzurunda yaptığı açık konuşmasında, Türk Tarih Kurumu başkanı Şemsettin Günaltay "brakisefal" Türklerin tarihindeki yerini şu satırlarla ifade ediyordu:

"Türkler, geriye doğru gidildikçe mazisi derinleşen, yayılan, çok eski bir ırktır. Onun zaman ve mekânlara sığmayan heybetli tarihi, en eski kavimlerin hemen hepsini kucaklamaktadır. Denilebilir ki, Asya tarihi, baştanbaşa kahramanlıklarla dolu Türk tarihidir. Türk tarihi olmaksızın Avrupa ve Afrika tarihlerinin seyrini takip etmek imkânsızdır. Geçmişin karanlık devirlerinden beri; asır asır, zaman olmuş ki eski dünyanın dört bucağında ancak Türk akıncılarının nal sesleri çınlamış, Huvang-hu kıyılarında, Sint ve Ganj boylarında, Fırat ve Tuna sahillerinde, Kızılırmak ve Sakarya kenarlarında, Nil deltasında yalnız Türkün hâkim sesi duyulmuş, bütün bu ülkelerde, zaman zaman, yer yer Türk kültürünün büyük âbideleri kurulmuştur.

Fakat, bizde düne kadar tarihimizin bu önemli kavranmış değildi. Mazimiz ihmal ediliyor, tarihimize altı yüz senelik bir yaş verilmek veya biraz daha ileri gidilerek Selçuklulara kadar çıkılmak yeter görülmüyordu. Ama kökümüz, şanlar ve zaferlerle dolu engin tarihimiz, bilinmiyor veya benimsenmiyordu.

Halbuki Türk tarihi önsüz geçmişten, sonsuz geleceğe doğru, bazen coşarak taştan, bazen dinerek inen; fakat durmadan akan bir varlıktır. Osmanlı tarihi, Selçuk tarihi bir hep değil, bu varlık zincirinin halkaları, büyük Türk tarihinin, öğündüren başarılarla dolu, şanlı fakat muayyen safhalıdır.

İrkimizin büyüklüğünü aydınlatan tarihimiz, bir bütün olarak alınmadıkça, milli enerji kaynağımızın payansızlığı kavranılmış, gerçek benliğimiz bulunmuş olmaz. Nasıl ki düne kadar böyle olmuştu.

Şimşek dehasıyla görüş ufukumuza örten kara bulutları parçalayan Büyük

Ata, her noksanımız gibi bunu da sezdirdi. Türk Tarih Kurumu'nu yaratırken geniş bir program çizdi. Türk çocuklarına bu ufkun gerisinde gizlenen sonsuz ve engin tarihini, müstakil ve üstün bir millet olarak yaşamak için daima muhtaç olacağı heyecan ve enerji kaynağını belirtti.

İlmi metotlarla çalışmak suretiyle, fakat zekâları çemberleyen fikir kapı-tülsyonlarından sıyrılarak, dimağ-ları uyuşturan yabancı prejüleri lönyargıları parçalayarak bu feyizli kaynakları meydana çıkarmayı Türk çocuklarına kutsal bir amaç olarak gösterdi.

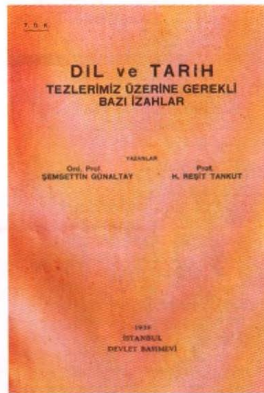

Yolumuz işlenmemiş ve sarptı. Asırların yığıldığı prejülerin tesirleri altında Türk'e hasbî düşman olan ve Türk tarihinin şan ve şerefle dolu sahifelerini karalamaktan zevk alan bir kısım müelliflerin satıklıkları çamurlar yolumuzu örtmekte, açtıkları çukurlar her adımda aşılma-z engeller halinde önümüzde belir-mektedir.

Bunlar, Türk beşîşinden ve ırkından başlamak üzere, kasten yaptıkları tahriiflerle millî tarihimize büsbü-tün başka bir sima vermiş, Türk'e ait şerefleri, başarıları, başkalarına mal etmiş, milâtın iki üç bin sene önce Hazar ötesinden gelerek Yakın Şark'ta insanlığın ilk medeniyet me-şalesini yakan, Türkler gibi kafaların brakışefal, dilleri iltisaki kavimlerin gerçek milliyetlerini bir türlü itiraf etmek istememişlerdir."

SONUÇ:

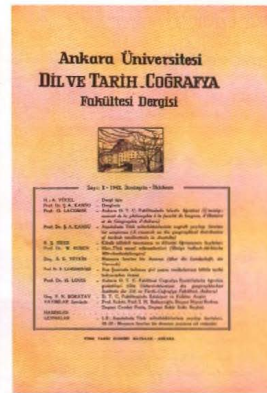
30'lu yılların "kültür devrimi"nin en temel özelliği bilimi din dışı bir ek-sene oturtmasıydı. Hukuk alanında 1920'li yıllarda gündeme gelen laik anlayış, 30'lu yıllarda bilim alanında da kendini göstermişti. Tarihçilik bu dönemde Darwinist bir çizgiye otur-tulmuş, insanlığın evrimi Türk kim-liğinin oluşturulmasıyla özdeşleş-tirilmişti. Daha 1932 yılında, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Şevket Azız Kansu, "dünyada insanın bir tekâmül silsilesinin hayvanlardan insana ka-dar geldiği"ni vurguluyordu.¹⁹

Darwinist Türk Tarih Tezi eğitimin tüm evrelerinde tarih kitaplarına egemen oldu. Daha doğrusu ülkede tek tip ta-rih kitaplarında yer aldı. 1938 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yazıl-mış olan tarih kitapları esas tutula-rak ilkökul beşinci sınıflar için Kültür Bakanlığı'na tüm ülkede okutulmak üzere hazırlanan tarih kitabında "In-sanların ilerleyişi" başlıklı giriş bölü-münde dünyanın ve üzerindeki bitki, hayvan ve insanların yavaş yavaş da olsa sürekli değiştiği, aradan uzun za-manlar geçince büsbütün başka biçim-lere girdikleri, karaların, denizlerin de bu değişime ayak uydurdıkları, bitki-lerin, hayvanların da yerine yavaş ya-vas yeni cinsleri geçtiği ve "insanımı-s maymunlar"dan sonra da insanlar or-taya çıktığı kaydediliyordu.

30'lu yıllarda antropolojik dilbilim ile fizik antropoloji iç içe geçmiş iki

bilim dalı olarak gelişti. Atatürk'ün her ikisine de yönelmesi doğaldı. Bir ulusu inşa ederken tarih kadar dil birliği de aynı öneme haizdi. *Türk Antropoloji Mecmuası* 30'lu yıllar-daki sayılarında dil sorununa geniş yer verdi. Hatta Dil Birliği konusu ayrı baskı olarak da yayınlandı. Kı-saca, 30'lu yıllarda Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezi atbaşı gitmişti. Her ikisi de birbirini destekliyor ve an-tropolojiden güç alıyordu. Bu neden-le tarih kongrelerinde dil sorunu da kapsanıyor, buna karşılık *Türk Dili Belleteni*'i antropolojik bulgulara yer veriyordu. Antropoloji, tarih ve dil üçgeni II. Dünya Savaşı ertesine ka-

Maarif Vekâleti'nin ilse ve ortaokullar için hazırladığı soru kitabı,

Şemsettin Günaltay ve Hasan Reşit Tancu'nun ortak kitabı: *Dil ve Tarih Tezlerimizin Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*,

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yayın organı (tek sayı),

dar sürgit devam etti. Antropoloji bi-liminin birikimi bunu gerektiriyordu. Dil sorunsalı Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı kendi *Belleteni*'nde yo-gunlaştı. *Türk Dil Belleteni*'i tarih *Belleteni*'nden de önce yayına geç-miş, üç dizi olarak 1950 yılına kadar sürmüştü. Türk Tarih Kurumu'nun *Belleteni*'i ise uzun yıllar antropoloji-arkeoloji-tarih üçgenini sürdürdü.

Aynı durum ilk sayısı 1942 Kasım-Aralık aylarında çıkan ve Ankara Üniversitesi *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* adını taşıyan fa-külte dergisinde de gözlendi. Dergi 1946 yılında kurulacak Ankara Üniversitesi'nin de habercisiydi; daha 1942 yılında "Ankara Üniversitesi" başlığını taşıyordu,

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin 1950 yılına kadar ilk heki-

Türkiye’de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O’nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-5

23 NİSAN'IN GAYRİ RESMÎ TARİHİ

MEHMET Ö. ALKAN

Birçok kişi 23 Nisan'ın çocuk bayramı olduğundan ve bu bayramı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiğinden kuşku bile duymamaktadır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı gibi resmi kurumların web sitelerinde ve ders kitaplarında 23 Nisan, "Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bayram" olarak geçmektedir... 23 Nisan dünyanın en eski "çocuk günü" kutlamalarından biri olmakla birlikte, "Milli Bayram" olarak çocuk bayramı değildi. Üstelik Atatürk, 23 Nisan'ı çocuklara armağan etmedi.

23 Nisan 1930 tarihli 7 Gün dergisi.

16 Mart 1920 sabahı Osmanlı başkenti İstanbul işgal edilmiş, Mebusan Meclisi 18 Mart'ta son toplantısını yapmıştı. 19 Mart 1877'de açılan ilk Osmanlı Meclisi tamı tamına 43 yıl sonra 1920'nin 18 Mart'ında tarihe karıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın ertesi gün 19 Mart'ta bütün vilayetlere, müstakil livalara ve kolordü kumandanlarına "Anadolu ve Rumeli Mülâfâa-ı Hukuk Heyet-i Temsilîyesi

Namına Mustafa Kemal" imzasıyla çektiği telgrafta şu cümleler okunuyordu:

"Ankara'da, selahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis, umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir."

Meclis, 23 Nisan Cuma günü öğle namazından sonra 13.45'te, Ankara'ya gelebilen 115 milletvekiliyle toplandı.

Hiç şüphe yok ki 23 Nisan 1920 tarihi Türkiye tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. İşgal edilmekte olan bir ülkede kapatılan parlamento yerine, işgalcilerin erişemeyecekleri bir yerde, Ankara'da parlamento açılmasına karar verilmiş ve kapatılan meclisin üyelerinin davet edilmesinin yanı sıra mümkün olan yerlerde seçim yapılmıştır. İşgalcilere karşı yürütülen siyasal, diplomatik ve askeri savaş olabilecek en meşru zemine ve temsil gücüne, yani bir parlamentoya, TBMM'ye dayanılarak yürütülmüştür. Sonuçta bu muhteşem başarı, herhalde bir ülkenin tarihinde övünçle söz edeceği nadir kutlamalardan birini hak eder.

Günümüzde 23 Nisan, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak kutlanmaktadır. Birçok kişi 23

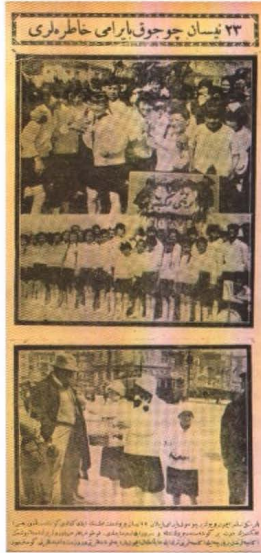
Nisan'ın çocuk bayramı olduğundan ve bu bayramı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiğinden kuşku bile duymamaktadır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı gibi resmi kurumların web sitelerinde ve ders kitaplarında 23 Nisan "Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bayram" olarak geçmektedir. Ancak bu konuda yanlışların ve karışıklıkların yaşandığı açıktır. 23 Nisan dünyanın en eski "çocuk günü" kutlamalarından biri olmakla birlikte, "Milli Bayram" olarak çocuk bayramı değildi. Üstelik Atatürk, 23 Nisan'ı çocuklara armağan etmedi. Daha ilginç, aşağıda okuyacağınız gibi, 1921'den beri kutlanmakta olan "23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı" ile 1925'ten beri Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kutlamakta olduğu 23 Nisan "Çocuk Bayramı"nın alalecele ve trajikomik bir şekilde "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" halinde birleştiren 12 Eylül darbesi sonrasında Org. Kenan Evren oldu. Hem de "milli egemenlik" bayramı derken, milli egemenliğin tecelli ettiği TBMM'yi kapattıkları bir ortamda.

İLK —İSTANBUL MERKEZLİ-HİMAYE-İ ETTFAL CEMİYETİ

Osmanlı modernleşmesinde çocuk konusunun gündeme gelmesi 1850'li

yıllara kadar geri gitmekle birlikte "Çocuk Bayramı" fikrinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından II. Meşrutiyet döneminde icat edildiği ve ilk kez 2 Mayıs 1916 tarihinde kutlandığı anlaşılmaktadır. Bunun biraz da dönemin savaş ortamına bağlı paramilitar örgütlenmeleri teşvik etmekle ilgisi olduğu açıktır. O dönemde *Tanin* gazetesinde yayınlanan habere göre Mayıs'ın ikinci günü "Çocuk Bayramı" olarak kabul edilmiştir. Bayramın İstanbul'da düzenlendiği ve İstanbul'daki vakıf okulu çocuklarının katılımı ile bir kutlama yapıldığı anlaşılmaktadır.¹ Bu aynı zamanda Türkiye'de 1912'de Balkan Savaşları'yla başlayan, I. Dünya Savaşı ile devam eden ve nihayet 1922 yılına kadar neredeyse aralıksız süren Milli Mücadele'nin başlıca mağdurlar çocukların gündeme geldiği bir dönemdir. İlk Himaye-i Etfal Cemiyeti-i Umumiyesi' (HEC) (bugünkü anlamda Çocuk Esirgeme Kurumu) de bu sıralarda 6 Mart 1917/1337'te İsmail Canbulat'ın başkanlığında İstanbul'da kuruldu ve yaklaşık 7 yıl aralıksız hizmet verdi. Daha sonra Cavid Bey ve Besim Ömer Paşa'nın başkanlık edeceği derneğin hem İttihatçılarla hem de Masonlarla yakın ilişkisi olduğu,² daha ilki hükümetin İttihaden İttihad ve Terakki Hükümeti'nin/Partisi'nin de desteği ile yoğun ve etkili bir faaliyet içine girdiği anlaşıyor.³ Çocuklar için çok önemli katkılar yaptığına da hiç kuşku yok.⁴ Anlaşılan o ki İstanbul merkezli cemiyet, kendisinden 4 yıl sonra, dönemin siyasi galibi Ankara'nın denetiminde kurulan HEC karşısında sükütu seçecek, adeta onun İstanbul şubesi-ne dönüşecektir. Hatta izleyen yıllar-

da İstanbul merkezli HEC'in yaklaşık 7 yıllık deneyimi unutulacak, resmi yayınlarında kurulmamış ve yaşanmamış farz edilecektir.⁵ Örneğin 1939 ve 1959 yıllarında yayınlanan Çocuk Esirgeme Kurumu tarihçelerinde, İstanbul merkezli HEC'in adı bile geçmeyecektir.⁶

Öte yandan İstanbul merkezli HEC'in Masonlar tarafından kurulmasının belirtilmesikonusunda Cumhuriyet'in başlılarında bir rahatsızlık yaşandığı anlaşıyor. Zira İstanbul merkezli ilk Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin adının bile tarihten silindiği bir sırada, 6 Şubat 1934 tarihli *Vakit* gazetesinde Masonların yaptığı işler arasında Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni kurması da sayılıyor, Ankara merkezli HEC reisi Fuat (Umay) tarafından 1934 yılının Çocuk Haftası'nda hemen bir savunma yapıldığı görülür. Umay'a göre aslında ilk Himaye-i Etfal Cemiyeti 1908'de Kırklareli'nde kurulmuş ve Balkan Savaşı'na kadar da düzenli çalışmıştır. Sonradan kurulan İstanbul merkezli HEC'in ise bütün Türkiye'yi kapsayarak Kırklareli'ni de içine aldığından bahsedilmiş ancak bu iki kuruluşun yalnızca "öksüz ve yetim" çocuklarla meşgul olduğu yazılmıştır. Umay'a göre "Asıl 1921'de Ankara'da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ismiyle ihyaen tesis edildikten

sona cemiyet şumullu manasıyla çalışmağa başlamıştır."⁷

ANKARA'DA "İHYAEN" KURULAN -İKİNCİ- HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ

İlgincir ki İstanbul merkezli HEC etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürürken Ankara'da 30 Haziran 1921/1337'de aynı adla, yani Himaye-i Etfal Cemiyeti adıyla yeni bir dernek kurulmuştur.⁸ Cumhuriyet'in çocuk politikasının başlıca şekillendiricisi olacak olan⁹ Ankara merkezli bu HEC'in "ihyaen", yani yeniden, güçlenerek gibi bir anlamı içerecek tarzda kurulduğunun ifadesi de ilginçtir. İstanbul HEC'in etkin üyesi ve Kırklareli (Kırklareli) şubesi başkanı Fuat (Umay) Bey, Ankara HEC'in genel başkanı olacaktır.¹⁰ Dernek özellikle Milli Mücadele'nin başlıca mağdurları olan sivil ve yazi yetimleri için çalışacaktır.¹¹ Cemiyet, 1923 yılında kendisine gelir getirecek şekilde "şefkat pulları" çıkarma ve rozet satışı izni konusundaki düzenlemeyi-Fuat Umay'ın gayretleriyle TBMM'den geçirmeyi başarmıştır.¹² Yine aynı yıl Fuat Umay Amerika'ya gitmiş ve Amerika'daki Türk vatandaşları ve çeşitli kurumlardan ciddi miktarlarda yardım toplamıştır. Bu yardımlarla birçok bina ve hizmet yapılmıştır.¹³ Cemiyetin kısa sürede geliştiği ve destek gördüğü İslamiyet ile "himaye-i etfal" arasındaki kuvvetli ilişkinin vurgulandığı görülür.¹⁴

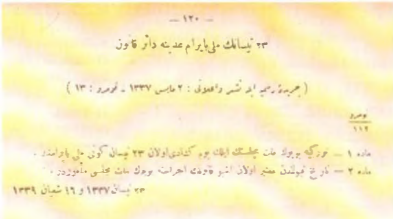
Kısaca 1921 yılından itibaren aynı anda ve aynı adla bir Ankara, diğeri İstanbul merkezli iki farklı Himaye-i

Kırklareli Mebusu Dr. Fuat Umay, 1921.

23 Nisan 1927'den bir gazete kütürü. Fotoğrafın üzerinde "Çocuk Bayramı Hatırası" yazıyor.

23 Nisan 1928 Cumhuriyet ve "Çocuk Günü" başlıklı bir yazı.

Etfal Cemiyeti faaliyet göstermeye başlamıştır. Ankara merkezli HEC'in kurulduğu sıralarda dostane ilişkiler gözlenmektedir. Hatta bir ara Ankara'nın, İstanbul HEC'e temsilci göndermesi bile söz konusu olmuşsa da bir müddet sonra iki HEC arasında gerilim yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. İki ayrı HEC nedeniyle bağışçıların da kafasının karıştığı ve özellikle İstanbul'daki HEC'in topladığı bağışların düşmeye başladığı görülmektedir.

No:22-23Nisanın Millî bayram eddina dair kanun[2]
23 Nisan 1337 ve 16 Şaban 1339

[Ceridei resmîye ile neşr-i ilân: 2 Mayıs 1337-Sayı 12]
Kanun No: 112

MADDE 1 - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk yevmi kışad olan 23 Nisan günü Millî bayramdır.
MADDE 2 - Tarihî kabûlünden müteber olan işbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memdurdur.

[1] Kanunun teklîlî tarîhi: 20 Nisan 1337
Müzakeret tarîhi: 21 - - -
Zatın ceridesi: Çeltik - 10 - - -
Sahife: - 88, 89

[2] Kanunun teklîlî tarîhi: 23 Nisan 1337
Müzakeret tarîhi: 23 Nisan 1337
Zatın ceridesi: Çeltik - 10 - - -
Sahife: - 88, 89, 90, 91, 92, 93

23 Nisan'ın bayram olmasına dair eski ve yeni harflerle yayımlanan kanun.

İSTANBUL HEC'İN İCADI "HİMAYE-İ ETFAL VE YETİMLER GÜNÜ"

İstanbul merkezli HEC kendisine gelir sağlamak için "Büyük hemşirem" diye tanımladığı "Hilal-i Ahmer Cemiyeti" yani Kızılay'dan ilham alarak senede bir günü "Yetimler Günü" olarak kabul etmiş ve gelir sağlamak için rozet dağıtımını yapmak ister. Bu amaçla HEC 1922 yılının Kurban Bayramı'nın ilk günü olan 5 Ağustos 1922 gününü "Himaye-i Etfal ve Yetimler Günü" ilan eder ve rozet dağıtarak yardım toplamak için İstanbul Hükümeti Dahiliye Nezaretine başvurur. Bu başvurunun akıbeti konusunda bilgimiz bulunmamaktadır.

Aynı yılın sonuna doğru Milli Mücadele zaferlerinin rüzgarını arkasına

alan Ankara merkezli HEC, İstanbul merkezli HEC'i adeta yutmaya başlayacak ve 1924'ten itibaren de tamamen Ankara'nın bir şubesi haline gelecektir. Daha ilginç Ankara merkezli HEC kurulurken, İstanbul merkezli HEC'in nizamnamesini ve amblemini bile neredeyse olduğu gibi almıştır. Aynı tarihte Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esası yayınlamış. Bu nizamname ikincisene kongresinde "tadilen tanzim" edilmiştir.¹⁸ Kapağındaki çizim, İstanbul merkezli Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni çağırıştır. Resmin altında ise şu yazılıdır: "Bugünün çocukları yarının büyüklüğü."

23 NİSAN NASIL BAYRAM OLDU? TÜRKİYE TARİHİNİN İLK MİLLÎ BAYRAMI

23 Nisan başlangıçta yalnızca "milli bayram" olarak kabul edilmiştir, çocuk bayramı ile ilgisi yoktur.¹⁹ Bilindiği gibi TBMM 23 Nisan 1920'de açıldı. İlk yıldönümünde, yani 23 Nisan 1921'de açılış günü "milli bayram" olarak kabul edildi. Bayram olması için kanun teklifi 23 Nisan 1921 (1337)'de verilmiş, görüşmelere hemen başlanmış ve aynı gün bayram olarak kabul edilmişti. Tek maddelik bir kanundu.²⁰

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk yevmi kışad[ı] açılış günü[ne] olan 23 Nisan günü Milli Bayramdır."

Millî Mücadele'nin ilk bayramıydı, lakin bayramın adı yoktu, yasa metninde "Millî Bayram" olarak geçiyordu. Üstelik çocuklara da armağan edilmemişti. Aslında 1981 yılına kadar da çocuklara "armağan" edilmeyecekti.

23 Nisan'ın 1921'de bayram olarak kabul edildiği haberinin duyulmasıyla Ankara'da halk tezahürat yapmıştı. Ama adı olmayan bu "Millî Bayram" için asıl kutlama ertesi yıl, yani 1922'de yapıldı. Ankara'da resmî ve özel kurumlar tatil edildi. Ancak işgal altındaki İstanbul'da kutlama yapılamamıştı. Bununla birlikte Darülfünun ve yükseköğretim öğrencileri TBMM başkanlığına çektikleri telgraflarla "mukaddes" diye niteledikleri millî bayramı kutluyordular.²¹ Aynı gün 23 Nisan 1922'de Ankara'da yayımlanmakta

olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde manşetten şu cümle okunuyordu: "Bu Gün 23 Nisan Türklerin ve Müstakbel Nesiller İçin En Büyük Bayramdır".

Kutlamalar meclisin açılış günü içindi. Adı olmayan bayram için gazetelerde "Hâkimiyet-i Milliye Bayramı", "İstiklâl Günü", "Meclis Bayramı" gibi isimlerle rastlanıyordu ama "Çocuk Bayramı" diye bir ifade ortada yoktu.²² Ankara halkı törenleri izlemek üzere meclise gitmişti. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, mecliste kutlamaları kabul eder, sona geçit resmi sırasında balkona çıkarak askerleri ve öğrencileri selamlar. Törenin ardından küçük bir kız Paşa'nın yanına gider ve kumaşa kırmızı ile (23 Nisan) yazısı işlenmiş pek zarif bir takvimi "millî bayram hatırası" olarak verir. Paşa çocuklarla beraber bir müddet oturur. Ama bu olayın "çocuk bayramı" ile hiçbir ilgisi yoktur.

25 Nisan'da yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi bu ilk millî bayramı daha ayrıntılı anlatıyordu. Gazetede yayınlanan haberlerden biri "Millî Bayram-Anadolu'da Tezahürat" iken, diğeri "23 Nisan Takvimi" başlığını taşıyordu. Meclisin açılış günü Anadolu'da da kutlanmıştı. Lâkin ortada "çocuk bayramı" diye bir ifade ve ibare yoktu.

"HİMAYE-İ ETFAL GÜNÜ" VEYA "ROZET BAYRAMI"

Bu aşamada 23 Nisan'ın nasıl olup da "çocuk bayramı" haline geldiğini yıl yıl örnek vererek açıklamak gerekiyor. Daha önce belirttiğimiz gibi 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin açılış günü, ertesi yıl yani 1921'de "millî bayram" olarak kabul edilmiştir. Aynı yılın 30 Haziran tarihinde de Ankara'da yeni bir HEC kurulmuş ve kısa süre sonra kamu yararına çalışan derneklere sayılarına karar verilmiştir.²³ HEC kendisine gelir sağlamak üzere, 1922 yılı başında Himaye-i Etfal Cemiyeti pulu bastırma hakkı da elde etmişti.²⁴

Bazı kaynaklarda HEC'in 1923'ten beri Çocuk Günü veya Bayramı kutlaması yaptığı yazılmakla birlikte, dönem

basını tarandığında böyle bir gün veya bayram adına rastlamıyoruz. Yalnızca 23 Nisan, TBMM'nin açılış günü olarak kutlanmaktadır. Örneğin 25 Nisan'da yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye* "23 Nisan Emsalsiz Bir Bayram Günü Oldu" diye haber yapmıştır.²⁶

Ertesi yıl 1924'te Ankara merkezli HEC, 23 Nisan'da halkın göğsüne taktığı rozet karşılığında para toplama iznini kullanmış ve gelir elde etmiştir. Bu nedenle gazetelerde 23 Nisan "rozet bayramı" diye anılmıştır. Meclisin açılış günü kutlaması ise gazetelerde "İstiklal günü" veya "hâkimiyet-i milliyeye günü" diye adlandırılıyordu.²⁶

23 NİSAN'LARIN BULUŞMASI: "23 NİSAN HİMAYE-İ ETFAL GÜNÜDÜR"

HEC 1925 yılından itibaren 23 Nisan gününü "himaye-i etfal günü" olarak ilan etmişti. Bu bir dönüm noktasıdır.²⁷ Zira bir yandan TBMM'de kutlanan resmi ve millî bayram olan 23 Nisan ile HEC'nin ilan ettiği "çocuk günü" olan 23 Nisan ilk kez örtüşmüştü. Falih Rıfkı İltaylı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine "Çocuklarımız İçin" başlıklı bir yazı yazmış ve başlığın altında "23 Nisan Himaye-i Etfal Günüdür" ibaresini kullanmıştı.²⁸ Benim görebildiğim kadarıyla bu tarih, dünya tarihindeki en erken millî çocuk günü kutlamasıdır. Amerika'nın kimi eyaletlerinde özellikle kilise merkezli bazı çocuk günü kutlamaları olmakla birlikte, ilk kez millî düzeyde bir gün kabul edilmiş olmaktadır.

HEC 23 Nisan'ı "himaye-i etfal günü" ilan etmiş ve kutlamalar yapmakla birlikte başında 23 Nisan TBMM'nin açılışını simgeleyen millî bir gün olarak işlenmiştir.²⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*'de, "İstiklal-i tamminen sene-i devriyesi" yani "Tam bağımsızlığın yıldönümü"³⁰ olarak adlandırılan 23 Nisan'ın biraz sönük geçtiği ifade edilmiştir.³¹

"23 NİSAN TÜRKLERİN ÇOCUK GÜNÜDÜR"

HEC ertesi yıl, 1926'nın 23 Nisan'ını "himaye-i etfal günü" yerine "çocuk

günü" olarak adlandırmıştır. Artık bir yandan TBMM'de kutlanan resmi ve millî bayram olan 23 Nisan ile diğer yandan HEC'nin ilan ettiği "çocuk günü" ayrı ayrı iki etkinlik olarak, ama aynı gün kutlanmaya başlayacaktır. Bu iki bayramı anlatan haberler de gazetelerde ayrı ayrı yer alır. Örnek olarak 23 Nisan 1926'da *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde iki manşet dikkati çeker. Birincisi "Bugün Türk Devletin Tarihî Bayramlarından Biridir-23 Nisan'da Türk Milleti Anadolu'da Kendi Kendini İdareye Başlamıştır" şeklindedir. Haber 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan meclisin önemini anlatır. Bu haberin altında ikinci bir haber daha dikkat çeker: "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür: Bugün yüreklerden şefkatin taşması ve hamiyetin coşması elzem olan bir gündür."³²

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin "çocuk günü" olarak 23 Nisan'ı seçmesi o dönemde yayınlanan birçok makalede övgüye konu olacaktır.³³ Ruşen Eşref Ünaydınlı bu konuda yazdığı "23 Nisan ve Himaye-i Etfal" başlıklı bir yazısında HEC'i överken, iki ayrı bayramı şöyle ifade ediyordu. "Büyük Türklerin milletçe sevindiği gün olan 23 Nisan, küçük Türklerin de milletçe düşünüldüğü gün olsun."³⁴

İLK "ÇOCUK BAYRAMI" — ÇOCUK ALAYI- ÇOCUK BALOSU

1925'ten itibaren HEC'nin "himaye-i etfal günü" veya "çocuk günü" olarak kutladığı 23 Nisan, 1927 yılından itibaren günümüze kadar gelecek şekilde "Çocuk Bayramı" olmuştur.

Hakimiyet-i
Milliye, 24 Nisan
1929.

Bir başka deyişle 23 Nisan, HEC'nin kabul ettiği şekliyle "Çocuk Bayramı" adıyla resmen ilk kez 1927 yılında kutlandı. 22 Nisan 1927 tarihinde, yani 23 Nisan'dan tam bir gün önce yayınlanan gazetelerde, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bir beyannamesi ve ilanı yer almıştı. İlandaki şu cümle dikkat çekicidir:

"Büyük Millet Meclisinin ilk toplantığı tarih olan Nisanın 23. günü Himaye-i Etfal Cemiyetince 'Çocuk Bayramı' günü olarak kabul edilmiştir."

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ BEYANNAMESİ

"Millet Meclisimizle millî devletimizin Ankara'da ilk teşekkülüne müsadif olan gün Cemiyetimizce 'çocuk günü

Cumhuriyet,
23 Nisan 1929.

olarak tespit edilmiştir. Bize yeni bir vatan ve yeni bir tarih yaratıp bırakan mübarek şehitlerle fedakâr gazilerin yavruları fakrüzaretin evlatları ve nihayet alelittlak bütün muhtaç-ı himaye-i vatan çocukları namına milletin şefkatli ve âlîcenap hissiyatına müracaat ediyoruz. Kadın, erkek, genç, ihtiyar hatta vakti ve hali müsait çocuklardan mini mini vatandaşları için yardım bekliyoruz,

Her hamlesini başka bir şân ve muvaffakiyetle temevvüç eden milletimizin, yarın azami derecede muavenet göstermekle beraber, çocuk gününün layıkı veçhiyle neşeli ve parlak geçirilmesi için ayrı derecede alaka ve müzaheret göstereceğinden emin olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, şimdiden arz-ı şükran eder”⁵⁵

İlk çocuk bayramının kusursuz ve parlak geçmesi için kutlama programı HEC tarafından titiz bir şekilde hazırlanmıştır. Program ilginç bir madde ile başlıyordu. Ankara’da bulunan bütün araba, otomobil ve otobüsler, Numune Hastanesi ile Erkek Lisesi arasındaki meydanda bayraklar ve çiçeklerle süslenmiş olarak, saat 9.00’da toplanacaktı. Yine aynı yerde toplanan çocuklar bu arabalara bindirilerek gezdirilecekti, Çocuk Alayı olarak adlandırılan çocukların yürüyüşü sonrasında, çocuklar, “Çocuk Sarayı’na davet edilerek onlara şeker ve pasta ikram edilecek, oyun-

caklar verilecek ve milli hâkimiyet bayramı hakkında konuşmalar yapılacaktı. Sonra da salıncak ve oyuncakların olduğu yere çıkarılacaklar, orada öğlene kadar oynayacaklardı. Gece ise fişekler patlatılacak, Karagöz oynatılacaktı. En önemlisi saat 17.00 ile 20.00 arası da bir “Çocuk Balosu” tertip edilecekti.

1-Ankara’daki bütün araba, otomobil ve otobüsleri Numune Hastanesi ile Erkek Lisesi arasındaki meydanda bayraklar ve çiçeklerle süslenmiş olarak sat 9.00’da toplanacak.

2-Bütün çocuklar da kendi arabalarına binerek, olmayanlar cemiyetin arabalarına binerek saat 9.00’da toplanacak,

3-Herkes araçlara bindikten sonra alayın önüne mızıkla geçecek ve ön-

görülen güzergâhta gidilmeye başlanacak.

4-Alay cemiyet merkezine Çocuk Sarayı önünde bisikletliler ve izciler tarafından selamlanacak ve cemiyet başkanı Fuat Bey diğer yetkililer tarafından karşılanacak.

5-Çocuklar Çocuk Sarayı’na davet edilerek şeker ve pasta ikram edilecek, oyuncaklar verilecek ve milli hâkimiyet bayramı hakkında bilgi verilecek.

6-Sonra da salıncak ve oyuncakların olduğu yere çıkarılacak, orada öğlene kadar oynayacaklar.

7-Öğleden sonra sabahki gibi davullar çalarak bando mızıkla ile salıncak ve beşik kayıklarda çocuklar eğlendirilecek ve pehlivanlar güreşecek.

8-Gece fişekler patlatılacak, Karagöz oynatılacak, hikâyeler anlatılacak.

9-Saat 17 ile 20 arası da bir çocuk balosu tertip edilecekti,

10-Gece de çocuklara telsiz telefonla İstanbul, Paris, Berlin, Moskova konserleri dinletilecek ve eğlenceler gece yarısına kadar sürecek.⁵⁶

23 Nisan 1927 günü yayınlanan gazeteler hem TBMM açılması anlamında 23 Nisan “Milli Bayramını”, hem de HEC tarafından kurum günü olarak ilan edilen ve ilk kez kutlanacak olan 23 Nisan Çocuk Bayramı’nı haber yapmışlardı. Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa da çocuk gününün sevinçle kutlanmasını arzu ediyordu. Ancak Gazi Paşa çocuk bayramına katılmamıştı.⁵⁷ Ertesi gün gazetelerde çocuk bayramına ilişkin birçok haber ve fotoğraflar yer alıyordu.⁵⁸

“23 NİSAN BAYRAMI” “YETİM VE ÖKSÜZ BAYRAMI”

Cumhuriyet gazetesi 1928 yılında “23 Nisan Bayramı” şeklinde başlık atmıştır. Hemen altında şunlar yazılıdır: “Bugün Büyük Millet Meclisi’nin Açıldığı Günün Yıl Dönümü ve Yetim ve Öksüz Yavruların Bayramıdır.”⁵⁹

Zaman, 24 Nisan
1935.

bazı spor kulüpleri her ayın 23'ünü "çocuk günü" ilan edecekti. Bunlardan biri o dönemde yeni kurulmuş bir spor klübü olan Ateş-Güneş Kulübü'yü.⁴⁸

"ÇOCUK BAYRAMI" OLARAK "23 NİSAN"İ KİM BULDU, KİM ARMAĞAN ETTİ?

TBMM'nin açılış günü, 1921 yılından itibaren "milli bayram" olarak resmi bir şekilde kutlanmaktadır. Diğer yandan 1925 yılından itibaren de HEC'in kurum günü olarak kabulettiği "Çocuk Günü/Bayramı/Haftası" aynı gün kutlanmaya başlamıştır. HEC'in icat ettiği kurum günü "Himaye-i Et-fal Günü", "Rozet Bayramı", "Çocuk Günü", "Yetim ve Öksüz Bayramı", "Çocuk Bayramı" ve nihayet "Çocuk Haftası" gibi isimlerle anılmıştır.

Bu aşamada 23 Nisan gününü çocuklara özel bir gün olarak kim önerdi, sorusunu cevaplamak gerekir. Bu doğru bildiğimiz yanlışlardan biridir ve "Atatürk 23 Nisan'ı çocuklara bayram olarak armağan etti" şeklinde ifade edilmektedir. Budoğrudegildir. Hatta 1929'da ilk kez yayınlanan *Çocuk Haftası* dergisine çocukları olan Meclis Başkanı Kazım Özalp, Başbakan İsmet İnönü gibi isimler yazı ve fotoğraf vermişlerdir, ancak Reiscumhuriyet yazısı bile yer almamıştır.⁴⁹ Aslında 23 Nisan'ın bir çocuk günü/bayramı olarak kabul edilmesini HEC'in uzun süre başkanlığını da yapan Kırklareli Milletvekili Fuat Umay'ın önerdiği anlaşılmaktadır.⁵⁰ *Çocuk Haftası*'na yazdığı ilk yazıda da 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olarak kabul edilmesi ile ilgili şunları yazar: "...Cemiyet şümüllü vazifesinde muvaffak olmak için halkımızın

çocukla alakasını tez'ti maksadile 23 Nisan Çocuk Bayramı'nı ihdas etmiş ve üç dört seneden beri vatânın her tarafında pek güzel bir surette tes'it olunan Çocuk Bayramı'ndan cesaret alarak bu bayramı 'Çocuk Haftası' namıyla yedi güne teşmil etmiştir. Haftanın mebd'i 23 Nisan'dır'.⁵¹

Fuat Umay'ın, HEC'in 1925 yılındaki bir toplantısında bu konuyu önerdiği ve HEC'in de bunu resmi gün olarak kabul ettiği ve dolayısıyla 23 Nisan'ı çocuklara bir gün/bayram olarak armağan eden kişinin Fuat Umay olduğuna kuşku yoktur. Fuat Umay'a esin kaynağı olan kişinin de Yunus Nadi olduğu anlaşılmaktadır. Zira 23 Nisan 1929'da Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında, 23 Nisan'ın çocuk günü olması fikrini ilk ileri süren kişinin —Fuat Umay'ın da belirttiği gibi— kendisi

24 Nisan 1981 tarihli *Hürriyet* gazetesi. Çocuklar Kenan Evren'i (üstte) ve Necdet Ürgü'ü (altta) ziyaret ediyorlar.

Bayramların birleşmesi ve en tuhaf 23 Nisan Bayramı

1920 yılında ülke işgal ediliyor, işgalciler İstanbul'daki Mebusan Meclisi'ni kapatıyorlardı. İşgalcilerin meclis kapattığı bu ülkede Ankara'da, Milli Hâkimiyet'in/Ulusal Egemenliğin simgesi "Hâkimiyet Milletindir" ifadesinin mekânı olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da hemen yeni bir meclis açılıyordu. Oysa 12 Eylül 1980 darbesiyle, 23 Nisan 1920'de, Türkiye tarihinin en zor koşullarında açılan bu meclis kapanmıştı.

Garabet bununla sınırlı kalmayacaktı. Gerçekten de 12 Eylül darbesi, milli egemenliğin tecelli ettiği TBMM'yi kapatmıştı, lakin bu arada "Ulusal Egemenlik Bayramı" olan 23 Nisan da yaklaşmaktaydı. Ortada büyük bir çelişki vardı. 1935 yılındaki yasaya göre "Ulusal Egemenlik Bayramı" olarak tanımlanmış olan 23 Nisan, Türkiye'nin en eski "Milli Bayramı" olarak 1922 yılından beri kullanılmaktaydı. Ama açılış günü kutlanan, bayramı olan TBMM ortada yoktu. Kenan Evren, 23 Nisan'ın yaklaşmakta olduğunu fark edince durumun vahametini de fark ettiği için olsa gerek hemen yeni bir yasa hazırlanması için emir verdi. 23 Nisan'dan yaklaşık bir ay önce, 17 Mart

1981'de kabul edilen ve 19 Mart'ta *Reasmi Gazete*'de yayınlanan "Ulusal Günümler ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun"⁵² ile bayramın adı "Ulusal Egemenlik Bayramı" olmaktan çıkmış ve "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak değiştirilmişti. Kanunda ilk kez "Ulusal Egemenlik" ile "Çocuk Bayramı" birlikte kullanılmıştı. Kanun metni şu cümle ile devam ediyordu: "Bugün ana ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır." Böylece TBMM'nin kapattığı ortamda yıllardan beri fiili olarak birleşmiş olan iki bayram resmi olarak birleştirilmiş ve "Çocuk Bayramı" olarak tanımlanmıştı. Üstelik Evren'in isteği ile bayramı yalnızca anaokulları ile ilkokul çocukları kutlayabilecekti.⁵³

Doğrusu ortada ne bayram kutlayacak büyükler, ne büyüklerin kutlayabileceği bir "milli egemenlik", ne de "meclis" vardı. Meclisi kapatılmış bir ülkede TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan'ın kutlanması, tarihe geçecek kadar büyük bir tuhafıktı. Bu nedenle 23 Nisan günü TBMM'de çocuklara yalnızca yemek yedirildi. İstanbul'da durum daha da tuhaftı. Milli Egemenlik gününle, general üniforması giymiş çocuklar Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Ürgü'ü ziyaret ediyorlardı...

Darbeciler 1983 seçimleri yaklaşırken, bayramın yalnızca "ana ve ilkokul çocuklarıyla" kutlanan bir bayram olmasına neden olan ve yasadaki yer alan "Bugün -23 Nisan'da- ana ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır," cümlesini yasadan çıkartacaklar ve yalnızca ana ve ilkokul çocuklarının kutladığı bayram olması durumunda son vereceklerdir. Zira parlamento açılmak üzeredir...

Tam da bu sıralarda 23 Nisan'ı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği şeklindeki efsane daha yoğun olarak işlenmeye başlandı. Oysa Atatürk bu günü çocuklara armağan etmemişti. Çocuk Bayramı anlamında, Atatürk'le ilgisi de yoktu.⁵⁴

Ve bir not olarak kaydedelim ki TBMM'yi kapatan, bayramın adını değiştiren Milli Güvenlik Kurulu, 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın ardından, 5 Mayıs 1981 tarihinde, 51 no'lu Milli Güvenlik Kurulu kararı ile Türkiye'ye "Çocuk Bayramı" armağan eden Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nu da feshetmiştir.⁵⁵

olduğunu yazmaktadır.⁵² Yunus Nadi, Amerika'da, New York'ta gördüğü bir çocuk yürüyüşünden ilham alarak böyle bir şeyi çok istediğini yazıyor.⁵³ Fuat Umay da 1923'te Amerika'ya yaptığı bir yolculuk dönüşünde "çocuk günü" konusu fikrini geliştirmiştir. Amerika'da tanış olduğu çocuk haftasından etkilendiğini 1929'da yayınlanan *Çocuk Haftası*'nda yazdığı yazıda belirtiyor.⁵⁴ Kendisi ile aynı tarihlerde Amerika'da olan Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel⁵⁵ de bu konudan söz etmektedirler. Fuat Umay'ın Amerika'ya gittiği tarihlerde, 8 Nisan 1939/1923'te New York Himaye-i Etfal Kongresi vardır ve HEC bu kongreye katılmıştır.⁵⁶ Amerika'da da 1850'lerden itibaren çeşitli eyaletlerde kiliseler öncülüğünde Çocuk Bayramı (Children's Day) kutlamaları yapıldığı bilinmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'deki Çocuk Günü/Bayramı konusunda 1920'lerin başında Amerika'da bulunan ve çeşitli vesilelerle de bir araya gelmiş olan Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Fuat Umay'ın etkilendikleri, Yunus Nadi'nin de bu konuda fikir verdiği açıktır. Sonrasında Fuat Umay Çocuk Günü/Bayramı konusunu HEC'e önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir.

Sonuçta HEC 1925 yılından itibaren Childeren's Day anlamında "Çocuk Günü"nü kutlamaya başlamıştır.⁵⁷ İki bayramın aynı bayrammış gibi algılanması ve bayramı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiğinin sanılması konusundaki karışıklık ileriki yıllarda ortaya çıkaracaktır.

ÇOCUK ESİRGEME KURUMU'NUN TÜZÜĞÜNDE ÇOCUK GÜNÜ

Kutlamaların başlamasından bir süre sonra HEC'in nizamnamesinde "23 Nisan cemiyetin çocuk günüdür" yazacaktır.⁵⁸ 1929 yılında "23 Nisan Çocuk Bayramı" ve "23 Nisan Çocuk Haftası" ifadeleri kurum yayınlarında resmîleşmiştir.⁵⁹ Artık ismi Çocuk Esirgeme Kurumu olan HEC'in 1935 tarihli "Anayasasında" madde aynen şöyledir:

"Madde 61- (I)- 23 Nisan Kurumun çocuk günüdür. Çocuğa müteallik hususatin tespiti, takriri ve neşri bugün azami derecede icra; ve çocuk bayramları tertip etmek suretiyle, muhitin nazarı dikkati çocuğa tevcih edilir.

(2)- 23 Nisan ve 29 Teşrinievvel günlerinde Çocuk Esirgeme menfaatine rozet tevzi olunur."⁶⁰

Bu ifade izleyen yıllarda "23 Nisan Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası"⁶¹ ve 1950 tüzük tadil projesi ve 1951 Tüzüğü'nde ise "23 Nisan Milli Egemenlik Günü Kurumun Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftasının ilk günüdür (madde 9)"⁶² şeklindedir. Aynı ifade 1957 tarihli tüzükte tekrarlanır, ancak "Milli Egemenlik" kavramı "Milli Hâkimiyet" şeklinde değişmiştir.⁶³

2. maddesiyle, resmen "genel tatil günü" olarak ilan edildi. Artık bir de adı vardı. Yasada 23 Nisan için "Ulusal Egemenlik Bayramı" ifadesi kullanılmıştı. 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü tatil olacaktı. Ama "Çocuk Bayramı" diye bir ifade yasa metninde yer almayacaktı.⁶⁴ Çocuk Bayramı, Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kutlanan bir gündü, bu anlamda millî/resmî bir bayram değildi.

Ulusal Egemenlik Bayramı olarak 23 Nisan ile Çocuk Bayramı olarak 23 Nisan iki ayrı bayram olmasına rağmen adeta tek bayram olarak algılanmaya ve kutlanmaya başlıyordu. TBMM'de "Milli Hâkimiyet Bayramı" olarak kutlanırken, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun öncülüğünde ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın katkısıyla

1921'den beri kutlanmakta olan "23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı" ile 1925'ten beri Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kutlamakta olduğu 23 Nisan "Çocuk Bayramı"nı alelacele "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" halinde birleştiren 12 Eylül sonrasında Org. Kenan Evren oldu. Hem de "milli egemenlik" bayramı derken, milli egemenliğin tecelli ettiği TBMM'yi kapattıkları bir ortamda.

Kurumun 1964⁶⁴ ve 1973 tarihli tüzüğünde ifade biraz genişletilmiştir,⁶⁵ 1959'da yayınlanan kısa tarihçesinde ise 23 Nisan Çocuk Günü ile ilgili şöyle yazmaktadır: "O zamana kadar Milli Hâkimiyet Bayramı olarak kutlanan Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günü 23 Nisan'ın "Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı" olarak tes'it edilmesine başlanmış, bu suretle devlet ve milletin çocuğa verdiği ehemmiyet ve değer teyid edilmiştir."⁶⁶

"ULUSAL EGEMENLİK BAYRAMI"

23 Nisan, 1935 yılına kadar "Çocuk Haftası" ve "Milli Hâkimiyet Bayramı" isimleriyle iki ayrı bayram/etkinlik olarak kutlanmaya devam etti.⁶⁷ Nihayet 27 Mayıs 1935 tarihinde bir kanun çıktı.⁶⁸ 23 Nisan, "ulusal bayram ve genel tatil günleri hakkında" kanunun

da "Çocuk Bayramı" olarak kutlanıyordu. Görebildiğim kadarıyla 1945 yılından itibaren birkaç yıl istisna olmak üzere neredeyse her yıl millî piyango biletlerinin değişmez teması olacaktır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde yani Milli Şef döneminde bu iki bayramın fiilen birleştiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Bu durum DP döneminde de devam etmiştir.

RESMÎ OLARAK "ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI"

Yaptığım araştırmaya göre "Çocuk Bayramı" deyimini resmî olarak ilk kez 1931 yılında "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi" 94. maddenin "C" bendinde "Millet Meclisi ve Çocuk Bayramı tatili (Nisanın 23 ve 24 üncü günleri)" şeklinde fiilen birleştiril-

miş olarak birlikte kullanılmıştır.⁷¹ Benzer ifade "Muallim Mektepleri Talimatnamesi"nde de vardır.⁷² 13 Nisan 1932 tarihinde şefkat pulları ile ilgili yayınlanan bir kanunda da aynı ifade geçer.⁷³

Ayrı ayrı iki bayramın aynı bayrammış gibi bir arada geçtiği ilk düzenleme ise 1972 yılındaki bir yönetmelikte karşımıza çıkmaktadır. "Millî Eğitim Bakanlığı İlkokul Yönetmeliği"nde bu iki bayram tek bayram gibi resmîleşmiş gözükme-

23 Nisan gününü yarının büyüklerine armağan etmiş.⁷⁴ Bu anlayışın 27 Mayıs darbesinden sonra pekiştiği, iki bayramın Atatürk ile birlikte daha sık anıldığı görülmektedir.

Hatırlanacağı üzere UNESCO 1979 yılını "Dünya Çocuk Yılı" olarak ilan etmişti. Türkiye'de de bir yıl önce, 1978'de Ankara'da ilkokulların temsilcilerinden oluşan Ulusal Çocuk Parlamentosu toplanmıştı. 23 Nisan 1979'da ise komşu ülkelere çocuklar davet edilerek ilk kez TRT Uluslararası Çocuk Şenliği düzenleniyordu. Tam bu sıralarda nereden çıktığı belli olmayan bir şekilde 23 Nisan, "Atatürk'ün Çocuklara Armağan Ettiği Bayram" olarak anılmaya başlar. Belki de "olsa olsa Atatürk armağan etmiştir", diye düşünülmüş olmalıydı. 1979'da basılan piyango biletiinde ilk kez Atatürk ve çocuklar birlikte yer almıştı. Dünya Çocuk Yılı pullarında, ilk gün zarflarında da Atatürk ve çocuk teması işlenmişti. Hatta kağıt paranın üstünde de ilk kez Atatürk ve çocuklar bir araya gelecekti.

SONUÇ YERİNE...

Her ülkenin "millî mitolojisi" var. Ama Türkiye "millî mitolojileri" bol olan bir ülke. Bunlardan biri de TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan'ı, Atatürk'ün çocuklara bayram olarak armağan ettiği efsanesi. Yukarıda da yazdığım gibi ilk çocuk bayramı Osmanlı döneminde kutlanmış, ilk Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) Osmanlı döneminde kurulmuştur. Ayrıca İstanbul HEC 1922 yılında Kurban Bayramı'nın ilk günü olan 5 Haziran'ı "Yetimler Günü" olarak ilan etmiştir. Daha sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da (TBMM açılmış, ertesi yıl 1921'de TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan "millî bayram" ilan edilmiştir. Aklî olmayan bu bayram TBMM protokolü ile resmî bir şekilde kutlanmaktadır. "İstiklal Günü", "Millet Meclisi Bayramı" ve "Hâkimiyet-i Milliye Günü" gibi isimlerle anılmaktadır. Çocuklarla hiçbir ilgisi yoktur.

Bu arada 1921'de Ankara merkezli HEC kurulmuştur. HEC ilk kez 1925 yılında

23 Nisan gününü, Kurumun "Himaye-i Etfal Günü" olarak ilan etmiş ve kutlamıştır. Dolayısıyla 1925'ten itibaren iki ayrı bayram aynı gün kutlanmaya başlanmıştır. İzleyen her yıl gelişerek ve artan bir heyecanla kutlanmaya devam edecektir. 1926'da "Çocuk Günü" olarak anılırken, 1927 yılında ilk kez "Çocuk Bayramı" denmiştir. 1929'da "Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası" olarak adlandırılmıştır. Böylece bir yandan "millî bayram" olarak TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan resmî bir şekilde büyükler tarafından kutlanırken, diğer yandan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurum günü olan 23 Nisan, "Çocuklar Günü/Bayramı" olarak çocuklarla kutlanı olmuştur.

1935 yılında TBMM'nin açılış günü olarak 23 Nisan'a ilk kez bir isim verilmiş ve "Ulusal Egenelik" bayramı olarak adlandırılmıştır. Bu tarihten itibaren iki farklı bayram bir yandan TBMM'nin açılış "Ulusal Egenelik Bayramı" olarak kutlanmış, diğer yandan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kurum günü olan "Çocuk Bayramı" aynı gün kutlanmaya devam etmiştir. Bununla birlikte 1935 yılından itibaren iki bayram "Ulusal Egenelik ve Çocuk Bayramı" şeklinde fiili olarak birlikte anılmaya başlanmıştır. Böylece herkesin aklında, iki bayramın aslında tek bayram olduğu gibi bir iz kalmıştır. Bu durum 12 Eylül 1980 darbesine kadar böyle devam edecektir. 12 Eylül darbesi ertesinde TBMM ortadan kaldırdığı için, 1935'te adı "Ulusal Egenelik Bayramı" olan TBMM'nin açılış gününü kutlamak ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle aceleyle bir yasa çıkartılmış, bayramın adı "Ulusal Egenelik Bayramı" yerine "Ulusal Egenelik ve Çocuk Bayramı" olarak değiştirilmiş ve yasaya eklenen madde ile yalnızca "ana ve ilkokul çocuklarının" kutlaması kararlaştırılmıştır. Bu arada ilginçtir 23 Nisan'ı "Çocuk Bayramı" olarak icat eden Çocuk Esirgeme Kurumu da kapatılmıştır. Darbe öncesinde oluşmaya başlayan, 23 Nisan'ı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bayram, şeklindeki uydurma efsane de -birçok başkaları gibi- darbe sırasında bilecek ve isteyerek pekiştirilecektir.

Malatya Mebusu Dr. Hilmi Bey ve "Çocuk Bayramı Marşı".

tedir. Yönetmeliğin "Tatil Günleri"ni düzenleyen 64. maddesinin "d" fıkrasında "Ulusal Egenelik ve Çocuk Bayramı (22 Nisan günü öğleden sonrası ile 23-24 Nisan günleri)" şeklinde verilmektedir.⁷⁴ 1976'da yayınlanan Temel Eğitim ve Birinci Kademe (İlkokul) Yönetmeliği'nde de aynı ifade tekrarlanmaktadır.⁷⁵ 1979'da yayınlanan yönetmelikte de (madde B) aynı şekilde geçer.⁷⁶ Bu tarihten sonra yayınlanan ve çeşitli meslek okullarını düzenleyen yönetmeliklerde de benzer şekilde geçer.

23 NISAN'I ATATÜRK'ÜN ARMAĞAN ETTİĞİ YANLIŞININ DOĞUŞU

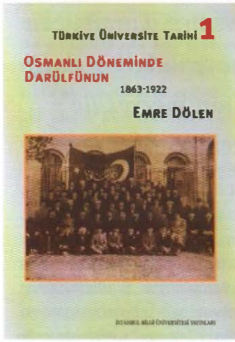
23 Nisan'ı Atatürk'ün armağan ettiği ne dair basındaki ilk habere 1957 yılında rastladım. "Türk çocuğu bugün iki bayramı bir arada kutlamanın sadetini içindedir. Çünkü Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı

- yüzbâzi 8 çocuklu babaalamları. *Hâkimiyet-i Milliye* (24 Nisan 1928)
- 43 *Arkodâ* (23 Nisan 1929) ve (24 Nisan 1929)
- 44 Cumhuriyet'in çocuk politikası ve çocuklara dair sorunlar ayrıntılı bir şekilde eleştiriyor. Yurdalılık yaratanlar, çocuklar amansız. Çocuk yalnız ailenin değil toplumun da suçludur. Ulaştırmaları çocuklara parasız olmalıdır. Çocuk Balosu, Çocuk Sergisi, Çocuk Konferansları, Çocuk Alayı, Otomobillerle Şehrin Gezirilmesi Yerin Çocukların Gıydlınlığına en büyük yapılarıdır olmuştur. İstanbul'da kalabalıkta çocuk alayı düzenleniyor ve uzun bir yürüyüş yapıyorlar. Yalnız Ankara ve İstanbul'da değil Konya'da da Dedek Bahçesinde böyle bir balo düzenleniyordu. Yurdun çeşitli yerlerinden çocuk delegeleri Ankara'ya gelmişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye* (23 Nisan 1929)
- 45 Çocuk hafızasının kabulü ile birlikte her yandan eğlenceler bir yandan da çocuk sorununu izlenleri tartışmaları yapılmıştır. Çocukların için eğlendirici etkinlikler, şenlikler, balolar, gübüz çocuk çarşıları, dinleniş yerleri, bayram süresince sinema ve tiyatroların çocuklara ücretsiz olması, bayramyerleri kuruluması ve buradaki salınak, alıncık, hokkabaz, kuklakara gibi eğlenceler yapılması... çocuklara oyuncaklar, masal kitapları dağıtılması... gibi programların yapılması çocukların yaşadıkları sorunların dile getirilmesi tartışılması için toplandı. dergi, yazı, radyo programı gibi etkinlikler düzenlemeye başlamıştır.
- Ankara'da çocuklar TBMM'nin önünden Çankaya'ya kadar süslenmiş arabalarla birlikteler yürüyor. Şarkılar, marşlar söylüyor. Ankara Pahası'na ilk "çocuk balosu ve çay şöleni" düzenlenir. İstanbul'da çocuklar Takvim anı önünde toplanmış. Bahriye bandosu eşliğinde bindikleri otomobillerle uzun tüzün geçirmişler. Tepebaşı Tiyatrosu ve eba'lerinde de çocuk tiyatrosu ve eğlenceleri var.
- Çocuk Hafızası nite yalnızca eğlence ve şenlik yoktur. Hafıza boyunca Cumhuriyet'in çocuk politikasını katkısı yapacak konuları tartışıyor. Çocukların maruz kaldığı sorunlara ve yapılacak sorunlar dile getiriliyor. Çünümüz aygıtı çocuklar da kaniydu. Çocuklar büyüdükten ciddi isteklerde bulunsunlar... İstekleri şunlardır:
- 1-Çocuklar mektep ister.
 - 2-Fakir çocukların hınyarı için Hımye-i Etfalin her tarafı yayılması ister.
 - 3-Çocuklar evlerinde ve bahçelerinde mekteplerde, dövrenler, onları okutacak ve onların kanunlarını idare edeceklerini ister.
 - 4-Çocukların ağır işlerde çalıştırılmaması ister.
 - 5-Sokaklarda yatan çocuklara çay ister.
 - 6-Çocukların dinlenmelerine mani olmaması ister.
 - 7-Zengin, fakir her çocuğun hakkını mısavil olmasını ister.
- Hâkimiyet-i Milliye* (24 Nisan 1929) ve *Hâkimiyet-i Milliye* (24 Nisan 1929)
- 46 Cumhuriyet (23 Nisan 1929) ve 23 Nisan 1931.
- 47 Cumhuriyet (23 Nisan 1931).
- 48 Ateş-Güneş Kulübü bir karar alacak ve şöyle diyecekti:
- "1-2-1934 Tamihi
- Her mîmâdî varlığımızın vârisleri çocuklarımız tam ve kâim olara küçük yaşta iflahane cemaatı yetiştirmişler her Türk ailesinin en büyük yükü vazifesi olduğu malumdur.
- Alle istüde kendisi büyük bir aile ocakı taniyan Ateş-Güneş Kulübünde de bu ümmî ile mensupların (öz, erke) çocuklarına her suretle hizmetini her yere için bir olarak bilmişlerdir. İfade Heyetinin bu mîmâdî ötürü 2 Şubatın ilâhî her ayın 23'ü ümîdesiz fedâîleri günü kâibin çocuk günü olarak kabul etmiştir.
- Şeykâ,
- Bu günlerde âzâlarımız dört yâpandan on iki yaşına kadar kız, erkek çocukları öğleden sonra saat üçte kâibîye vâlidin birnizârelerinde toplanacaklar, iftimal terbiyeleri ile dâriciddi söziştericecekler, eğlenceler, muhtelif edîyeler alacaklar vâk'âm saât 8'de dağılacaklardır.
- Ateş-Güneşleri Risi
- Cevat Abbas' Ateş-Güneş Yazından Birine: Kitap 27 Şubat Çocuk Günü'nü Yaşatılmasını Söziş Ateş-Güneş İfârin Çökürünü Armoğandır İstanbul. Halk Matbaası, 1934) s.13.
- 49 Hatta 1929 yılında Çocuk Haftası kutlamaları çerçevesinde çıkarılan 'Çocuk Haftası adlı hacimli eserde Meclis Başkanının, Haftanın yazı ve fotoğrafları vardır, anı Cumhuriyeti. Mustafa Kemal'in yazdığı kutlaması yoktur. Biz.
- Çocuk Haftası: Cilt 1 (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Hımaye Etfal Umumi Merkezi Tarafından Nesrolunmuştur.
- 50 Umay 1929'de yayınladığı bir kitabında yapıtı katkılarını zikreden Çocuk Bayramı konusunda şöyle izah etmektedir.
- "Gün-Hafta-Sene
- Birdayınan hüsnü, sahıma temposunu artırmak için senebir bir gün, hafta, sene tesisi tedkilim üzerine Çocuk Eşgirme Kurumu idare Heyeti kabul etmiştir. Memleketin ilk tabuk eden bu usulün ihdası şerefi Kuruma aittir. 23 Nisan Çocuk Günü, Çocuk Haftası, Çocuk sene muvaffak olmuş birer eser edilebilir.
- Varan yavrularının istikbalini sağlayan ve onlara çok geniş, umitli ufuklar hazırlayan Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış tarihi 23 Nisan, Çocuk Günü olarak yapılmak ve çocukların bu günü Bayram olarak kutlanması karar dâir mîmâli bir bayram az bulundur. Bu nesit günde bütün yârta yapılan şenliklerden duyduğum manevi zevk çok yüksektir." Dr. Fuat Umay, Serimelerim Bayoşa (Ankara: Yeni Matbaa, 1959) s.34.
- 51 Dr. Fuat Mehmet "Çocuk Haftası" *Çocuk Haftası Cilt 1* (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Hımaye Etfal Umumi Merkezi Tarafından Nesrolunmuştur s.8.
- 52 Cumhuriyet (23 Nisan 1929)
- 53 Cumhuriyet (24 Nisan 1929).
- 54 Dr. Fuat Mehmet "Çocuk Haftası" *Çocuk Haftası Cilt 1* (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Hımaye Etfal Umumi Merkezi Tarafından Nesrolunmuştur s.8.
- 55 M. Zekeriyâ Sertel "Çocuk Haftası" Cumhuriyet (24 Nisan 1929) s.1 ve aynı yazı için M. Zekeriyâ Sertel "Çocuk Haftası" *Çocuk Haftası Cilt 1* (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Hımaye Etfal Umumi Merkezi Tarafından Nesrolunmuştur s.142.
- 56 Mahbûbe Sarıayaz "Cumhuriyet'in İlk Yılından Bir Sosyal Hımaye Kurumu Türkiye Hımaye-i Etfal Cemiyeti A.Ö. Tüzüğü Arasından Enstitüsü Dergisi No.3 (Ertuzum) 1929) s.334.
- 57 Çocuklar günü, dünyada ilk çocuk günü kutlanamamış bir, belki de ilkidir. Cenevre'de 1905 yılında milletlerarası kongrede 1 Haziran Milletlerarası Çocuk Günü olarak kabul edilmiştir. 1954 yılında ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda her ülkenin kurumsal bir çocuk gününe sahip olması önerilmiştir. Dünya Çocuk Günü 1959'a kadar Ekim ayında kutlanmış, 1959'dan itibaren Kasım'ın 20'si olarak kabul edilmiştir. Japonya'da 1948'de 5 Mayıs günü kutlanır, Hindistan'da Jawaharlal Nehru'nun 1963'te ölümü ile çocuk günü kutlanmaya başlar.
- 58 1923'teki tadilen düzenlenilen nizamname henüz 23 Nisan bayramı ifadesi geçmez. Türkiye Hımaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esası 1930 Nizamname İkinci Sene Kongresinde Tadilen Tanzim Edilmiştir Ankara: 339-423 (İstanbul: Sanayi-i Nisale Matbaası, 1923) özel arşiv.
- 59 Türkiye Hımaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1929 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor İstanbul: Zeliç Braderier Matbaası, 1920) s.16, 12 ve 420-421 arşiv.
- 60 Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Anayasası (İstanbul: Besimli Ay Basımevi, 1932).
- 61 Çocuk Eşgirme Kurumu Merkez ve Kollanma Mahsus Çalgıma Talimatnamesi (Ankara: Alaaddin Karal Basımevi, 1944) madde 15, 7 özel arşiv.
- 62 Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Tüzüğü Tadil Projesi (Ankara: Yeni Matbaa, 1950) madde 5, 10 aynı madde için bkz. Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Tüzüğü 1999 Senesi Umumi Kongresinde kabul edilmiştir. (Ankara: Doğuş Matbaası, 1950) madde 9, 56 özel arşiv.
- 63 "Madde 9-23 Nisan Milli Hâkimiyet günü kurumu Çocuk Bayramının ve Çocuk Hafızasının ilk günüdür" "Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Nizamnamesi" Reami Gazete No 9599 (6 Eylül 1957) s.1 v.d.
- 64 Çocuk Günü Hafızası.
- Madde 9 — 23 Nisan Milli Eşgencilik günü. Kurumun Çocuk Bayramı ve Çocuk Hafızasının ilk günüdür.
- Çocuk Haftası: 30 Nisan nakımı sene erer. Kurum, Ulaştırmaları Çocukları Kuruma Birliğini (yayınlarak her yıl İktisadiyınlık Pazaresi günü bağlayan haftaında kutlanır -Dünya Çocuk Günü- ve Haftası-na katılır. Türkiye de bu gün ve haftanın canlı ve anlamlı olarak yapmasını sağlar.
- "Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Tüzüğü" Reami Gazete No 1870 (23 Ağustos 1954) s.1 v.d.
- 65 Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Tüzüğü" Reami Gazete No 1453 (23 Ağustos 1957)
- 66 Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu Türk Çocuklarının 40 Yılık Kuruluşunu Türk Annelerinin Kiri Yılık Rehberi (Ankara: Ayıldir Matbaası, 1959) s.7.
- 67 Zaman 2 ve 24 Nisan 1935.
- 68 Ulusa Bayram ve Genel Tatil Günüleri Hakkında Kanun" Kanun No 2739 (Kabul tarihi: 27 Mayıs 1935) Reami Gazete No 3097 (6 Haziran 1935) s.262.
- 69 Hasan Akbayrak "Osmanlı'da Cumhuriyet'e Milli Bayramlar" Tarih ve Toplum No 44 (Temmuz 1987) s.37.
- 70 İnönü, "Çocuk Haftası" kitabı olsun Cumhuriyet "Çocuklarım" diye başladı 23 Nisan 1935 tarihli konuşmasının sonuna doğru: "Büyük Gazinim Türk Cumhuriyeti ve yatan istiklalin emaretidir (1) gençlik sızısı. Türk tarihini bir devirinde çocukların o kadar yüce erelden bu kadar değerli bir armağanı almamış. Ne mutlu size" diye bitirir. Sözümlütlüğü gençlik e hitabe olmakla birlikte, bayramın armağan edilmis şeklinde yanlış anlaşılmasın. Bu bir sebep çok gibi görülebilir. Enver Behnân Şapolyo: İnönü İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943) s.36 Çocuk Eşgirme Kurumu Okul ve Okul Öncesi Kitapları.
- 71 "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi" Reami Gazete No 1707 (17 Kanunusani 1931) s.177.
- 72 Madde 101 "Ç. bendi Millet Meclisi ve Çocuk Bayramı Tatili (Nisanın 23 ve 24 ücu günleri) bkz. "Muallim Mektepleri Talimatnamesi" Reami Gazete No 1731 (31 Kanunusani 1931) s.215.
- 73 Orneğin 1932'de çıkan bir kanunda "Çocuk Bayramı münaseletiyle nisanın yirmisinden otuzuna kadar posta mürasileti telyarları seha katıplu yapılmış olması hakkındaki kanun" Kanun No 1917. Kabul Tarihi: 1 Nisan 1932 Reami Gazete No 2177 (14 Nisan 1932) s.1364.
- 74 "İkolluk Yönetmeliği" Reami Gazete No 1429 (29 Ağustos 1932) s.5.
- 75 Reami Gazete No 15359 (30 Kasım 1976) s.4.
- 76 "Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği" Reami Gazete No 15220 (17 Ağustos 1976) s.43.
- 77 Milliyet "Çocuk Haftası" (23 Nisan 1957) s.2.
- 78 "Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günüleri Hakkında Kanun" Kanun No 2449 (Kabul tarihi: 17 Mart 1980) Reami Gazete No 7284 (09 Mart 1980) s.2.
- 79 Aynı kanunun "D" bendinde, "...23 Nisan Ulusal Eşgencilik ve Çocuk Bayramı nite ana ve ilköğretim ile törenlerle iştirak eden kurumlar tatil edilir." Deniyordu. Buna uygun yönetimlik de çıkarılmıştı. [Ulusal ve Resmî Bayramlarda Yapılacak Törenler Yönetmeliği] Karar Sayısı: 3/365 Karar Tarihi: 14 Ekim 1980 Reami Gazete No 7475 (Yayın Tarihi: 1 Ağustos 1980) s.60 v.d. 1981 yılında yapılan bir değişiklik kanun metninden "23 Nisan günü Ulusal Eşgencilik ve Çocuk Bayramıdır" ifadesi konurmuş ancak "Bugün ana ve ilköğretim düzeyinde törenler yapılır" cumlesi çıkarılmıştır. [2429 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun 2. inki Maddesinin Birinci Fıkрасının Değiştilmesine Dair Kanun] Kanun No 288, Kabul Tarihi: 20 Nisan 1983. Reami Gazete No 8024 (10 Nisan 1983) s.11.
- 80 Atatürk'ün çocuk sevgisi ünlüdür. Atatürk Hicri (Dünya Savası sırasında Yan'dan kimsesi Abdurrahim', Bülis'ten yemir kır Alife ve İstanbul-Kâğıthane'deki Darılayım (Yerimler) Yurdu'na eşeken tandığı Zehrâ'ya manevi evlat olarak almıştır. Ancak bütün bunların 23 Nisan ile ilgili yoktur.
- 81 Bu kararın hukuki temelleri hâli tartışılmalıdır. Arındın 24 Mayıs 1983 tarihinde 2028 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Hizmetleri Kanunu kabul edilmiştir. Hakan Arat, Türkiye Çocuk Eşgirme Kurumu (192-1980) (Ankara: Fiyek Enstitüsü Çalgıyıcılar Bilim Eylem Merkezi Vakfı, Yayınları, 2009) s.7 v.d.

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ

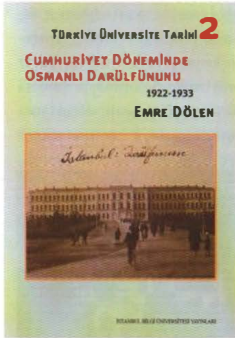
EMRE DÖLEN

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 1
OSMANLI DÖNEMİNDE
DARÜLFÜNUN
1863-1922

838 Sayfa, ISBN: 978-605-399-099-4
Büyük Boy, Ciltli Kapak

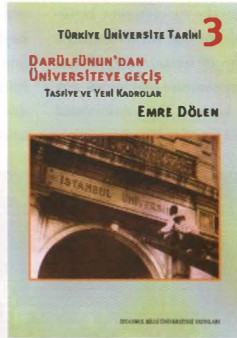
İlk Darülfünun Girişimi • Darülfünun-ı Osmanî •
Darülfünun-ı Sultanî • Darülfünun-ı Şâhâne •
Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne • Tıp Fakültesi
• I. Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde
Darülfünun • Darülfünun Grevi • ÖK'ler (Kanunlar,
Nizamnameler, Belgeler, Darülfünun Harp, Öğrenci
Bildirileri)

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 2
CUMHURİYET DÖNEMİNDE
OSMANLI DARÜLFÜNUNU
(1922-1933)

538 Sayfa, ISBN: 978-605-399-111-3

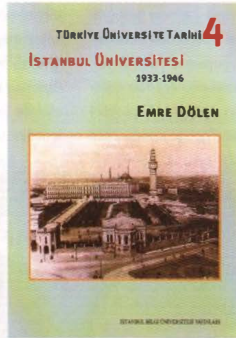
Darülfünun'un Yeniden Yapılanması • Darülfünun'da
Öğrenci Olayları ve Disiplin • Darülfünun'da Fransız
Müdürler • Fakülteler • Darülfünun Kütüphaneleri
• Mali Yapı ve Bütçeler

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 3
DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE
GEÇİŞ (TASFİYE VE YENİ
KADROLAR)

686 Sayfa, ISBN: 978-605-399-108-3

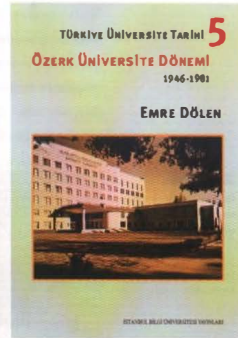
Darülfünun'un Tasfiyesine Doğru • Albert Malche'nin
Raporu • Gidenler ve Kalanlar • Mülteciler Alman
Profesörlerin Gelişi • Albert Einstein'ın Atatürk'e
Mektubu Efsanesi

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 4
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
(1933-1946)

903 Sayfa, ISBN: 978-605-399-109-0

İstanbul Üniversitesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılı •
İstanbul Üniversitesi'nin Yeniden Organize Olması •
Öğrenciler, Öğretim Süreleri ve Verilen Diplomalar
• İstanbul Üniversitesi'nin İlk On Yılı

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 5
ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ
(1946-1981)

452 Sayfa, ISBN: 978-605-399-110-6

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kuruluşu • Özerk
Üniversite Dönemi ve Yeni Üniversite Kanunu •
Tasfiyeler ve Olayların Başlaması • 147'ler Olayı

RUS ARŞİV BELGELERİNDE

BİTLİS İSYANI (1914)

TİBET ABAK

Kürt Sorunu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen. Ortadoğu tarihinin temel problematiklerinden birisidir. Bu konu Ermeni sorunu, devletin merkezileşmesi olgusu, aşalık-şeyhlik düzeni ve dış güçlerin müdahaleleri gibi pek çok unsuru içinde barındırmaktadır. Öyle ki, tek bir Kürt sorunundan söz edilemez. Karşımızda dönemlere, mekânlara ve olaylara göre farklılıklar gösteren çok parçalı bir olgu bulunmaktadır. Sözgelimi, belli bir bölgede yerel Kürt beylerinin merkez ile çatışması şeklinde ortaya çıkan sorun, başka bir çevrede ise Ermeni-Kürt çatışması şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Hiç şüphesiz, konunun bu çok yönlülüğü, bütün unsurları aynı potada eritmemizi güçleştirmektedir. Bu da objektif çıkarımlarda bulunabilmemizin önünde önemli bir engeldir. Kürt sorunu ile ilgili yazılan pek çok eserde söz konusu olgunun belli bir yönüne vurgu yapılmakta (büyük güçlerin müdahaleleri, toprak ağalığı sorunu, Kürt milliyetçiliği vb.) ve konuyla ilgili "genel tablo"nun

merkezinine oturtulmaktadır, bu durum objektif yorum geliştirmeyi güçleştirmektedir. Genel toplumsal kabuller ve "günlük" kaygılar da Kürt problematiğinin bilimsel bir şekilde ele alınmasında ve konunun tarihsel süreç içerisinde kavranmasında önemli engel oluşturmaktadırlar. Öyle ki, Kürt tarihine ilişkin pek çok eserde söz konusu olguya dönemin içinden değil, çağdaş bir gözle bakıl-

mış ve bugünün kaygılarıyla yeni bir "dün" yaratılmıştır. Bunlarda amaç, hiç şüphesiz belli bir görüşe ideolojik ve tarihsel "altyapı" sağlamaktır. Bu tarihsel yanılısma gerek Türk milliyetçiliği, gerekse Kürt milliyetçiliği kaygısıyla yapılabilmektedir. Sözgelimi bir kısım yazarlar -her ne kadar bu görüş artık pek revaçta olmasa da- Kürtlerin Türk asıllı olduklarını savunurlarken veya konuyu sadece

1880'lerin
başında bir
seyyahın
gözüyle Bitlis.

Die heutige
Türkei. Leipzig:
Berlin 1882. c. 2.

büyük güçlerin Kürtleri kışkırtmalarına indirgerlerken,' diğer bazı yazarlar ise Kürt tarihini "efsaneleştirilmekte" ve her türlü isyan olgusunu "mazlum halk" imgesi çerçevesinde açıklamaktadırlar.²

Konunun önemli uzmanlarından sayılan İlamit Bozarslan'ın şu ifadeleri yanlı bakış açısına ve tarihin bir araç olarak kullanılmasına iyi bir örnek teşkil etmektedir: "Tarih hemen hemen her alana girmekte ve Kürt toplumunun mutlak varlığına anahtar sayıldığı için, entelektüel üretimin gerçek ortak bir zeminini oluşturmaktadır. Teknik olarak, geçmiş zaferler ve yenilgiler, övünçler ve trajedilerin anlaşılmasıyla eşit derecede üstünlükte bir vasıta; öte yandan, kültürel, ideolojik ve politik bir söylem olarak Kürt milliyetçi iddialarını meşru kılmak için tüketmez bir kaynaktır. Kürtlüğe bir anlam kazandırmak yoluyla, ayrıca Kürt milletini kurmanın önündeki engellerin nasıl daha yüksek derecede bir politik ve/veya askeri seferberlikle veya daha büyük içsel bağlılık ve dayanışmayla üstesinden gelineceğini göstermektedir."³ Aynı şekilde Abbas Vali'nin "tarihi, geçmişin özünü incelemek veya tarih içinde Kürtlerin ulusal kökeninin ortaya çıkışı ve gelişmesinin temelinde yatan sözümlerle sürekliliği bulmak için değil, Kürt milliyetçiliğinin başlangıçlarını ortaya çıkarmak ve ötekini yüzü olarak oluştuğunu göstererek maskesini dışarmak için kullanmaktayım",⁴ şeklindeki söylemi de tarihe "dışarı"dan bakmanın benzer bir örneğidir. Zira burada tarih "bugünün" iddialarına meşruiyet kazandırmanın bir aracı olmaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Bitlis İsyanı (1914) objektif bir şekilde ele alındığı takdirde Kürt sorunu ile ilgili önemli çıkarımlara varmamızı sağlayacak niteliktedir. Zira isyanın çıktığı dönem Türk siyasi ve entelektüel hayatının en hareketli zaman dilimlerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca, Kürtlerin Osmanlı siyasi yapısı içerisindeki son büyük isyanıdır. Bu nedenle, Kürt siyasi hayatı üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir tarihsel evreyi teşkil etmektedir.

Bir diğer husus da, kullandığımız kaynaklar ve bunların önemidir. Dönemin Bitlis Rus konsolosluk raporlarını esas aldığımız bu çalışmanın sağladığı iki yarar vardır. İlk olarak, söz konusu dönemde, Kürtlerle en çok ilgilenen ve Osmanlı'nın doğu vilayetlerine en çok müdahalede bulunan devlet olan Rusya'nın Bitlis

ortam içerisinde "imparatorluğun en uzun yüzyılı" doğu vilayetlerinde "merkezileşme" savaşımı içerisinde geçmiştir.

Henüz 19. yüzyılın başında Osmanlı'nın doğusunda pek çok yerel Kürt beyi ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın Sultan Selim döneminde bölgeyi fethinin

Bedirhan ailesinin erkekleri toplu halde.

İsyanı'ndaki rolünü veya bu isyana nasıl baktığını "içeriden" anlamak ve bu yolla Rusya'nın Kürt politikasına ilişkin genel bir tahlil yapabilmek; ikinci olarak ise, olayların çağdaş tanıkları olan konsolosluk raporlarını tarihsel bir gözle değerlendirerek devrin Kürt siyasi yapısını analiz edebilmek.

RİTLİS İSYANI'NI MEYDANA GETİREN ŞARTLAR: 19. YÜZYILIN BİRİKİMİ

Bitlis İsyanı diğer tüm tarihsel olgular gibi belli bir birikimin sonucudur. Her tarihsel vaka, kendinden önceki devirlerin/olayların birikimini taşır, aynı şekilde Bitlis İsyanı'nın da arkasında "19. yüzyılın Kürt sorunu" ve bunun devinimi bulunmaktadır.

Şunu ifade edebiliriz ki tüm 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, doğu vilayetlerinde düzeni tam olarak sağlayamamıştır. Birbiri ardı sıra gelen karışıklıklar, isyanlar vb. olaylar pek çok yerde Osmanlı otoritesinin fiili olarak uzun süre için ortadan kalkmasına sebep olmuştur⁵ ve bu

ardından tesis edilen siyasi ve ekonomik yapı içinde yer tutan yerel Kürt beyleri 19. yüzyılda oldukça güçlenmişler ve bir nevi "devlet içerisinde devlet" haline gelmişlerdir.⁶ Elbette bu durum karşısında, ülkeyi merkezileştirmek siyaseti güden II. Mahmud yönetimi, beylikleri tasfiye hareketine girişmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısı doğu vilayetlerinde merkez ile yerel Kürt liderler arasındaki çatışmalarla geçmiştir. Özellikle, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na baş kaldırması ve önemli başarılar kazanması sonrası Said Bey, Revanduzlu Muhammed Paşa, İsmail Bey ve Bedirhan Bey gibi yerel Kürt beylerinin önderliğinde bir dizi isyan çıkacaktır.⁷ Ancak, tüm bu isyanlar Osmanlı ordusu tarafından sırasıyla bastırılmış ve bir nevi devlet ikinci kez doğu vilayetlerini fethetmiştir. Konunun önemli uzmanlarından Wadie Jwadeh, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Kürt yarı otonom rejimlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri hakkında şöyle demektedir: "Ataerisizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede

yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir".⁸

Hiç şüphesiz, isyanların bastırılabilmesindeki en önemli sebep Kürtler arasında belli bir birlik olmamasıdır. Her ne kadar pek çok yazar bu tür isyanlara "milliyetçi" bazı anlamlar yüklemeye kalksalar da, bunların hepsi merkez-yerel çatışmasından kaynaklanan isyanlardır. Sözelimi dönemin ve hatta bütün zamanların en ünlü Kürt ayaklanmalarından Bedirhan İsyanı'nda (1843-1847) bile "milliyetçi" öğeler bulmak zordur.

Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir Kürt birliğine komando etmiş, fakat Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kürtler için yegâne yolun İran ve Türkiye parçalarını birleştirerek bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olduğuna inanıyordu.

Nevin Güngör Reşan-NavdaranKurd / Kürt Ünlileri.

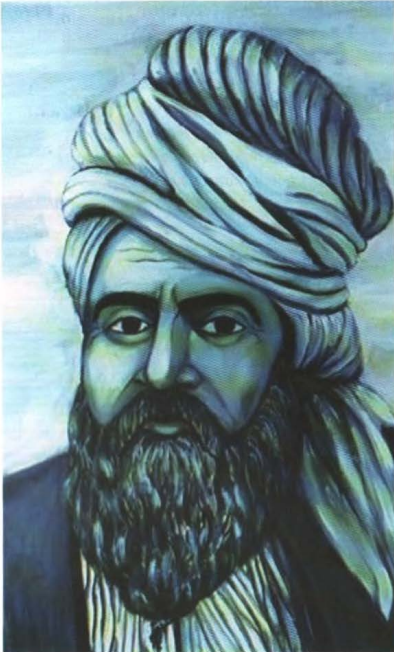
Bedirhan Bey'in para bastırması veya kendi adına hutbe okutması⁹ ve yine kendi egemenliği altındaki toprakları genişletmesi daha çok yerel bir beyin kendi otoritesini ve nüfuzunu yaymak isteğine benzetilmektedir.

Bir diğer husus da, Bedirhan Bey'in bulduğu ilk fırsatta bölgedeki Hristiyan unsurlar olan Nasturilere saldırmış olmasıdır.¹⁰ Elbette bunda, bölgede sürekli faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden duyulan rahatsızlık da kıskırtıcı bir etki yaratmıştır.¹¹ Bedirhan Bey'in özellikle Hristiyan unsurlara saldırılarından oldukça rahatsız olan Avrupalı devletler, Osmanlı hükûmetine bu isyan-

yönetiminin kendisine verilmesi gibi bir çıkar uman Yezdanşir'in, istekleri gerçekleşmeyince Osmanlı hükûmetine karşı düşmanca bir tutum içerişine girdiği söylenebilir.¹²

19. yüzyılın ilk yarısındaki Kürt yerel isyanlarının bastırılmasının ve beylerin tasfiye edilmesinin belki de en önemli sonucu Kürtler arasında dinsel liderlerin nüfuzunun oldukça güçlenmesidir. Sosyo-ekonomik yapıları sebebiyle, Bedirhan Bey gibi liderlerin yokluğunda otorite boşluğu düşen Kürtler için en önemli yol göstericiler şeyhler olmuştur. Bu husus Jwadih tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Wadie Jwadih, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Kürt yarı otonom rejimlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri hakkında şöyle demektedir: "...itaatsizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir"

cının ortadan kaldırılması için baskı yapmaya başladılar. Nitekim 1847'de Bedirhan Bey'in Osman Paşa tarafından kuşatılıp tutsak alınmasıyla, bu ünlü ayaklanma sona ermiştir.¹³

Bedirhan İsyanı'ndan kısa bir süre sonra çıkan Yezdanşir İsyanı da yine benzer karakterdedir. 1854'te Osmanlı kuvvetlerinin Kırım Savaşı'nda Ruslar karşısında zor durumda bulunmasından yararlanarak isyan eden Yezdanşir, 1855'te Bitlis ve Musul vilayetlerinde ayaklanmayı hızla yaymıştır. Bir süre sonra 60 bin kişiye kadar ulaştığı söylenen isyancılar arasında Yezidi Kürtler ve Nasturiler de bulunmaktadır.¹⁴ Ancak, çok büyük boyutlu bu isyan Osmanlı kuvvetleri tarafından zor da olsa bastırılmıştır. Bunda yine Kürtler arasında belli bir "genel amaç" veya planlama olmayışının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Önemli bir husus da Yezdanşir'in daha önce Bedirhan Bey isyanı bastırırken devlete yardım etmiş olmasıdır.¹⁵ Bundan dolayı, bölge

"Şeyhlerin Kürtler arasında bu şekilde, ulusal liderlik konumuna yükselmeleri sadece dini konulardan dolayı gördükleri itibarın bir göstergesi değildir. Bunun ötesinde bu durum, büyük beyliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, halk arasında yeterli ve gerekli prestije sahip cismanî liderlerin çıkmaması olmasının bir sonucudur. Kürtlerin şeyhleri lider olarak kabul etmekte gösterdikleri heves, Kürt halkının var olan iktidar boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. Dahası bu heves, Kürt halkının hafızasında yaratılan boşluğu da ele vermektedir. 1847'den beri, aşiret toplumunun bütün ideallerini kendinde cisimleştirmiş olan bir liderin yokluğu, Kürtlere hem anlaşılmaz hem de olağandışı görünmekteydi. Bu durum, Kürtlerin değer sistemlerine de zarar vermektedir. Diğer arkaik ve savaşçı halkların çoğu gibi Kürtlerde de kahramanlara tapan bir anlayış hâkimdir. Aşırı dere-

cede dar görüşlü olan bu halk, hâlâ kahramanlık çağını hüküm sürdüğü bir zamanda, kendi içlerinden birinin onlar üzerinde otoritesini kurmasını dört gözle beklemekteydi".¹⁶

Böylece, Kürtler arasında şeyhlerin otoritesinin güçlendiğini ve buna bağlı olarak dinsel taassubun arttığını görmekteyiz. Bu durum, özellikle 1878 sonrası Kürt-Ermeni çatışmasının hızla ivme kazanmasına sebep olacaktır. Böylece, başlangıçta yerel bazı beylerin isyanları şeklinde başlayan Kürt sorununa yeni bir halka olan Kürt-Ermeni mücadelesi ekmlenecektir.

1880'de isyan eden ünlü Şeyh Ubeydullah da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ermeni olaylarına karışmış, Ermeni köylerinde gasp ve yağma faaliyetlerine girişmiş bir şahsiyettir.¹⁷ Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir Kürt birliğine kumanda etmiş, fakat Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kürtler için yegâne yolun İran ve Türkiye parçalarını birleştirerek bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olduğuna inanıyordu. Ancak yönettiği iki ayaklanma da, 1879 Behdın, 1880 İran saman alevinden başka bir şey değildi. Emir Bedirhan'dan farklı olarak Kürt yurdunun küçük bir parçasını bile denetleyemedi. İran çıkartması pek parlak değildi. Nitekim Miyandewab kentini yağmalayarak, Kürtlerin "düzenli savaşmayı bilmediklerini" bir kez daha gösterecekti.¹⁸

19. yüzyılın sonuna kadar devam eden bütün bu Kürt isyanlarında karakteristik bazı hususlar vardır. İlk olarak, çoğu zaman bir dış destek aranmış ve genellikle bu Rusya olmuştur. Özellikle Osmanlı-Rus savaşları sırasında bazı Kürt aşiretlerinin Rusya'nın yanında yer aldığı veya tarafsız kaldıkları görülmektedir.¹⁹ İkinci olarak, Kürt kitlelerin bir kısmı her türlü kaos ortamında veya her isyanda, buldukları ilk fırsatla -özellikle Ermenilere karşı- yağma ve gasp faaliyetlerine yönelmişlerdir.²⁰ Üçüncü olarak, yine dönemin tanıklarının ifadelerine göre Kürtler arasında bir "milliyetçilik" veya birlik yoktur."

Bu "uzun yüzöl", sonraki Kürt siyasi hareketine entelektüel anlamda çok fazla katkı sağlamamıştır, ancak bir nevi "hoşnutsuzluğun" birikimini yapmıştır. 19. yüzyılda gelişen tüm olaylar, merkez-yerel çatışması, Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve gayri-Müslimlerin hukuki durumlarını düzeltmeye yönelik reform vaatleri, büyük güçlerin sürekli müdahaleleri, imparatorluğun yaşadığı ekonomik sıkıntılar vs. hepsi Osmanlı hükümetinin Kürtler nezdinde prestijini azaltmıştır.

BİTLİS İSYANI'NIN İÇ VE DIŞ SEBEPLERİ

Bitlis İsyanı, katılan kişi miktarı olarak orta ölçekte bir ayaklanmadır, ancak yarattığı etkiler bakımından çok önemlidir. İsyanı hazırlayan bir "beyin takımı", siyasi- entelektüel grup vardır ve bir plan dâhilinde çalışılmıştır. Bu da hükümetin isyanın etkilerinden oldukça çekinmesine neden olmuştur. Söz konusu ayaklanmanın sebepleri ile ilgili olarak ise şunu ifade edebiliriz ki, Bitlis'teki olayların nedenleri ve orada belli bir kitleyi harekete geçiren hususlar çeşitlilik arz etmektedir.

Her şeyden önce 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve bununla birlikte girilen nispeten özgürlük ortam, imparatorluğun diğer unsurları gibi Kürtleri de derinden etkilemiştir. Özellikle basın hayatındaki gelişmeler,²¹ farklı görüşlerden ve her milletten kesimlerin kendi gazetelerini çıkarmaya başlamaları²² Kürt entelektüellerini bu yönde çalışmaya teşvik etmiştir.²³ Bu dönemde basında Kürtlerle ilgili pek çok makaleye, yazıya rastlandığı gibi, Kürtler tarafından (Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tarafından) da "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" çıkarılmıştır. Bu gazetede Kürtlerin ve doğu vilayetlerinin siyasi ve sosyo-ekonomik durumuna ilişkin pek çok yazıya rastlanmaktadır.²⁴

Meşrutiyet'in getirdiği ikinci bir husus ise, pek çok siyasi örgütün kurulması olmuştur. İmparatorluğun çeşitli unsurlarının kendi politik ör-

gütlerini, derneklerini kurdukları bu dönemde Kürtler de Osmanlı Kürd İttihad ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908),²⁵ Kürd Hevi Talebe Cemiyeti (1912)²⁷ gibi önemli bazı örgütler kurmuşlardır.²⁸ Bunlar tabiidir ki Kürt entelijansiyası açısından politize olmanın göstergeleridir. Bunun yanında, Kürdolog Lazarev Muş, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Musul, Bağdat vb. yerlerde -yukarıda saydıklarımızın şubesi niteliğinde veya bağımsız- pek çok Kürt örgütünün kurulduğunu, ancak bunların "milliyetçi" Kürtlerin kontrolünde olmadığını söylemektedir.²⁹ Buna karşılık,

1908 yılında Bitlis'te kurulan "Kürt Kulübü"nü ise hükümet karşıtlarınca yönetildiğini ve hatta Kürt halkının silahlanması ve eğitimi ile uğraştığını bildirmektedir. Ancak, bu kulüp 1909 yılında diğer Kürt kulüpleriyle beraber kapatılmıştır. Her ne kadar Kürt kitleler için Müslümanlık veya Osmanlılık Kürtlülük yakın anlam teşkil etse de, bu tip örgütlerin varlığı, 20. yüzyılın başında Kürt kitlelerinin de politize olmaya başladıklarını işaretleri sayılmalıdır.

Türklerin ve imparatorluğun asker-bürokrat sınıfının -tüm etnik ve millî unsurlar devletten ayrılmış- Osmanlılık dışı düşüncesinden Türkiye'de veya Türk milliyetçiliğine doğru kay-

Hamidiye Alayları kapsamında Rusya'ya veya Ermeni isyancılara karşı bir "set" olarak kullanılan veya İslamcılık ideolojisiyle devlete bağlanan ve kendini asli unsur gören Kürtler, Ermenilerin kendileriyle hukuk önünde eşit olduklarını görmeye tahammül edemiyordular. Bir grup Hamidiye Alayları komutanları.

Sonradan İran'da ve komşu ülkelerdeki Kürt aşiretlerin desteğiyle büyük bir ayaklanmaya önderlik eden Simko, Bitlis İsyanı'nın hazırlanmasında da rol alır. Simko İsmail Ağa silahlı adamları ve misyonerlerle beraber.

Kaynak: Dr. Wilder Ellis'in yorumu (Simko'nun sağında silahlı ve şapkalı kişi)

malaları da Kürt aydın sınıfını bir hayli etkilemiştir. Özellikle Türk Ocası'nın kısa süre içerisinde büyümesi³² ve ülkedeki en yaygın örgütlerden biri haline gelişi³³ ve doğrudan Türk milliyetçiliği propagandası yapması bazı Kürtlerde tepki yaratmıştır. Sözcüleri Celadet Bedirhan, Atatürk'e yazdığı mektubunda "bu ocaklar size Türk milliyetçisi yetiştirdiği gibi, bize de Kürt milliyetçisi yetiştiriyordu" demektedir.³⁴ Bu hususta, Hamit Bozarslan ise şunu ifade etmektedir: "Doğmakta olan Kürt milliyetçiliği, hem Ermeni milliyetçiliğinden hem de İstanbul'un kozmopolit ortamında giderek daha çok saldırganlaşan Türk milliyetçiliğinden etkilendi ve onlara bir karşılık şeklinde gelişti".³⁵

Bütün bunların yanında, Bitlis İsyanı'nın belki de daha doğrudan iki sebebi ise Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve Ermenilerle ilgili reform vaatleridir. Kanun-ı Esasi ile gayri Müslimlerin hukuki statüsünün imparatorluğun Müslüman unsurlarıyla eşitliğe kavuşturulmak istenmesi ve bir yandan da büyük güçlerin, Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları, özellikle II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazları kaybetmek istemeyen Kürtler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Nitekim bu nedenle II. Meşrutiyet dönemi boyunca pek çok kez Osmanlı hükümetinden şeriat ya-

salarının yeniden tesis edilmesini ve Ermenilere ilişkin reformların iptalini talep etmişlerdir.³⁶ Bunun yanında, yağmacılık, gaspçılık vb. faaliyetlerin dışında, sırf reformlardan ve anayasının ilanından ötürü Ermeni köylerine saldırdıkları da olmuştur.³⁷

1891'de Hamidiye Alayları'nı³⁸ kuran ve imparatorluğun diğer unsurlarının birer birer ayırdıklarını gördükçe. İslamcı bir politika ile Müslüman unsurları bir arada tutmaya çalışan II. Abdülhamid' hiç kuşkusuz Kürtler arasında büyük bir prestije sahipti. II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesi Kürt kitlelerin gözünde Meşrutiyet yönetiminin ve İttihatçıların "İslam karşıtları" olarak adedilmesine sebep olmuştur.³⁹ Bu da kitlelerdeki hoşnutsuzluğun başka bir sebebidir.

İttihat ve Terakki yönetiminin pek çok yağmacı Kürt grubu cezalandırmaya girişmesi de, belli kesimlerde rahatsızlık yaratmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra dikkatini Anadolu ve Arap vilayetlerine yönelten⁴⁰ ve oldukça enerjik askeri önlemler almaya başlayan İttihatçı yönetim doğu vilayetlerini elde tutmak için elinden geleni yapmaktadı. Bu konuda, Rusların Kafkas askerî karargahının çıkardığı ve askeri ajanların verdiği bilgilere dayanan bir yayında şöyle denmektedir: "Hükümetin Kürt politikası son zaman-

larda ciddi bir şekilde değişti. Türk yöneticileri, çeşitli düzensizliklerin bastırılmasında ellerini bağlayan Balkan Savaşı'nın bitmesiyle birlikte çok enerjik bir şekilde hareket etmeye ve büyük başarılar sağladıkları çözümleyici önlemler almaya başladılar".⁴¹

Hükümet Kürt yağmacılarla ne kadar mücadele etse, bölgeye nasihat heyetleri gönderse,⁴² hatta yer yer Abdülhamid'den devralınan İslamcılık politikasını Kürtleri kendi tarafına çekmek için uygulasa da,⁴³ 1904'te Rus askeri gözlemcilerin aşağıdaki ifadesi II. Meşrutiyet dönemi için de geçerlidir: "Bitlis, Musul, Diyarbekir ve Harran bölgesindeki durumla ilgili sonuç olarak söylenebilir ki, büyük idari merkezlerde ve onların civarında belli bir hukuki düzen hissediliyor. Zira burada Türk yöneticileri ve askerleri var, mahkemeler kuruluyor ve vergi toplanıyor. Ancak, bunların 10-20 kilometre ötesinde Türk devletinin egemenliği sona eriyor; burarlarda sivil halkla olan ilişkilerde aracı olarak karşımıza tam egemen bir ağa veya kutsal bir şeyh çıkıyor ve geçmiş yüzyıllardan kalan bir düzen var".⁴⁴ İşte bu düzen her türlü dinsel liderin isyanına ortam hazırlamaktadır. Nitekim Bitlis İsyanı'nda da liderin bir şeyh olması tesadüf değildir.

Hiç kuşkusuz, isyanın önemli sebeplerinden ya da destekleyicilerinden

biri de Rusya'dır. İmparatorluğun pek çok unsurunun dış destek de alarak bağımsızlığını elde etmesi ve özellikle Rusya'nın Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmesi Kürtleri de dışarıdan yardım almaya yöneltmiştir. Kürtler arasında yabancı destek konusunda iki temel eğilim vardır: İngiltere ve Rusya.⁴⁴ Genelde doğu vilayetlerinin güney kesimindeki Kürt aşiretleri İngiltere'yi desteklerken -Şeyh Mahmut Berzenci örneğinde olduğu gibi- daha kuzey kesimlerdeki ise Rusya'ya yakındırlar. Ancak, Kürt aşiretlerinin geneli ile bölgede sürekli faaliyet gösteren Rus görevliler arasında diğer tüm devletlerin görevlilerinden daha sıkı bir ilişki ve işbirliği olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵

Şu sözleri onun Rusya'ya eğiliminin boyutlarını göstermektedir. "İran ve Türk baskısı altında Kürtler, Avrupa uygarlığı ile tanışabilmek için şu ana kadar imkân bulamadılar. Halkın eğitimi ile hiç ilgilenmeyen İranlılardan bir şey beklenemez. Türkler de bizim soydaşlarımızı hep karanlıkta tutmaya çalıştılar. Bu nedenle Kürtler gelişimlerini tamamlayamadan ilkel bir durumda kaldılar. Bu arada, bu halkın Rusya ile yakınlaşması, onu uygarlıktan uzak tutan yüzlerce yıllık karanlığı yıkıyor ve uygarlığı kuzeyden almasını sağlıyor".⁴⁶ Rus arşiv belgelerinde Abdurrezzak'ın Rusya'dan destek talebine ilişkin çok sayıda belge bulunabilir. Bunlarda Abdurrezzak genelde bir Kürt isyanı çıkarılması durumunda Rusya'nın

İşte bütün bu unsurlar doğrudan veya dolaylı olarak Bitlis İsyanı'na etki yapmışlar, bazı Kürt unsurların Osmanlı yönetimine karşı isyan etmesine sebep olmuşlardır.

BİTLİS İSYANI (1914)

I. Dünya Savaşı öncesi doğu vilayetlerinde çeşitli hareketlenmeler vardı. Bu hareketlenmeleri merkezde ise Bitlis idi. Abdurrezzak ve Simko Rus kontrolündeki İran'dan, Molla Selim, Şeyh Şahabeddin vb. isyan liderleri ise doğrudan Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden, Bitlis'te bir isyan hazırlama çabasında idiler.

Bu dönemdeki Kürt hareketi, Rusya'nın Bitlis konsoloslu Şirkov'un

Türklerin ve imparatorluğun asker-bürokrat sınıfının -tüm etnik ve millî unsurlar devletten ayırdıkça- Osmanlıcılık düşüncesinden Türkçülüğe veya Türk milliyetçiliğine doğru kaymaları da Kürt aydın sınıfını bir hayli etkilemiştir. Özellikle Türk Ocağı'nın kısa süre içerisinde büyümesi ve ülkedeki en yaygın örgütlerden biri haline gelişi ve doğrudan Türk milliyetçiliği propagandası yapması bazı Kürtlerde tepki yaratmıştır.

Bizim konumuz açısından önemli olan husus ise, Bitlis İsyanı'nın hazırlayıcılarının da Rus yanlısı olmalarıdır. Sözelimi ayaklanmanın başlıca liderleri Molla Selim, Abdurrezzak Bedirhan, Simko, Şeyh Tahta, Yusuf Kamil Bedirhan Osmanlı karşısında Rus desteğine güvenmektedirler.⁴⁶ Özellikle Abdurrezzak,⁴⁷ uzun yıllar boyunca Rusların kontrolündeki Erivan'da veya İran'ın Hoy şehrinde kalmış ve Rusların Kürtlerle ilişkilerinde aracı rolünü görmüştür. Aynı zamanda Rusya onu Kürt ve Ermeni ittifakı yaratabilecek bir aracı olarak da görmüş ve bu yolda çalışması için teşvik etmiştir.⁴⁸ Buradan şu sonucu çıkarabiliriz ki, Rusya da Kürtlerin Ermenilere olan saldırganca tavrından ve Kürt-Ermeni çatışmasından rahatsızdı ve bir Kürt-Ermeni ittifakı yoluyla doğu vilayetlerini kontrol altına almak istiyordu. Bunun yanında Abdurrezzak'ın Hoy'daki Rus konsolos vekili ile yaptığı görüşmedeki

desteğine güvenip güvenemeyeceğini sormakta veya doğrudan Ruslardan, planlanan isyan için yardım istemektedir.⁴⁹

Rusya da çoğu zaman Kürtlerle yaptığı görüşmelerde, onlara güvence vermekte ve gereken desteği verdiğini bildirmektedir. Hatta pek çok kez bizzat Rus yetkililer Kürtlerden destek istemiştir. Özellikle, gelecekte Osmanlı ile savaşı "kaçınılmaz" gören Rusya, bazı Kürt liderlere bu "kaçınılmaz savaş durumunda Kürtlerin yardımını hesaba katabilir miyiz"⁵⁰ şeklinde sorular yöneltilmiş ve olumlu cevaplar almıştır. Hiç kuşkusuz Rus yetkililerin raporlarında ifade edildiği üzere burada amaç bir "Kürdistan" kurmaktan ziyade, olası bir savaşta çıkarılacak bir Kürt isyanı yoluyla Osmanlı hükümetinin gücünü başta Kürtlere yönelendirmek ve ayrıca Türkiye'nin iç işlerine karışmak için bahane bulmaktır.⁵¹

raporlarına oldukça açık biçimde yansımıştır. Sözelimi 20 Mart 1913 tarihli raporunda şöyle demektedir: "Bitlis vilayetinde Kürtler henüz bağımsızlıklarını ilan etmediler. Siirt sancağındaki Beşirî'de Bedirhan Kürtleri halktan kendi yararlarına vergi toplamaya başladılar ve elçiliğe ilettiğim 23 numaralı raporda da yazıldığı gibi bir jandarmayı öldürüp, birini de yaraladılar. Kısa süre önce Bitlis valisi, Siirt sancağındaki Garzan ve Beşirî'ye iki Kürt ileri gelenini göndererek, Adikan ve Pencar aşiretlerini barıştırmaya çalıştı. Söz konusu sancakta Kürtler arasında huzursuzluklar ve Türk hükümetine karşı hareketlenme artıyor...".⁵² 1914 başlarında ise, yine Şirkov'un ifade ettiği üzere vilayette durum daha da kötüleşmiştir. Kürtler silahlılanmaya başladıkları gibi, Osmanlı hükümetini Ermeni reformlarının uygulanmaması konusunda tehdit etmekte idiler.⁵³

Tabii şunu da ifade etmemiz gerekir ki, 19. yüzyılın Kürt hareketlerinde olduğu gibi, Bitlis vilayetindeki isyana hazırlanan Kürtlerin amaçları ve talepleri arasında da belli bir birlik yoktur. Tıpkı ayaklanma nedenlerinin çeşitliliği gibi amaç ve talepler de farklıdır. Bu durumu Şirkov şu şekilde ifade etmiştir: "...Kürtlerin amaç ve taleplerinde bir birlik yok. Kürtlerin bir kısmı Kürt beyliği kurulmasını istiyor; başka bir kısmı sadece Kürtler için reformlar yapılmasını istiyor; üçüncü bir kısım Ermeni reformlarının durdurulmasını istiyor; dördüncü bir kısım ise Türkleri bölgeden atmak istiyor. Ancak genel olan bir şey

ra çıkması planlanan isyan, orken başlamıştır.⁵⁸ Bu durum elbette isyancıları olumsuz bir şekilde yansıtmıştır. Molla Selim tutuklu halde Bitlis'e götürülürken Kumaç'ta 700 kadar silahlı Kürt tarafından zaptıyelerin elinden kurtarılmıştır.⁵⁹ İşte bu olay isyanın başlangıç sinyali olmuştur.

Bundan sonra Kumaçköyü hareketin merkezi olmuştur. Pek çok yerden isyana katılmak için Kürtler gelmiş ve isyancıların sayısı 9 Mart'ta dört bini bulmuştur. Kürtler savunmayı güçlendirmek için köyün etrafına mevzi ve siperler oluşturarak, köye

Bedirhan, Şeyh Taha ve diğerleri ne kadar "miliyetçi" olarak nitelenebilecek amaçlar gütseler de, imtiyazlı statülerini devam ettirmeyi temel amaç edinen yerel Kürt ağaları ile şeyhlerin talepleri yine harekette belirleyici olmaktadır.

Bundan sonra Molla Selim, Ermenilerle görüşerek, isyanın onlara yönelik olmadığını ifade etmiştir. Ancak, Ermeniler yine de paniklemişlerdir ve Ermeni metropoliti Ermeni patriğine bir telgraf göndererek Ermeni halkın tehlikede olduğunu bildirmiştir. Hristiyan nüfusun korkmasının başlıca iki sebebi vardı. İlk olarak, isyancılar Kanun-i Esasi ile getirilmiş olan Müslim-gayri Müslim tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit statüde kabul edilmesi hükmüne karşıydılar. İkinci olarak, Kürtler daha önce pek çok kaos ortamından Ermenileri gasp etmek ve yağmacılık için yararlanmışlardı.⁶⁴ Ayrıca, -Çeto Beşar gibi- pek çok Kürt çete lideri ve yağmacının da bu isyana iştirak etmesi Ermenilerin bu kadar paniklemesinde etkili olmuştur.⁶⁵

Bitlis valisi Mazhar Bey, bu olaylar karşısında sıkıyönetim ilan etmiş ve sonrasında ise isyancılarla görüşmeler yapmıştır.⁶⁶ Ancak bunlardan bir sonuç alınamamış ve sonuçta Mazhar Bey yeterli görülmemekle yerine Sırt mutasarrıfı Abdülhalik Bey vali olarak atanmıştır.

Yeni vali, Bitlis Kürtlerinin Molla Selim ile ilişkilerini kesmek için şehrin etrafına jandarma devriyelerini koydurmuştur. Molla Selim ise askerlerini konuşlandırmak için Bitlis'e yakın bir yer arıyordu. Bu nedenle dört askeri Bitlis'in yanı başındaki Ermenilerin Hindirakatar Kilisesi'ne yolladı. Fakat gidenler jandarmanın pususuna düşüp tutuklandılar.⁶⁷ Bunun üzerine Molla Selim tutuklanan dört savaşçısının derhal bırakılması için valiye haber yolladı. Eğer serbest bırakılmazlarsa 25 Osmanlı jandarmasının esir alınacağını söyledi.⁶⁸ Vali ise Molla Selim'in talebini kabul etmediği gibi, askerlerini Kumaç'a doğru yürüttü. Ancak, burada isyancılar askerleri puskuşturmeyi başardı-

Bitlis'in 1923'teki genel görünüşü.

var ki, bütün Kürtler öyle ya da böyle Türk yöneticilerine karşı hareket etmekte istiyor ve silahla yapılacak çatışmadan da kaçınmıyorlar."⁶⁹

Bitlis İsyanı Mart 1914'te çıkmıştır. Bu isyanı, üç yıl boyunca Abdurrezak, Molla Selim, Yusuf Kamil ve Bedirhan soyundan diğer bazı şahsiyetler hazırlamıştır. Şeyh Taha ve Simko da isyanın hazırlanmasında rol almışlardır. Bazı kaynaklarda Molla Selim'in isyanın başlangıcında İngiltere'den yardım talep ettiği, oradan ret cevabı gelince Rusya'ya yöneldiği iddia edilmektedir.⁷⁰

Isyanın patlak vermesine Molla Selim'in tutuklanması sebep olmuştur. Molla Selim, isyan hazırlığı içerisinde Osmanlı hükümetine karşı propaganda yaparken yetkililerce tutuklanmıştır. Böylece bir ay son-

bayrak asmışlardır. Bu arada Hultik köyündeki Ermeni demirciler, Molla Selim'in siparişi üzerine Kürtlere savaş baltaları imal ediyorlardı. Olek köyünün Ermeni demircileri de Kürt savaşçılara bıçak imal ediyorlardı.⁶⁰

Bundan sonra, Bitlis'e iki saat uzaklıkta bulunan isyancıların amacı şehir merkezine girmek ve resmi kurumları ele geçirmekti.⁶¹ Yerel yönetimin ise isyancıları durdurmak için yeterli askeri gücü yoktu.⁶²

Kürt isyancıların temel talepleri şunlardı: Şeriatın yeniden tesisi, Osmanlı idarecilerin "Kürdistan"dan atılması ve Ermeni reformlarının durdurulması.⁶³ Burada da görüldüğü üzere dinsel taassup ve Ermenilere duyulan hoşnutsuzluk yine Kürt hareketinde belirleyici olmaktadır. Abdurrezak Bedirhan, Yusuf Kamil,

lar. Bundan sonra, Kürt isyancıları 1 Nisan'ı 2 Nisan'a bağlayan gece öbek öbek şehre girdiler. 2 Nisan Perşembe günü 1.200 civarında Kürt ayaklanmacı şehre girdi. Görgü tanıkları yalnızca 700'ünün elinde silah olduğunu bildirmektedirler. Geri kalanlarının elinde ise kılıç, balta, kürek, hançer, bıçak ve çakmalı tüfek olduğu belirtilmektedir.⁶⁹ Bundan sonra isyancılar belli bir süre şehre hâkim olmuşlardır.

3 Nisan'da ise Bitlis'e diğer vilayetlerden yardım gelmiştir.⁷⁰ Bunun yanında bazı dini şahsiyetlerin ve Kürt ileri gelenlerinin isyancıları değil de Osmanlı tarafını desteklemesi isyancıların gücünü iyice kırmıştır.⁷¹ Bir süre sonra ise Kürtler hükümet kuvvetleri ve çevre bölgelerden gelen destekle şehirden atılmışlar ve dağılarak kaçmaya başlamışlardır.⁷²

Tüm isyancıları takip eden Osmanlı yönetimi,⁷³ ilk aşamada 42 isyancıyı tutuklamış ve yaklaşık 150'sini de ölü veya yaralı olarak etkisiz hale getirmiştir.⁷⁴ Bu arada, 23 Nisan günü 11 Kürt ölüm cezası çarpıtılmış ve 7 Mayıs sabahı bunlar idam edilmişlerdir. İçlerinde isyanın en önemli şahıslarından Şeyh Şahabattin ve Seyit Ali de bulunmaktadır.⁷⁵

Molla Selim ise, beraberindeki 3 yandaşıyla birlikte Bitlis'teki Rus elçiliğine sığınmıştır. Bunun üzerine, Osmanlı hükümeti birçok kez Molla Selim'in verilmesi için Rusya'ya baskı yapmıştır. Ancak her defasında redt cevabı almıştır. Rusya, bu ret cevaplarında sebep olarak, "İsyanın politik bir anlam kazanması"nı göstermiştir.⁷⁶ Bu arada Molla Selim'in kaçmasını önlemek için tüm konsoloshanenin etrafı askerlerle sarılmıştır. Konsoloshaneden çıkması durumunda Molla Selim'i ve arkadaşlarını yakalamak için önemli miktarda kuvvet hazır bulundurulmuştur. Bir süre sonra, Molla Selim'in taraftarları, onun aslında zaten konsoloshaneden gittiğine dair bir söylenti yaymışlardır. Bitlis konsolosu da bunu doğrularcasına bir beyanat vermiştir, ancak Osmanlı belgelerinde de ifade edildiği üzere buradaki

maksadın Molla Selim'in konsoloslukta aranmasını durdurmak ve onu kaçırmak olduğu açıktır.⁷⁷ Nitekim Osmanlı Devleti, Molla Selim ve isyancıları takibe devam etmiştir. Bu süreçte, Molla Selim'in herhangi bir cezadan kurtulmak için Rus hükümetine yaptığı iltica başvurusu ise kesin bir şekilde reddedilmiştir.⁷⁸ Pek çok Kürt isyancıyı ve politik şahsiyeti destekleyen Rusya'nın böyle bir tavır takınmasının sebebi, Osmanlı Devleti ile ilişkileri daha fazla germeme düşüncesi olsa gerek.

Bu arada, isyanın bastırılmasının hemen ardından çeşitli vilayetlerde karışıklıklar çıkması üzerine, vilayet

Bitlis İsyanı'nın organizatörleri arasında Abdurrazzak Bedirhan gibi milliyetçi denebilececek entelektüeller de bulunmaktadırlar.

Autohüğürafyanı Abdurrazzak Bedirhan, Prof. Celâle Celilhan kitabı kapağı.

ve sancaklardaki yöneticiler, isyanın kendi bölgelerindeki ahalîye de kışkırtıcı bir etki yapmaması için çeşitli önlemler düşünmüşlerdir.⁷⁹

İttihad ve Terakki Cemiyeti ise, Bitlis İsyanı ve Kürt sorunu üstüne üst düzey bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı Rusya'nın İstanbul elçisinin raporuna şöyle yansımıştır: "... Cemiyetin başkanının sözleriyle, en önemli husus Kürtlerin yeni yönetim biçimini benimsemesini ve anayasa ile belirlenmiş, herkesin, ülkenin tüm unsurlarının kanun önünde eşitliği ilkesine karşı çıkmaktan vazgeçmelerini sağlamak olmalıdır. Ancak, hükümet bu konuda kısmen başarılı olmuştur. Daha ziyade eğitilmiş Kürtler, bu konuda hükümete katılmışlardır. Mithat Şükrüllühad ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Sekreteri'ye göre bu durumu şu anki yönetimin İttihad ve Terakki'nin

düşmanları kullanmaktadır. Eski su-bay Saffet Bey, Kemal, Bedirhan'ın akrabaları, Simko gibi düşmanlar Odesa ve Batum'daki Türk devrimci komitelerine Muhtemelen Hürriyet ve İttalat Partisi çizgisindeki ihtilalci komiteler kastediliyor.] dayanarak ve Rus konsoloslarının himayesinden faydalanarak Kürtleri isyana kışkırtmayı başardılar. Onların planları arasında Bitlis'e sahip olmak vardı. Belki, Bitlis'ten sonra Muş ve sonra İstanbul'dan yöneticilerin söz konusu bölgeden atılmalarını talep edebilirlerdi. Asında hükümet, bu isyan planlarından haberdardı, ancak kışkırtıcılarından herhangi birisini yakalamayı başaramadı. Yine de isyancıların Bitlis'i ele geçirme denemesi başarısızlıkla sona erdi. Yine de, Kürtlerin genel durumu ve içlerinde pek çok kışkırtıcının bulunduğunu dikkate alan hükümet, doğrudan Kürtlerle temasa geçmeye ve onları İstanbul'da bulunan etkili soydaşları aracılığıyla maddi olarak destekleyerek kendi yanına çekmeye karar verdi."⁸⁰

Yine, İttihad ve Terakki'nin Osmanlı'nın iç durumunu tartıştığı bir başka toplantısında ise isyan ile ilgili şu görüşler dile getirilmiştir: "Cemiyetin Genel Sekreteri, en azından resmi olarak Bitlis olayının sona ermiş sayıldığını ve Bitlis vilayetine ve komşu vilayetlere gönderilen yeterli miktarda askeri güç sayesinde düzenini sağlandığını ifade etti. Bununla birlikte, yerel halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluk fark ediliyor. Zaman zaman açıkça ifade edilen bu hoşnutsuzluk, vergilerin yüksekliliğinin bir sonucu. Bundan Simko, Abdurrazzak ve diğer ajanlar, halkın kışkırtılmasında faydalaniyorlar. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, söz konusu vilayetlerin valilerine, halka vergilerin yüksekliliğinin son yıllardaki savaşlardan kaynaklanan geçici bir durum olduğunu anlatmalarını ve söz konusu halkta, onlara uygun bir şekilde vatansever duyguların uyan-dırılmasını salık verdi."⁸¹

Bunların yanında, isyan sürecinde veya sonrasında çeşitli Osmanlı devleti adamlarının raporlarında da bitli-

gedeki genel hoşnutsuzluğun ve isyana açık ortamın neden kaynaklandığı tartışılmış ve isyancıların gücünün irticai hareketten, dinsel nüfuzdan geldiği çıkarımına varılmıştır.²²

SONUÇ

Bitlis isyanı, I. Dünya Savaşı öncesi Kürt politik hareketinin genel karakterini ve çeşitliliğini çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Hiç kuşkusuz, bu dönemde Kürt kitlelerini harekete geçiren asıl güç dinsel taassuptur. Nitekim Bitlis İsyanı'nda geniş kitlelerin asıl amacının "Şeriat hükümlerinin yeniden tesis edilmesi" kisvesi altında -başta Ermeniler olmak üzere- gayri Müslimlere ilişkin reformların durdurulması olduğunu görüyoruz. Kitleleri harekete geçiren nüfuzlu yerel Kürt önderlerinin ise başlıca hedefi II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazları korumaktır. Bu nedenle, imparatorluğu merkezileştirme siyaseti güden İttihat ve Terakki ile yerel Kürt önderlerin çıkarları arasında bir çatışma bulunmaktaydı. Aslında bu durum İttihatçıların bir çıkmazını da göstermektedir. Şöyle ki, iktidarı II. Abdülhamid'den devralan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir yandan merkezileştirme siyasetini uygularken, pek çok alanda da eski yönetimi devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bu alanlardan biri de Kürt politikasıdır. Daha önce olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde de Kürtleri imparator-

luk içerisinde tutabilecek en önemli unsurun İslamcılık fikri olduğu görülmüştür. Bu nedenle de Cemiyet, Kürtleri nüfuzlu ağalarla veya şeyhlerle kendine bağlamak istemiştir. Ancak, bir yandan da, Kürtler arasında 1876 Kanun-ı Esasi'sine olan düşmanlığın ve irticai fikirlerin ne kadar revaçta olduğunu göyerek,²³ bu sorunun ortadan kaldırılması, yani doğu vilayetlerinin ıslah edilmesi için projeler üretmeye çalışmıştır.

Gelişmelere Kürt isyancıların tarafından bakıldığında erimekte olan bir imparatorluk içerisinde, yaklaşmakta olan bir dünya savaşı varken, Ermeni, Arap vs. unsurlar kendilerini ayrı bir millet olarak tanımlayıp dış destek bulmuşken, zaten "zor" bir coğrafyada yer alan Kürtlerin isyan etmesi son derece beklenen bir olgudur. Ermenilerin durumunu düzeltmeye ilişkin reformlar ise Kürt hoşnutsuzluğunun itici gücünü oluşturmaktadır. Zira, özellikle II. Abdülhamid döneminden bu yana Hamidiye Alayları kapsamında Rusya'ya veya Ermeni isyancılar karşı bir "set" olarak kullanılan veya İslamcılık ideolojisiyle devlete bağlanan ve kendini aslı unsur gören Kürtler, Ermenilerin kendileriyle hukukönderine eşit olduklarını görmeye tahammül edemiyorlardı. Buna imparatorluğun dağılma sürecinin "ruhsal bunalımı" da eklenince Bitlis İsyanı gibi bir ayaklanmanın çıkması kaçınılmaz olmuştur.

İsyanın en önemli izleyicilerinden Rusya ise, hiç kuşkusuz diğer tüm devletlerden daha fazla bu isyanla ilgillemiştir. Kürt liderlere belli oranda bir destek sağladığı da aşıkardır. En azından isyanın liderlerinden bazılarını kendi kontrolündeki topraklarda himaye etmiştir. Ancak, ayaklanma fiilen başladığında her zaman olduğu gibi yine fazla müdahil olmadığını görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi, Rusya için asıl müttefik Ermeniler olmasıdır. Genel olarak şu söylenebilir, Rusya için Kürtler Osmanlı Devleti'ni askeri olarak oyalamanın bir aracı olmuştur, bundan daha fazlası yoktur.

Bitlis İsyanı'nı doğrudan milliyetçi olarak niteleyemeyiz. Çünkü burada kitleler açısından itici güç "vatanseverlik" veya "milliyetçilik" değildir. Ancak, belli milliyetçi öğeler barındıran ve Ermeni-Kürt çatışması ile karışık bir Kürt ayaklanması demek daha doğru olur. İsyanın organizatörleri arasında Abdurrezzak gibi milliyetçi denilebilecek entelektüeller bulunmaktadır. Bunun yanında, İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme siyasetinden ötürü bölgedeki nüfuzlarını kaybetmekten korkan bazı yerel Kürt önderleri ve şeyhler isyanın fiili önderleridirler. Kürt halk kitleleri ise çoğunlukla Ermenilerin yeni eşit statüsünden rahatsız oldukları için harekete geçmiştirlerdir.

DİPNOTLAR

1. Ruslar eserlere öncelikle şunlar verilebilir: Mehmet Ercü, *Kürtlerin Memeli ve Türkmenlerin Kürtleşmesi*, Türkiye Hars ve Kültür Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1966, İsmet Pannaksoğlu, *Türk Boyuncu kurumları ve Türkmenleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1981, s. 25-54-67; Necdet Sevinç, *Kürtlerin Türklüğü Örneği Nukte*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, 1979, 15-40; Mehmet Bayraktar, *Saklıları Gerçek Kurumlar*, *Yeni Zamanlar Kültür*, İstanbul, 2004, s. 69-671; Mahmut Bayraktar, *Dağılımları ve Etnikizasyonu*, Türk Kültür Yayıncılık, İstanbul, 1975; Alihanlıoğlu Çay, *Her Yabancı Kürt Değildir*, Bizi Yayıncılık, İstanbul, 2004.
2. M. Kalman, *Osmanlı Kürt Hükümetleri ve İktisadiyatı*, Mediyasyon, İstanbul, 1994; Kemal Buray, *Germişen Başine Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 249; Nuri Dersim, *Derin Tarihi*, Bilem Yayıncılık, İstanbul, 1979; İsmail Gökçü, *Kürtlerin Tıvli Cemiyeti*, Daz Yayıncılık, İstanbul, 1991; Kemal Mahzar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı'ndaki Kürdistan*, Berhem Yayıncılık, Ankara, 1992.

3. Elbette anakanizme düşen daha pek çok kaynak sayabiliriz, ancak burada en belirgin olanlardan bazıları isaymakla yetindik.
4. İsmet Buray, *Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihli Söylem Üzerine Bazı Hususlar*, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri* (Editör: Abbas Vail), Avesta, İstanbul, 2005, s. 35-36.
5. Abbas Vail, "Milliyetçilik ve Köken Sorunu", aynı eser, s. 31.
6. 1830'larda "...Ankara'dan İran sınırına kadar bütün ülke Kürtlerin kontrolüyleydi". P. I. Aveyron, *Kurdi v Voinaz Rossi s Perziji i Turisiji v Tchemi XIX Stoletiya*, Tiflis, 1900, s. 81.
7. Dzhali Ditzali, "Vostane Kurdivo XIX veka", *Kurdske Dushvetya y Nopoi i Novinehrivreniya* (Editor: M. A. Gasaryan), Moskva, 1987, s. 5.
8. Hasan Arfa, *The Kurds*, Oxford University Press, New York-Toronto, 1966, s. 22-23; Abdul Rahim Ghassanlou, *Kurdistan and the Kurds*, Collier's, Puşue, 1965, s. 39; Chris Kuschnir, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta, İstanbul, 2001, s. 25.
9. Wadjo Jwadih, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, Çev. İsmail Çekem Alper Duman, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 104.

9. Kutahya, aynı eser, s. 25.
10. Martin van Bruinessen, *Ağa, Seyh Devleti*, Çev. Benü Yalkut, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 277.
11. Aynı eser, s. 272.
12. Der Kinnane, *The Kurds and Kurdistan*, Oxford University Press, London-New York, 1964, s. 23.
13. Aveyron, aynı eser, s. 149.
14. Aynı eser, s. 146.
15. Aynı eser, s. 146.
16. Jwadih, aynı eser, s. 105.
17. Rihai Şimşir, *Kürtçülüğü*, Bilişim Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 80.
18. Kuschnir, aynı eser, s. 29.
19. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aveyron, aynı eser.
20. Evgenie Baranov, *Turelskie Bozchi* (doküman), Moskva, 1915.
21. "Kürtlerde milliyetçilik, sadece aşiretlerin bir aidiyet duyguları ve ağabeylik düşünceleri. Bu nedenle her türlü isyan yerel kalkıyor. Bedirhan, Yonlançır, Ubeydullah ve diğerleri bu nedenle Kürtleri toptan çoklandırmak için yeterli kaldılar" Aveyron, aynı eser, s. 292.
22. Meşrutiyet'in ilanından daha 3. günde 150 yeni gazete çıkarma bavyurusu yapılmıştır. A. D.

- Zheilyakov, "Reklam Pechati Pri Mladoturkax", *Problemi İstori Turist* (Ediör: A. M. Şehamsudinov), Moskva, 1978, s. 83.
- 23 1910 da sadece Anadolu'da değil aynı zamanda Ermeni ve Rum gazeteleri de dergisi basılıyordu. Zheilyakov, *aytiser*, s. 83.
- 24 Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Kürt entelijansiyasının politikai amaçları için Abdülhamid'e karşı Anayasa'nın yeniden ilanı için yapılan mücadele dinlenmeye rastlar. Sözcümlü Kürt gazetesi Kürdistan ibyil yılında Kahire'de çıkarılmıştır. Bu gazete ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dzhallile Dzhallil, *Is Izson Obshchestvenno-Politicheski Zhizni Kurdo*, Çankı-Peterburg, 1997, s. 20-49.
- 25 Bu gazete'de çıkan yazılardan güzel bir seçme için bkz. Malimisani, Kürt Tevaziv ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi, Avesta, İstanbul, 1999, s. 131-187. Örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Malimisani, *aytiser*, s. 9-51.
- 27 Ayrıntılı bilgi için bkz. Malimisani, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, Avesta, İstanbul, 2002.
- 28 Bu Kürt cemiyeti ile ilgili geniş ve özeti niteliğinde bilgiler için bkz. TankZafar Tunay, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 414-408; Haluk Özoğlu, *Kurdish Nationalism and the Ottoman State*, New York, 2004, s. 77-81.
- 29 M. S. Lazarev, *Kurdistan i Kurdiaki Voprosu*, Moskva, 1972, s. 147.
- 30 Tunaya, *aytiser*, s. 435-46. Tunaya, bu örgütün çevresinde adeta yeni bir "rık" doğduğunu söylemektedir.
- 31 "Türk Ocakı", II. Meşrutiyet döneminde kurulan çok sayıda dernek arasında yalnızca en uzun ömürlüleri olmaları kalmıştır; aynı zamanda örgütlenmeye, yuhve işi sayısıyla erişen birer kitleye seslenenler, kendilerini önce kurulan ve Türk milliyetçiliğinden özelliğimize bilmisler alanda yapılmıştırmışları amaçlayan Türk Derneği ve Türk Yurdu Gıymeyi gibi kuruluşlardan daha önemli bir konuma sahip olmuştur. Füsün Üstel, *Türk Ocakları* (1912-1922), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 51.
- 32 Celadet Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Dış Yayınları, Ekim 1992, İstanbul, s. 70.
- 33 Hemit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği", *Zimni Sözlömlerden Ayrılmamaya* (1915-1917), *Türkiye'de Çıkarışma Der. Erikan Zücher*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 93.
- 34 AVPR, I. "Posolsvo v Konstantinopol", 1909, D. 140 B. II, s. Akimov, *in Zimnovo e Gizi Raporu*, 10 Nisan 1909.
- 35 AVPR, I. "Posolsvo v Konstantinopol", 1904, D. 140 B. II, s. 57-58. *Sirkov'un Çirakları*, s. 30 Nisan 1904.
- 36 Bu zümme kadar Hamidiye Alayları ile ilgili yapılmış en yekün çalışmalarından biri için bkz. Janey Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, Doktora Tezi (Princeton Üniversitesi), 2002.
- 37 Bu konuda dönemin çağdaşlarından Averyanov'un, Sulhan B. Abdülhamid'in İslamcılıktan başka caresinin olmadığını, tüm gayri Müslim unsurlar kendi devletlerini kurmak istediklerini, Kürtleri ve Arapları da arınk devlete dampanca halkanın, Sulhan'ın İslami bir politika izlemesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmesi ilginçtir. Averyanov, *aytiser*, s. 48.
- 38 AVPR, I. "Politarkhiv", 1908, D. 164, II, 132. *Skrayban in Istanbul Elçiliğine Gizi Raporu*, 42 Ekim 1908.
- 39 Zira Avrupa'daki topraklarından önemli bir kısmının kaybedin anında yeküne asker toplama merkezi arınk Anadolu'ydu. Averyanov, *Emnosajehi i Vonnio Politicheski Obzer Aziatskii Vladeni Otomanakol Imperi*, Piterburg, 1912, s. 3.
- 40 "Politicheskoe Pulazhenie v Kurdistan, Mesopotamii i n İuretsko-Persidskoi Granitse vu Vıurru Pulazhenie 1913 gıda" *Sovokta Sırdenti o Sopredelnih Stranah, Dobrit Razvedkoi, Po Sovıdmıyemı z Stah mu Dezhıyaga* 1913 gıda, No. 57, Tiflis, 1913, s. 1.
- 41 Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma özelliğ gösteren Nashih Heyetleri'nin faaliyetleri çerçevesinde de-Şişli zamanlarında İlde
- yanayan sınıklar karşısında hükümetin işlerini kolaylaştırmak adına bazen dini cemaat liderleri, bazen de bölgeleinde sevilen sayılan kişilerin olay mahalline gönderilerek hükümeti adına çalışmalar yapmaları istenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde de, doğu vilayetlerinde vuku bulan pek çok olayı yatıştırmak için bu yönetime başvurulduğu görülmüştür. Bu dönemde Kürt aşiretlerinin ıslahı için yapılması gereklerinin halka benimsetilmesinde bu yönetime başvurulduğu görülmüştür. Erdal Aydoğan, *İrtihat ve Terakki'nin Doğru Politikası* (1908-1918), Ötüken, İstanbul, 2005, s. 203-205.
- 42 Dönem çağdaş Rus kaynaklarında, İttihatçıların özellikle Balkan Savaşları'ndaki yerlerinden sonra Kürtleri kendi taraflarına çekmek için bu yolu kullandıkları yazılmaktadır. "Deyatelnost Turok v Kurdistan", *Svodka Sırdenti o Sopredelnih Stranah, Dobrit Razvedkoi, Po Sovıdmıyemı z Stah mu Dezhıyaga* 1913 gıda, No. 47, Tiflis, 1913, s. 7.
- 43 "Zametki o Politicheskum Pulazhenie v luzhnomı Kurdistanı i Severnomı Mesopotamii", İSKVO, No. 1-2 (Nisan), Tiflis, 1904, s. 58-57.
- 44 "Bozhenie v Kurdistan", *Svodka Sırdenti o Sopredelnih Stranah, Dobrit Razvedkoi, Po Sovıdmıyemı z Stah mu Dezhıyaga* 1913 gıda, No. 46, Tiflis, 1913, s. 9.
- 45 Lazarev, *aytiser*, s. 87-103.
- 46 Elbette, söz konusu şahısların Rusya yanlısı olmalarının temel sebebi çıkarlarına dayanmaktadır. Nitekim aralarında en Rus yanlısı diyebileceğimiz Abdurrezak'ın bile bir dönem çıkarları gereği Almanya'ya yanışı, Hoydaki Rus konsolos vekili tarafından merkeze rapor edilmiştir. AVPR, I. "Posolsvo v Konstantinopol", 1912-1914, D. 357, II, s. 216-236. *Haydaki Rus Konsolos Vekilinden İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı'na*, *İbepartmanına Gizi Raporu*, 22 Aralık 1913.
- 47 1906 yılında Sulhan, Abdurrezak Bey'i sürgüne gönderip hapse attırdı. Abdurrezak Bey Afrika'nın Trablusgarp şehrinde 4 yıl sürgünde hapse yattı, 1910 yılında İstanbul'a döndü, buradan bannamada, Jön Türkler'de Abdülhamid'in politikasını devam ettiriyorlardı. Bundan sonra, Rusya'ya kaçtı ve önce Ervan'a yerleşti. Ancak Ruslar ona İran'ın Kürt şerhi olan Umii'ye'ye yakın Hoy'da oturma hakkı tanıdılar. O zaman Hoy'u devletin (Rusya-İran-Türkiye) kesime noktasıydı. Abdurrezak Bey'in 1910-1917 arasında yaşadığı buşer, o zaman sırası ve askeri açısı çok önemli bir rol oynuyordu. I. Dünya Savaşında önce Kürt sorunu Rus diplomatik ve askeri yetkileri tarafından sıkıca takip ediliyordu. Nikitin ve Minorski gibi önemli Kürdologlar da o zaman İran'da diplomatik görevlerde bulunuyorlardı. Abdurrezak Bedirhan, bu dönemde Rus askeri ve diplomatik çevreleriyle oldukça yakın ilişkiler kurdu. Onlara Kürt tarihi, edebiyatı, ve kültüri hakkında yararlı bilgiler sunuyordu, Rusya'nın bir Kürt politikası oluşturmasına yardım etmeye uğraşıyordu. Nitekim bu dönemde Abdurrezak Bey'in yakın ilşkisi kurduğu H. Orbeli gelecekte N. Margibi şahsiyetleri Kürtlere ilişkin önemli araştırmalar yapmışlardır. H. Orbeli 1959'da Petersburg'da Doğru Bilimleri Enstitüsü'nde Kürdoloji Bölümü'nu kurmuştur. Bunların yanında, Abdurrezak Bey 1937'de Simko ve baki Kürtleri gelenleri ile "Gehandın" adlı bir Kürt örgütü kurmuştur. Bu örgütün öncelikli amacı eğitimdi. Kürtlere kültürel volları bir öğretimsiz fikri aplainmaya çalışıyordu. Örgütün önemli çalışmalarından biri Rusların destleşile Hoy'da bir Kürt okulu açmak olmuştur. Bu yolla Kürt çocukları Avrupa ve Rusya'ya eğitim için gönderilmemesi amaçlanıyordu. Celile Ceilli, *Kürt Halkı Tarihinin* 13 İlyim Yayıncılık, Çev. Hasan Kaya, Everest Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 100-101.
- 48 AVPR, *aytiser*, II, 336. *Hoydaki Rus Konsolos Vekilinden İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı'na*, *İbepartmanına Gizi Raporu*, 22 Aralık 1913.
- 49 AVPR, *aytiser*, II, 337. *Sirkov'un Tahran'daki Güvenciliği Gizi Raporu*, 14 Şubat 1913.
- 50 AVPR, *aytiser*, II, 21-26. *Sirkov'un Tahran'daki Güvenciliği Gizi Raporu*.
- 51 14 Şubat 1913, AVPR, *aytiser*, II, 226. *Kahkayadaki Vekilden Gizi Teşviri*, 2/6 Aralık 1913; AVPR, *aytiser*, II, 237-238. *Hoydaki Rus Vıa-Konsolosunun İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı'na*, *İbepartmanına Gizi Raporu*, 22 Aralık 1913.
- 52 AVPR, *aytiser*, II, 18. *Kahkayadaki Vekilden Gizi Teşviri*, 8 Şubat 1913.
- 53 AVPR, *aytiser*, II, 72. *İrtihat ve Sirkov'un Raporu*, 20 Mart 1913.
- 54 AVPR, *aytiser*, II, 24. *İrtihat ve Sirkov'un K. N. Gulkevici'e Raporu*, 12 Şubat 1914.
- 55 AVPR, *aytiser*, II, 240-241. *Biltilen Sirkov'un K. N. Gulkevici'e Raporu*, 12 Şubat 1914.
- 56 "Sirkov'un bu ifadelerini elbette peşinen tekkiddu olarak kabul edemeyiz. Ancak, 19. yüzyıldan bu yana çıkan Kürt isyanlarını incelediğimizde ve Birlik isyancılarının da gerek Osmanlı, gerek Rus kaynaklarında yazılan taleplerine göre atılmışda Sirkov'un görüşlerinde önemli ölçüde doğruluk payı bulunduğunu görülmektedir.
- 57 Mim Kemal Öke, *Mu sul-Kürdistan Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 26.
- 58 Yusuf Kamil Bedirhan'ın isyanın başarısızlığından sonra Rusya'ya kaçtığı bilgileri göre, isyanın lideri olarak kendisi dışlanıyordu. Ancak Mulla Selim ve baki derbenderinde tedbirli davranmalarının sonucu isyan planlarından 1 ay önce başlatıldı ve başarısız oldu. AVPR, *aytiser*, II, 346. *Osmanlı'daki Genel Konsolosluğın K. N. Girs'e*, 6 Haziran 1914.
- 59 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 332, II, 2. *İstanbul Elçiliğinin Gizi Teşviri*, 27 Şubat 12 Mart 1914.
- 60 Celile Ceilli bunu *Azmatom* adlı Ermeni gazetesi'nin 27.04.1914 tarihli sayısına dayanarak iddia etmektedir. Ancak, o dönemde bazı Ermeni gazeteleri Kürtlere ilişkin kurnak istedikleri için böyle bir haber çıkarmış olabilirler. Bu nedenle, bu bilgilerin güvenilirliği belirsizdir. Bir diğer husus da daha sonra görüleceği üzere, pek çok Ermeni'nin Birlik isyanı'ndan ve isyancıların sunu derce ötürmesidir. Kürt Halkı Tarihinin 13 İlyim Yayıncılık, s. 141.
- 61 AVPR, *aytiser*, II, 2. *İstanbul Elçiliğinin Gizi Teşviri*, 27 Şubat 12 Mart 1914.
- 62 AVPR, I. "Posolsvo v Konstantinopol", 1912-1914, D. 357, II, 272-281. *Biltilen Sirkov'un K. N. Girs'e*, 7 Mart 1914.
- 63 AVPR, *aytiser*, II, 271. *İrtihat ve Sirkov'un K. N. Girs'e*, 7 Mart 1914.
- 64 Michael Reynolds, *The Ottoman Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus 1908-1918*, *Doktora Tezi* (Princeton) 2005, s. 125.
- 65 Reynolds, *aytiser*, s. 126.
- 66 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 332, II, 7. *İstanbul Elçiliğinin Gizi Teşviri*, 3/6 Mart 1914.
- 67 Celile, *aytiser*, 126.
- 68 *aytiser*, s. 127.
- 69 Celile, *aytiser*, 128-129.
- 70 AVPR, I. "Posolsvo v Konstantinopol", 1912-1914, D. 357, II, 273-281. *Biltilen Sirkov'un K. N. Girs'e*, 7 Mart 1914.
- 71 Bu tür şahsiyetlere çeşitli meşgaleler verilmiştir. BOA, DH SFR 424.60.
- 72 BOA, DH SFR 424.60.
- 73 BOA, DH SFR 424.60.
- 74 BOA, DH SFR 424.60.
- 75 Celile, *aytiser*, s. 131-135.
- 76 AVPR, *aytiser*, II, 36. *İstanbul'daki Güvenciliği Kısımın Gizi Teşviri*, 29 Nisan 12 Mayıs 1914.
- 77 BOA, DH SFR 424.60.
- 78 AVPR, *aytiser*, II, 36. *İstanbul Elçiliğinin Gizi Teşviri*, 22 Mart 4 Nisan 1914.
- 79 Sözcümlü Derişim Mutasarrıfı, isyanın Derişim Kürtlerine devletin gönyeile anlatılması gerekliğini bir sürebiriyor. BOA, DH SFR 424.60.
- 80 AVPR, *aytiser*, II, 26. *İstanbul Elçiliğinin Raporu*, 31 Mart 1914.
- 81 AVPR, *aytiser*, II, 31. *İstanbul Elçiliğinin Raporu*, 12 Nisan 1914.
- 82 BOA, DH SFR 424.60.
- 83 BOA, DH SFR 424.60.

"PADİŞAH İNSANDIR KANUN İLE MÜKELLEF
VE MEMURDUR ŞERİAT BUDUR"

İTTİHATÇI FEDAİLERİN II. ABDÜLHAMİD'E UYARISI

AYŞEGÜN SOYSAL

"...Artık yeter ya herşey dosdoğru olur yâhüd yaptığımız gibi hal' de i'lân ederiz fakat biz bunu istemeyiz biz pâdişâhımızı isteriz bize kânûn ile mükellefiyet dâiresinde pâdişâhlık etsin // umûr-ı idâreye karışmasun millet meclisi ve hey'et-i hükûmet vazîfe ve mes'uliyetini bilsin pâdişâh saklanmasun gezsün her nereye isterse bilâ tereddüd ve ihtirâz gitsün korkmasun ve emîn olsun bakınız biz geçen şeylerden bahsetmiyoruz istikbâlden bahsediyoruz sâbıkdan bahse tenezzül etmeyiz herşeyi cem'iyetimiz unuttu..."

İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri Sir Nicholas O'Connor 19 Mart 1908'de ölmüş ve 19 Mayıs 1908'de yerine Sir Gerard Lowther atanmıştır.¹ Adet olduğu üzere İngiltere'nin yeni sefirini karşılamaya Edirne'ye gönderilen teşrifatçı Hayreddin Bey 29 Temmuz'da sefaret baştercümanı Gerald Fitzmaurice (1865-1939) ile birlikte yola çıkar² ve Lowther 30 Temmuz 1908'de İstanbul'da bü-

yük törenlerle karşılanır.³ Ahmed Emin Yalman, halkın atlarını söke- rek sefirin arabasını Karaköy'den Beyoğlu'ndaki İngiliz sefaret bina- sına kadar ittiğini anlatır.⁴ Sadaret Şifre Kalemî'nde çalışan Mehmed Selâhaddin Bey İstanbul halkıyla beraber birkaç üyesi dışında İttihad Terakki üyelerinin de sefiri saygı ve sevgiyle karşıladıklarını hatta bu du- rumun Almanya'yı rahatsız ettiğini

kaydetmiştir.⁵ Görkemli karşılamada muhtemelen İttihatçıların Türkiye'yi İngiltere'den ayıran baskı rejiminin sona erip parlamenter sistemin baş- layacak olmasının ilişkileri iyileşti- receği beklentisi de etkili olmuştur.⁶ Yeni sefir Lowther İstanbul'da kendi- sinden, sadrazama II. Abdülhamid'e bazı adamlarını görevden alması için baskıda bulunmasını tavsiye etmesinin istendiğini ama bunu ka-

Souvenir d'Andrinople

Gare d'Andrinople

ادرنه ایستاسیون

Yüzbaşı Ruşeni
Teşrifatçı
Hayreddin'i
Edirne Şehir
İstasyonu'nda
karşılar. Edirne
Şehir İstasyonu,
1912.

Osman Köker
(Ed.) Orlando
Carlo Columeno
Kolektiyonu'ndan
Kartpostalılarla
100 Yıl Önce
Türkiye'de Ermeniler,
Bünyanlar
Yayınları, İstanbul,
2005.

bul etmediğini belirtir.⁷ Bu atama ve kutlamalar çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ancak herhalde pek bilinmeyen bir konu sefiri karşılamaya giden teşrifatçı Hayreddin Bey'in de İttihatçılar tarafından karşılandığı ve kendisine II. Abdülhamid'e iletilmek üzere bir mesaj gönderildiğidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde son dönemde hakkında birkaç makale yazılan Hasan Ruşeni Barkın⁸ hakkında çalışırken İngiltere sefirini karşılamak üzere Edirne'ye gönderilen⁹ Teşrifatçı Hayreddin Bey'in İttihad Terakki Cemiyeti erkânından Yüzbaşı Ruşen Efendi'yle yaptığı konuşmaya dair bir arıza buldum.¹⁰ Arşiv kataloğundaki özetle Ruşen olarak yazılmasına karşın belgede yüzbaşının adı "Rüşeni" olarak geçmektedir. Belgenin tarihi katalogta 06 R 1327 (24 Nisan 1909) olarak verilmiştir ve orijinal belge çıkarılmadığı için üze-

1908'de İngiliz dışişleri belgelerinden Drama'ya Ruşen Bey, ki Ruşeni olma ihtimali büyük, adında genç bir kurmay başkanlığında 100 kadar er ve 20 kadar subayın geldiğini öğreniyoruz.¹¹

"Ruşen Bey bir konuşma yaparık Türk imparatorluğunun yok olma-

II. Abdülhamid yeni İngiliz sefiri Sir Gerard Lowther'i Edirne'de karşılamak için Hayreddin Bey'i görevlendirdir. Resimde Sir Gerard Lowther.

ise kentin asker sivil tüm ileri gelenleri başında İttihad ve Terakki'yi temsil eden bir yüzbaşı olan heyeti karşılamak üzere istasyona gelmiştir. Apak "vagondan ilk çıkan Ruşeni'nin göğsüne hamailvari asılmış geniş bir kurdele üzerine yağlıboya ile 'İttihad Terakki'nin en küçük fedaisi' yazıldığını ve Ruşeni'nin 33 yıl çikelenleri anlattıktan ve 'yaşasın hürriyet, yaşasın adalet, yaşasın vatan' diye bağdırdıktan sonra bir binbaşının göğsündeki nişanı koparıp yere atarak ayaklarının altında çiğnediğini kaydeder.¹² Başka kaynaklarda da halkın "padişahım çok yaşa" diye bağırması üzerine Meşrutiyet'in cemiyetin çabalarıyla ilan edildiği ve padişah lehine slogan atılmamasının hatırlatıldığına değinilir. Heyetteki Ruşeni Bey'i yapılan taklara asılmış olan "Padişahım çok yaşa" levhaları çileden çıkartmış ve "bu menhus levhalar hâlâ burada neden asılı

Halkın "padişahım çok yaşa" diye bağırması üzerine meşrutiyetin cemiyetin çabalarıyla ilan edildiği ve padişah lehine slogan atılmamasının hatırlatıldığına değinilir. Heyetteki Ruşeni Bey'i yapılan taklara asılmış olan "Padişahım çok yaşa" levhaları çileden çıkartmış ve "bu menhus levhalar hâlâ burada neden asılı duruyor! Biz onu şöyle yaptık, böyle yaptık! diye kılıcı ile bu levhaları parçalamıştır.

rinde yazan tarih de görülmektedir fakat elçinin geldiği tarih belli olduğu için burada bir yanlışlık olduğuna düşünüyorum.

7 Ağustos 1908 tarihli *The Times*'da da bu karşılama ile ilgili bir habere rastladım. Haberde İstanbul muhabiri özel bilgiye dayanarak Jön Türklerin padişahın İngiliz sefiri karşılamak üzere gönderdiği elçiyi yakalayarak yeni rejime bağlılık yemini ettirdiklerini aktarır ki İttihatçıların devlet görevlilerine yeni rejime bağlılık yemini ettirmesi bilinen bir uygulamadır.¹³

Hayreddin Bey'le konuşan Ruşeni II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Rumeli'de yapılan hürriyet kutlamalarının başkahramanlarındandır. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz

ması için meşruti bir hükümetin gerekli olduğunu söyledi ve Osmanlı hükümetinin din ve ırk ayrımı gözetmemesi gerektiğini belirtti. Ayrıca, ilkelininin 'la patrie, liberte, egalite, fraternite' olduğunu açıkladı. Sonra askerlere dönerek, 'şimdi kasabaya giderek meşruti bir idare ilan edebilirsiniz. Direnen, rütbesi ve makamı ne olursa olsun, derhal öldürülecek...' dedi.

28 Temmuz'da ise Selanik'teki Üçüncü Ordu'yu temsil eden altı subayın özel bir trenle Edirne'ye geldiği kaydedilir.¹⁴ Ruşeni Bey bu heyetin başındadır. Rahmi Apak'a göre Ruşeni Edirne'den önce Gümüşine ve Dedeoğlu'na uğramış, Dedeoğlu'na dörtte üçü Rum olan halk Ruşeni Bey'in arabasının hayvanlarını çıkartıp kendileri çekmiştir.¹⁵ Edirne'de

duruyor! Biz onu şöyle yaptık, böyle yaptık! diye kılıcı ile bu levhaları parçalamıştır.

İsmet İnönü ise anılarında Meşrutiyet'in ilanıyla ilgili ilk haberlerin Edirne'de ihtiyatla karşılandığını, bir iki gün içinde İkinci Ordu'nun da inkılab şeniklerine katıldığını anlatırken genç subayların öncülük ederek devletin bütün memurlarını cemiyete soktuğunu, ihtilalcilerin bütün görevlilere Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettirdiğini kaydeder. İnönü Edirne'ye gelen Üçüncü Ordu'nun küçük askeri heyetlerinin "muhitimizin alışmadığı aşırı bir dereceyle ihtilal edebiyatı" yaydıklarını ve ilk olumsuz tepkinin asker arasında görüldüğünü anlatır.¹⁶ Bu "İhtilal edebiyatı"nın yayımlarının başında Ruşeni Bey gelmektedir.

Ruşeni Bey ve İttihatçılar muhtemelen Meşrutiyet gösterilerindeki aşırılıkların ya da verilen gözdağlarının İstanbul'dan nasıl görüldüğünü öğrenmek istiyorlardı zira Hayreddin Bey arızasında kendisinin Edirne'nin durumunu görmekle görevli olduğunu düşündüklerini aktarıyor. Teşrifatçı ayrıca trenlerle yolculuk edenlerin isimlerinin telgrafla cemiyete haber verildiği bilgisini de ekleyerek görevli olmadığının da araştırılarak doğrulandığını ve Ruşeni'ye iletilildiğini anlatır.

Karakirik anılarında Edirne'de çıkan asker ayaklanmasında dolayı Ruşeni Bey'i suçlar. Kolaşması olduğu günlerde Kâzım Karabekir.

İnsan ve Asker
Kâzım Karabekir,
Yayı (Kredi) Yayınları.

The Times'in haberinde teşrifatçıyla yapılan görüşme hakkında İttihatçıların padişaha yazılmış bir mektup verdikleri, kaba bir dille yazılmış mektupta padişaha güvenilmediği ve eğer tavrını değiştirmesizce acımasızca davranılacağı bilgileri verilerek bazı taleplerde bulunulduğu vurgulanmıştır. Bunlar arasında padişahın haremını dağıtarak Avrupalılar gibi tekeşli bir hayat sürmesi de bulunmaktadır.¹⁷ Arızada haremın dağıtılması gibi bir istekten bahsedilmez ayrıca Hayreddin Bey'den istenen kendisine söylenenleri padişahı göyerek ona arzetmesidir. Hayreddin Bey ben küçük bir memurum kendisini her zaman göremem diye karşı

çıkınca da korkmaması, her koşulda Abdülhamid'i görmesi söylenir. Arızada aktarılan görüşmede korku, korkmak, korkak gibi kelimelerin sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. Belki de bu Tark Zafer Tunaya'nın tespit ettiği gibi kendilerinin Abdülhamid korkusunun bir görünümüdür.¹⁸ Zira bir taraftan teşrifatçının padişahı görmesi gerektiği bildirilerek eşitlik ilkesi vurgulanır, padişah ve hanedan tehdit edilirken öte yandan da Kanun-ı Esasi'ye uymak ve hükümet işlerine karışmamak koşuluyla padişaha sadakatin de altı çizilmektedir.

İttihatçıların II. Abdülhamid'den beledikleri Avrupalı yöneticiler ("Wilhelmeler, Edwardlar") gibi davranması, serbestçe kendi ülkesini, Avrupa'nın her tarafını gezmesi, saklanmaması ve ümmetle arasındaki perdenin kalkmasıdır. Bu konuşmada Kanun-ı Esasi'nin askerin süngüsü ve subayların kılıcı eliyle millet tarafından alındığı vurgulanarak eğer Kanun-ı Esasi uygulanmazsa cemiyet ve fedaillerin İstanbul'a giderek sarayları mahvederek Nişantaşı'nda on sekiz katlı bir meclis binası yapacaklarını (nasıl olsa Osmanlı milleti iki günde yeni bir kent kurabilecekler), bir beyaz güvercin uçurup kimin başına konarsa onu hükümdar yapacakları bildirilir.

"İslam ve Hristiyan"ların haklarını savunmak için canlarını verebileceklerini de hatırlatan Ruşeni kılıcını çekerek kendisinin bir yuzbaşı olarak padişahın elini öpeceğini ama eğer gecikmeler yaşanırsa kılıcı iş göreceği tehdidini de yapar. Ruşeni tarafından esas suçlananlar saray görevlileridir, ancak iki kez cemiyetin her şeyi unuttuğu ve geleceği baktığını söylerken, isteseydi cemiyetin bu kişilerin evlerini yakıp yıkaacağını hatırlatır. Son vurgulanan ise Kanun-ı Esasi değişikliği ve padişahın insan olduğu, kanun ile mükellef ve memur olduğu, şeriatın da bu olduğudur.

İttihatçılar eşitlik istemektedir, bu bağlamda padişahın da kendileriyle eşit ve Avrupa'daki yöneticiler gibi görünür olmasını istemektedirler. II. Mahmud'dan başlayarak Osmanlı yöneticileri "çağdaş monarşi" yaratma

çabası içinde olmuşlar ve bunun bir parçası olarak daha görünür olmuşlardır. Sarayına "saklanan" II. Abdülhamid dönemi ise bu açıdan bir kopuş dönemidir.¹⁹ Falih Rıfkı Atay anılarında "dergilerde, salnamelerde İngiltere kralının resmi çıkar da neden padişahımızın resmi basılmaz diye de soramazdık"²⁰ der. İstanbul'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan gösterilerde halkın "varmak istediği tek hedef 'padişahı görmek...' 'tir. 'Her türlü teşebbüs, her nevi toplantılarda gürültü, patırtı nihayet Yıldız'a gitmek, padişahı görmek kararına bağlanıyordu" diye anlatır Hasan Amca.²¹

Halkın padişahı görmek isteğinden aslında ne II. Abdülhamid ne de İttihad ve Terakki memnun olmuştur. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye göre II. Abdülhamid halkın bu heyecanını tahrik eseri görmüştür ki şeyhülislam bu durumu Meşrutiyet'in devam edemeyeceği endişesine yormaktadır. Cemaleddin Efendi'nin Abdülhamid'i Meşrutiyet'in oturmaması ve sağlamlaşması için halka anlatılması ve halkla iyi ilişkiler kurmasına bağlı olduğuna ikna ederek padişahın Yıldız Sarayı'nın penceresinden halka görünmesinden sonra kalabalık dağılmıştır. Ayrıca Abdülhamid Meşrutiyet'i kaldırmaya çalışmayacağına yemin etmiş, şeyhülislam da bu yemini ertesi gün halka bildirmiştir.²²

İttihatçılar için de kutsal olarak algılanmaması eşit görülmesi ve modern bir yönetici olabilmesi için hükümdarın görünür olması gereklidir ancak onları rahatsız eden halkın hürriyeti Abdülhamid'in ilan ettiği inanamadılar. İttihad Terakki hürriyeti, cemiyetin ilan ettiğini göstermek için çalışmış ama tepkiler karşısında II. Abdülhamid'e karşı çıkmak da tehlikeli olacağı için bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Kâzım Karabekir Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Selanik İTC'nin Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi ve Meclis-i Mebusan'ı bahşeylediğini yazan bir beyanname çıkarmasını eleştirmiştir.²³

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, yönetici ve yöneticinin görünürlü-

gü daha çok yönetimin meşruiyetini sağlama açısından değerlendirilmiştir. Konuya bir de yönetilenler ya da yöneticisi görenler tarafından bakmak yararlı olacaktır ve II. Meşrutiyet aslında bu açıdan da önemlidir. Yönetilenler yalnızca yöneticileri görmek istemiyorlardı, biraz da onun tarafından görülmek istiyorlardı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belge de İttihatçıların II. Abdülhamid'e ve genelde meşru bir yöneticiye bakışını ortaya koyması açısından ilgi çekicidir.

Belge, aynı zamanda İttihatçı fedailerin bu tip taşkınlıklarının ordu, hükümet, İttihad Terakki ve bunların birbirleriyle ilişkileri üzerindeki etkisi açısından da anlamlıdır. Yukarıda bahsedilen Meşrutiyet kutlamalarındaki taşkınlıklar Edirne'deki İkinci Ordu askerleri arasında padişahın öldürüleceği söylentilerine yol açarak isyana dönüşmüştür. Hayreddin Bey arızasında Ruşeni'yi İkinci Ordu'yu Üçüncü Ordu'ya bağlayan yüzbashi olarak tanıtmıştır. *The Times*'in Sofya muhabiri 2 Ağustos'ta bin emekli askerin ayaklanarak subaylara saldırdığını ve istasyona giderek sultanı kurtarmaya İstanbul'a gittiklerini açıkladıklarını bildirir.¹⁴ Ertesi günkü haberde isyancıların sayısı beş bin olarak verilir ve Sultan'ın hayatının tehlikede olduğu ve Makedonya'nın Yunanlara verileceği dedikodularının ayaklanmada etkili olduğu bildirilir. Bu duruma Selanik ve Edirne'deki bazı liderlerin aşırı tutumlarının yol açtığı, ayaklananların endişe ve şüphelerini güçlendirdiği belirtilerek, İttihad Terakki liderlerinin araya girmesiyle 300 kişilik bir temsilci grubunun İstanbul'a gönderilmesine karar verilir. Padişahın kabul ettiği heyetin temsilcileri daha sonra Edirne'de sevinçle karşılanmıştır. Ayrıca Selanik ITC üyesi subayların da İstanbul'a hükümetle görüşmeye gittikleri bildirilir.¹⁵

Kâzım Karabekir anılarında bu olaylar üzerinde durmuş, Edirne'de çıkan asker ayaklanmasından dolayı "söylediklerinin sonra dahi farkına varmayan" Ruşeni Bey'i suçlamıştır. Mizancı Murad da cemiyetin bazı gazetelerde

"anayasamız parlak süngülere dayanmaktadır" gibi tehlikeli cümlelerinin Ruşeni Bey'in "cahilce bir hatası dolayısıyla" İkinci Ordu'nun süngü dayanağının ne kadar çürük ve emniyetsiz olduğunu gösterdiğini belirterek ibret alınmasını ister.¹⁶

Ayakanma sonrasında İstanbul'dan merkezi ve yerel komitelerden etkili kişilerin Edirne'ye gönderilmesi olayların büyüyebileceği endişesi olduğunu gösteriyor. *The Times* muhabiri, komitelerin Edirne'deki kuvvetlerin acele adımlar atmasını engelleme-

Mizancı Murad
(1854- 1917),
Edirne'deki
olaylara
Ruşeni Bey'in
cahiliğinin
yol açtığını
belirtir.

Çerçiz Kalkanın
Kaleksiyonu,
Yıllıkları ve
Yapıları'yla
Osmanlılar
Anılsophası.

sürgünden dönenlerin ordudan daha fazla Meşrutiyet'in garantisi olacaklar üzerinde durduklarını belirtir.¹⁸

The Times ayrıca Edirne'deki subayların padişahın tahttan indirilmesini istemelerinin hükümette de sıkıntı yarattığını belirtmiştir.¹⁹ Kâmil Paşa Hükümeti kurulduktan ve saray adamlarının büyük kısmı yakalandıktan veya ülke dışına kaçtıktan sonra İttihad Terakki kişilere yönelik protestoların bitmesi için beyanname çıkarır ve huzuru bozanların hain olarak görüleceğini açıklar. *The Times* İttihatçı Selanik ve Edirne'deki tavırlarına bakarak bu tehditten yararlandıkları görüşündedir. 6 Ağustos'ta Edirne'de olayların bitmiş ve İstanbul'a giden heyet üzerinde "Yaşasın Kanun-ı Esasi" yazan flamalarla şehre dönmüştür, böylece bütün birlikler anayasaya bağlılık yemini etmişlerdir.²⁰ Gazeteye göre İttihad Terakki Edirne olayını önemsememesine rağmen en azından cemiyet içinde padişahın tahta kalmasını isteyenlerin eli güçlenmiştir.²¹

Meşrutiyet ilanında Milas'tan Selanik'e gelerek cemiyet toplanmasına katılan ve Anadolu Umumi

İsmet İnönü anılarında Meşrutiyet'in ilanıyla ilgili ilk haberlerin Edirne'de ihtiyatla karşılandığını, bir iki gün içinde İkinci Ordu'nun da inkılab şenliklerine katıldığını anlatırken genç subayların öncülük ederek devletin bütün memurlarını cemiyete soktuğunu, ihtilalcilerin bütün görevlilere Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettirdiğini kaydeder.

ye çalıştığını ve harekette ordunun ağırlığının yol açabileceği tehlikeleri fark ettiklerini düşünüyor.²² Aynı gazetede Sofya'dan bildiren muhabir ise ordu kanadının merkezinin Selanik ve Manastır'dan, yeni hareketin etkili isimlerinin başkente yakın olmak ve oradaki olayları kontrol altında tutmak için geldikleri Edirne'ye kaydığını belirtir, Sofya'dan geçen sürgünlerin düşüncelerini de aktararak

Müfettiş olarak İzmir'e gönderilen Dr. Nazım'ın yanında Ruşeni Bey de vardır. Karabekir, Ruşeni'nin İzmir'e gönderilmesini "kısa düşünürlük ve merkez-i umuminin gaffeti" olarak değerlendirir.²³ Ruşeni Bey'in tavrıyla ilgili ise şu notu düşer: "Söylediğini anlamak kabiliyetine göre insanlar dört çeşittir: 1 - söylemeden düşünür. Şu halde sözünün manasını bile rek söyler. 2 - söyledikten sonra ne

söylediğinin farkına varır. 3 – söyle-
dikten sonra da farkına varmaz, an-
cak kendisine ihtar olunursa anlar. 4
– kendisine ihtar olunsu da anlamaz
veya anlasa da inat eder durur.”¹
Belki de bu nedenlerle Ruşeni Bey’in
bu dönemden sonra özellikle İran ve
Kafkasya’da istihbarat faaliyetleriyle
görevlendirildiğini görüyoruz, savaş

döneminde ise muhtemelen kontrol
edilemediğinden askerlikten çıkarıl-
dığına kaçırmıştır. Rusya’daki Ekim
Devrimi’nin Osmanlı Devleti’ndeki
Turancı düşünceleri uygulamaya koy-
ma yönündeki umutları yeperstone
Ruşeni de tekrar sahneye çıkmıştır.
Cumhuriyet döneminde de istihbarat
faaliyetleri yürüten, milletvekili olan

ve yeni rejimin en keskin savunucularından biri haline gelen ve son
zamanlarda çeşitli çalışmalara konu
olan İttihad Terakki’nin bu en küçük
fedaisi hakkında yapılacak bütünlük-
lü bir çalışmayı beklemektedir.

AYŞEGÜN SOYSAL
DR., HOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK
İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Gece saat dörde doğru zâbitler etrâfımı aldılar

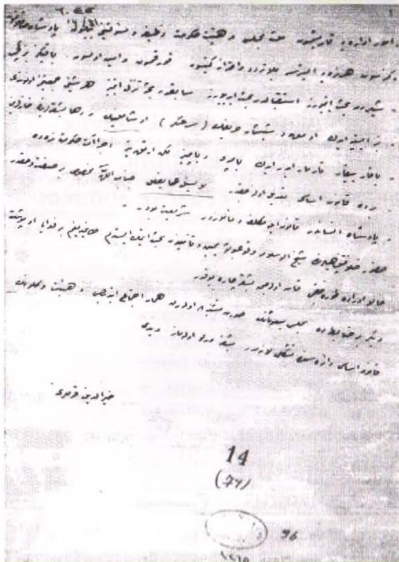
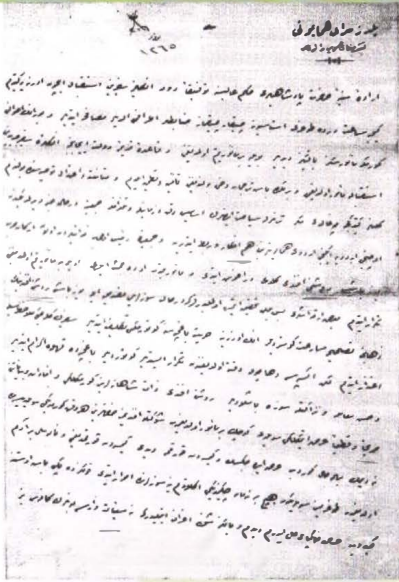
BOA Y.EE... 14 / 81, 06 R 1327 124-4-1909
tarih 1908 olmalı A.S.

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Teşrifât-ı Umûmiye Dairesi

İrade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîleri
hükûm-ı âlisine tevfikân dün İngiliz
seffirini istikbâl için Edirneye gıldim
gece saat dörde doğru istasyona
çıkarak çıkmaz zâbitler etrâfımı aldılar
musâfaha etdiler ve buranın ahvâlini
görmeye me'mûrsunuz bakınız dediler
böyle bir me'mûriyetim olmadığımı
ve kâ'id-i "kadime" i devlet icâbınca
İngiltere sefir-i cedidini istikbâl
me'mûr olduğumu ve birlikte baş
tercümân dâhi bulundugum te'min
ve tatmin eyledim ve metânet ve
itidâl tavsiyesinde bulundum gelenler
gittikçe çoğaldı meşer trenlerle seyyâhat
edenlerin esâmîsî vakt ve zamânıyla
ve telgrafla cemiyete derhâl haber
verildiğinden üçüncü orduya ikinci
ordu-yu hümayûnların hem himem-i
efkâr ve rabt ediren ve cem'iyyetin
reûs olub fedâîlerden olan erkân-ı harb
yüzbaşısı Ruşeni efendi geldi der-âuş
etdi ve me'mûriyetimden o da bahs
eyledi öyle bir me'mûriyetim olmadığımı
tekrâr eddim bazı arkadaşları besbelli
tahkik etmiş olmalıdırlar ki derhâl
sözlerimi tasdik ile yüzbaşısı Ruşeni
efendinin zehâbını tashihe müsrâat
gösterebilir anın üzerine Hürriyyet
başçesine götürmeyi teklif ettiler
sefirin geleceği mülahazasıyla itirâz
ettim lakin eksprese daha çok vakit
olduğundan tekrar etdiler götürdüler
başçede kahve ikrâm etdiler ve husn-ı
muâmele ve nezâketle söze başladılar
Ruşeni efendi zât-ı şâhânelerini
görmekliği ve fâdât ve beyânâtını
sarihan ve ka'iyyen arz etmekliği
söyledi küçük bir me'mûr olduğundan
şekvelî efendimiz hazretlerini her
vakit görmediğimi söylediysem de ne
demek behemehâl görüb arz edeceskin
ve kimseden korkma dedi kimseden
korkmadığımı ve nâmûslu bir adam
olduğundan doğrusunu söylemekden
hiç bir zaman çekinmediğimi anlattım
yine sözlerinde ısrâr etdi kulunuz da

peki baş üstüne gidip arz-ı hâk-pây-ı
"alı ederim dedim ve yalnız şunu i'tirâf
etmemdir ki ne şeyyât varsa bunların
kâffesi biz// me'mûrin tarafından
vâki'dir zât-ı pâdişâhîlerinin ka'iyyen
dahil yokdur sözlerini söyledim "bu
sözleriniz makbûl ve mesmû' olamaz
zirâ siz de saray me'mûrlarındanınız
hepiniz mütehimsiniz dedi içinizde
bir adam iyi olabilir lakin nasıl bilinir
bunu zeman gösterir ve ancak cenâb-ı
Allah bilir mâ mâlîh biz bunlardan
ka'iyyen vâz geçdik böyle şeyleri sorub
araştırmğa tenezzül bile emmeyeceğiz
cenâb-ı hakk rûz-ı mahşerde herkesin
sıyyât ve husenâtını izah edirecek
biz de o vakit göreceğiz şimdi siz zât-ı
hazret-i pâdişâhiye arz ediniz eğer
pâdişâh kânûn-ı esâsî ile mukellef
olarak umûr-ı idâreyi heyet-i hükûmete
bırakub müdâhale etmez ise biz de
kendisini başımız üzerinde taşıyacağız
artık korkmasın millet kendisinin kılına
dokundurmaz emin olsun ki kendisine
kimse bir şey yapamayacak serbestçe
Vilhelmer Edvard gibi vilâyât-ı
şâhânesini Avrûpanın her tarafını gezsin
artık efrâd-ı ümmelle zât-ı şâhâne
arasından perde kalksın herkesi görsün
herşeyi anlasın milletden artık ka'iyyen
emin ve mutmain olsun ama şu şartla
ki kânûn-ı esâsî ile mukellef olacak
korkak olacak ise bundan sonra bize
korkak hükûmdârın lüzûmu yokdur
istemeyiz millet kânûn-ı esâsîyi askerin
süngüsü ve zâbitlerin kılıcı ile nasıl
aldı ise ileded de öyle muhafaza
edeceğiz bütün kânât biraraya gelse
kimse alamayacakdur cem'iyyet-i
ittihâd ve fedâîler ebediyyin bâki
ve müheyâyâdır mabeyndeki hâinler
diger mürtelikbler ed' olunmazlar
kânûn-ı esâsî icrââtı hemân yapılmazsa
bilmeldir ki biz toplumza tufengimizle
İstanbul'a geleceğiz ve şimdi yasak
olan Zincirlikuyudan sarayları ve
Taşkışlayı ve Nişantaşını mahvedeceğiz
Nişantaşında demirden on sekiz katlı
// bir bina-i muazzam ve muhteşem
yaparak meclis-i millet olan me'b'ûsânı
orada ictimâ' edireceğiz ve artık Reşad

efendiye de bütün hânedâna da yazık olacak zîrâ artık bu sülâleden hayır gelmeyeceğinden – vakiyle olduğu gibi – oradan bir beyaz güvercin uçurub kimin başına konar ise onu hükümdâr intihâb edeceğe bey sen bilir misin ki millet-i Osmaniye İstanbul bir anda hâk ile yeksân eder ve iki günde şanlı bir şehri-ı azim vücûda getirir bunları doğrudan doğruya arz emelisiniz azm ve kararımızdan kul'iyyen dönmeyiz bizi döndürecek bir kuvvet yoktur iki ordu İslâm ve Hristiyan milyonla efendî-ı ahâlî yekdil ve yekvücûd muhâfaza-i hukûku için fedâ-yı can edecektir bu ka'îdîr artık bunu bilmelidir başka türlü olamayacaktır pâdişâh ile milleti arasından arık perde kalkmalıdır ben fakir hakir nâciz bir erkân-ı harb yüzbaşısıym ben İstanbula geleceğim ve pâdişâhın elini öpeceğim bundan sonra böyle olabilir yâhûd kılıcımla iş görürüz (kılıcı çeker) bak bu tenike parçasıdır bu tenike parçasıyla bir bîş

her vakit ve pek kolay kesilür millet icrâât ister tevhîr ederse fedâiler hâzîrdır biz çokdan ölmüş adamlarız bundan sonra ölüm bizim için hiçbir artık yalan desise yeter bir nihayet verilimeldir anlaşıldı mı"

"sabır ve metânetle her şey yoluna girer emin olunuz" dedim "o bizim bileceğimiz şeydir" cevâb-ı reddini verdi ve "artık yeter ya herşey dosdoğru olur yâhûd yaptığımız gibi hal' de ilân ederiz fakat biz bunu istemeyiz biz pâdişâhımızı isteriz bize kânûn ile mükellefiyet dâiresinde pâdişâhlık etsin // umûr-ı idâreye karışmasun millet meclisi ve hey'et-i hükûmet vazife ve me's'uliyetini bilsin pâdişâh saklanmasun gezsun her nereye isterse bilâ tereddüd ve ihtirâz gitsun korkmasun ve emin olsun bakınız biz geçen şeylerden bahsetmiyoruz istikbâlden bahsediyoruz şâbkdan bahse tenezül emeyiz herşeyi cem'iyetimiz unuttu bu iş isteye idik o ma'hûş şîşman

herifin (serasker)" o Şamlının" ve daha başkalarının hânelerini yakar yıkar iârûmâr eder idik yapmadık ve yapmayız lakin artık yeter icrâât-i hükûmet neredi bir de kânûn-ı esâsî ta'dil olunacaktır lâ-yûs el-ammâ yef'al¹⁶ cenâb-ı Allâha mahsûs bir sîfat ve hakdır pâdişâh insandır kânûn ile mükellef ve me'mûrdur şeriat budur"

Huzûr-ı hilâfetpenâhilerinde şeyhülislâm¹⁷ vukû' bulan yemin ve teminden bahsetmek istedin tanımadığım bir fedâi o puşt hâlâ orada duracak mı kan olacak başka çâre yoktur

diğer bir zâbit de meclis-i meb'ûsânın sûret-i mustesnâa olarak hemân icumâ' edilmesini ve hey'et-i vukûlânın kânûn-ı esâsî dâiresinde teşekkülü lâzımdır başka türlü olamaz dedi

Hayreddin kulları

Belgeğin çevrilyazısını kontrol eden arkadaşım Yard. Doç. Dr. Nûlfer Hatemli'ye yardımlarısın teşekkür ederim.

DI NOTLAR

- 1 The Times, 20 Mayıs 1908, sayı 18651, s. 7.
- 2 G. R. Berridge, Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey, Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 122.
- 3 The Times, 31 Temmuz 1908, sayı 18713, s. 5.
- 4 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihle Çökdürüm ve Geçirdiklerim, Cilt: 1 (1888-1918), İstanbul, 1970, s. 81.
- 5 Mehmet Selâhattin, Bildiricilik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makad-ı Teasası ve Surt-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Seb'el-ı Felâket ve İnkısamı, Muhaflâ Hatıratı (Hâz. Ali Bircin - Cüneyd Ökay) (Ankara: Vadi Yayınları), 2006, s. 16-17.
- 6 Feriâ Ahmed, "1908-1914 Yılları Arasında İngiltere'nin Genç Türklerle İlgisi", İttihatçılıkta Kemalizm, Çev.: Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kağıt Yay., 1986, 2. Bsk., s. 174-213.
- 7 Türkiye 1908, İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu (Cevri ve Değerlendirmesi), Haz. Hâil Emin Avcı, Çankale, 2003, s. 10.
- 8 Hasan Hüseyin Barkın 19R4'te Girit'te Doğdu 1910'da Harbiye Meclisi'ne giren Rusenî'nin 1906'da Erkan-ı Harbiye Meclisi'ni binlerce karın yurbaşı rutbesizle Selanik'de 3. Ordu komutanlığı emrine atandı Rusenî Harbiye'de okurken gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, hakkında kovuşturma başlatınca Girit'e kaçmıştır. İttihatçıların İslâm sonrasında 1908 sonunda kulaşsa yapılarak Şam'daki 5. Ordu'da görevlendirilmiştir. Resmî biyografisinde 1910 yılı sonunda Kars konsolosluk kâtipi unvanıyla Kafkasya bölgesine gizli bir görevle gönderildiği belirtilir Rusenî Bey Teşkilât-ı Mahsusa tarafından 1914 Ağustos'u'nda Bahadırân Şakir'in başkânlığında Hilmi ve Ömer Naci'yle birlikte Kafkasya'ya gönderilmiştir. Teşkilatı arkadâşlarıyla antlaşmağa doğmuş iş onlardan ayır. Kendi kaleme aldığı biyografisinde 1911-1930 yılları arasında çeşitli ölkelere girmiş, ticaretle uğraşmıştır. Aslında savışın başında askerlikten çıkartılan Rusenî savışın sonunda tekrar sahneye çıkarak Rusya ve İran'da İttihatlar faaliyetlerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde ise kısa süren Kütös konsoloslğu sonrasında 42 dönem (1932-1943) Samsun milletvekili olur, 1949'da

- kurulun kısa ömürlü Toprak, Emlak ve Serbesi Teşvibis Partisi kurucuları arasında yer alır. 25 Nisan 1953'te ölür. Daha fazla bilgi için bkz. Cemil Koçak, "Mission Impossible: Teşkilât-ı Mahsusa", Bir Subayın Öyküsü", Toplumcu Tarih, sayı 18, Ağustos 2004, s. 26-34; Cemil Koçak, "Ey tarihçi! belgen kadar konuş! Belgesel Bir Teşkilât-ı Mahsusa Öyküsü", Tarih ve Toplum/ Yeni Yaklaşımlar, sayı 3, Bahar 2006, s. 171-214; Akal Emel, "İttihatçıların İredanist Politikalarına Bir Örnek Olay: Kalkas İttihat Terakki Fırkası -1918", Mete Tunçay'ın Armağan, Dr. Mehmet Ö. Altan, Tanıl Bora, Murat Koralıtır, İstanbul, 2007, s. 337-370; Emel Akal, "Bir Osmanlı Bilimkurgusu: "Rugenî'nin Rüyası", XI. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarih Kongresi, Bilkent Ünversitesi, 17-22 Haziran 2004, yayınlanmamış bildiri.
- 9 BOA, L.HR., 414 / 1326/C-24, 28 C 1326 127 Temmuz 1908]
- 10 BOA, Y.EE., 14 / 81, 06 R 1327
- 11 The Times, 7 Ağustos 1908, sayı 18719, s. 5.
- 12 Aktaran Feroz Ahmed, İttihat ve Terakki 1908-1914, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, 7. Basım, s. 28.
- 13 Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 2. Baskı, s. 141-142.
- 14 E. Kur. Alb. Rahmi Apak, Jermiyâkî Bir Subayın Hatıratı, Ankara: TTK, 1988, s. 31.
- 15 Apak, s. 31.
- 16 Jönün'ün Hatıratı, Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918), s. 59-61.
- 17 The Times, 7 Ağustos 1908, sayı 18719, s. 5.
- 18 Tank Zafar Tunaya, Türkiye'de Sosyal Partiler, Cilt. III, İttihat ve Terakki, Bir Çözü, Bir Kuvvet, Bir Partinin Tarih (İstanbul: Hürryet Vakfı Yayınları, 1989), s. 152.
- 19 İ. Abdülhamid'in görünüşü'ğü konusunda bizi Selim Deringil, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Simgeleş ve Törtöröl Dokü: "Görünmeden Görünmek", Simgeleş Milletle, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e, Türkiye ve Millet içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 54-55 ve Georgeon, s. 122.
- 20 Fâhî Râkî Atay, Batı Yılları, İstanbul: Dünya Yayınları, 1961, s. 7.
- 21 Hasan Âlca, Değışimden Hürryet, Bir Devrin Yılları 1908-1918, İstanbul: Arba Yay., 1984, s. 23.

- 22 Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Siyâsi Huairatlar (1908-1913) (Sadelerhâtin Ziyâeddin Engin), İstanbul: 1978, s. 33-35.
- 23 Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İstanbul: YKY, 2009), s. 224-225.
- 24 The Times, 1 Ağustos 1908, sayı 18715, s. 5.
- 25 The Times, 7 Ağustos 1908, sayı 18719, s. 5.
- 26 Mitanç, Mehmet Murat, Tarih Emler Akı Hatıratlar Yâhûd Gelecek Neadire Siyasal Anâb Tarihî, İstanbul: Şehir Yay., 2005, s. 82-83.
- 27 The Times, 1 Ağustos 1908, sayı 18714, s. 7.
- 28 Ibid.
- 29 The Times, 31 Temmuz 1908, sayı 18713, s. 9.
- 30 The Times, 7 Ağustos 1908, sayı 18719, s. 5.
- 31 The Times, 19 Ağustos 1908, sayı 18719, s. 8.
- 32 Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İstanbul: YKY, 2009), s. 222-228.
- 33 Ibid, s. 226.
- 34 Serasker Mehmet Rıza Paşa (1844-1920) II. Abdülhamid döneminde 17 yıl seraskerlik yapıp Hâldâsî Hatırat (İstanbul: 1925 ve 1947) adıyla yayımlanan hatıralarında orduyu mektepli subaylarla doldurduğu için suçlandı. Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce görevden alındığı ve Meşrutiyet yanlısı olduğuyla belirsiz de isyanların serikle bastırılması gerektiğini II. Abdülhamid'e söyledikleri de kaydedilir.
- 35 Araplızî Huku Paşa (d. 1852 Şam - o. 1924 Kahrâ) Osmanlı devlet adamı, II. Abdülhamid döneminde mabeynç, vezir, hafize örgütünü yönetici, Suriye Türkmenlerinden, 1890 yılı civarında Yıldız Sarayına girdi, mabeyn 2. katlı oldu. II. Abdülhamid'in sağ kolunu durumuna geldi ve meşrutiyet'in siyasi rakiplerini sindirmek amacıyla kurulmuş hâfize örgütünü yönetti. II. Abdülhamid'in ilanından sonra Abdülhamid rejiminin tüm kötüluklerini sebebi olarak gösterenlerin en başında olan İzzet Paşa yurtdışına kaçmıştır.
- 36 Yaptığından dolayı soruşa suale uğramayan.
- 37 Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi (1848-1917) 1891-1908 arasında ve daha sonra Kâmil Paşa hükümetleri zamanında şeyhülislâm. 26 Temmuz'da yazdığı ve pâdişâhın Kanun-ı Esasî'ye sadakatını açıklayan beyanname gazetelerinde yayımlanmıştır. Bu beyannamenin farzı etkisi görülmeye 21 Temmuz'da hürbül'daki hân İttihat ve Terakki üyeleri dâvâ ederek pâdişâhın Kanun-ı Esasî'ye sadakâ kulaşına üzerine İttihatçılar, Mahdûsî Bey hürriyetini denemektedir.

OSMANLI İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHÇİLİĞİNDE BİR EMEKÇİ DONALD QUATAERT'İN ARDINDAN

NURŞEN GÜRBOĞA

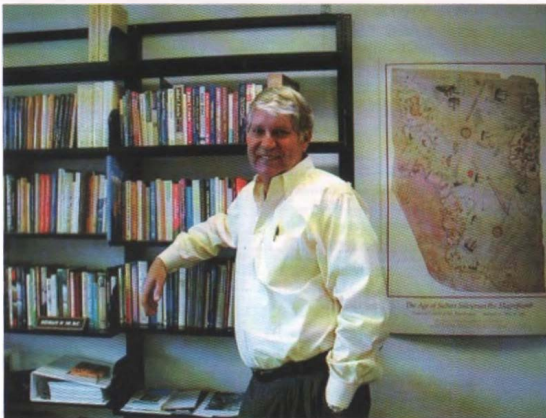
Prof. Donald Quataert, New York'un Rochester bölgesinde 1941 yılında doğdu ve büyüdü. Hayli erken yaşlarda tarihe ve öğrenmeye duyduğu tutkuyu keşfetmiş, yerel kütüphanenin tüm kitaplarını okumuştur. Quataert'in tüm yaşamını şekillendiren bu tutkusu, onu Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğin son kırk yıllık serüveninde de özgün ve önemli bir yere taşıdı. Quataert'in öğrencilerine, meslektaşlarına, ailesine ve yaşamında yolu kesen insanlara gösterdiği ilgi, farklı kültürlere ve coğrafyalara duyduğu merak onu çevresinde sevilen bir dost, bilgi ve tecrübelerinden ilham alınan bir hoca ve yorulmaz bir seyyah yaptı. Bu yazıda, 10 Şubat 2011'de kaybettiğimiz Donald Quataert'in kısa bir biyografisini sunmayı ve belli başlı çalışmaları üzerinden Osmanlı tarihçiliğine katkısını değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

SAMSUN'DAN BINGHAMTON'A UZANAN BİR TARİHÇİLİK SERÜVENİ

Donald Quataert'in yaşamındaki en önemli kırılma noktalarından biri hiç kuşkusuz 1961 yılında Türkiye'ye gelişidir. Quataert, Samsun'da bir radar üssü kurmakta olan General Dynamics'le çalışmak üzere

Türkiye'deki işi kabul ettiğinde, ailesiyle birlikte dünya atlasının karışına geçip gideceği memleketi arayacak kadar Türkiye'ye yabancıdır.¹ Quataert, Türkiye'de yalnızca iki yıl kalmasına karşın, ABD'ye dönünce "Geçmiş, Yabancı Bir Ülkedir" diyen David Lowenthal'ı doğrularcasına, yabancısı olduğu bu ülkenin tarihine ilgi duyar. Boston Üniversitesi'nde lisans

egitimine başlayan Quataert burada Ortadoğu tarihine ilişkin çeşitli dersler alır. Hocası Irene Gendzier'in teşviki ile, Stanford Shaw'la temas kuran Quataert, bu görüşmeden etkilenerek 1966'da Harvard Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde Stanford Shaw'la Osmanlı tarihi üzerine çalışmaya başlar. Yüksek lisans tezini 1973-1975 döneminde Anadolu'da kıtlık üzerine yapar. Stanford Shaw'ın UCLA'ya geçmesiyle beraber, Quataert de UCLA'ya başvurur ve 1968'de UCLA'nın doktora programına kabul edilir. Burada hocası Shaw'la Osmanlı tarihi çalışmaya devam eder. Üzerinde önemli bir etki bırakan bir diğer hoca ise Andreas Tietze'dir. Tietze'den hoca olmanın inceliklerini ve arşiv dışı kaynakların önemini öğrenir.²

Quataert'in doktorasını yaptığı yıllar, Stanford Shaw, Halil İnalcık, Norman Itzkowitz, Levis Thomas gibi tarihçilerin Amerika'nın önde gelen üniversitelerinde Amerikalı Osmanlı tarihçilerini yetiştirdiği bir dönemdir. 1970'ler Amerikan üniversitele-

Selim
Kuruluşanoğlu,
Donald Quataert
ile "Osmanlı
Tarihçiliği"
üzerine
gerçekleştirdiği
söyleşiden.

Toplumsal Tarih,
sayı 138, Haziran 2005.

rinde Osmanlı tarihine ilginin arttığı bir dönemdir aynı zamanda. ABD hükümetinin Türkçe, Farsça, Arapça ve Çince gibi dilleri öğrenmek isteyen öğrencilere sunduğu mali yardımlar ve hizmet sürelerinin dolmasıyla geri dönen Barış Gücü gönüllülerinin geldikleri ülkelere ilişkin lisansüstü çalışmalar yapmaya başlaması bu ilgiyi artırır.¹ Böylece Quataert'in de içinde yer aldığı, bugün çoğunluğu Türkü yeli olan Osmanlı tarihçileri kuşağını ABD'de yetiştiren ABD'li bir tarihçi kuşağı yetişir.

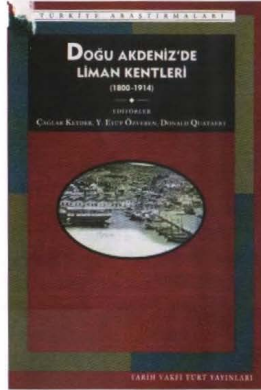
emekçilerinin muazzam çeşitlilikteki dünyasına uzanan geniş bir sahada çok sayıda eser verir. Quataert, özellikle Osmanlı emek tarihçiliği alanında yaptığı çalışmalar ve derlediği kitaplarla bu alanda öncü çalışmalar yaptığı gibi, emek tarihçiliğinin Osmanlı sosyal tarihçiliğinin cazip bir alanı haline gelmesinde büyük katkı sunar. Quataert, Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi alanlarında ürettiği çok sayıda ve incelikli eserleriyle alanın en verimli ve yaratıcı emekçilerinden biri olmuştur.

Quataert'in 2008 yılında Türkçeye, "Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908" adıyla çevrilen doktora tezi, II. Abdülhamid dönemi tarım politikalarının ve reformların tarımsal sektörü ve köylüleri nasıl etkilediği üzerinedir.⁴ Osmanlı ve Avrupa arşivlerine dayalı bu zengin eserde, tarım bürokrasisinin gelişimi, Ziraat Bankası ve Düyun-ı Umumiye'nin reform sürecindeki etkinlikleri, tarımda makineleşme ve örnek çiftlik girişimleri, ziraat okullarının açılması ve Avrupa ile ilişkilerin tarım sektörüne

Donald Quataert, henüz doktora çalışmasını sürdürdüğü yıllarda Osmanlı tarihini Avrupa tarihiyle bütünleştirme gereğini hisseder. Reformasyon Dönemi Avrupa Tarihi ve Modern Avrupa Tarihi'nde yan dal yapması böylesi bir çabanın ürünüdür. Quataert Osmanlı tarihini dünya tarihinin seyri içinde okuma gayesini, modernleşme kuramlarına karşı mesafeli bir konumla güçlendirir.

Quataert'in ilk ilgi alanını tarım ve köylülük oluşturur. Bu ilgi onu, Osmanlı köylülerinin dünyasını, tarımı ve tarımsal politikaları araştırmaya götürür ve II. Abdülhamid döneminde Anadolu'da reform ve tarım üzerine doktorasını yapar. Doktorasının ardından uzun yıllar Houston Üniversitesi'nde dersler veren Quataert, daha sonra çalışmalarını Binghamton'daki New York Devlet Üniversitesi'nde sürdürür.

Profesör Quataert, 1970'lerden bu yana Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğine ve Osmanlı emek tarihine yaptığı önemli katkılarıyla önde gelen Osmanlı ve Ortadoğu tarihi uzmanlarından biri olur. Donald Quataert'in son dönem Osmanlı tarihinin iktisadi ve sosyal süreçlerini dünya tarihi bütünlüğü içinde ve aşağıdan yukarıya bir tarih yaklaşımıyla kurgulama çabası eserlerini şekillendiren iki ana çerçevedir. Quataert, 18. yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti'nin son bulduğu 1922'ye kadar uzanan bir tarih aralığına ilgisini yoğunlaştırarak, Osmanlı'da tarım ve köylülükten ulaşım ve iletişim sistemlerinin gelişimine, imalat sektöründen Osmanlı

OSMANLI İKTİSADI VE SOSYAL TARİHÇİLİĞİNDE DONALD QUATAERT

Donald Quataert, henüz doktora çalışmasını sürdürdüğü yıllarda Osmanlı tarihini Avrupa tarihiyle bütünleştirme gereğini hisseder. Reformasyon Dönemi Avrupa Tarihi ve Modern Avrupa Tarihi'nde yan dal yapması böylesi bir çabanın ürünüdür. Quataert Osmanlı tarihini dünya tarihinin seyri içinde okuma gayesini, modernleşme kuramlarına karşı mesafeli bir konumla güçlendirir.

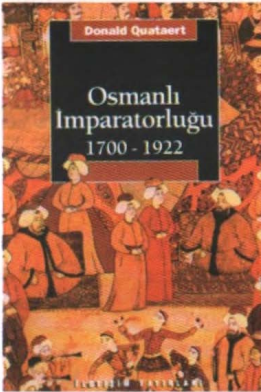
yansıması ele alınmıştır. Böylece Quataert, akademik yaşamının erken bir döneminde Osmanlı tarihçiliğinden kuşatılması en zor alanlardan biri olan tarım ve köylülük meselelerine yönelmiştir. Quataert, doktora tezi de dâhil olmak üzere takip eden diğer iktisat tarihi çalışmalarında da, modernleşme-batılılaşma olarak adlandırılan süreçte Avrupa etkisi karşısında Osmanlı bürokrasisine ve reform çabalarına bağımlı ve sınırlı bir faillik atfeden modernleşme kuramlarına karşı mesafeli durur. Böylece, II. Abdülhamid döneminin Osmanlı'nın

19. yüzyıl Batılılaşma çizgisinden bir sapma olarak gören tarihçiliğe karşı, bu dönemi Tanzimat'ın bir devamı olarak tanımlayan ilk kuşak revizyonist tarihçiler arasında yerini alır.⁵

Quataert'in Osmanlı tarihini dünya tarihi bütünlüğü ile ilişkilendirerek kurgulama çabası doktora sonrası çalışmalarında da devam eder. Quataert'e göre 1977 Osmanlı tarihçiliğinin dünya tarihinin bir parçası olarak yeniden yorumlanmasında bir kırılma noktasıdır. Bu tarihe kadar Osmanlı tarihçileri Osmanlı tarihini diğer ülkelerin ve coğrafyaların

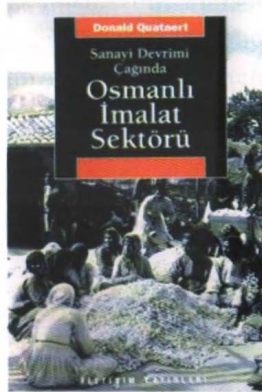
ransta 1970'lere damgasını vuran Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihçiliğinin bir değerlendirmesini yaparken, yeni araştırma alanlarının da altını çizdi. Kongreye damgasını vuran bir diğer kişi ise İnalçık'ın daveti ile kongreye katılan Wallerstein'dır. Avrupa tarihçiliğinin gündemini belirleyen sosyal tarih yazımı, Fransız Annales Okulu üzerinden ABD'ye taşınmış ve Immanuel Wallerstein'in neo-Markist çizgisiyle birleşerek dünya sistemi teorisine dönüşmüştü. Wallerstein kongrede, Osmanlı tarihinin siyasi, ekonomik ve toplumsal meselelerinin dünya tarihi içinde görülebileceği

li yönetici seçkinleri ve tüccar kesimden oluşan yönetici sınıflarla sınırlamaz. Tam tersine, bütün üreticisi köylülere, maden işçilerine uzanan alt sınıflardan çeşitli kesimleri ve dirençlerini merkeze koyarak aşağıdan yukarıya bir sosyal tarihçilik çalışması sunar. Bu anlamda yalnızca Osmanlı tarihinin dünya tarihi ile bütünlüğü perspektifi ile diyaloga girmez, aynı zamanda 1960'lardan itibaren Avrupa tarihçiliğinde hızla gelişen aşağıdan yukarıya tarihçilik geleneği ile de sıkı bir bağ kurar. Bu çalışma aynı zamanda Quataert'in sonraki yıllarda yoğunlaşacağı emek tarihi çalışmaları da bir hazırlıktır.

tarihlerinden ayrı bir tarih olarak inciliyor, örneğin, Osmanlı tarihinde tımar ve çiftlik gibi sistemlerin dünyanın başka bir bölgesinde olmadığı varsayımına dayanıyorlardı.⁶ Bu yaklaşım ise Osmanlı tarihçiliğini yerelliğe ve tekillığe vurgu yapan "biz bize benzeriz"ci anlayışın sınırlarına hapsediyordu. Ancak 1970'lerin sonlarında Immanuel Wallerstein'in *Dünya Sistemi Analizi*'nin Osmanlı çalışmalarına yansımaya bu varsayımların sorgulanması ve Osmanlı tarihinin dünya tarihi bütünlüğü içinde kurgulanması tarihçiliğin gündemini belirledi.

Bu yeni gündem, 1977'de Ankara'da Halil İnalçık'ın ve Osman Okyar'ın düzenlediği ve daha sonra gelenekleşen Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Tarih Konferansı'nda ifadesini buldu. Osmanlı tarihçiliğinin öncülerinden Halil İnalçık, konfe-

tespti ile Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğine yeni teorik imkânlar sunmuş, Wallerstein'in önerileri Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğinde hemen yankı bulmuştur.⁷

Donald Quataert'in Osmanlı tarihini Avrupa tarihine entegre etme çabası tam da böyle bir akademik ve entelektüel gündeme denk gelir. Bu örtüşmenin izlerini Quataert'in 1983 yılında yayımlanan *Osmanlı Devleti'nde İktisadi Yayılm ve Direniş, 1881-1908* adlı kitabında bulmak mümkündür.⁸ Quataert, bu kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecini, Avrupa'nın Osmanlı ekonomisindeki çeşitli sektörlerle ekonomik nüfuzu ve bu nüfuzla çeşitli emekçi kesimlerin sergilediği direniş çerçevesinde değerlendirdi. Bu çalışmada Quataert, bütünleşme sürecinin tarihsel öznelerini Avrupa sermayesi, Osman-

Quataert, *Dünya Sistemi Analizi*'nin kuramsal katkısını hep önemsemedi, bu analize yönelik, dışsal faktörlerin çevre ülkelerin tarihlerinde oynadığı rolün abartıldığı eleştirisini paylaştı.⁹ Özellikle bu analizin Osmanlı tarihinin yerel aktörlerine, toplumsal dinamiklerine ve yapılarına yeterli önemi vermemesi, Quataert'i Osmanlı toplumları ve coğrafyasındaki dönüşümü anlamak için dâhili süreçleri incelemeye yöneltir. Quataert'in 1993 yılında yayımladığı *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* adlı kitabı, Avrupa-Osmanlı etkileşimi analizlerinde Avrupa'nın rolünü ve yıkıcı etkisini vurgulayan tarihçiliğin bir eleştirisiydi.¹⁰ Bu analizler modernleşme kuramları çerçevesinde yaptıkları tahillilerle Sanayi Devrimi sonrasında oluşan yeni koşullara uyum sağlayamayan Osmanlı imalat sektörünün Avrupa'nın ekonomik nüfuzu ile çöktüğünü iddia ederken, Quataert sektörün kendi içindeki dönüşümüne ve uyarlanma imkânlarına dikkat çeker. Osmanlı, Avrupa ve Amerika'daki arşivlerden yararlanan Quataert, 19. yüzyılda Osmanlı'da yerel sanayi ve zanaatların çözülüşü olgusunun daha çok loncaların etkin olduğu kentler için geçerli olduğunu, kırsal kesimde ve kentlerde ise özellikle evlerde ve küçük imalathanelerde sürdürülen çeşitli zanaat faaliyetlerinin değişen koşullara uyum sağlandığını ve canlanma gösterdiğini ortaya çıkarır. Quataert'in genel olarak çalışmalarında iç dinamiklere yaptığı vurgu, Osmanlı'nın yaşadığı

dönüşümü dünyada olup bitenlerle birlikte anlama çabasından uzaklaşmaz. Tam tersine, Quataert Osmanlı imalat sektörünün Sanayi Devrimi ile etkileşimini çalışırken meseleyi Avrupa, Güneydoğu Asya, Çin ve Hindistan tarihçilerinin çalışmalarını ortaya koyduğu büyük resim içinde görmeye çalışır.

Quataert'in benzer bir yaklaşımı 2000 yılında yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* adlı ders kitabında da kullanılır. "Bu kitabında Osmanlı'nın son dönem tarihini siyasal, iktisadi, sosyal, kültürel yönleri ve cemaatler arası ilişkileri dâhil sürece vurgu yaparak hikâye ederken, Osmanlı dünyasındaki değişim sürecinin dünyanın başka coğrafyalarındaki değişim süreçleriyle çokça ortak noktası olduğunu da göstermeye çalışır. Küresel ölçekte eşzamanlı tecrübe edilen ortak örüntülerin yanı sıra kendi içinde de hayli çeşitlilik ve çelişki içeren Osmanlı dünyasının özgülüklerine işaret eder. Quataert'in bu eserine temel olan çalışması Halil İnalıcık'la birlikte derlediği 1994 tarihli *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1914* adlı kitaptır." Halil İnalıcık, Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan ve Şevket Pamuk ve Donald Quataert'in yazdığı bölümlerden oluşan kitap genel olarak Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğinin 1990'lara kadarki birikimini yansıtır. Quataert gerek bu kitapta, gerekse ders kitabında nüfus, tarım, ticaret, sanayi ve ulaşım alanlarındaki dönüşümleri yalnızca makro düzeyde incelemeyi, sıradan insanların yaşamındaki etkilerine de odaklanır. Quataert'in bu eserlerindeki aşağıdaki yukarıya tarih yaklaşımı, emek tarihi çalışmalarında alt sınıfların ayrıntılı portrelerine dönüşür.

QUATAERT'İN ÇALIŞMALARINDA AŞAĞIDAN YUKARIYA TARİH VE OSMANLI EMEK DÜNYASI

Quataert, Avrupa-Osmanlı etkileşimi üzerinde durduğu çalışmalarında Avrupa'nın Osmanlı karşısındaki mutlak belirleyiciliğini savunana ve Osmanlı siyasal seçkinlerine ve dâhili süreçlere öznellik vermeyen Avrupa-merkezci

yaklaşımlarla mesafesini, tarihsel değişimin ana aktörü olarak Osmanlı bürokrasisini gören devlet merkezli yaklaşımlarda da korur. Quataert'in Osmanlı-Türkiye tarihçiliğine yönelttiği en önemli eleştirilerinden biri de devletin ana ilgi alanı olmasıdır. 1970'ler sonrasında hızla gelişen Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğinde bile toplumun çoğunluğunu oluşturan köylüler, çoğunlukla vergi mükellefleri ve siyasal seçkinlerin politikalarının nesneleri olarak resmedilmekte. Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan ve toplumun çok daha küçük bir kısmını oluşturan işçiler ise Osmanlı

duğunu söylemek zordur. Tam da bu noktada Quataert'in Osmanlı sosyal tarihçiliği ve emek tarihçiliğine katkısı bu geleneğin gelişmesinde hayati önemdedir. Quataert, derlediği kitaplar, yazdığı çok sayıda makaleyle ve Zonguldak maden işçileri üzerine yayımladığı son kitabıyla Osmanlı emek tarihçiliğine çok önemli katkılar sunar. Quataert'in çalışmaları, Osmanlı tarihçiliğinde köylüler ve işçilere daha çok alan açarak, sıradan insanların hikâyesini bize ulaştırır.

Quataert, son dönem çalışmalarında özellikle Osmanlı emek tarihine yö-

Prof. Donald Quataert üniversitede ders verirken.

tarihçiliğinde yakın zamanlara kadar neredeyse görünmezdirler. Bu görünmezlik ise çatışmadan yoksun bir toplumsal tarih anlatısını da beraberinde getirir. Quataert, Osmanlı tarihçiliğinin kat ettiği önemli yolu dikkate aldığından, geniş halk kesimlerinin tarihsel tecrübelerini, gündelik hayat içindeki sıradan faaliyetlerini ve devletle kurdukları ilişkileri görmekten gelmeyeceğini düşünür. Quataert'in Osmanlı arasında yukarıdan aşağıya tarihsel anlatının merkezine koyan yukarıdan tarihçiliğe karşı önerdiği ise geniş halk yığınlarının tarihsel tecrübelerine alan açan bir aşağıdan yukarıya tarihçiliktir.

Quataert'in geniş halk kesimlerini merkeze alan aşağıdan yukarıya tarihçilik önerisi, özellikle 1960'lardaki toplumsal mücadeleler ve yeni sosyal hareketlerle birlikte Batılı tarihçiler arasında yaygınlık kazanan, aşağıdan yukarıya tarih yaklaşımlarından beslenen bir sosyal tarihçilik geleneğine dayanır. Bu türden bir sosyal tarihçilik geleneğinin Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinde henüz güçlü bir yeri ol-

nelir. Quataert'in emek tarihi çalışmalarına yoğunlaşması demiryolları üzerine yaptığı bir arşiv taraması sırasında 1908 işçileri üzerine ilişkin bir belgeye rastlamasıyla başlar. Bu belge onu diğer grevleri de araştırmaya yönlendiren ilgisiz tarım dışı sektörlerle ve pek az çalışılmış Osmanlı emek dünyasına kayar. Quataert'in hikâyelerini gün ışığına çıkardığı işçileri, emek tarihinde ayrıcalıklı bir yer kaplayan örgütlü, militan, erkek sanayi işçileri değildir yalnızca. Quataert, emek tarihinde de emekleri görünmez kılınan kadınlara, kırla baktığı güçlü, örgütsüz ve düzensiz çalışan köylü işçilere ve kırdaki emek örüntülerine de yer açar.¹¹

Osmanlı sosyal tarihçiliği ve emek tarihçiliğinin zenginleşmesindeki en önemli engellerden biri de, Quataert'in sıklıkla belirttiği gibi, kullanılan arşiv kaynaklarının doğası ve sınırlarıdır. Osmanlı geçmişi kaydeden belgelerin çoğu devlet tarafından, devletin ilgi alanları, kaygıları ve öncelikleri doğrultusunda üretilmiştir. Bu belgelerde köylüler

Donald Quataert'le Söyleşi

METE TUNÇAY

**Mete Tunçay'ın
Donald
Quataert'le
gerçekleştiği
söyleşi.**

*Tarih ve Toplum,
Cilt. 6, No.3, Eylül
1986.*

ve işçilerin tarihsel tecrübelerini, hele de gündelik yaşam içindeki olağan faaliyetlerini doğrudan rastlamak zordur. Mevcut belgeler ise Osmanlı köylülerini ve emekçi kesimlerini devletin gözlükleri ile tasvir eder. Bu kayıtları üreten yönetici sınıfla özdeşleşen bir tarihçilik ise alt sınıfların hikâyesini yönetici seçkinlerin gözünden hikâye etmekle malumdur. Bir başka örnek ise alt sınıfların arkalarında bıraktıkları izlerin az olduğu kanısındır. Bu yaygın inanç sosyal tarihin çeşitli alanlarını tarihçiler için zahmetli ve verimsiz alanlar olarak sunabilir. Ancak, son dönemlerde Osmanlı tarihçiliğinde kullanılan arşiv kaynaklarının gittikçe çeşitlenmesi, merkezi devletin arşivleri dışındaki kaynaklardan da yararlanılması, bu canıyı gittikçe güçsüzleştirmektedir.

Quataert'in de bu noktada önerdiği çözüm, devlet arşivleriyle sınırlı kalmadan kadı sicilleri, emlak tahrirleri gibi yerel kaynaklar, yerli ve yabancı özel şahıslara ve kurumlara ait arşivler, misyonerlerin ve yabancı devlet temsilcilerinin kayıtları, aile arşivleri ve koleksiyonları gibi çeşitli kaynak-

lara başvuru olarak sıradan insanların tarihsel tecrübelerini yeniden kurgulamaktır. Quataert'in Zonguldak maden işçilerinin tarihini gün ışığına çıkaran ve 2009 yılında Türkiye'ye "Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920" adıyla çevrilen kitabı, tam da alt sınıfların tarihi için arşiv kaynaklarının kısıtlı olduğu yargısını önemli ölçüde çürütür.⁴ Quataert Zonguldak maden işçilerinin tarihini çalışmaya başladığında, Başbakanlık Arşivi'nde ve başka arşivlerde yeterince bilgi bulamadığı için projeyi rafa kaldırır. Ancak 1995'te belgelerin İstanbul ya da Paris'te değil, Zonguldak'ta olduğunu öğrenince araştırmasına Zonguldak'ta devam eder. Zonguldak'ta bulduğu olağanüstü belge yığını, olayların yaşandığı yer ve zamanda kaydedilmiş olmaları itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ilişkin en önemli veri grubunu oluşturmaktadır. Kaynaklar arasında maden müfettişlerinin madenlerdeki koşullar hakkındaki günlük raporları sayesinde Quataert ilk kez elit olmayan grupların günlük hayatlarını yeniden inşa edebilmiştir.

Zonguldak maden işçileri kitabı, 19. yüzyılın ortalarından 1910'ların sonuna uzanan bir dönemde maden işçilerinin köylerle ocakları arasında akıp giden hayatlarını, çalışma ve yaşam koşullarını, devletle, maden işletmeleriyle, yerel bürokrasiyle ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri büyük bir canlılıkla anlatır. Donald Quataert, çalışmasının merkezine devletin politikalarını ve uygulama-

larını koymak yerine, bütün bunlarla etkileşim içinde olan Zonguldak maden işçilerinin gündelik tecrübelerini koyar. Böylece Quataert, sözde arka planında daha az iz bıraktıkları düşünülen alt sınıfların ve emekçi kesimlerin hayatlarına ilişkin ayrıntılı bilgilere sahip olabileceğimizi gösterir. Kitabın bir diğer önemi de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem sosyal, iktisadi ve siyasi tarihinin bazı önemli meselelerine yerel bir mercekten bakma imkânı sunuyor olmasıdır. Quataert, maden işçilerinin tarihinden yola çıkarak bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun 19. yüzyılında devlet, emek ve sermaye ilişkilerine bakıyor, diğer yandan da devletin dönüşümü, kapitalizmin seyri, modern emeğin oluşumu ve bu süreçte işçilerin rolünü anlamaya çalışıyor. Bir anlamda akademik çalışmalarında izlediği genel hattı izliyor; yerelden bakarak bir toplumun verili bir andaki total tarihini kavramak.

Quataert, Osmanlı dünyasının köylüleri, işçileri, kadınları, esnafı ve sıradan insanına verdiği hayatiyetle yalnızca Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğine katkı yapmamış, Osmanlı geçmişinin son iki yüzyılını bugünün okuyucusu için biraz daha bilenebilir bir ülke haline getirmiştir. Yetiştirdiği onlarca doktora öğrencisi, birlikte çalıştığı, ürettiği mektektaşları, Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihçiliğine ve özelde emek tarihçiliğine onlarca inkalesi ve kitabıyla sunduğu benzersiz katkısıyla Profesör Donald Quataert Osmanlı tarihçiliğine emek veren kuşaklar tarafından kuşkusuz saygı ve minnetle hatırlanacaktır.

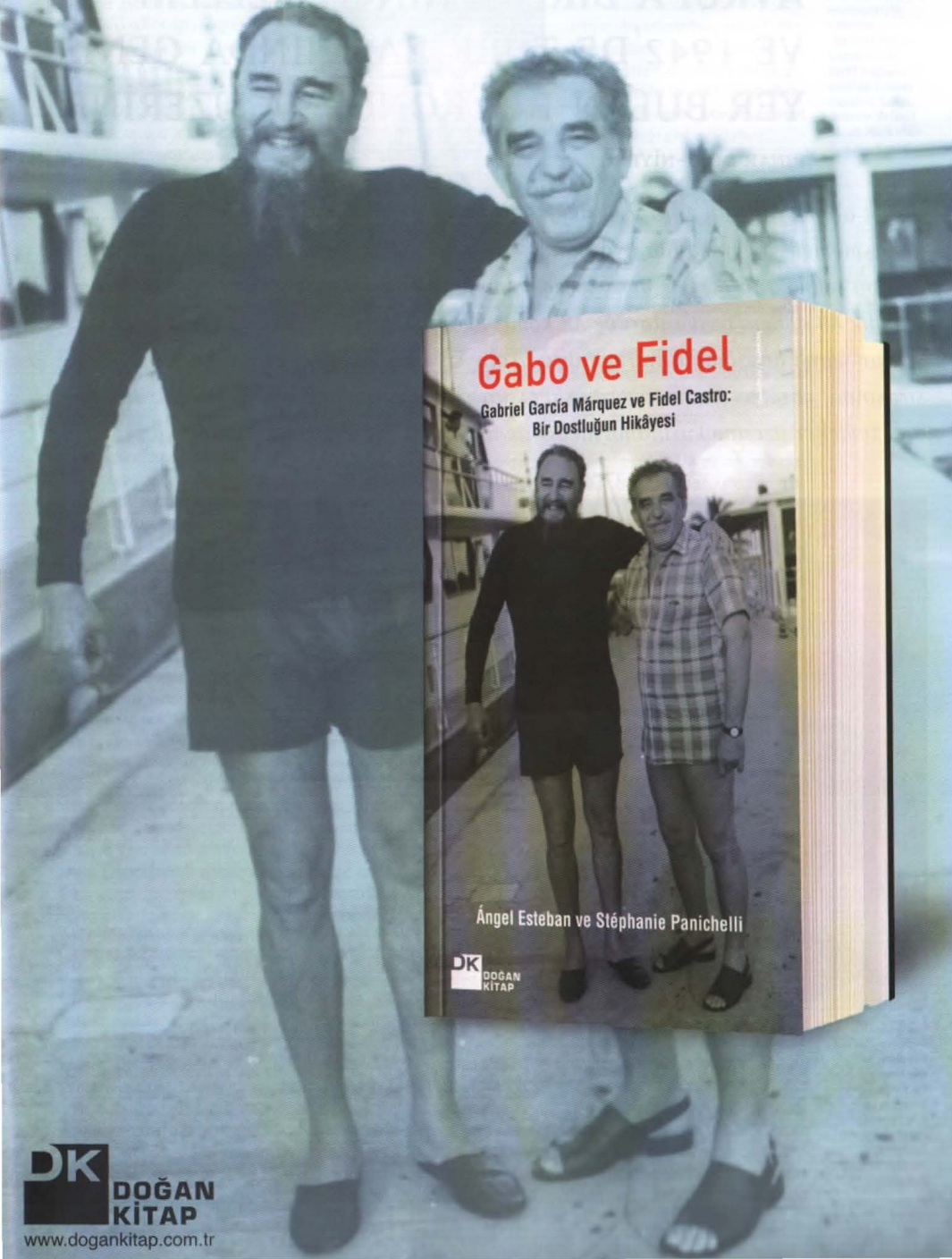
DİPNOTLAR

1. Mete Tunçay, "Donald Quataert'le Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, Cilt. 6, No.33, Eylül 1986, s. 41-46.
2. Selim Karahasanoğlu, "Donald Quataert ile Osmanlı Tarihçiliği", *Toplumsal Tarih*, No. 138, Haziran, 2005, s.55-60.
3. Tunçay, s.41.
4. Donald Quataert, *Osmanlı Anadolu'sunda Reform ve Tarih 1876-1908*, T. İş Bankası Kültür Yayınları; İstanbul, 2008.
5. Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt. 2, sayı. 1, 2004, s.73-74.
6. Karahasanoğlu, s.56.
7. Oktay Özel, Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", *Toplum ve Bilim*, No. 91,

- Kış, 2001-2002, s.8-9.
8. Karahasanoğlu, s.56.
9. M. Asım Karabömerlişli, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, No. 91, Kış, 2001-2002, s.92.
10. Türkiye çevirisi için bka: Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çoşunda Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları; İstanbul, 2008.
11. Türkiye çevirisi için bka: Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700 - 1922*, İletişim Yayınları; İstanbul, 2008.
12. Türkiye çevirisi için bka: Halil İnalıc ve Donald Quataert (ed.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt. 1-2, 1900 - 1914, Yayıncılık; İstanbul, 2004.
13. Quataert'in Osmanlı emek dünyasına dair yazdığı çeşitli makalelerinden Osmanlı

- emek dünyasındaki çeşitliliği göstermesi açısından yararlı örnek verilebilir: 'Jannasaries, Artisans, and the Question of Ottoman Decline, 1750-1826', *17th International Congress of Historical Sciences, I. Chronological Section*, (Madrid, 1992), 264-266; 'Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914', in Nikki Keddie and Beth Baron, eds. *Shifting Boundaries: Women and Gender in Middle Eastern History*, New Haven, 1991, 168-176; 'Selanik'teki 151-1850-1912' Quataert ve Zurcher (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları; İstanbul, 1998, 10nide, s.97-122.
14. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madencilik ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822 - 1922*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2009.

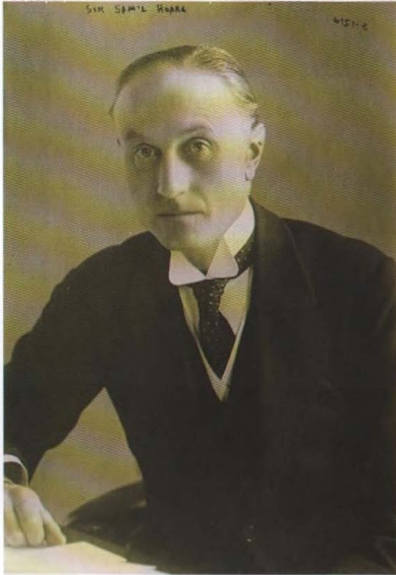
Latin Amerika'da siyaset, edebiyat ve iktidarın buluşması:
Fidel Castro-Gabriel García Márquez dostluğu

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TEMELLERİ VE 1942'DE TÜRK BASININDA GENİŞ YER BULAN BİR KONUŞMA ÜZERİNE

PINAR DOST-NİYEĞO

Devlet adamlarımızın Avrupa Birliği'ni (AB) bir "Hristiyan Kulübüne" dönüşmemeleri konusunda uyardıklarına ya da Türkiyesiz bir AB'nin bir "Hristiyan Kulübü" olmaktan öteye gidemeyeceği konusunda beyanatlar vermelerine ve buna karşılık AB dönem başkanları ve AB Komisyonu üyelerinin "AB'ye girişte dini kriter yoktur" karşı açıklamalarına oldukça aşınayız. 70 yıl önce, II. Dünya Savaşı sırasında, gazeteci Nadir Nadi de savaştan sonra Avrupa'da oluşturulacak birliğin dini temeller üzerine kurulamayacağı ile ilgili benzer bir itirazda bulunuyor.

İngiltere Madrid
Büyükelçisi
Sir Samuel
Hoare (d.23
Kasım 1934-
ö. 3 Temmuz
1994)'un yaptığı
konuşma
Türkiye'de geniş
yankı uyandırır.

Avrupa'da bir birlik, beraberlik oluşturma fikri aslında çok eskidir. Romalı ve Yunan şair, coğrafyacı ve tarihçilerin eserlerinde Yunan-Roma Akdeniz'i için kullanılan Avrupa imgesi/yeri, 4. yüzyılın sonunda Katolik evrenselciliğin doğuşu ve Hristiyanlığın devlet dini olarak kabul edil-

mesiyle ciddi bir kopuş yaşadı. Öyle ki İtalyan Rönesans bilginleri kitabı Asya ve Afrika'dan ayırmak için -yani Amerika'nın keşfedilmesinden önce bilinen kıtalardan- 16. yüzyılda "Avrupa" kelimesine başvuru kadar bu kelimeyi eski Fransızca ya da Ortaçağ İtalyanca sözlüklerinde bulmak mümkün değildi. Ortaçağ Katolik bilginlerinin *Res Publica Christiana*'sında (Hristiyan Devlet) bir yanda papalık -ilahi krallık- diğer yanda da imparator -papalığa boyun eğen bir ilahi krallık- vardı. Bu bilginlerin Avrupa'sı hiçbir coğrafî, kültürel özel bir topluluk tanıımı içermez.'

Modern Avrupa, 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyılda, Fransa, Almanya, İngiltere ve özellikle de İtalya arasında 200 yıldır süren savaşların ve "Hristiyan birliği"nde kopuşa neden olan Reform hareketinin neden olduğu siyasi krizi sonlandırmak için filozofların yarattığı bir kavramdır. Bu filozoflar her türlü dini ve skolastik dogmalardan uzak, özgür bir düşünce ve kültür geleneği yaratmaya çalıştılar. Hristiyan kilisesinde yaşanan kopuştan sonra 17. yüzyıl sonunda modern bir siyasi fikir olarak Avrupa'nın yeniden keşfedilmesi ve

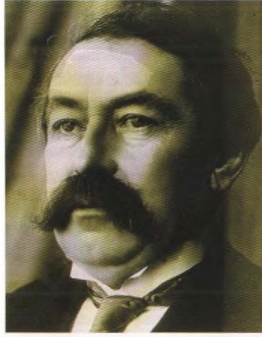
bu yeni evrenselcilik ideali karşısında dinler etkisiz kaldılar.'

Avrupa'yı kendi içinde tahrip eden anlaşmazlıklara karşı büyük bir Avrupa bütünlüğü fikrini ilk kez Erasmus'un 1516'da yayınlanan *Querela pacis* (Barış Talebi) adlı eserinde görüyoruz. Ancak Aydınlanma Çağı düşünürlerinin Avrupa'sı, *Res Publica Christiana*'dan çok da uzaklaşmış değildir. Aslında 19. yüzyıla kadar Avrupa'da kalıcı bir barışın sağlanması için öne sürülen birlik fikrinde Hristiyanlığın birleştirici bir unsur olduğu şüphe götürmez. Zaten birlik fikrini savunan çoğu düşünür aynı zamanda Hristiyan din adamı ya da din bilginidir.

19. yüzyıldan itibaren bu birliğin serbest ticaret yoluyla ekonomik olarak güçlü bir Avrupa için de gerekli olduğu fikri ortaya atılır. 1848'de "Halkların İlkbaharı" devrim hareketinin bozguna uğramasından sonra, 1849'da Victor Hugo ilk kez "Avrupa Birleşik Devletleri" terimini kullanır.

İlk modern birleşik Avrupa projesinin temelleri Richard Coudenhove-Kalergi'nin 1923 yılında yayınlanan *PanEuropa* adlı eserinde yer alır.

Coudenhove-Kalergi'ye göre Avrupa coğrafi ve kültürel bir Avrupa değil, siyasi bir Avrupa'dır. Sınırları görünmez olan, güvenin sağlandığı ve ekonomik olarak güçlü bir Avrupa fikri eserin öne çıkan noktalarıdır. Coudenhove-Kalergi 1934 yılında yayınlanan *Europe erwacht* adlı eserinde Avrupa'yı değişebilen bir sosyokültürel varlık olarak görmektedir ve Kemalist Türkiye'yi siyasi ve kültürel Avrupa içine sokar. Aristide Briand,⁴ 1927 yılında, Coudenhove-Kalergi'nin inisiyatifıyla kurulan "Avrupa Birliği" hareketinin şeref başkanı olur. 5 Eylül 1929'da Milletler Cemiyeti Genel Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada Briand bir Avrupa birliği projesinden bahseder.⁵ Briand'a göre bu birlik coğrafi bütünlük oluşturan Avrupa halkları tarafından oluşturulmalıdır. Aslında 1920'li yılların sonu bu ortamı hazırlaması açısından çok da önemlidir. Dönem silahsızlanmanın ve barış hareketlerinin yoğunlaştığı dönemdir.⁶ 1928'de Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand ve Amerika Dışişleri Bakanı Frank Billings Kelloğ arasında Briand-Kellog Paketi imzalanır. Bu paketi imzalayan 63 ülke uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için savaşa başvurulmasını kınarlar. İmtahacı ülkelerin arasında daha sonra Avrupa Birliği'nin kurucu ülkeleri arasında yer alacak olan Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika da vardır.

1930 yılında Briand Avrupa ülkeleri arasında işbirliği ile ilgili bir memorandum yayınladı. Ona göre, bu coğrafi bütünlük içinde yer alan Avrupa devletleri birbirlerine olan ırksal bağlılıkları ve ortak medeniyet idealleri sayesinde barışı korumak için diğer devletlerden bağımsız hareket etmelidir. Briand'a göre ekonomi ve güvenlik yolunda ilerleme siyasi birlikle mümkündür.

Türkiye konusuna gelince, Briand'ın Avrupa'sı coğrafi olarak, Türkiye ve Sovyet Rusya sınırında son bulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ne coğrafi, ne siyasi, ne de ekonomik açıdan, Briand'ın Avrupa'sı içinde yer almaz. Bu dönemde Türk basınındaki eleştiriler daha çok bu sınırların nasıl belirlendiği yönündeki eleştirilerdir. Türk basını Türkiye'nin hem tarihi hem de

coğrafi açıdan Avrupalı olduğunu iddia eder. Türk gazetecilere göre milletler ancak medeniyetleriyle, zihinleriyle birbirlerinden ayrılabilirler. Yeni kurdukları Cumhuriyet'i Avrupa medeniyetinin bir parçası olarak gören Türk devlet adamları için medeniyetin ve zihniyetin, sınırlardan daha önemli olduğu şüphe götürmez.⁷

İlki savaş arası dönemde yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Briand'ın ölümü ve projeye karşı çıkan İngiltere ve İtalya'nın tutumu nedeniyle Avrupa Birliği projesi bu dönemde başarılı olamaz. Gördüğümüz gibi bugün anladığımız anlamıyla Avrupa'da birlik düşüncesi, iki savaş arası dönemde ve II. Dünya Savaşı sırasında, kıtada bir kere daha barışın tehdit edilmesini engellemek için ortaya çıkmıştır.

Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı başlamış ve Mayıs 1941'e gelindiğinde Mihver Devletleri'nin başarıları sonucu Avrupa'nın büyük bir kısmı Naziler tarafından işgal edilmiştir. Burada genel olarak göz ardı edilen bir durumdan söz etmek gerekir: Aslında ilk somut Avrupa projesi, Nazilerin Avrupa'da daha savaş başlamadan önce gerçekleştirmeye başladıkları siyasi, ekonomik ve ideolojik bir proje olan "Yeni Düzen"dir. 1941'de Hitler "Eminim ki 1941 büyük Avrupa Yeni Düzen'i'nin tarihi yılı olacaktır"

1927 yılı Coudenhove-Kalergi'nin inisiyatifıyla kurulan "Avrupa Birliği" hareketinin şeref başkanı ve 1928'de Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand (d. 28 Mart 1862-ö. 7 Mart 1932).

İngiltere Madrid Büyükelçisi Sör Samuel Hoare'un Londra'da 19 Eylül 1942'de yaptığı konuşma:*

"Avrupalılar Müttefikler zaferinin uzun zaman isteyeceğinden ve bu esnada medeniyetin çökeceğinden korkuyorlar. İztirap çeken Avrupa 'Sürat, sürat, sürat!' diye haykırıyor. İspanya'da en iyi dostlarımız birçok defa benden Müttefikler zaferinden sonra Avrupa'da neler olacağını sormuşlardır. Nazi istibadının ortadan kalkmasını görmeyi derin bir surette arzu etmekle beraber, bu dostlarımız Almanya'da hükümet organizminin yıkılmasının hercümere ve anarşi doğurmasından ve Almanya'da başlayan bu hercümere ve anarşinin bütün Avrupa kıtasına yayılmasından

korkmaktadır. Bu korku Avrupa'da birçoğu en iyi dostlarımızdan olan büyük sayıda erkek ve kadının zihninde derin surette yerleşmiş bulunmaktadır.

Buna cevabımız tabiiatle Atlantik demeci, Ruzvelt, Çörçil, Hal ve Eden'in nutuklarıdır. Müttefikler siyaseti hakkındaki bu düşüncülerle yapılmış demeçler, harp sonunda Avrupa'nın hercümere ve anarşie düşmesine müsaade etmeyeceğini sarıh surette anlatılmıyordu. Bununla beraber Avrupa kıtasından şüphe edenler hâlâ tatmin edilmemişlerdir. Bu sebepten dolayı planlarımızı ne kadar müspet bir hule

sokarsak kıtayı yalnız iyi niyetlerimize değil, fakat aynı zamanda bu iyi niyetlerimizi tatbik mevkine koymak azmimize inandırımız o kadar çabuk mümkün olacaktır.

Yalnız İspanyollar ve Portekizliler tarafından değil, fakat ekseriya Avrupa memleketleri mensupları tarafından bana birçok defa söylenmiştir ki, Müttefiklerin zaferi İngiliz ve Amerikalıların diğer memleketlere muayyen bir iip hükümet kabul ettirmeye teşebbüsü demektir. Bu ittihama da cevabımız, gene Atlantik demecidir. İspanya bahsinden M. Çörçil'in bu memleketin dâhili işlerine karışmak arzumuz ve niyetimiz bulunmadığı sarıh demeci bütün makul şüpheleri orırdın kaldırmalıydı. Bununla beraber derin surette yre etmiş şüpheler hâlâ mevcuttur. [...]

demistir. Ekim 1941'de Sovyetler'e karşı kazanılan zaferler sonrasında Berlin'deki Propaganda Bakanlığı görevlileri gazetecilere Nazi yönetimi altında nasıl bir Avrupa olacağını bilgilerini verirler: Reich Hükümeti 'dikenli teller ardında' kendi kendine yeten bir Avrupa yaratacağı.⁸ Naziler, Almanya'yı bir dünya gücü seviyesine çıkaracak bir imparatorluk kurma görevinin kendilerine düşüğüne inanırlar. Onlar için imparatorluk bir 'ideal', 'bir ilk üstünlüğü' hayal idi.⁹ Aslında imparatorluk kurma idealinde anlaşılacak bir şey yoktu, diğer devletler de Afrika'ya, Güney Amerika'ya, Pasifik adalarına kadar gitmişlerdi. Burada 20. yüzyıl Avrupa zihniyeti için çok edici olan bu imparatorluğun Avrupa kıtası üzerinde, hem de birkaç yıl içinde

letler, müttefikler gibi). Bu sistemin başarılı olmamasındaki en önemli unsur belki de projelerinin yukarıda sözünü ettiğimiz üç eksen arasında paralellik sağlamamış olmasıdır.

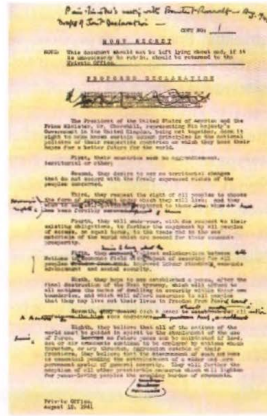
1942 yılına gelindiğinde İtalya hemen hemen saf dışı olmuş, Almanya Rusya cephesinde zorluklar yaşamaya başlamış ve 1941 yılı sonu ABD'nin de savaşa dâhil olmasıyla, Müttefikler için savaştaki durum daha olumlu bir hal almıştır.

İşte böyle bir ortamda, savaştan sonra kurulması hedeflenen Avrupa birliği hakkında yapılan bir konuşma Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırır. Söz konusu konuşma 19 Eylül 1942'de Londra'da dönemin Madrid'deki İngiliz Büyükelçisi ve

başlığı verilmiştir) Hoare "[...] Düşündüğümüz müstakbel Avrupa Hitler'in yeni nizamına ram edilmiş devletlerin tam aksi olmalıdır. Bizim yeni Avrupamızda, millî ananelerin idamesinde değişiklik anlayışla mevcut bulunmalıdır. Bu âdet, bu kültür, bu dil ve hükümet değişiklikleri olmazsa, Avrupa medeniyetinin bizzat ruhu da mevcut bulunmaz. Yeni Avrupa'da istediğimiz yeknesaklık değil, fakat değişikliklerdir. Her memleket için bir diktatörün ultiमतou tehdit altında bulunmaksızın kendi hükümet şeklini ve kendi işlerini idare tarzını seçmek hürriyetidir."

Akşam Postası gazetesi hem Londra Reuters haber ajansının geçtiği, konuşmanın tam metnini yayınlamış, hem de Berlin D.N.B (Deutsches Nachrichten-Büro, 1934-1949 Nazi Haber Ajansı)'nın konuşmayla ilgili haberlerine yer vermiştir. D.N.B. haberine göre bu nutuktan anlaşılması gereken, Hoare'un, Almanya Avrupa'da bir düzen unsuru olmaktan çıkarılırsa hem orada hem de tüm Avrupa'da karşılıklı çıkacağı yönündeki endişesidir. D.N.B.'ye göre Hoare'un esas korktuğu Almanya'nın yıkılması durumunda Bolşevizmin yayılması ancak büyükelçinin temsil ettiği İngiltere, Sovyet Rusya ile müttefik olduğundan bu korkularını dile getirememiştir. D.N.B. haberinde Müttefikler'in zaferi durumunda hiçbir şeyin Bolşevizmin önüne geçmeyeceği aktarılır. Hoare'a göre, Almanya yıkıldıktan sonra Avrupa'da kaosun engelleneceğini teminatı Atlantik Sözleşmesi'nde (Atlantic Charter, 14 Ağustos 1941) ve İngiliz ve Amerikan devlet adamlarının nutuklarındadır.

D.N.B. bu teminatın zayıf olduğunu duyururken haksız da değildir. Atlantik Beyannamesi genel olarak hiçbir imzacı devletin toprak büyümesine gitmeyeceğini, yerel halkın onayı olmadan hiçbir sınır değişikliğine gidilmeyeceğini ve tüm halkların kendi yönetilme biçimlerini seçme hakları olduğunu garanti altına almıştır. Bu beyannameyi Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere tüm Müttefik devletler imzalamıştır, ancak beyan-

Roosevelt ve Churchill HMS Prince of Wales'in güvertesinde.

Atlantik Sözleşmesi (Atlantic Charter, 14 Ağustos 1941)'nin Churchill'in şekillendirildiği son hal.

kurulmaya çalışılmıyordu.¹⁰ Naziler için Avrupa dünya jeopolitiğinde çok önemli bir yere sahipti, öyle ki Hitler Ekim 1941'de, "Avrupa'ya hükmettiğimizde, dünyadaki egemen güç olacağız" demistir.¹¹ Şunu da belirtmek gerekir ki Nazilerin Avrupa projesi kendi içinde çelişmektedir: Naziler bir yandan kıta üzerinde ırksal üstünlük hiyerarşisi kurmak isterken, diğer yandan da Avrupa kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirebilmek için tüm kıtayı kapsayan bir iş bölümü planı öngörmüşlerdir. Bunun yanında da tüm Avrupa'yı hiyerarşik olarak idari bölümlere ayırmışlardır (örn. Büyük Almanya, koruma altına alınan devletler, işgal edilen dev-

eski İngiltere Dışişleri Bakanı Sör Samuel Hoare tarafından yapılmıştır. Hoare'un konuşması esas olarak Müttefikler'in zaferinden sonra Avrupa'da nasıl bir düzen kurulacağıyla ilgilidir. Bu konuşma hemen hemen tüm gazetelerde yayınlanmıştır, Avrupa'nın geleceği tartışılmış ve Avrupa devletlerini bir araya getirecek topluluğun sadece Hristiyan devletlerden oluşması fikri eleştirilmiştir.

Almanya'da hükümetin tamamen yıkılmasının bir anarşiye neden olmasından ve bu anarşinin tüm Avrupa kıtasına yayılmasından duyulan endişeyi gidermek için yaptığı konuşmasında (üst sayfada konuşmanın

namede bu saydığımız genel garanti şartlarından başka Avrupa'nın geleceğiyle ilgili, kıtada barışın sağlanmasıyla ilgili hiçbir proje ya da program öngörülmemiştir. İşin ilginç yanı sadece beyannamede değil, savaşın sonuna kadar üç büyükler (Amerika, Sovyetler Birliği ve İngiltere) arasında yapılan hiçbir uluslararası toplantıda (1943'teki Washington, Moskova ve Tahran konferansları; 1944'teki Moskova anlaşmaları, 1945'teki Yalta ve Potsdam konferansları) tüm Avrupa'nın güvenliği ya da birliğini öngören bir proje söz konusu edilmemiştir. Sadece belli bir ülkeyi ya da bölgeyi ilgilendiren (özellikle de Polonya, Almanya ve Balkanlar) kırsal çözümler öngörülmüştür.

Bu alıntıda D.N.B. haberinde ifade edildiği gibi, sadece Bolşevizmin yayılması tehlikesi karşısında duyulan endişeyi değil, daha sonra Avrupa Birliği'ni oluşturacak zihniyetin ifadesini de buluyoruz. Hoare, Hitler'in Avrupa'daki yeni nizamına (*New Order*) karşı çok kültürlülüğü, farklı dil ve yönetim biçimlerinin mevcut olduğu bir Avrupa fikrinden bahseder. Bu zihniyet aslında işgal edilen Avrupa'ya karşı direnişin Avrupalı'nı oluşturma fikridir. Avrupa Birliği'nin kuran kadroların direnişi güçleri temsil edilen kadrolardan gelmesine şaşmamak gerek. Örneğin İtalya'da Haziran 1941'de Spinelli'nin¹² önderlik ettiği ve tutuklu bulunan İtalyan antifaşistler bir "Avrupa Federasyonu" manifestosu yazarlar; 1942'de Hollanda ve Belçika gizli sosyalist örgütleri bir "birleşik Avrupa" kurulmasıyla ilgili program hazırlarlar. Aynı yıl Fransa'da *Combat* ve *Le Populaire* adlı direniş yayın organları bir "Avrupa Birleşik Devletleri" fikrini ortaya atarlar. Avrupa Birliği'nin kurucularından Jean Monnet ve Monnet'den sonra Avrupa Komisyonu ve Çelik Topluluğu yöneticisi René Mayer de, Fransa direniş hareketinin önde gelen figürleridir.

Birkaç gün boyunca tüm gazetelerde bu konuşmaya yer verilir. *Vatan* gazetesi 20 Eylül'de Londra ajansının haberini, 21 Eylül'de D.N.B.'nin haberini ana sayfadan yorumsuz

olarak yayınladı. *Tan* gazetesinde ise bu nutuk Hoare'un Almanlarla, Sovyetler aleyhine bir uzlaşma barışı yapılmasını istediği şeklinde yorumlanmıştır.¹³

Son Telgraf gazetesinde bu konuşma-ya büyük yer verilmiş ve aslında çok da önemli olan savaş sonrası dünyası üzerine düşünmeye iten bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. "Harp Kadar Harpten Sonrası.. Gerçekten uzun uzun düşünülecek başlı başına bir davadır" başlıklı yazısında, T.B.M.M. Kars milletvekili başyazar Ethem İz-zet Benice, savaştan sonra nasıl bir dünya ve Avrupa olacağı sorusunu soruyor. Benice demokrasilerin zafere durumunda bir "Rusya" ve Mihver Devletleri'nin zaferi durumunda da bir "Almanya" sorunu olacağından

Cumhuriyet gazetesi de 20 Eylül'de Londra ajansından geçen haberi ve konuşma metnini bütünüyle yayınladı.

Hoare'un yukarıda alıntı yaptığımız paragraftaki fikirleri, çok kültürlülüğü, Avrupa'da farklı dil ve yönetim biçimlerini savunması, Türkiye'nin bu söz konusu Avrupa'da yeri olup olmadığı konusunda olumlu kabul edilebilecek bir beyanattır. Hoare'un konuşması şöyle devam eder: "[...] Fililiyatta, müstakbel Avrupa'da Aziz Paulus'un (St. Paul) birleşmiş Hristiyanlık ülkesünün tatbikini görmek istiyoruz. [...] Bu son yirmi senenin hiç unutamayacağımız derslerinden birisini mübalağalı milliyetçi ve mutaassıb ayrılıkçılık tehlikesi teşkil eylemiştir. Bugün Avrupa'nın bir başından öbür başına kadar bütün

bahseder. Benice, Almanya'nın tamamen yıkılmasının Avrupa medeniyeti ve Avrupalılar için bir felaket olabileceği gibi, yine Almanya'nın yıkılması durumunda, Bolşevizmin Avrupa'ya yayılmasının büyük bir felaket olacağı üzerinde durur. Diğer taraftan Mihver Devletleri'nin galip gelmesi durumunda kıtada Nazi sisteminin ve baskısının hüküm sürmesi "insanlığın en az beş asırlık ilerisi bakımından bir felaket halinde" görülebileceğini vurgular. Benice savaşın çok zor sonlanacağını ve bu arada İngiltere ve Amerika'nın dünya düzeni için hedeflerinin tek olması yanında "dünya menfaat ve hâkimiyetini taksimde ayrı ayrı iç hesapları" olduğunu ve tüm milletlerin yaşama, ilerleme ve ebediyet hak ve hesapları olduğunu hatırlatır.

Müttefikler'in ruhunu ve zihnini daha büyük bir birlik ve bunu ilham edecek bir kuvvet fikri dolduruyor. Kâfirlerin [Naziler] bir Selahaddin'in [Eyyubi] yaptığı tahriplerden çok daha tehlikeli ve şeytancı hücumları karşısında yeni bir Haçlılar seferi başlıyor gibi gözüküyor. Bu arada İngiltere'de Canterbury başpiskoposu Kardinal Hinsley ve serbest kiliselerin şefleri an'anevi durumlarını hiçbir surette terk etmeden Hristiyanlığı imanının müdafasına müşterek surette davet ediyorlar. Münih başpiskoposu, Norveç Protestan başpazları, Polonyalı rahipler ve Hollandalı Protestan papazlar aynı dili konuşuyor, Berlin'in Katolik piskoposu Lüther'ci Protestan karşıları ile hemen hemen aynı kelimeleri sarf ediyor. Bunların hepsi

1928'de Briand-Kellogg Paketi'ni imzalayan 63 ülke, uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için savaş başvurulmasını kınarlar. İmzacı ülkeler arasında daha sonra Avrupa Birliği'nin kurucu ülkeleri arasında yer alacak olan Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika da vardır.

Hristiyanlara müşterek istikamet göstermekle müteahhidirler [...]”

D.N.B. haberine göre Hoare Hristiyanlık için büyük bir tehdit olarak gördüğü ve gittikçe güçlenen Bolşevizmin Avrupa'ya ele geçirmesinden korktuğu için Avrupa'yı Hristiyan temeller üzerine kurmayı öneriyordu. Konuşmanın bu ikinci bölümüne en net cevap Cumhuriyet köşe yazarı Nadir Nadi'den* gelmiştir. 21 Eylül 1942 tarihli gazetede ilk sayfada Hoare'un nutkuna Alman ajansı'nın verdiği cevap yayınlanmıştır, Nadir Nadi başyazısını bu konu üzerine yazmış ve iç sayfalarda da Ömer Rıza Doğrul yine bu konuda uzunca bir yazı yazmıştır.

21 Eylül 1942 tarihli "Bir çatırdıya dair" başlıklı yazısında Nadi, Avrupa'nın içinde bulunduğu durumu ve savaşın nedeninin Samuel Hoare'un söylediği gibi yükselen milliyetçilikle ilgili olmadığını söyler. Ona göre aslında Hoare'un bu konuşması, çatırdayan İngiliz İmparatorluğu'ndan dolayı duyduğu endişeyi saklamak içindir. "Bu çatırdıya imparatorlukta İngiltere'nin dini ve manevi değil, fakat iktisadi temelleri tehlikedir. Onları kurtarmak için birçok yollar düşünülebilir. Mesela galibiyet takdirinde bütün Avrupalı milletleri dünya nimetlerinden aynı dercede faydalandırarak vaatleri yapılar yahut hürriyete tapan İngiltere'nin bütün memleketlerine istiklal vermesi

lüzumu ileri sürülür" diyerek Nadi konuşmayı çok farklı bir açıdan yorumlamıştır. Ama daha da ilginç olanı Avrupa'da oluşacak birliğin dini temelleri üzerine yaptığı yorumdur.

Aslında Nadir Nadi, Eylül ayı boyunca (7, 8, 10, 11, 15 Eylül 1942) "Yarınki Avrupa üzerine düşünceler" başlıklı bir yazı dizisi yayınlamıştır. Bu yazı dizisinde Avrupalı zihniyetinden bahsederken, bunun ilk olarak din duygularından doğduğunu, sonra 18. yüzyılda değişerek metafizik hürriyet safhasına eriştiğini ve son olarak da ekonomik gerçeklere dayanan bir yola ulaşmak üzere olduğunu anlatmıştır: "[...] Bugünkü Avrupa kendi ruhuna ve kendi kafasına ancak Avrupalı milletler arasındaki maddi münasebetlerin hür ve adaletli bir şekilde düzenlenmesiyle kavuşabilirdi".

21 Eylül 1942 tarihli yazısında Nadi şöyle der: "[...] Bugün Hristiyanlığa güvenerek bir Avrupadüzeni yaratılabileceğine inanan bir tek adamın yer yüzünde yaşadığını havsalamaya izhin bir şeyi anlama ve kavrama yetisil sığdıramazdım. Meğer ne kadar aldatıyormuşum! [...] Bu sözlerle iki yüz seneden beri öldüğünü bildiğimiz bir zihniyeti hortlatmaya çalışan Samuel Hoare, kime karşı kimin propagandasını yapmak istiyor merak edilecek şeydir. Aziz Paulus'un birleşmiş Hristiyanlık ülküsüne sığınarak iki bin seneden beri hiçbir zaman tahakkuk etmeyen bir hayalin peşinde yarının

realitesini aramak, değil bugünkü, hatta dünkü insanları bile ancak güldürürdü".

Nadir Nadi geleceğin Avrupa'sında dinin bir referans olabileceği ihtimalini gülünç buldu belki, ama bu tartışma güncelleğini korumaya devam etti ve halen de ediyor. Avrupa Birliği üye devletlerinin, Avrupa Birliği'nin anayasası projesi üzerinde çalışırken en çok tartıştıkları konulardan biri de Hristiyanlığın Avrupa mirasının bir parçası olup olmadığı ve bunun bir miras olarak kabul edilmesi durumunda da anayasanın giriş bölümünde kaleme alınıp alınmaması gerektiği üzerinedir. Avrupa'da inanç özgürlüğünün düzenlenmesi gibi konular hiçbir tartışmaya neden olmazken, Avrupa'nın kültürel mirası üzerine olan tarihi bir meselenin bu kadar tartışmaya neden olması aslında oldukça ilginçtir.¹⁶

Son olarak ekleyelim; geçtiğimiz aylarda Wikileaks internet sitesine yüklenen 2007 tarihli gizli bir Amerikan Dışişleri belgesine göre, "70 milyon Müslüman'ın Avrupa'ya getirilmesi" istenmediği için Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkılmıyorsa. Böylece Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişi konusunda "Müslümanların" oynadığı rolün bir ülkenin resmi belgelerinde yer aldığı, bu sızıntıyla ilk kez kamuoyuna yansıtılmış oldu. Din teorisinde Avrupa Birliği üyeliği için bir kriter olmasa da bazı zihinlerde bir kriter olmaya devam ediyor gibi gözüküyor.

DİPNOTLAR

- * "Samuel Hor'un Nutku Almanya'da alkış uyardırdı", *Alkış* *Paftası*, 20 Eylül 1942
1. Paolo Quintili, "Des religions à la lumière des Lumières (Dinlerden Aydınlanma Dönemi'nin Aydınlanma)", *Avrupa ve Diner Kolektif*, 21 Şubat 2008, *Chauvinry*. Bu sunuma şu adresle ulaşabilirsiniz: http://www.philosophie-chauvinry.org/IMG/pdf/SCP_Quintili_21-02-2008.pdf
2. A.Ş.
3. Avusturyalı siyasetçi, felsefeci Coudenhove-Kalergi 1919'da Avrupa'da yeni bir dünya yaratmak için oluşturduğu ilginç yazılar yaymaya başlar. Avrupa'da barışı sağlamak için maddi çıkarlar ortaklığı üzerinde durmak istansa, Avrupalı ruhunu cesaretlendirmek gerektiğini inanmıştır. Coudenhove-Kalergi'ye göre yeni bir dünya yaratmak için Avrupa'nın Amerika'ya rekabet ve özellikle de Sovyetler tehdidi karşısında, Avrupa'nın birleşmekten başka çaresi yoktur.
4. Fransız diplomat ve siyasetçisi Armand Briand 4 kere başbakan ve 10 kere de bakan olarak seçilmiştir. 1935'teki Locarno Anlaşması'yla Fransa ve Almanya arasında barışı sağlamasına katkıda bulunduğu için Briand

- ve Alman meslektaşı Gustav Stresemann 1926'da Nobel Barış Ödülü'nü almışlardır. Kolektif güvenlik sistemiyle barışı sağlamak en büyük hayali olmuştur. Briand-Kellog Pakti'nin bu barış amaçlı imzalamıştır.
5. Bu konuşmanın silahsızlanma, savaşın kolektif güvenlikle önlenmesi, anlaşmazlıkların münasebetlerle ve genel hayat kalitesinin yükseltilmesiyle çözümlenmesi gibi hedefleri olan Milletler Cemiyeti'nde yapılmış elbette ki bu bir tesadüftür.
6. Avrupa'daki barış hareketleri üzerine bkz. Maurice VAISSE (ed.), *Le panoptisme en Europe des années 1920 aux années 1950* (1940'lı yıllardan 1950'li yıllara Avrupa'da barışseverlik). Bruxelles: Bruylant, 1993.
7. Richard Coudenhove-Kalergi'nin ve Armand Briand'ın Avrupa Birliği projeleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Dilek Barlas, "Briand'ın Avrupa Birliği önerisi ve Türkiye", *Tiplum* *at* Tarih, no 116, Ağustos 2003, s. 58-63.
8. Mark Mazower, *Hitler's Empire, Nazi Rule in Occupied Europe*, Allen Lane, Londra, 2008, s. 1.
9. A.Ş., s. 2.
10. A.Ş., s. XXXIX
11. A.Ş., s. 1.

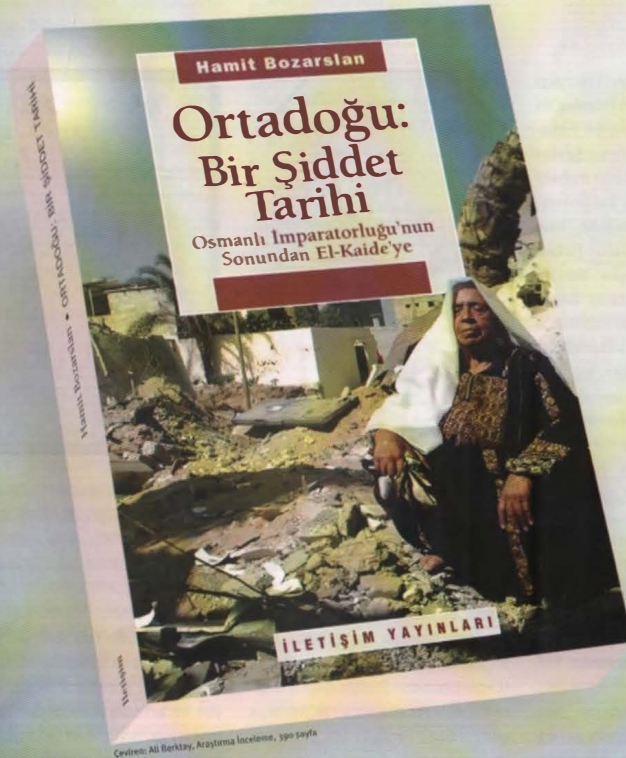
12. Gençliğinde komünist militanı ve anti-faşist bir gazeteci olan Altiero Spinelli, 1927'de Mussolini iktidarı sırasında 16 yıl hapse mahkum edilir. "Birleşik Avrupa Manifestosu"nu bu sırada yazar. 1943'te "Federal Avrupa Hareketi"ni kurmuş ve daha sonra Avrupa Komisyonu üyesi olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'nın entegrasyonundaki etkisi nedeniyle Avrupa Birliği'nin kurucuları arasında sayılır.
13. M. Anten, "S. Hoare'un Nutku", *Tan*, 21.09.1942.
14. Musur, Suriye, Yemen, Hicaz ve Filistin'i Müslüman sultanı, Eyyubi hanedanının kurucusu Selahaddin Eyyubi, 2 Ekim 1187'de Kudüs'ü Haçlılardan alarak kentte 88 yıl süre Hristiyan egemenliğine son vermiş ve III. Haçlı Seferi'ni etkisiz hale getirmiştir.
15. 1945'te babası Yunus Nadi'nin ölümü üzerine Nadir Nadi geçici olarak yeminini ve baygırcılığını üstlenir.
16. René Remond, "Le heritage chrétien de l'Europe. Retour sur une controverse historique" [Avrupa'nın Hristiyan mirası. Tarih bir tartışma üzerine yeniden düşünmek] *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, no 95, Temmuz-Eylül 2007, p. 143-144.

ORTADOĞU'YU DAHA İYİ ANLAMAK İÇİN...

İkinci İntifada, 11 Eylül, Lübnan İç Savaşı, Irak, Afganistan ve Pakistan'da intihar saldırıları... 1906-1908 arasında Tahran ve İstanbul'daki rejim değişikliklerinin yol açtığı kanlı olaylar... 1920'lerde kurulan manda rejimlerine karşı yükselen isyan dalgaları ve baskı rejimleri... 1948'de Filistin'in paylaşılmasıyla başlayan protestolar, askerî darbeler, yıkılan rejimlerden çok daha baskıcı yönetimlerin tırmadığı gerilim... 1979'daki İran Devrimi, Mekke'deki İslamcı ayaklanma, Camp David Anlaşmaları ve Afganistan'ın işgalinin sebep olduğu olaylar... 1990'larda Mısır ve Cezayir'deki cihad yanlısı silahlı mücadelelere El-Kaide...

Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi önce baskıcı rejimin, ardından bu rejime karşı isyanın ve nihayet isyanın bastırılmasının aracı olan şiddeti, dinamikleri ve kökenleriyle; insanları silahlı mücadeleye ya da kendilerini feda etmeye iten sosyo-ekonomik nedenleriyle birlikte çarpıcı biçimde ortaya koyuyor.

ALBERTSHOURANI **Arap Halkları Tarihi**

Çeviren: Yılmaz Akdoğan
Açık sayfa

ASEF BAYAT **Ortadoğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset**

İstanbul'da ve Ortadoğu'da: Gökmen, Saygı Dönem
216 sayfa

Ortadoğu'da Sivil Toplumsal Sorunları

İstanbul'da ve Ortadoğu'da: Gökmen, Saygı Dönem
216 sayfa

AZİZ AL AZEM **İslamlar ve Moderniteler**

Çeviren: Elçin Güneş
216 sayfa

İRAN, LAPIDUS **İslam Toplamları Tarihi (Cilt 1)**

Hazretî Muhammed'den 9. Yüzyıla
Çeviren: Yılmaz Akdoğan
216 sayfa

İRAN, LAPIDUS **İslam Toplamları Tarihi (Cilt 2)**

19. Yüzyıldan Günümüze
Çeviren: Yılmaz Akdoğan
216 sayfa

TIMOTHY MITCHELL **Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi**

Çeviren: Zeynep Altın
216 sayfa

STEPHEN KHAZER **Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri**

Çeviren: Yılmaz Akdoğan
216 sayfa

EDİRNE'NİN İLK SOSYALİST GAZETESİ: AHALİ

METE TUNÇAY

Türkiye'de Sol Akımlar 1908- 1925 başlıklı kitabımda: Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul'daki şubelerinden başka Yunan işgali sırasında bir de Eskişehir şubesi açtığından bahsetmiştim. Ardından bu şubenin ilânları ve Edirne Şube Başkanı tarafından Komintern'e gönderilen parti damgalı mektup ile şubeye ait bilgileri paylaşmaya devam ettim. Bu yazıda 8 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlayan ve ilk kez görünen Ahali gazetesi ve gazetenin özet içeriğini sunuyorum.

Daha önce yayınladığımız Türkiye Sosyalist Fırkası Beyannamesi".

Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne Şubesi'nin 1919'da Maarif Tiyatrosu'nda düzenlediği müsamerenin ilânı.

1910 yılı Eylül ayı başlarında İştirakî Hüseyin Hilmi tarafından İstanbul'da örgütlenen Osmanlı Sosyalist Fırkası 1913 ortalarındaki Mahmut Şevket Paşa suikastı sonucu, bütün muhalif hareketler gibi ortadan kaldırılmış; ancak Mütareke döneminde, 1919 Şubat'ında Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeniden kurulmuştur. Ben bu partinin İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray şubelerinden başka, Yunan işgali sırasında bir de Eskişehir şubesi açtığını, merhum Kerim Sadi'nin ise bana yolladığı bir mektupla bu partinin Edirne merkez ve civar köylerinde de şubeleri olduğunu bildirdiğini yazmıştım (Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, s. 71-72/dn.21).

Daha sonra *Toplumsal Tarih* dergimizin Ekim 2005 tarihli 142'nci sayısında, TSF Edirne şubesinin aslı *İdrak* gazetesinin 28 Nisan 1919 tarihli ilk sayısında yayımlanan TSF Beyannamesi'nin sadeleştirilmiş bir versiyonuyla, bu şubenin 1919 Kasım'ında Maarif Tiyatrosu'nda düzenlediği (beylere ve hanımlara ayrı ayrı) müsamerenin ilânını yayımlamıştım. Ondan önceki 14'üncü sayıda (Eylül 2005) ise, TSF Edir-

ne şubesi başkanı –ama kendisine Komünist, hatta "Edirne Komünist Fırkası'nın müessisi ve kâtibi" diyen Ragıp Tevfik'in Sofya'dan Komintern'e gönderdiği 7 Eylül 1920 tarihli el yazılı, vesikalık fotoğrafı ve parti damgalı mektubunu basmıştık. Bu zat, Cafer Tayyar Bey'in (Gen. Eğilmez) Trakya'daki Yunan zaferi üzerine esir alınarak Atina'ya götürüldüğü, ordusunun çoğunun- sa Bulgaristan'a sığındığı sıralarda, Sofya'ya gidip orada Kolarov, Dimitrov ve (Türk Komünist Mebus) Hüsnü Fuat'la ahbab olmuştur. Mek-

tubunda Komintern'e hizmetlerini sunuyor, propaganda yayınları istiyor ve seçip Rusya'ya yollayacağı gençlerin okullara alınmalarını talep ediyordu.

Bu mektuptan tam bir yıl önce, 8 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlayan *Ahali* gazetesini ilk kez görüyoruz ve arkadaşımız Şeyda Oğuz'un çevrim-yazısıyla özet içeriğini sunuyoruz. (Darısı, henüz erişemediğimiz, Eskişehir'de yayımlanan sosyalist *İşçi* gazetesinin başına diyelim!)

"Ahalîye Doğru" başlıklı sunuş yazısı Ögüz imzalıdır. Sonra Mehmet Behçet, Bahir ve Osman Nuri tarafından kaleme alınan edebî yazılar geliyor. Daha sonra Derzeli imzalı antilimnitarist bir harp hikâyesi, "Silâh altında" ve haberler. Son sayfada TSF Edirne şubesi faaliyetleri anlatılmakta. Arife günü yapılan açılışa ilkin fırka reisi Mehmet Ragıp (? Tefvik) konuşuyor; onu lise Farsça öğretmeni Şahabettin'in konferansı izliyor, toplantı Hoca Mustafa Efendi'nin belgi duasıyla sona eriyor. Gazete dindar olmaktan başka, milliyetçi de: kalede dalgalanan bayrağın indirilmiş olmasına üzgün.

Millî Kütüphane'nin 1963'te muvakkat basımını yaptığı *Eski Harflî Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*'nda 15'inci sırada "Sofya'da güneşari yayımlanan Müstakil Türk Gazetesi" *Ahalî* bulunuyor. Sermuharriri Mehmet Behçet, MK'de 1919 yılına ait 23'üncü ve 1922'ye ait 371'inci sayılar varmış. Bir de not: "İlk sayılar Edirne'de basılmıştır."

Son sadrazam Tefvik Paşa'nın oğlu, emekli Başkonsolos ve Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Okday, *Bulgaristan'da Türk Basını*. Bu çalışma, Orhan Kologlu tarafından 1970 dolaylarında Basın Yayın Genel Müdürlüğü yayını olarak bastırılmıştır. Orada belirtildiğine göre; *Ahalî* 18.12.1920- 14.9.1922 tarihleri arasında Sofya'da, 4.10.1922- 1.12.1924 arasıdaysa Rahova'da yayımlanmıştır. (s. 31- 33) Gazetenin sahibi Mehmet Behçet Perim (Pomakoglu) Edirne *Ahalî*'sinde muharirken Yunanlılarla savaşa yaralanmış, Filibe'ye sığınmış, Sofya ve Rahova'da *Ahalî*'yi çıkarmış, Türk Mektebi müdürü olmuş, 1927'de Edirne'ye dönmüş. Okday, bu zatı fena halde kötüleyen, 29.12.1921'de *Akşam*'da çıkan bir yazıyı da alıntılıyor. Bulgaristan *Ahalî*'sinin yazarları arasında bir "Ragıp Mitifof Sipahi'den bahsediyor. (s. 35) Bulgaristan Dâhiliye Nezareti eski hususî kalemler müdürü olan bu adam, 1.12.1920'de Kırcalı'de çıkan *Arda* gazetesini sahipliymiş. Onun bizim mektup yazarı Ragıp Tefvik olması ihtimali zayıftır.

Türkiye Sosyalist Fırkasının Edirne Şubesinde Faaliyetler

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Edirne şubesi arife günü pek parlak bir resm-i kışad merasımı yapmıştır. Kırmızı (Türk) bayraklarıyla cabaca süslenen kutüplerine öğleden sonra meduvvîndâvetliler birer birer gelmişler idi. Fırka reisi Mehmed Ragıp Bey tarafından evvela ahzâr-ı kırama maksad-ı davet arz edilmiş ve müteakiben mekteb-i sultani İhsan-ı Fârisi muallimi Şahabbeddin Bey tarafından da (sosyalizm) lvel onun gayesi hakkında mühim bir konferans verilmiş ve belgi bir dua okuyan hoca Mustafa Efendi'den sonra huzzara ihaz-ı bulunanlara şeker ve sigaralar ıkrâm edilerek içtimaa nihayet suret-i mahsusada kabul edilen muhabirimiz Şahabbeddin Efendi tarafından verilen konferansı zabı eylemiş olduğundan —karilerimizin bir fikr-i mahsus edinmelerini teminen- bervech-i atı aynen naklettik:

Muhterem huzurlar! Avn-ı hakla bu defa memalîk-i Osmanîye'de teşekkül eden 'Türkiye Sosyalist fırka-i mübcecelesi' bir sîrat-ı mümkünü ile şahbâl-i hakikatı her tarafa uzatmakta ve bu uğurda bezl-i makderet eylemektedir.

(Sosyalizm) nedir? Çok senelerden beri arada sırada bu kelimelî mekleketimize çokça vürüd eden Avrupa'nın hadisatı katarında bulurduk. Bîdayette, diyar-ı mechuleden garip olarak gelmiş olan bu kelime evvela Fransa'da biraz bir zaman zarfında bütün Avrupa'da bir kaç nokta-i nazardan pek çok münakaşata kapı açmış ve bu vesile ile birçok hakaikin ibrazına salık olmuştur. Bizim memleketimizde ise bûsbütün yabancı ve gayr-ı menus olan bu unvan-ı garip su-i telakki neticesinde ırşadâtının ikmaline değı hatta ızharına bile muvaffak olamamıştır. Binaberin her defa gelişinde ince ve fakat berrak bir iz bırakmıştı ki, bilahare mürebbi-i hakiki olan ihtiyaç o hutu-i zerrini birleştirmek suretiyle bize bir şahrah-ı hakikat göstermiştir.

Malûm-ı âlileridir ki: zebun-ı tabiat olan beşer-i ilahî bir mecbû olan zekâ ve dirayetle yüz binlerce seneden beri tabiatla uğraşıp hayat-ı hayvanî, nebatî ve sairreye muzır olan bazı kanunlarının iptaline ve bir takımının da tadline muvaffak olabilmıştır.

Bize edvar-ı tekâmülü irae eden tarih bittabi bu kaziyye şahittir. İnsanlar zekâsını badettenmiye hüsn-ı suretle istimal ederse tarik-i eslemde layekat' bir sa'y neticesinde semalara kadar yükselirler. İşte mazi, işte hal. Ki edvar-ı muhtelifede ilim, fen ve edille lkanîtlarla kâinatı tenvir edegelmış

Ahalî gazetesi ve gazetenin özet içerigi.

olan zevat-ı kıram dahi buna bir delil-i kâfi teşkil etmektedir.

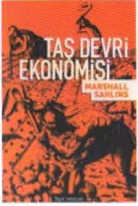
Kardeşler: bir kaç seneden beri bir takım tesirât-ı dâhiliye ve hariciye ile ağır gövdeli bir kâbus altında uyuşmuş, kalmıştık. Lâkin Türkiye'nin musaddak-ül-nam olan ateşin zekâsı; gün gelir ki: ağır yüklerinizi sırtınızdan atırp fâzail ve mezaaya-yı fitriyenizle doğuştan erdemlerinizle sizi âleme tannacağım ümidini veriyordu. İşte o yüksek zekâmızın vaadi mucibince çok geçmeden zaman-ı ihtiyaç gibi bize bir mürebbi-i hakikat doğurdu, tenbih olunduk. Gözlerimizi açtık, her yerden daha ziyade kendi yurdumuzu harabazarla dönmüş gördük. Bir tarafat evlatlarını ebediyen kaybetmiş ve ıslak gözleriyle elleri koyununda kalan ebeveynimiz, diğer tarafatın refik-i hayatını arastırın dul kadınlarımız, bir yanda küme, küme serapa alude-i gar-ı gam olan körpe yavrularımız, ilaçsız ve bakımsızlık yüzünden inim, inim inleyen hasta ve malulilerimiz görürce âhd ü şart ettik

(unbada var)

TAAŞ DEVRİ EKONOMİSİ (STONE AGE ECONOMICS) ÜZERİNE

AZ İŞ ÇOK YEMEK

HEVAL BOZBAY

Marshall Sahlins'in 38 yıl sonra Türkçeye çevrilen kitabı.

Yaklaşık 2,5 milyon yıl süren avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamın ardından, insanoglu, Orta ve Güney Amerika, Güneybatı Asya (Yakındoğu) ve Güneydoğu Asya gibi birbirine hayli uzak bölgelerde, farklı zamanlarda, sürekli yerleşik yaşam geçmiş ve çiftçilik yapmaya başlamıştır. Bu geçişin nasıl meydana geldiği, insanların yaşam tarzlarını neden değiştirdiği, arkeoloji ve antropolojide en çok araştırılan ve belki de en ilginç konulardan biridir. Zamanla artan nüfusun oluşturduğu baskı, çevrede meydana gelen değişimler, evrimin doğal bir sonucu, inanışlar gibi birbirinden oldukça farklı etmenlerle bu süreci açıklamaya çalışan girişimler mevcuttur. Bu konuda belki de en az tartışılan düşünce ise, yerleşik ve çiftçi yaşamın, avcı-toplayıcı ve göçebe yaşama kıyasla daha "ileri" bir aşamayı temsil ettiğidir. Gerçekten de insanoglu bir kez yerleşik ve üretici yaşamı geçtikten sonra, önündeki set kaldırılan coşkun bir akarsu misali, üstelik yeryüzündeki yaklaşık 2,5 milyon yıllık varlığına oranla çok kısa bir sürede (10 bin yılda), günümüz uygarlığına varan bir ivme yakalamıştır.

Bununla birlikte, bazı gruplar avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam biçimlerini değiştirmeden, çoğunlukla Afrika, Amerika ve Avustralya'nın marjinal kesimlerinde, varlıklarını günümüze değin sürdürmüşlerdir. Bu grupların varlığı, akla başka sorular getirmektedir: Mademki çiftçi ve yerleşik yaşam, avcı-toplayıcı ve göçebe yaşama oranla daha "ileri"dir, bu gruplar neden bu yaşam biçimini benimsememiştir?

Daha tembel ya da daha az zeki oldukları için mi? Teknolojik açıdan daha donanımsız olduklarını söyleyebiliriz, ancak daha az zeki ya da tembel olduklarını asla. Bitkileri nasıl yetiştireceklerini ya da hayvanları nasıl evcilleştirebileceklerini kendiliklerinden öğrenememiş olabilirler, peki tarımdan, köylerden, şehirlerden hiç mi haberleri yoktu? Aksine çoğu, çiftçi ya da modern sanayi toplumlarıyla sık sık karşı karşıya gelmiş, o gruplar tarafından kaynakların kıt, iklimin elverişsiz, toprağın verimsiz olduğu kuytu bölgelere çekilmek zorunda bırakılmıştır. Buna rağmen yaşam biçimlerini değiştirme zahmetine katlanmamışlardır. Yaşam biçimleri, soylarını bugüne değin sürdürmelerine olanak verdiğine göre, stratejilerinin yanlış olduğu da söylenemez.

Marshall Sahlins'in kitabı işte bu göçebe ve avcı-toplayıcı grupların ekonomilerini inceleyerek bir taraftan bu tip sorulara cevaplar arıyor, bir yandan da bu grupların ekonomilerinin doğasını anlamaya çalışıyor. Sahlins'in öne sürdüğü argümanlar içinde en önemlilerden biri, çalışma ve dinlenme saatleri ile aletlere, besine, hammaddeye ulaşma imkânları açısından avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam biçiminin, günümüz uygarlığına kıyasla daha "iyi" olduğudur. Bu toplumlar, besin, cinsellik, sosyal tatmin vb. temel ihtiyaçların giderilmesi bakımından en küçük bir sıkıntı yaşamazlar. Tabiri caizse "yedici önünde yemediği ardında" durumu söz konusudur. Elbette cep telefonuyla konuşamaz, bilgisayarda (hatta kâğıda) yazı yazamaz ya da okyanus aşırı bir seyahat

hate çıkamazlar, ancak bunlar zaten onların ihtiyaç duyduğu, dolayısıyla eksikliğini hissettiği şeyler değildir. Sahlins'in ifadesiyle: "İstekleriniz yoksa eksikiniz de yoktur." Sahlins bu nedenle avcı-toplayıcı yaşam biçimini "orijinal bolluk toplumu" olarak adlandırır.

Sahlins'in yaptığı, en azından Thomas Hobbes'tan beri "yalnız, yoksul, kötü ve vahşi" olarak tasvir edilen avcı-toplayıcıların itibarını iade etme girişimidir bir bakıma. Diğer yandan, *Taş Devri Ekonomisi* 'ndeki yazıların çoğu, sosyal, siyasal, bilimsel alanlarda önemli altüst oluşların yaşandığı bir dönemde, 1965-70 yılları arasında yazılmıştır. "Başka bir dünya"nın mümkün olup olmadığının sorulduğu, bunun hararetle tartışıldığı yıllardır. Sahlins'in avcı-toplayıcılara dair radikal görüşleri, işte böyle bir ortamın ürünüdür.

Taş Devri Ekonomisi'nin neredeyse kırk yıl rötarlı da olsa Türkçeye kazandırılmış olması, sevindiricidir. Kuşkusuz geçen zaman içinde antropoloji yerinde saymamış, hem kuram hem de yöntem açısından önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişimler de doğal olarak ilkel toplumları araştırma yöntemlerini ve onlara dair bakış açılarını etkilemiştir. Sahlins'in yöntemi, yaralandığı kaynaklar ve öne sürdüğü görüşler de bu değişim süreci içinde çokça eleştirilmiştir. Buna rağmen *Taş Devri Ekonomisi*, çıkarı açan kitaplardan biri olma özelliğini sürdürmektedir.

HEVAL BOZBAY

NEVEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

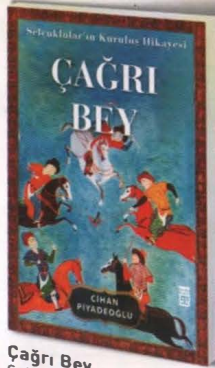
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

TİMAS TARİH'TEN YENİ KİTAPLAR

Büyük Oyun

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde Osmanlı aleyhtarı birçok hareketin destekçisi olan Gladstone'un yaşamını ve politik kimliğini Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca araştırdı, yazdı.

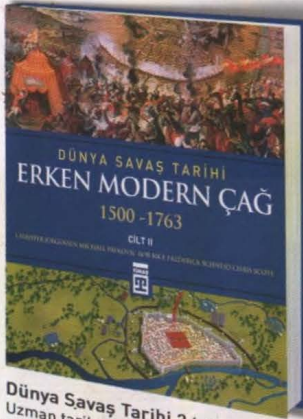

Çağrı Bey

Selçuklular Tarihi serisi başlıyor. Selçuk Bey'in torunu Çağrı Bey üzerine Türkiye'de yapılmış en kapsamlı araştırma ile Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi...

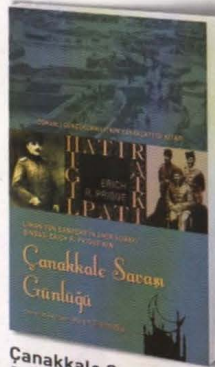

Osmanlı Sufiliğine Bakışlar
Ahmet Yaşar Ocak Osmanlı dönemindeki tasavvufi figürleri ve Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutan sufi zümreleri anlatıyor.

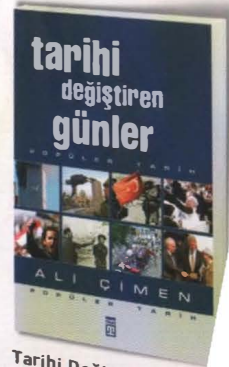
Dünya Savaş Tarihi 2 (İciltli)

Uzman tarihçiler tarafından hazırlanan, Türkiye'de ilk defa özel çizim, renkli, iki boyutlu savaş haritalarıyla, illüstrasyonlarla DÜNYA SAVAŞI Tarihi dizisi devam ediyor. Ortaçağ'dan sonra sıra Erken Modern Çağ'da... Viyana, Malta kuşatmaları, İnebahtı Deniz Savaşı bu kitapta...

Çanakkale Savaşı Günüğü

Çanakkale Savaşı'nın başından sonuna kadar Osmanlı 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders'in yanında emir subayı olarak görev alan Binbaşı Erich R. Prigge'nin günlüğü...

Tarihi Değiştiren Günler
Serinin 9. Kitabı tarihte d olan günlere odaklanıyor Türkiye'de ne oluyordu? de okurlara karşılaştırm imkanı sağlıyor.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS
İLERİLER ÖNÜNDE GİDER

İletişim: Etiler, Beşiktaş, İstanbul www.ajanspress.com.tr

34. TURKEY BUILD

YAPI FUARI İSTANBUL

YAPI, İNŞAAT MALZEMELERİ VE TEKNOLOJİLERİ

27 NİSAN - 1 MAYIS 2011

Yeni Fuar Saatleri **10:00 - 19:00**

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ / BÜYÜKÇEKMECE

%30 büyüdük!

81.000 m²

açık ve kapalı alan

1.100 katılımcı firma,

80 ülke, **15.000** ürün

110.000 ziyaretçi

2 yeni etkinlik:

Konuk Ülke: Rusya

Ekodünya Fuarı

Yapi dünyasının en büyük buluşmasına siz de davetlisiniz.

www.yapifuari.com.tr

YEM **Fuar**

Fulya Mah. Yeşilçimen Sok. No: 12/430 Fulya / İstanbul
Tel +90 212 266 70 70 Faks +90 212 266 70 10

 Ufi
Approved
Fuar

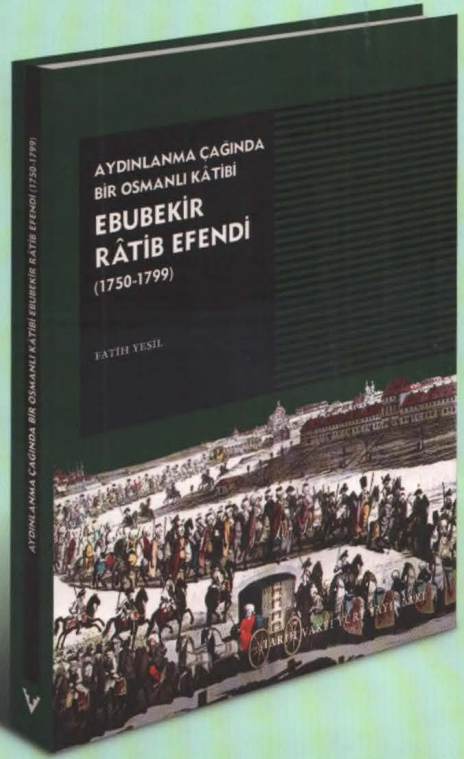

AYDINLANMA ÇAĞINDA BİR OSMANLI KÂTİBİ EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ

(1750-1799)

FATİH YEŞİL

ISBN 978-975-333-260-6
514 sayfa, 35 TL, Mart 2011

Bu bir *kâtîlîn* hikâyesi. Uzun yıllar Bâb-ı Âli bürolarında çalıştıktan sonra Viyana elçiliği yapan ve kariyerinin zirvesindeyken alaşağı edilen bir *beyefendinin*...

Osmanlı tarihinin en karmaşık dönemlerinden birisinde, kendisini *devletini yeniden inşa etmeye* adanmış bir *Osmanlının*...

Râtib Efendi'nin yazdığı her cümle, Osmanlı ıslahat girişimlerinin zihni boyutu bağlamında çok önemli ipuçları sunuyor. Bu sebeple Râtib Efendi'nin lâiyhası, sefâretnâmesi ve takrirleri çok farklı perspektiflerden okunması gereken bir hazine niteliğinde.

Ebubekir Râtib Efendi, sadece yazıları bağlamında değil, aynı zamanda Bâb-ı Âli kariyeri açısından da incelenmeye değer bir Osmanlı kâtibi. Sefâretnâmesinin ve lâiyhasının zihnî arka planının ortaya konulmasında merkezî bir yere sahip olan böylesi bir araştırmanın sonuçlarını, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren tartışmasız bir şekilde devlet idaresine damgasını vuran Osmanlı Kalemîyesi mensuplarının zihnindeki temel meseleler ve onların kariyerlerinin gelişimi hakkında da okura önemli ipuçları sağlayacaktır.